ЗБОРНИК

ФИЛОЛОШКИХ И ЛИНГВИСТИЧКИХ СТУДИЈА

А. БЕЛИЋУ

ПОВОДОМ 25-ГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОВА НАУЧНОГ РАДА
ПОСВЕЋУЈУ ЊЕГОВИ ПРИЈАТЕЉИ И УЧЕНИЦИ

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ АКАД. КЊИЖАРЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА
1921

ZBORNIK

FILOLOŠKIH I LINGVISTIČKIH STUDIJA

A. BELIĆU

POVODOM 25-GODIŠŃICE ŃEGOVA NAUČNOG RADA
POSVEĆUJU ŃEGOVI PRIJATEĻI I UČENICI

BEOGRAD
IZDAŃE AKAD. KNIŽARE S. B. CVIJANOVIĆA
1921

891.8
Z38

II-4714

300225
5

Драги учениче и учитељу!

За ових — скоро ће се напунити — двадесет и пет година од како си почео писати, ти си врло много урадио на расветљавању још тамних питања у развићу српскога језика и науке о словенским језицима у опште.

Ти си већ досад повукао дубоку бразду у науци о језику, која те истакла међу прве раднике у тој струци. То признају сви који се баве словенском филологијом, и који се у својим студијама без твојих радова не могу обићи, и њима се служе да даља питања расветљавају.

Неколико твојих пријатеља и ученика посвећују ти ову књигу у знак признања и захвалности. Они су уверени да ће од тебе дочекати још много и капиталнијих радова, које само твоја спрема, твој таленат и твоја радљивост и марљивост могу дати, и желе да дочекају да новом оваком књигом у још већем броју и са још бољим радовима честитају ти педесетогодишњицу твога рада.

Ја лично нарочито сам пун радости, што те у име њихово и своје поздрављам, јер као год што сваки отац жели и радостан је кад му је син бољи од њега, тако сам и ја радостан што сам дочекао да мој ученик буде бољи од учитеља, па и теби желим да дочекаш ту радост, и да одгајаш таке ученике које ћеш под старост овако поздрављати као ја тебе данас.

Живео!

Љуб. Стојановић.

А. Белић.

10 октобра 1919 године прошло је двадесет година од дана када је А. Белић отпочео своју академску делатност као доцент Београдске Велике Школе, која је г. 1905 била претворена у Београдски Универзитет.

Научни рад А. Белића отпочет је још раније, и то године 1897, тако да се крај ове, 1921 год. може сматрати као 25-годишница његова научног рада.

Али, у суштини, сваки је јубилејни датум више-мање конвенционалан, као што и значај делатности једног научника и професора не зависи од броја година колико је радио, него од каквоће његова рада и од резултата које је постигао. И заиста су године 1920 и 1921 најзгоднији момент да се прослави јубилеј научне и наставничке делатности А. Белића.

Велики су догађаји последњих година несумњиво поставили гранични камен његовој делатности. Срећним свршетком светског рата, уједињењем Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу почиње нови живот за српски народ, и то у новим много срећнијим државним и културним приликама. Заједно с тим почиње и нови период у историји Београдског Универзитета, а тако исто и нови период делатности једнога научника и наставника универзитета као што је А. Белић.

Тај нови период почиње опет под таквим приликама у којима ће његов рад бити још плоднији, још кориснији него што је био досад. А. Белић почиње нови период своје научне и наставничке делатности у већој слушаоници, као научник од великог гласа, чије су заслуге признате од европске науке, као научник и професор од великог ауторитета у својој отаџбини и ван њених граница, и то још млад и пун снаге, у највишој тачци развитка свога талента.

За то можемо бити уверени да ће опште признање његових заслуга које се огледа у овом Зборнику за њега бити само нов подстрек за даљи рад. А оно што је досада дао науци даје нам потпуно јемство да од потоњег рада његова очекујемо још крупнија научна дела, још плоднije резултате.

* * *

Срећни се резултати досадашње делатности А. Белића објашњавају једном ретком коинциденцијом трију најповољнијих услова за њ:

првог — његова научног и наставничког талента са другим његовом великом љубављу према науци и везаним за ову љубав истрајним радом и трећим — необично добром научном спремом. Најчешће један научник добија своју научну спрему само на једном универзитету и као истраживач представља резултат само једне научне школе. Па и ова једна научна школа није баш увек најбоља.

Међутим млади А. Белић, по свршетку гимназије, годину дана слуша предавања у Београдској Великој Школи, и то предавања већ у то време толико познатих и заслужних научника, као што су проф. Цвијић и проф. Љуб. Стојановић, и ради научно нарочито код последњег. Год. 1895 А. Белић иде у Русију, прво на Одески универзитет, на којем је слушао предавања из славистике проф. Кочубинског, из класичне филологије двојице истакнутих руских класичара: проф. фон Штерна и проф. Никитског, из историје проф. Випера, такође једног од најбољих руских научника историка. Истина, у погледу славистике и лингвистике Одески Универзитет није могао дати скоро ништа бившем ђаку проф. Љуб. Стојановића. Али зато он ускоро и напушта Одесу и постаје студент Московског Универзитета. Београд—Одеса—Москва. Сама собом ова разноликост професорских предавања, научних школа и метода, ово богатсво школских утисака морала је имати јаког утицаја на развијање будућег српског научника.

Али нарочито Московски Универзитет одиграо је велику улогу у процесу његова формирања. Московски је универзитет уопште у то доба стојао на челу руских универзитета и имао је научнике прве врсте готово у свима струкама. Што се тиче историско-филолошког факултета у који се уписао А. Белић, у њему су се највише истицали у то време проф. Фортунатов, чувени руски лингвист, оснивач тако зване Фортунатовљеве лингвистичке школе, проф. Корш, чувени класичар и славист и у исто време човек од изузетних способности и знања, и, најзад, један од најбољих испитивача историје руске књижевности-проф. М. Соколов.

Ови су учитељи нашли достојног ђака у младом А. Белићу који се несумњиво необично истицао међу осталим својим друговима и талентом, и спремом, па тако исто и својим ванредно великим радом.

Писац ових редака био је очити сведок овог необичног рада у Москви зими 1898 г., баш у време када је А. Белић, поред других својих школских и научних послова, темељито и на један систематски начин проучавао огромни Бругманов Grundriß, један посао који наравно није никако за обичног студента.

Уосталом, да А. Белић није био обичан студент универзитета види се из тога што као ђак год. 1897 штампа већ у часопису руске Академије („Извѣстія“ . . .) чланак под насловом „Замѣтка о славянском житіи св. Пятки—Петки“ (испитивање и текст). Исте 1897 г. А. Белић штампа у „Делу“ научну критику поводом новог издања Мирослављева Јеванђеља. Трећи је његов студентски рад чланак

који је опет био штампан у истом часопису руске Академије „Извѣстія“ под насловом „Къ двоиственному числу въ старославянскомъ.“

У томе трећем студентском чланку већ се види готов научник-испитивач; у њему налазимо самостално истраживање научних питања, интересантна посматрања и интересантне закључке; у њему се види за једног ђака универзитета необично широко схватање предмета и познавање литературе. Најзад се у овом чланку види и то, како је већ много у то време млади српски научник размишљао баш о питањима историје својег матерњег језика.

Научна школа Фортунатовљева била је и сама довољна да створи од једног ђака са таквим способностима и таквом љубављу према науци једног истакнутог научника. Али ми видимо да А. Белић по свршетку студија у Московском Универзитету иде у Лајпциг, највећи у то доба лингвистички центар у целој Европи и у целом свету. Ђак Фортунатова и Корша постаје слушалац најбољих европских лингвиста, Бругмана и Лескина, слушалац чувеног санскритолога Виндиша и тако исто чувеног фонетика Сиверса.

Наравно да је свршени ђак Московског Универзитета, ђак Фортунатова и Корша могао добити од ових својих нових учитеља много више за свој даљи научни развитак, него ма који други ђак Лајпцишког Универзитета.

Године 1900 А. Белић полаже у Лајпцигу докторат из словенске и индиске филологије и из опште лингвистике, изабравши за предмет своје дисертације развитак деминутивних и амплификативних наставака именица у словенским језицима. Самосталност у избору предмета за дисертацију везана је у овом раду са једнаком самосталношћу у обради материала и интересантним закључцима.

Зимског семестра год. 1900 почиње наставнички рад А. Белића на Великој Школи у Београду. Главни предмет овој настави био је српски језик, као што је српски језик и у његову даљем развитку остао центар његових научних интереса.

Како је А. Белић схватио предмет свога научног рада и наставе, види се из његова опширног реферата (1899 г.) о познатој Маретићевој граматици.

Маретићева је Граматика описна. Писац реферата признаје да још није наступило време да се пише „ни лингвистичка, нити историска граматика, јер, с једне стране“, каже он, „стоје потпуно неиспитани наши стари споменици, а, с друге стране, наша је диалектологија тек у повоју“ (Лет. Мат. Срп. 201 св., 170 с.).

Али је у исто доба реферат Белићев лепо показао каква мора бити историска граматика српског језика.

Писац је реферата лингвист са одличним знањем принципа модерне лингвистике и физиологије гласова; добар етимолог, он уме лепо да одвоји гласовне промене од појава тако зване аналогије; али главно је у овом реферату што писац утврђује право историско посматрање

појава српског језика, разговетно и јасно разликује историске епохе у његову развитку као прави ђак Фортунатова, и добро схвата историски одношај појединих диалеката. У даљем свом научном раду А. Белић купи грађу за будућу историску граматику српског језика. Као модерни лингвист, он главну своју пажњу обраћа, наравно, диалекатском материалу. „Диалекти“, каже он доцније, г. 1913, „јесу најбистрији и најдубљи извор за познавање садашњости и прошлости сваког језика.“ Али то је уверење несумњиво сазрело код А. Белића врло рано, већ у почетном периоду његова научног рада.

То не значи да је А. Белић одбацио историски материал у смислу података из старих рукописа, па да је ограничио свој научни интерес само на српску диалектолошку грађу и њено сакупљање и испитивање: довољно је да се сетимо његових „Приложака историји словенских језика“ (1901 г.), његова чланка „Из новије бугарске лингвистике“ (1901), расправе „Подвижныя гласныя въ сербскомъ языкѣ“ (1903 г.), најзад продужења његовог испитивања деминутивних и амплификативних наставака (1904 г.). Али, поред свега тога, главни му је научни рад био баш проучавање српских диалеката.

Као резултат ових диалектолошких студија јавила су се ускоро два дела од велике научне вредности: „Діалектологическая карта сербскаго языка“ (карта и расправа; 1905 г.) и „Диалекти јужне и источне Србије“ (1905 г.).

Прво дело, и поред све оскудице у научној грађи која је тада постојала, даје науци одличну ориентацију у питању о српским диалектима и о њиховим узајамним односима. Писац је, наравно, употребио све податке које је имала наука у то време, али је, поред тога, унео и своју нову грађу, изнео своје нове погледе, одредио границе појединим диалектима, дао груписање ових диалеката са историског гледишта, везујући уједно историју српског језика са историјом српског народа.

Друго Белићево дело „Диалекти источне и јужне Србије“ представља врло важну и скоро дефинитивну монографију о тим диалектима, у којој је писац доказао њихову српску основу. Али заслуга Белићева у овој књизи није само у томе. Цела карактеристика ових диалеката — независно од основне тезе — садржи пуно драгоценог материала, а својом потпуношћу и тачношћу даје углед за диалектолошка истраживања. Сем тога, писац и овде додирује питање о груписању српских диалеката.

Овим својим делима из године 1905 А. Белић је дефинитивно освојио угледно место у словенској филологији. Око ових главних његових дела групишу се мањи чланци, час критичког, час полемичког карактера, који су свакако допринели расветљавању питања о груписању српских диалеката, као што су, његова оцена Решетарова дела „Der Štokavische Dialekt“ (г. 1907), чланак у R. Sl. 1910 г. поводом Решетарове расправе „Über die Gruppierung . . .“ и др.

Опширна расправа „О диалекатском материалу О. Броха“ (г. 1911) спада такође овамо и представља допуну Белићевој књизи „Диалекти источне и јужне Србије“.

У исто време А. Белић обраћа своју пажњу чакавским диалектима: год. 1909 он је штампао своју одличну расправу о чакавским говорима и те исте године своју оцену Тенторове расправе о пречком диалекту. Своје погледе на груписање српских диалеката А. Белић је изнео у дефинитивној форми у чланку 1910 г. „Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie.“

У тесној унутрашњој вези са студијама А. Белића којима је он несумњиво стекао научну репутацију најбољег српског диалектолога налази се још једно његово дело: то је опширна расправа „О Вуковим погледима на српске диалекте“ из год. 1910, која представља важан прилог за историју стварања српског књижевног језика и за историју српске диалектологије.

Питање о српским диалектима и њихово проучавање било је главни предмет научних Белићевих студија првих десетак година његове делатности. Можда је остало тако и доцније. Али поред тога видимо да је од године 1911 његов научни интерес привлачило још једно друго питање, које је врло важно не само за историју српског језика него и за упоредну граматику словенских језика уопште, а које је у исто време и најтеже питање у целој науци словенске лингвистике, т. ј. питање о словенској акценатској системи.

У својим студијама за ово питање А. Белић је непосредно утврдио научне везе са својим учитељима Ф. Ф. Фортунатовом и А. Лескином, чијим радовима о словенском акценту почиње нова епоха у историји овог питања.

Већ год. 1908 А. Белић је посветио неколике странице чакавском узлазном акценту (у Јагићеву Зборнику); у овом малом чланку он већ посматра оне интересанте појаве које су доцније постале предмет његова опширног истраживања. Али се његова потпуна акценатска теорија формирала тек нешто доцније. Кад је писао своју оцену на Ившићев чланак „Prilog za slavenski akcenat“ у јулу 1912 г. та је теорија већ била готова; у то је време он већ штампао своју расправу „Промене акцената у прасловенском“ и „Акценатске студије“, које су изашле године 1914. Те су „Акценатске студије“ биле не само најважније дело последњег доба посвећено овом предмету, него можда и најважније дело последњих година из области упоредне граматике словенских језика уопште.

Полазна тачка за писца је опет диалектолошки (и то чакавски) материал; тако је још једном писац доказао на делу „да су диалекти најбистрији и најдубљи извор за познавање не само садашњости но и прошлости сваког језика“.

Али је овај диалекатски материал обрађен на широком темељу упоредне грађе свих словенских језика. У целој књизи огледа се дубоко

научно познавање словенских језика, тачан и оштар научни метод и одлична општа спрема научника првога реда.

Главни резултат истраживања Белићева било је констатовање трију нових акцената у прасловенском језику. Иако услови у којима су се јавили ови акценти нису још потпуно одређени, ова теза баца јаку светлост на више појава у различним словенским језицима који нису били јасни по своме пореклу.

Да бих завршио преглед делатности Белићеве пре последњег светског рата, морам подсетити читаоца на „Јужнословенски филолог", који је часопис А. Белић покренуо године 1913.

Издавање овог часописа убрзо се морало прекинути због општих политичких прилика, које за последњих шест-седам година никако нису биле повољне ни за издавање једног научног часописа у Србији, нити за научни рад српских научника уопште.

У вези са карактером овог периода у историском животу српског народа (г. 1913—1920) излази читав низ Белићевих радова, као што су: „Срби и Бугари у Балканском савезу" (1913 г. српски и руски), „Ami Boué et la question macédonienne" и др. Најважније је од ових Белићевих делâ позната књига „La Macédoine" (1919), у којој су поред осталог изнесени и његови погледи на македонске диалекте.

Али већ крајем овог периода, узбурканог толиким политичким догађајима, од највећег значаја за српски народ, А. Белић враћа се опет научним питањима чисто теориског карактера. Већ год. 1919 штампан је његов француски чланак о акценатским питањима „Un système accentologique du slave commun", у којем се укратко износи његова акценатска теорија, и то са неким модификацијама у детаљима.

Чим је постало могућно, А. Белић опет почиње издавати свој „Јужнословенски филолог". У другој књизи овог часописа он штампа свој интересантни чланак о тако званој трећој палатализацији задњенепчаних сугласника (*к*, *г*, *х*) у прасловенском језику, чланак у којем је ово досада нејасно научно питање дефинитивно решено; у истој књизи „Јужнсл. Ф." налазимо и чланак посвећен успомени проф. Фортунатова и А. А. Шахматова, у којем је изврсно одређен значај руске лингвистичке школе. У часопису „Revue des études slaves" даје чланак у којем износи нов поглед на узајамни однос српског и словеначког језика, а у јубилејном зборнику у част проф. Бодуена де Куртене — чланак под насловом „Quelques applications morphologiques de faits phonétiques en serbe" (1921), у часопису „Rocznik Slawistyczny" (св. IX. 1921 г.) — јавља се његова опширна оцена Лескинове граматике српског језика. Овим мањим радовима 1921 године почиње нови период научне делатности А. Белића.

* * *

У овом кратком и против воље сумарном прегледу научног рада проф. А. Белића нисам одредио за свој задатак да изређам сва његова

дела, нарочито не мања, ни да наведем све резултате његовог рада. Имао сам на уму да дам само општу карактеристику његове делатности, да представим општу схему њеног досадашњег развитка.

Ма да сам то извршио можда на врло несавршен начин, ипак мислим да сам довољно јасно показао зашто је оправдано опште признање научних заслуга А. Белића, које је нашло најбољи израз у овом Зборнику, а друго, да имамо пуно разлога очекивати од њега у будућности још више изврсних научних дела.

Нарочито истичем да А. Белић има све услове да да науци научну и солидну историску граматику српског језика.

Одличан познавалац словенских језика и упоредне граматике индоевропских језика, физиологије гласова и нарочито српске језичке грађе, А. Белић има несумњив дар за директну и то врло прецизну опсервацију, а у исто време необичну способност за обрађивање материала; у овом се обрађивању огледа његова ванредна проницљивост у историске односе у границама језичких појава, његово савршено руковање историско-упоредном методом, а у исто време моћ комбинације чињеница, и то моћ комбинације која никад не прелази границе реалности, која никад не постаје фантастичном.

Материала има велико богатство. Његова штампана дела не дају тачан појам о научној грађи којом А. Белић разполаже.

Али сваки ко зна ма и само његова универзитетска предавања, признаће да је А. Белић једини позван да напише историску граматику српског језика. Што се тиче широког признања научних заслуга А. Белића, морамо одмах приметити да се оно не огледа у овом Зборнику у потпуној мери, због тога што су научне везе између појединих народа изгубиле много од своје интенсивности услед дугогодишњих ратова, па су сада чак и много лабавије него што су биле пре рата. То се може рећи за научне везе са Пољском, са скандинавским земљама, са Немачком, па чак и са Чешком. Али што се тиче Русије — њено данашње стање онемогућава скоро сасвим учешће руских научника у овом Зборнику. Изузетак чини неколицина људи који живе и раде изван Русије. Међутим А. Белић је у Русији имао увек много пријатеља и поштовалаца. Понеки су већ отишли занавек са овог света, раније него што је требало. Други не могу, иако су можда још живи, узети учешћа у овој научној светковини словенске лингвистике. Њихов глас не допире овамо . . . .

Ја пак мешам жалост и тугу са радошћу што је мени пало у део да поздравим овим редовима свога драгог пријатеља и старог друга у име свих који су хтели одати заслужену част и хвалу његовом досадашњем плодном научном раду.

Скопље.

Ст. Кульбакин.

Списак научних радова А. Белића.

Прибрао Х. Барић.*)

1897. Замѣтка о славянскомъ житіи св. Пятки-Петки. Изв. отд. русс. яз. и слов. II 1045—1057.

— Рец. Мирослављево јеванђеље у издању краља Александра. Дело XV 300—310.

1898. Рец. О реду речи у српском језику од П. П. Ђорђевића. Дело XX 330—338; Изв. отд. русс. яз. и слов. IV/1. 353—356.

1899. Рец. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Napisao Dr. T. Maretić. Лет. Мат. Срп. књ. CC 170—186; CCI 174—186.

— Къ двойственному числу въ старославянскомъ. Изв. отд. русс. яз. и слов. IV/4. 1159—1191.

— Рец. Српске Народне Пјесме скупио их Вук Стеф. Караџић. Књ. V. Изв. отд. русс. яз. и слов. IV/1. 356—358.

1901. Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplifikativsuffixe. 1. Substantiva. Arch. für sl. Philologie, Bd. XXIII 134—206.

— Рец. Altkirchenslavische Grammatik von W. Vondrák. 1900. Лет. Мат. Срп. књ. CCVIII 120—126.

— Прилошци историји словенских језика. I—IV. Глас Срп. Кр. Акад. Наука LXII 199—242.

— Из новије бугарске лингвистике. Просв. Гласн. XXII 1492 — 1505.

— Опечатки, дополненія и поправки къ статьѣ: „Къ двойственному числу въ старославянскомъ“. Изв. отд. русс. яз. и слов. V стр. IX—X.

— О српском језику. Срп. Књиж. Гласн. III 109—124.

— Рец. Die Wortfolge in den slavischen Sprachen, von Dr. Erich Berneker. Arch. für sl. Philologie XXIII 260—265.

1902. Рец. Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien von H. Hirt. Arch. für sl. Phil. XXVIII 125—128.

— Рец. Номинатив и вокатив у српском и латинском језику од Јанка Лукића. Срп. Књиж. Гласн. V 232—234.

---

*) Изостављене су многе публикације које са науком о језику не стоје у директној или индиректној вези, а које су публицистичког карактера.

1902. Из новије лингвистике I—III. Срп. Књиж. Гласн. VI 742 — 749, 996—1006, 1248—1255.

1903. Подвижныя гласныя въ сербскомъ языкѣ. „Сборникъ проф. Фортунатова“, 362—376. Варшава, 1903.

— Јубилеј Јагићева Архива. Срп. Књиж. Гласн. VIII 264—271.

— Диалекти источне и јужне Србије. Срп. Књиж. Гласн. IX 272—285, X 130—140, 455—461.

— О „македонизмахъ“ Типика письменнаго и переплетнаго искусства по югославянской рукописи половины XVII вѣка. (Посвящено П. К. Симони). Изв. отд. русс. яз. и слов. VIII/2, 414—416.

— Реф. (са Ст. Куљбакином). Сборникъ статей, посвященныхъ учениками и почитателями академику Ф. Ѳедоровичу Фортунатову. Изв. отд. русс. яз. и слов. VIII/2 366—403.

1904. Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplifikativsuffixe. 2. Adjectiva. Arch. für sl. Philologie XXVI 321—357 (са сликом пишчевом).

1906. Діалектологическая карта сербскаго языка. Статьи по славяновѣдѣнію, подъ ред. орд. акад. В. И. Ламанскаго. Изд Вт. Отд. Импер. Акад. Наукъ. II, 1906. 1—59 и карта.

— Диалекти источне и јужне Србије. Изд. Срп. Краљ. Акад. Наука. Београд, 1905. стр. I—CXII, 1—715.

1908. О чакавскоме ′. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908. стр. 449—455.

— Рец. Der štokavische Dialekt von M. Rešetar, Roczn. slaw. I 184—202. (срп. прев. М. Ивковића, Просв. Гласн. 491—503).

— О српским или хрватским диалектима. Глас Срп. Краљ. Акад. Наука LXXVIII 60 - 164.

— О српским или хрватским диалектима. Одговор г. Др-у М. Решетару. Бранково Коло. XV (1909) 111—112; 126—127.

— Моја реч г. М. Решетару. Бранково коло. XV (1909), 271 — 272.

1909. Замѣтки по чакавскимъ говорамъ. Изв. отд. русс. яз. и слов. XIV/2. 181—266.

— Рец. Der ¸čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso) von Mate Tentor. Roczn. slaw. II 174—185 (на пољском).

1910. Један излет у околину Пеште. Босанска Вила. 1910 год. стр. 68—69.

— Zum heutigen Stand der serbokroatischen Dialektologie (са диалекатском картом) Roczn. slaw. III 283—306.

1910. О Вуковим погледима на српске диалекте и књижевни језик. Глас Срп. Краљ. Акад. Наука LXXXII 101—242.

— О диалекатском материалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des südlichsten Serbiens. Срп. Диалект. Зборник II 1—109.

1911. Рец. Serbische Phonetik in: О. Брокъ. Очеркъ физіологіи славянской рѣчи. (Энциклоп. слав. филол., вып. 5. 2.). Roczn. slaw. IV 189—199.

1912. Стара Србија са историско-језичке тачке гледишта (са картом). Срп. Књиж. Гласн. XXIX 665—673.

— Рец. Prilog za slavenski akcenat. Napisao Stjepan Ivšić. Roczn. slaw. V 164—178.

1913. Јужнословенски филолог. I/1—2. Београд, 1913. Уређује А. Белић.

— Промене акцената у прасловенском језику. Јужн. Фил. I 38—66.

— Чак. *zi-vi*. Јужн. Фил. I 110—113.

— Рец. Діалектологическія замѣтки В. Богородицког. Јужн. Фил. I 128—130.

— Рец. Севернотимочки диалекат М. Станојевића. Јужн. Фил. I 143.

— Савез словенских академија. Јужн. Фил. I 144—147.

— Письмо къ И. А. Бодуэну -де- Куртенэ о собираніи діалектологическаго матеріала. Изв. отд. русс. яз. и слов. XVIII/1 229—242.

— Извештај Државном савету о диалектолошким екскурсијама. Годишњак Срп. Краљ. Акад. Наука XXV 353—368.

— Сербы и Болгары въ балканскомъ союзѣ. СПетербургъ, 1913. стр. 1—83.

— Срби и Бугари у балканском савезу и међусобном рату. Београд, 1913. стр. 1—188.

1914. Извештај о прибирању диалектолошке грађе. Годишњак Срп. Краљ. Акад. Наука XXVI 1—41.

— Акценатске студије. I. Посебна издања Срп. Краљ. Акад. Наука. Књ. XLII. Београд, 1914. стр. I—VII, 1—210.

1915. Докладъ проф. А. И. Белича. Взаимныя отношенія балканскихъ союзниковъ. Петроградъ, 1915. Сербо-болгарскій споръ за обладаніе Македоніей стр. 5—36, 138—145, 146—161.

— Србија и јужнословенско питање. Ниш, 1915. 1—99, in 4°. (Штампано као рукопис).

1916. Исто, друго издање, скраћено, изашло у Jugoslovenskoj biblioteci (Њу Јорк) М. Марјановића, 1916. ( )

— O srpskom knjizhevnom i narodnom jeziku. Predavanje prof. A. Belića odrzhano na universitetu u Rimu, mes. aprila 1916 g. Sa pismom prof. Lj. Ćećia. Rim, 1916. стр. 1—30.

1917. Современный сербско-хорватскій литературный языкъ. Русско-сербская библіотека 5. Петроградъ, 1917. стр. 7—38.

1918. La carte linguistique de la péninsule des Balkans. La Nature No. 2325, 246—250 (20. IV 1918).

— Ami Boué et la question macédonienne. La Patrie Serbe. II No. 10 (1918), стр. 418—433.

— Les cartes ethnographiques et historiques au service de la propagande bulgare. La Patrie Serbe, II/1—12 (1918), стр. 505—527.

— L'avenir des langues dans la Péninsule Balcanique. La Patrie Serbe, II/11—12 (1918), стр. 534—539.

1919. La Macédoine. Paris, 1919. стр. 1—275.

— Rapprochement Intellectuel franco-yougoslave. Paris, 1919. Questions Contemporaines, 11. (Заједно са J. M. Жујовићем и Ж. Ђорђевићем).

— Универзитети као националне установе. Савремена питања 3. Загреб, 1919. стр. 1—31.

— Les revendications des Bulgares à la lumière de leurs propres actes. Paris, 1919. 4° стр. 1—24.

— La Yougoslavie. La Revue Yougoslave. 1919, I 8—12.

— En marge de la question adriatique, ib. 165—168.

— La paix des Balkans et la Bulgarie, ib. 247—254.

— A la jeunesse universitaire yougoslave, ib. 469—472.

— A. Belić et St. Mihaldjić. La Baranja. Paris, 1919. in 4°, 1—28, са једном картом.

— Bogosav Mažuranić. Jugoslavenska Njiva III (1919) No. 52.

1920. Un système accentologique du slave commun. Mém. de la Société de ling. de Paris XXI 1—17.

— О нашем национализму. Југословенска Обнова-Њива IV (1920) Nr. 6, 105—107; Nr. 10, 201—204; Nr. 14, 297—300.

1920. L'institut d' Etudes Slaves. Revue Yougoslave II, 1920, 16—20.

1921. Les rapports mutuels du serbocroate et du slovène. Revue des études slaves, I 20—27.

— Рец. Grammatik der serbokroatischen Sprache von A. Leskien. Roczn. slaw. IX 133—156.

1921. Quelques applications morphologiques de faits phonétiques en serbe. Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay. Kraków, 1921. стр. 146—151.

— Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима. Просв. Гласник XXXVIII 339—348, 410—423.

— Јужнословенски филолог. II/1—2. Уређује А. Белић.

— Најмлађа (трећа) промена задњенепчаних сугласника *к*, *г*, и *х* у прасловенском језику. Јужн. Фил. II 18—39.

— Руска лингвистичка школа. Посвећено успомени Ф. Фортунатова и А. Шахматова. Јужн. Фил. II 169—179.

— Вук Караџић. Политика (Београд) 8. II 1921.

— Правопис српскохрватскога књижевног језика (у штампи).

Копитар и Срби пре познанства с Вуком.[1])

I.

Долазак у Беч и везе са словенским научницима; прво познанство са Србима и њиховим језиком и књижевношћу; његови чланци о Доситију и његову значају у српској књижевности.

Копитар је дошао у Беч крајем октобра[2]) 1808 године (пет година дакле пре Вука), оставивши у Љубљани још недоштампане последње табаке своје Словеначке граматике. У Беч је дошао да учи права, од чега би доцније живео, и да изучава славистику ради сопственог задовољства (Письма 29). На правима је остао свега две године, и то више по имену, јер је наступио рат, и Французи су почетком маја 1809 заузели Беч. Кад су отишли из Беча, Копитар доби допуштење да не мора посећивати лекције, већ се може приватно спремати. Издржавао се од давања лекција, јер готовина, коју је за осам година секретарске службе код барона Цојса уштедео, и помоћ коју му је овај овда онда слао, није му била довољна. Све остало слободно време употребио је на проучавање словенских језика и њихових литература. Његови чланци који су почели излазити у Бечким књижевним листовима од децембра 1809. године (одмах по одласку Француза), обратили су пажњу меродавних кругова, и кад је умро професор чешког језика Бечког универзитета, њему је понуђено то место. Он је то одбио, осећајући недовољну своју спрему за тај посао (17 септ. 1810; Письма 169). Његова је жеља била да добије службу у Дворској библиотеци, и чекао је да види шта ће бити са његовом молбом, коју је још раније (15. нов. 1809) био поднео на једно упражњено скрипторско место, и које је после дугог чекања (децембра 1810. г.) и добио, захваљујући својим везама, препорукама пријатеља, а поглавито својом личном вредношћу. Пре тога (крајем августа) постао је био цензор словенских књига. Тако је у 1811 годину ушао са оствареним својим идеалима и сав се предао омиљеној словенској филологији.

Чим је дошао у Беч, он је живо настао да изучи и практички словенске језике и новогрчки и румунски. Гостионица „код белог вука“ на Флајшмаркту била је зборно место српских, грчких и румунских

[1]) Друга глава из необјављене студије о Вуку Караџићу.

[2]) Сви су датуми по православном календару.

трговаца, којих је тада у Бечу било много више него данас,[1]) и он је ту био чест гост, правио с њима познанства и разговарао се њиховим језицима.

Ради сазнавања књижевних новости и добивања књига, он је — поред страних — ступио у преписку са свима главнијим књижевницима и славистима словенским (којих, у осталом, није тада ни било много). С Добровским је ступио у преписку још из Љубљане, а с осталима доцније, нарочито од како је добио скрипторско место у Дворској библиотеци.

У једном писму Добровском (1. јуни 1811) пише он како му је Армбрустер, цензор, тражио да за „Vaterländische Blätter" што исцрпније пише, и што сам не могне, вели, да ће питати *Жупана* за Крањску, *Јаклина*, и *Цветка* за Штајерску, *Јарника* за Корушку, *Обрадовића* (Григорија) за српске ствари, и неће се отканити док му не израде. Додаје, да ће се преко грчког бечког свештеника Антима Гази препоручити митрополиту Стратимировићу. „За кратко време, ја ћу се у мом бечком центру тако умрежити да ћу опажати кретање својих *словенских* муха у Београду или Лавову, Прагу или Љубљани. (Писма 204—205). А кад је примио редакцију словенског одељка у „Wiener Allgemeine Literaturzeitung", које су почеле излазити 1813 године, пише му опет (15. нов. 1812.) да је позвао на сарадњу „за Крањску *Равникара*, за Штајерску *Примица* и *Цветка*, за Србију *Мушицког*, за Словаке *Рожнаја*. За северњаке понудио се сам Сартори, а ви би на сваки начин могли ангажовати *Бантка* за пољски. Ми морамо своје место у W. A L. Z. достојно заступати". (Писма 299).

И као бујан планински поток просули су се од краја 1809 године по свима бечким књижевним листовима његови многобројни чланци и белешке о Словенима, Грцима и Румунима, о њиховој књижевности, њиховим језицима и њиховој култури, чији број достиже врхунац у години познанства с Вуком — 1813-тој. Те године написао је на 70 чланака и бележака (Р. Ф. В. за г. 1911 и 12).

Остављајући на страну друго, ми ћемо се задржати само на његовим везама са Србима, и на чланцима о српском језику и књижевности.

* * *

Са Србима (а јамачно и са српском ћириличком књижевношћу) Копитар се познао чим је дошао у Беч. Први његови познаници били су нека три Карловчанина, другови му на правима. Један од њих звао се Ранковић, за кога Вук вели да је био официрски син (Гр. Сп. III. 60.). Њих је он распитивао о српском језику, о књижевности и о књижевницима, и мислио је да преко њих ступи у везу са Карловачким славистима. О свему томе писао је он Добровском у првом писму из Беча

[1]) Ово је писано пре светског рата.

(25. I. 1809, Письма 35—37), додајући да су му они показали Басне Доситијеве, и објашњавајући му ко је Доситије и шта је сад. Добровски му је одговорио, да му је у неколико позната судбина Доситијева: „Он је први писао serwisch prosto, и наишао је на одобравање. Једна кратка скица о његову животу, а нарочито списак свих његових дела, био би добар чланак за словенску *Енциклопедију. Ми Словена морамо се прикупити.*[1]) Други би био о *Орфелину*; да ли је још жив?“ (Писма 45). — Копитар се одмах обратио Ранковићу да пише у Карловце односно Доситијева живота и списа, и друго. Ранковић је писао Мушицком, и овај је одмах одговорио, и јавио између осталог да је Орфелин пре тридесет година умро. (Писма 52). — У доцнијем писму јавља му да о Обрадовићу поуздано ништа више не зна сем онога шта ће у изводу (од прилике на пола табака) објавити у Аналима. Тамо ће штампати зато, што није згодан за његову (Добровског) Библиотеку или Енциклопедију, јер хронолошки није тачан, нити има списка његових дела, ни биографије после 1788. год. „Ако некад све скупим тада —“.[2])

И заиста је и наставио даље истраживање о њему не само преко својих Карловчана и преко њих од Мушицког, њего и преко других. Дознавши да је Доситијев сестрић Григорије Обрадовић, директор српско-влашких школа у Банату, пише му (9. апр. 1810.) преко неког његова рођака, који је трговачким послом био у Бечу, да му што јави о животу и списима његова ујака (Писма 143). Одговор му је стигао тек у августу (Нов. пись. 200, 202). А и доцније је остао с њим у преписци. (Писма 197, 198).

* * *

Тај чланак о Доситију изашао је у фебруарској свесци Анала (Annalen d. Lit. u. Kunst, књ. I. стр. 441—350. 1810.) под називом: „Биографија. Димитрије Обрадовић, рођењем Србин из Баната, први српски народни списатељ, сада сенатор, главни надзорник школа и васпитач деце Црног Ђорђа у Београду.“ — То је кратка, али врло потпуна и прегледна биографија Доситијева до године 1788. израђена по Животу и приключенијама и Писмима додатим уз Басне. Те две

[1]) „Wir Slawen müssen zusammenhalten“, понавља речи из ранијег Копитарева писма. Исте речи употребно је скоро три године доцније (20, X, 1811) Копитар у свом писму Мушицком: „Die Slaven sollten alle zusammenhalten und Sie wenigstens von nun an durch mich oder unmittelbar, mit Dobrowsky in Verbindung treten‘.“ — Новыя письма 786.

[2]) Писма 64 и 66; писмо од 8—12 нов. 1809. — Желећи набавити Доситијеве списи пише му у истом писму (стр. 70): По All. Lit. Ztg. 1789 Самова (Sammische) књижара у Прагу треба да има његове „*basne*“, његов „животъ“ његов „Саветъ здраваго разума“: „ја бих желео од сваког Обрадовићева списа имати по један примерак, али сам скоро изгубио наду да ћу их добити!“ — Добровски му је одговорио да је Самова књижара давно престала и да Обрадовићеве књиге ваља из Срема добавити. — Писма 79; писмо од 20. XII. 1809.)

књиге само је и имао при руци, а од осталих помиње само још *Буквицу* (коју назива „књижица“ — Büchlein — и која тада и није била штампана) и *Савете* здравог разума. — Ово је један од првих радова Копитаревих у Бечу, који се — како вели Добровски — допао многим па и њему (Письма 151). Пре тога написао је само о Штулију и Лаковићу и једну белешку о словенском натпису у Севници (Лихтенвалду) обоје у децембру 1809. (Р. Ф. В. г. 1911 и 12.).

Два—три месеца доцније изишао је други његов чланак о Доситију под називом „Одломци из биографије Димитрија Обрадовића, Илира из Аустрије. Прилог познавању људи, народа и земаља“ (Kl. Schr. 49—56). У уводу представља укратко ко је Доситије, називајући га српским Анахарзисом, куда је путовао, шта је написао на чистом српском језику и који су његови следбеници. За сада даје „Обрадовићево писмо његову земљаку Хараламшију, наштампано испред аутобиографије, које је апологија његову писању народним говором“, зато „што се из њега познаје с једне стране писац као човек, а с друге читаоци за које пише; и што нам у исто доба износи пред очи епоху нашег великог Јосифа II, и наде турске Јевропе“ (т. ј. Срба јевропске Турске). — Затим долази само писмо с врло малим пропустима што је јамачно избрисала цензура.[1]) И овај се чланак допао Добровском, само вели, боље би приличио за *Словаку* (тако је мислио назвати продужење *Славина* — Письма 151).

На крају стоји да ће се продужити (Р. Ф. В. 11, 1911, 189). То је заиста и учинио само годину дана доцније и у другом листу (Kl. Schr. 79—93). Задржат је и исти назив, само место „Одломци“ стављено је „Потпун извод“, и додато је и калуђерско име Обрадовићево (Доситије). Овде је преведено нешто мало више од четвртине књиге Живота и прикључења, и могло би се рећи да и није „извод“, већ потпун превод. Изостављено је Предисловије, и један повећи одломак, а од она још неколика пропуста јамачно је неке избрисала цензура.[2])

Превод је, сем неколике погрешке,[3]) тачан, а сачуван је чак и

---

[1]) Изостављена је прва реченица; даље „моја ће књига .... до: и љубити правду“ (стр. 5 а држ. издања Дела Доситијевах); „Оне, у којој га је Бог ... којега су год они закона и вере“ (стр. 5 б); „Ти гледај те распошљи ... могуће, изоставити“ (стр. 6 б); и изостављен је поздрав: В прочем .... — Други и трећи пропуст јамачно је цензурисан, јер се говори о верској толеранцији.

[2]) Преведено је од стр. 17—25 (држ. изд.). Изостављено је: „Зато како сам обештао .... водитељи и учитељи“ (стр. 17 а и б); „Ево какву силу .... млади људи упорност и тврдоглавица“ (стр. 21 а и б); „За сад обаче .... то ће се познати“ (стр. 22 б); „Он није одређен .... бедствију находи се“ (стр. 25 а); „Млад човек и неразуман .... који се тога бладодејања не сиоминье“ (стр. 25 б). — Два последња пропуста јамачно је цензура избрисала.

[3]) Погрешке су ове. Реч *старац* (Добра, учитељ и Дима Грк) преводи с *калуђер* (Mönch); течу Доситијева сва су деца звала *бабом*, он то преводи с дед (Großvater); реченицу; чујући многе у Темишвару, да говоре немачки, и *солдате Талијанце талијански* .... превео је: in Temesvar *viele Soldaten deutsch und italienisch sprechen* hörte; и можда још каква ситница.

колорит оригинала.[1]) Ради немачких читалаца су у напоменама неколика објашњења.

И испод овог чланка стајало је да ће се продужити (Р. Ф. В. 1911, 192), али продужења није било.

Кад је овај чланак изишао, Доситије је већ био умро у Београду, и уместо продужења Копитар му је написао некролог (Kl. Schr. 113—120). Ово је прештампан његов први чланак о Доситију из Анала са ситнијим изменама[2]) и проширеним и у неколико измењеним завршетком. Живот Доситијев овде је доведен до његова преласка у Београд 1807 по подацима које је добио од његова нећака Григорија.[3])

* * *

[1]) Почетак је овакав:

Mein Geburtsort ist die Stadt Čakovo im Temesvarer Banat. Mein Vater nannte sich Georg Obradović, von Nation ein Serbe, seines Gewerbes ein Kürschner und Handelsmann. Meine Mutter Kruna, war gebürtig aus dem Dorfe Semarton (St. Martin) unweit Čakovo, Tochter des Ranko Paunkić.

Место рожденија мојега било је вараш Чаково у Банату Темишварском. Отац мој звао се Ђорђе Обрадовић, родом Србин, по занату ћурчија и трговац. Мати моја, Круна именом, била је родом из села Семартона недалеко од Чакова, кћи Ранка Паункића.

[2]) Мало је измењено заглавље, изостављен је увод и додате су под текстом нове напомене. Измене у самом тексту више су стилистичке.

[3]) Та допуна биографије гласи овако:

Године 1788 отпутовао је Обрадовић из Беча у Лифландију своме великом мецену ђенералу Зорићу, али се исте године вратио. Год. 1789. штампао је једну српску песму о ослобођењу Србије приликом заузимања Београда од стране Аустријанаца, за коју кажу да је врло лепа (писац ових врста није је видео). Год. 1793 издао је у Бечу „*Собраније* разних нравоучителних вештеј", међу њима Лаузуса и Лидију, и Аделанду, Алиску пастирку из Мармонтовљевих Contes moraux. Пошто је Илирска штампарија продата у Будим, оде он 1802 г. у Млетке, где су му српски трговци давали 2000 фор. годишње, да може на миру за свој народ радити. Тамо је 1804 г. са својим изврсним учеником Павлом Соларићем издао Географију по Гаспарију. — [Напомена. — О овоме говори Копитар и у првом чланку о Доситију у Аналима, приписујући га самом Доситију (Письма 64; Annalen 350). Одавде је превео неке одељке под називом „Geographie von Bessarabien, der Moldau, Walachei, Bulgarien, [Serbien], Bosnien, dem Berge Athos und Montenegro" (у Хормајеровом Archiv у бр. 52 и 53 за г. 1811 — Kl. Schr. 76—79 у изводу: Р. Ф. В. 1911, 192) и опет приписује Доситију и Соларићу. Чудновато је да се то дело стално приписује само Соларићу, а Григорије Одрадовић, који је Копитару давао податке, морао је знати да је ту и Доситије имао удела. Уосталом нико од савременика (па ни Соларић) ово тврђење није оповргао.] — Тамо изгледа да је превео и изврсна тумачења јеванђеља и проповеди (*κυριακοδρόμιον*) митрополита Теотокија из Москве, које су браћа Зосими на лепој хартији штампали (Москва 1796, 4°) и бесплатно свима грчким црквама раздали, али писац ових врсти то дело није видео, а ни његови кореспонденти из Млетака ништа о томе не говоре. — [Напомена. — У једном писму Добровском (9. авг. 1810) Копитар чак вели како је Стратимировић забранио то дело за Србе у Аустрији, зато што га је Доситији превео (Письма 143). Одакле је ово Копитар узео? Шафарик ово дело такође наводи (Gesch. d. südsl. Lit· III. df. 931) али по Чапловићу (Slav. u. Croat. 1819, II. B. 286), стављајући уз

Копитару је за прво време Доситије био главни извор за познавање српског народа и његова језика.

Из Доситијевих списа је видео колико је пространство српског језика и народа. У *приказу Slavina* (чланак који је изашао одмах после биографије Доситијеве) говорећи како се у разним значењима употребљавају речи *Илир* и *илирски*, вели, да је још најсношљивије значење географско (у смислу римском из Августова доба), али треба већ једном прекинути са том педантном назívном антиквоманијом. „Као што се више не зову Французи Галима ни Турци Трачанима, тако и Илире боље је звати Истријанцима, Хрватима, Далматинцима, Херцеговцима, Бошњацима, Србима, Бугарима, угарским Србима, славонским Србима, јер сви они говоре једним и истим *словенским наречјем*, које они сами у својим књигама зову *славено-српско*, и по томе и они би се могли назвати једним заједничким именом Славено-Срби.“ По његову мишљењу прекодунавски Словени били су једног племена, па су се с њима измешали Срби и Хрвати дошавши 640 године, а северно од њих остало је то племе чисто и његови су потомци данашњи Словенци. „Јужна, измешана, млађа славеносрпска грана данас је јача (т. ј. од северне словеначке), и како је њена област много већа, ако некад повољније националне прилике наступе, може свету дати каквог силног цара од Србије, као што је некада њихов велики Душан хтео да буде. Обрадовић, први (уједно и одлични списатељ на новосрпском језику), изједначава њихову област (Црна гора, Далмација, Херцеговина, Босна, Србија, војничка (сад француска) Хрватска, Истрија, Славонија, Срем, Бачка жупанија и Банат) са Француском и Енглеском“ (Annalen 1810, март 435—440).

И у писму Добровском о томе предмету опет се позива на Доситија. „Хрвати су Константинови и њихови потомци у *Далмацији*, од прилике од Купе до Јадранског мора. Њихов језик је, као *под-диалекат* српскога, само у појединим речима различан. Обрадовић, који је из Баната, ове је крајеве често пролазио и годинама ту живео, прибраја у област српског диалекта Црну Гору, Далмацију, Херцеговину, Босну, Србију, Хрватску (kromje musha сељака, т. ј. *провинцијалних* Хрвата, који по језику припадају *виндском*, или како се он сам зове *словенском* диалекту), Славонију, Срем, Бачку (Бачки комитат, где су Срби насељени) и Банат.“ (Письма 94.) Све је ово из Доситија (Дела, стр. 5а).

годину штампања 1796 знак питања, јер је те године дело у Москви изишло. Новаковић га је унео у Библиографију под г. 1796 без икакве ограде. Да не буде то иста књига коју по Соларићу (Пом. книжескій) наводи Шафарик (бр. 883) Евангелія страстная (Въ Венеціи *пре* 1809), а Новаковић по њему *око* 1809?] — Кад су 1805 г. Млеци уступљени Француизима, Обрадовић је дошао у Карловце и септембра 1807 прешао је у Београд да сам помогне остварење онога што је дотле за срећу својих Срба само желео и проповедао. Србин Обрадовић је дакле онај грчки филозоф, о коме се понекипут у немачким политичким и научним новинама говорило да је у Београду основао школе etc. — [О овоме говори још у првом чланку. — Annalen. I. 349.]

Кад му је што требало да зна како је у српском језику опет се позива на Доситија.[1]) Из његових списа и из Јанковићевих „Трговаца“ саставио је таблицу разлика између српског и словеначког језика по угледу на Добровског разлике између чешког и пољског.[2])

Копитар је био заточник словенски против Немаца, који су с велике висине, а с врло мало знања писали о Словенима и Србима, па и ту су му помагали Доситијеви списи.

Кад је неки Немац писао неповољно и незналички о Србима (Das vormalige und das künftige Serbien, у Минерви за 1809 г.), Копитар ватрено устаје у одбрану Срба и Словена наводећи речи самих Немаца. На тврђење овога да су становници северозападне Илирије већим делом Немци, а у источним провинцијама Власи, он му одговара да је само округ Бељак (Вилах) насељен у пола (пре мање него више) Немцима, иначе су у целој Илирији и сељаци и прости грађани у великој већини Словени, и да Влаха (у националном смислу) нема ниједнога. Само у црквеном смислу зове римокатолички Словенин свога брата грчке вероисповести погрдним именом влах и ркаћ (т. ј. Grecacio!) и шизматик, а овај опет римокатолика: латин, римљанин, шокац и шизматик.[3]) — „Даље у унутрашности — наставља тај Немац — живи горе поменути несавитљиви сурови народ већ столећима својим словенским животом.“ Да то оповртне, Копитар наводи цитате из Хердера, где се врло ласкаво говори о Словенима, и указ царски Бечких новина (1810 бр. 16) где се за Србе вели, како је цар обратио особиту пажњу на школе „овог многобројног и у многом погледу интересантног народа“, и поставио Уроша Несторовића за врховног инспектора свих српско-влашких школа. „Па како би ми, нетрпљиви господине, требали друкчије да живимо, него словенски? Није сваки рођен мајмуном. Зар нисте ви кудили Петра I, што је хтео да његови Руси живе холандски, уместо да своју словенску индивидуалност развијају. На крају крајева ви и сами не знате шта хоћете“, итд. итд. (Kl. Schr. 34—39).

---

[1]) „Из Обрадовића видим да у српском диалекту нема ы (izrečenija, koebi zvečalo na ы u nas nejma) — или: Ваше *t'* је српско *ti* и немачко *dir*: da weiß er *dir* hundert Ausflüchte!“ У Обрадовића често тако долази. — Письма 64. 70.

[2]) Ich habe einmal für Herrn Zlob** eine Unterschiedstabelle dieser beiden Hauptdialekte nach Ihrer Methode aus meiner Collectaneen aus der Lesung des Obradović und Janković Komödie: Tergovci nach Goldoni, gemacht, erinnere mich aber nicht genau der Exempel; einige nur: *ch*odim, *such*, hodim, suv; brez — bez, kruh — hleb, kaj — čto, budem sturil — budem sturiti, kakor hozhesh — kako hozhesch (pro *ut* vis), konec — конац, moć — моћ, černi — cerni, mojga sina — mog sina, dan — dat. (datus); zu chodim und hodim noch: od vsich drugich, — od vsi drugi; chvaliti — faliti etc. etc. — Письма 92, 116, 136.

[3]) И ово је из Доситија: „Где се год између себе у комшилуку мрзе, то по највећој части происходи из тога што су неки греческога а неки римског закона, и наричу једни други с којекавски ружни и презрителни именами: први оторе зову или шокци или буњевци или римци или латини, а ови оне: власи ркаћи и шизматици“.

Сви његови одзиви о Доситију дишу необичном словенском топлином и високим уважењем. Ево неколико примера из горе поменутих чланака.

Некролог Доситију почиње овако: 25. марта (7. апр. н. ст.) преминуо је у Београду српски Анахарзис [тако га је он први прозвао] Доситије Обрадовић (у ствари, и ако не баш по титули) васпитач деце Црнога Ђорђа, Inspecteur de l'instruction publique, сенатор, министар црквених и спољних послова. И ако је доживео лепу старост, 72 године, опет је умро врло рано за свој народ, за који је и речју и списима тако много заслужан (Kl. Schr. 113). — Српски Анахарзис Обрадовић, рођен око 1740 године међу Словенима јужне Угарске, под свеоживљујућим сунчаним зрацима реформације Јосифа II уздигао се у појимању човечијег позива до висине достојне његова претходника скитског Анахарзиса, пријатеља Солонова (Kl. Schr. 49). — Као овај и он је оставио своје земљаке да види градове и обичаје других народа (Annalen 1810, I. 341). — У младости се као учитељ задржавао по разним крајевима аустриских, млетачких и турских Словена; доцније је пропутовао Немачку, Француску, Енглеску, Шпанију, двапут Грчку, Пољску и Русију .. и свуда је уједно учио и језике тих народа, да би не само својим рођеним очима гледао него и ушима слушао ... Читао је све њихове класике у оригиналу[1]) (Annalen 1810, I, 341; Kl. Schr. 49). — Кога ова путовања ради наставе дирљиво не опомињу на путовања Питагорина, Талесова, Солонова, Платонова и других мудраца старога света, а највише Скита Анахарзиса, који је можда сам и био Скит-Словенин (Kl. Schr. 123). — После 25 година странствовања вратио се, као и онај, својим суровим али честитим земљацима, да их својим списима, колико је могуће, културом усрећи, као што је и сам био срећан. То је лепа, велика тежња његова живота, циљ његових патриотских старања. Нека би у томе био боље среће од оног скитског мудраца, с чијим је судбином његова досад тако слична (Annalen 341). — Срби, као и Руси до Петра I, нису у књигама употребљавали народни језик. Тек од времена Јосифа II. (1783 г.) јави се и међу њима још живи српски Анахарзис Обрадовић из Чакова у Угарској, који им је на новосрпском језику говорио речи енглеске љубави ка слободи и ка отаџбини, и фенелонске љубави ка врлини (Kl. Schr. 66—7). — Међу Илирима (Србима) он је био први који је мртви старословенски црквени језик заменио у књигама живим говором својих земљака (Kl. Schr. 119—20). И пошто је једном лед пробијен, нашао је врсних продражавача, као

[1]) За ово он хвали Доситија и у приказу Славина говорећи о Таубеову чланку *Карактер Илира*. „Таубе је био један од бољих испитивача народа, у колико се, то јест, то може бити без знања језика оног народа који се испитује и без могућности да се с њим розговара .... Ретки су, али зато више цењени, испитивачи народа, као што је српски Анахарзис Обрадовић, који пре свега изучи језик онога народа коме долази.“ — Annalen 1810, I, 434 за март; Kl. Schr. 16.

Соларића, Јанковића итд. (Kl. Schr. 50). — Његова Аутобиографија, његови Савети здравога разума, његове Басне итд. заслужују да још дуго буду читанке за Србе (Kl. Schr. 67). — Његове Басне пропраћене су опширним поукама које дишу најчистијом љубављу ка врлини и ватреним патриотизмом (Kl. Schr. 119); пуне су љубави ка отаџбини и к омладини (Kl. Schr. 50). — И кад једном српска литература буде у пуном цветању, Обрадовић ће се славити као први њен покретач. Он заслужује лепи гробни натпис, који је сам себи у својим списима и на слици ставио: Овде леже његове српске кости. Он је свој род љубио (Kl. Schr. 120.). — Негову аутобиографију, која за његове земљаке, којима је у првом реду и намењена, мора бити врло поучна, вредно би било превести на немачки или на француски због много веома занимљивих појединости о српском народу, о калуђерима грчке цркве, итд., о чему се на страни тако рећи ништа не зна. То би, разуме се, најбоље могао учинити сам писац, јер би за нас западњаке многа места ваљало објаснити, што би свакојако он сам најбоље могао учините. (Annalen 341).

Напослетку, колико је Копитар волео и ценио Доситија види се и по томе, што је, бавећи се у Лондону, распитивао за Џона Ливија, „код кога је — пише Вуку — нашем Доситију тако добро било; али је све изумрло! Жалосно!“ (Преп. I. 143).

Мушицки је дакле имао право кад му је у првом писму рекао, да се он пред светом показао као пријатељ Срба, и да га они зато воле и високо цене. (Письма 238).

II.

Његове везе са Стратимировићем, с Мушицким и др.

Од својих другова Карловчана дознао је и за Мушицког и његове књижевне радове, и — као што је горе речено — био је с њим у вези прво преко Раиковића[1]) а доцније и непосредно. Он се прво обратио митрополиту Стратимировићу, јер су му бечки Срби јамачно казали да је доле све у његовим чврстим рукама, и да се без његова знања и „благослова“ из Карловаца ништа добити не може.[2])

У првом писму Стратимировићу (12 јула 1811) представљајући му се као писац Словеначке граматике, коју му је имао част послати

[1]) „Неки Лука Мушицки, архиђакон у Карловцима, библиотекар etc. код Стратимировића као да има готову малу црквену граматику.“ — Писао је Раиковићу да има готову за штампу Servia docta. — Шаље му адресе своју и Добровског и друго писмо Добровском 25. III. 1809. — Письма 52. О њему још стр. 64. 74. 86.

[2]) Quod tibi videtur de Stratimirovichis? mihi diversissime refertur de illo: si Schlözeri amicitiam respicio, non possum non bene praejudicare; si quae a civibus audio, deturbor ex prima sententia. Tu nosti? — Добровском 19 и 21. I. 1813; Письма 320. И по други пут: tu nosti hunc metropolitam? Quid de illo judicas! Mihi allia et nigra narrantur, ut non possim judicare. — 21. IV. 1813. Письма 338.

1809 г. и да је од нове године на велику срећу за своје омиљене студије (словенски језици и историја) намештен у Дворској библиотеци и при цензури, изјављује да жели — док му се не укаже прилика да лично обиђе све словенске земље — наћи код сваке словенске гране по једног кореспондента, на кога би се смео обраћати за литерарне новости. Напоминујући да су граф Осолински, директор Дворске библиотеке, и опат Добровски већ његови заштитници и пријатељи, моли митрополита, да му јави адресу кога од његових клијената, коме би се могао обраћати за српске књиге, јер их је у Бечу не само тешко добити, већ је тешко и дознати да су изишле. — Не добивши дуго никаква одговара, он замоли свога пријатеља Антуна Гази, архимандрита и свештеника бечке грчке цркве, да га Митрополиту препоручи, што овај и учени писмом својим од 8 августа (нов. ст.?). Тек тада му је Митрополит одговорио, и упутно Мушицког да с њим ступи и преписку.[1])

Прво писмо Мушицки је написао 28. окт. (нов. ст.), које није очувано, али је опширан извод саопштио Копитар Добровском (Письма 238—241). Изгледа да је Мушицки имао да одговори на низ питања, која су, може бити, била проложена уз писмо Митрополиту.[2]) Јавља му о Стојковићу, о Храниславу, о Доситију, о српској и старословенској метрици, а највише о себи и својим радовима, молећи га да их прикаже. Послао му је и десетак српских књига и брошира, и обрасце старословенске деклинације и коњугације, који су део његове Старословенске граматике. — Копитар му је одмах одговорио (1. нов. нов ст.) и обасуо го новим питањима.

Преписка са Статимировићем била је врло мала, а са Мушицком, и ако је дуго трајало, била је врло нередовна и није се могла развити онако као што је Копитар желео и свим силама настојавао. Напослетку га је молио да му каже другог човека на кога би се могао обратити. Копитарених писама из овог доба очувана су четири, а била су још два. Од Мушицкових нији очувано ниједно, а била су сем првог још свега два: једно лети 1812 г. кратко са пакетом књига, и друго (словенски) 28. децембра (ст. стил.?) исте године. Копитар је тражио од њега — између осталог — да напише збијен, али потпун, преглед досадашње српске литературе, „који би био украс наших литературних новина (Wien. allg. Lit. Ztg.) и био би прештампан у све јевропске журнале“. — Његова извињења не прима, јер написати рецензију за њега као примерног вештака и писца није никаква тешкоћа, а ако неће да се зна, нека само пошље њему спис, па ће га он сам преписати „као што је Шлецер радио, а части ми, сем вас, мене и Бога нико писца неће знати“. (Нов. Письма 794.) Све је било узалуд. „Али Мушицки ћути — жали се Жупану — не знам зашто; учинио сам што

[1]) Новыя письма 789. 701. Писмо Митрополитово није очувано али судећи по Копитареву одговору било је љубазно написано.

[2]) Was ich nicht recht beantworte, ignosce bonae voluntati: conamur tenues grandia. — Письма 238.

је до мени, његова је сва кривица.“ (20/8. феб. 1812. Нов. писма 261.) Мушицки није био човек за то, а можда је узрок и Стрмтимировић, који је може бити био врло незадовољан Копитаревом рецензијом Мркаљева *Азбукопротреса*, која је изишла баш у ово време (15. новем.).

Ради добивања књига из Теодосијеве штампарије у Млецима завео је преписку са Соларићем (која није очувана), а лично се с њим познао 1818 г. кад је долазио у Беч (Писма 242, 252, 248, 439; Нов. писма 493).

Лично је био познат и с Урошем Несторовићем, главним инспектором српских школа, а можда се овда онда и дописивао.

Од млађих људи (после она три Карловчанина) главну су пажњу Копитареву привлачила два медецинара, Фрушић и Давидовић.

„Сад имам на расположењу доста Срба — хвали се он Жупану (18. јуна 1812) — баш и у Бечу, између осталих и актуара главне школске инспекције Берића (Јована), који ради на једном српском речнику, и коме је мило моје пријателство.“ (Нов. писма 249.)

III.

Његови реферати о српским књигама; интересовање о подизању српских школа; старање о основању српске штампарије у Бечу и о оснивању Српских новина.

Поред узгредних напомена о Србима и о њиховој књижевности у другим чланцима,[1]) написао је један подужи и један краћи чланак посвећен искључно прегледу новијих српских књига. У првом чланку који је изишао 1811 год. у августу и новембру,[2]) пошто је рекао у којим земљама све Срби (и Хрвати) живе, о њихову броју, подели на католике и православне (ови опет на неунијате и унијате), додаје да су католици, будући у ближем додиру са Млецима развили на свом дијалекту и световну литературу, али да ће их православни брзо за собом оставити, јер су надмоћнији бројем, служе се ћирилицом и ослањају се на црквенословенски језик. Даље вели, како је чуо (још пре две године) да Мушицки ради на Историји српске књижевности, жели да што пре изиђе, а дотле ће приказивати поједине књиге које му до руке дођу, па ће се из појединих прилога створити целина, и моли писце да своја издања (са спуштеном ценом) шаљу Штраусовој књижари за Дворску библиотеку. Затим помиње раније писце: Обрадовића, који је први увео народни језик у књижевност; Орфелина и Трлајића чије списе није

[1]) Као (сем у напред поменутим): Serbien oder Servien? (Kl. Schr. 56), Patriotische Phantasien eines Slaven (kl. Schr. 63) и прерађено Blick auf die slav. Mundarten (W. Al. L. Lc. 1813. бр. 34 и 35, 27 и 30 априла. Петровски), Slav. Völkerkunde (Kl. Schr. 120) и др.

[2]) Beiträge zur Übersicht des serbischen Literatur in dem österreichischen Kaiserstaate. Vat. Bl. 1811. 14/1 ав. и 27/15 нов. бр. 65 и 95, стр. 387—391 и 573 до 575; Kl. Schr. 135—146.

видео; Јанковића, који је превео неколике комедије од Голдонија (које такође није видео), који се као и Доситије правда што пише српски („Ја не пишем за Старословене — вели он кратко а добро — већ за данашње Србе, дакле не старословенски већ српски."); А. Стојковића чију Физику није имао при руци; и Соларића и његов Земљопис, коме замера за терминологију, па онда прелази на новије књиге: Јоакима Вујића (Јестествословије, Слепи Миш, Увеселителне басне од Какасена, сина глупог Бератолдина и Млађи Робинзон), Ј. А. Дошеновића (Численица и Лирическа пјенија), М. Видаковића (Историја о прекрасном Јосифу), С. Мркаља (Сало дебелога јера), В. Ракића (Жертва Аврамова, ћирилицом и латиницом), Ант. Нађја (Исписивање живљења и чиних Наполеона, цезара Французах и краља од Италије, с немачког), Историју Синдипе Философа и Вечити календар.

Вујићу одобрава што је у Робинзону дао српска имена, али му замера што има у језику много германизама и што у Јестествословију нема српских имена птица, а несумњиво у језику има за њих име, само варошани треба да упитају сељаке. Због тога је према Нађију нарочито строг. Ради тога и ради многих штампарских погрешака, незнања француског и талијанског језика, недоследности у називу места, рђавој терминологији, он од њега, као илирског писца, диже руке.[1])

За Синдипу Философа вели да је у целом спису језик чист и отмен. Нарочито се задржава на додатој народној песми и излаже њену садржину (неколико стихова је и метрички превео): „Нека би нам — вели — ваљани преводилац саопштио више оваквих народних песама, којима су Срби и Хрвати таки богати. Оне тако чудновати узбуђују читаоца."

За Жртву Абрамову вели, да су оба издања готово истоветна, само је оно латиницом за један трохеј дуже (од 12 слогова, а ћирилско од 10). Стихови нису глатки (Knittelreime), али се ипак лепо може видети, изврсна поетска способност српског језика.[2])

Видаковићева Историја прекрасног Јосифа писана је обичним српским десетерцем са сликовима.

Дошеновића јако хвали, и жали што се више што не зна о његову образовању. На њему се јасно види утицај Доситијев. Он познаје страну књижевност и пише с прецизношћу. Цитира његове речи из предговора: „Стотине хоће да се пише словенски, али хиљаде хоће српски; парница ће бити брзо решена." Хвали га што не пише ъ, и онако руска азбука због унцијалног писма троши много хартије, зашто би се додавали још сасвим непотребни домеци. За његове песме вели да су успео оглед, из кога се види, да језик словенски, иако је ори-

[1]) Ова је рецензија у проширном издању изишла у Аналима за 1812 г. св. за новембар 203—206: Р. Ф. В. 1911. 196—7.

[2]) У писму Добровском (12, IV, 1841) вели да је преведена с грчког у метру као: што се бѣли на горѣ зеленој. (Хасан-агиница.) Исак зове мајку у помоћ врло дирљиво. — Писма 198.

гиналан, способан је да у новом начину прављења стихова срећније него икакав друга европски подражава мешовитом талијанском језику.[1])

Али је најодушевљеније поздравио „Сало дебелога јера", и ако није знао писца.[2]) Он је то превео са „Fortjagung des groben Jer", и доцније се извињава да је за „сало" мислио да долази од *слати*, и ако и Словенци реч *сало* имају у истом српском значењу.[3]) Чим је те књиге добио писао је Добровском (12. апр. 1811) и вели како се од срца обрадовао једној граматичкој брошира „*Сало* . . . То је тако логична расправа, да сам се зачудио" и излаже му готово целу садржину.[4]) Приказ почиње овим речима: „На ових 18 страна има више филозофије о језику него у каквој дебелој граматици. Овако бистрог граматичког ума нисам нашао у Израиљу"; а завршује жељом да што пре изиђе обећани *језикопотрес* и *српска граматика*, јер „од таквог језичког филозофа и језичког знаоца, као што се Господин С. М. показао, може се само нешто одлично очекивати".

Други се чланак бави само двема одама Мушицковим и то врло укратко приказаним: Сјени Доситија Обрадовића, и Ода мојему пријатељу Михаилу Витковићу. Он је изишао скоро две године доцније (у јуну 1813, Kl. Schr. 209—210), и ако је Мушицки прву оду послао у новембру 1811, а другу у јулу 1812 год. Прву је одмах послао Добровском да прочита, а за другу, говорећи о њеном сижеу, пише му „тешко народу, чији се учени људи стиде да у матерњем језику славни постану." (Писма 231 и 278.)

Своје чланке о Словенству (па и ове) Копитар је слао Мушицком (и Стратимировићу), и тражио њихово мишљење о новим мислима изнесеним у њима. „Само таком пријатељском критиком (fiet Aristarchus) напредује писац." (Н. Писма 786, 796.)

* * *

Копитара су јако интересовала и културна питања Српског народа. У чланку „Патриотске фантазије једног Словенина" он жали што старословенски језик својим диалектом Руси све више кваре, а Срби, које би га могли лакше чистог одржати, јер им је резумљивији, без школа су и без штампарије. Оно што је Курцбек под Јосифом II основао, сад је у туђим рукама, које се не брину да стеку поверење српског

[1]) Мешовитим језицима зове талијански, француски, енглески и румунски а оригиналним немачки и словенске језике.

[2]) У писму Мушицком од 20 окт. 1811 пита га ко је тај С. М. — Новыя письма 786.

[3]) Man wird mich ausgelacht haben, daß ich einst сало (was wir Krainer doch auch haben) durch Fortjagung (ich dachte an слати) statt durch Fett übersetzte. In Gottes Namen! in Fehler *verharren* nur ist teuflisch. Als ich serbica anfing, hatte ich keinen serbischen Bekannten hier, wie Sie vielleicht wissen. Indessen ist mein Wille rein, und ich lerne gerne täglich Neues hinzu. — Писмо Вуку од 30. март 1815. Преписке I 491.

[4]) „Questionem proponit (et solvit praeclare): što su riječi? što jezik! . . . . итд. Писма 198, од 12 апр. 1811.

народа. И оно мало што из ње излази кипти штампарским погрешкама; а слова су гора од руских. Тај чланак завршује овим апелом на аустријску владу: „Дух ових листова (чланак је изишао у Vaterländische Blätter) гони нас на још једну патриотску напомену, која истиче из природе саме ствари, а може се још и документално из Доситија доказати; да би два до три милиона Срба (Илира), који су мало по мало из Турске к нама емигрирали, двоструко се радовали личном благостању под аустриском владом, кад би им се пружно доказ, да се с љубављу поштује оно што им је најдраже, њихов свети језик. Треба уклонити психолошке сметње психолошким средствима, љубављу за љубав. А зна се да остали Срби, који се сада за слободу боре у Турској, погледају на језиком и вером сродни, али далеки Север, јер се praesentior deus, изгледа, мало за њих брине.“ (Kl. Schr. 63—4, 70.)

Зато се он обрадовао наименовању Несторовића за главног инспектора свих илирско-влашких (управо српских, грчких и влашких) школа.[1]) А кад је доцније по предлогу Несторовићеву наименовано пет школских директора и установљене за сваку народност по једна препарандија, он је написао и чланак, у коме позива Нестаровића да што и у јавности објави, и у коме цитира из проповеди Вас. Ковачића[2]) ове речи: „Монарх жели ди нас подигне на ступањ културе осталих својих народа, од којих неки, као Лутерани и Калвинисти и ако су бројем далеко испод нас, већ имају народне школе, гимназије и академије, а ми немамо још ни честитих народних школа. Само од добрих школа можемо у свему бољитак очекивати. Зато треба да оснујемо један општи народни фонд за издржавање професора, за подизање нових школа, за стипендије сиромашних а добрих ђака, за помагање талентираних занатских ученика и добрих народних писаца. Поред тога требм установити трећи тас у цркви за нарочити фонд који би издржавао три основане препарандије.“ Даље вели како је чуо да су се већ знатни прилози скупили, а завршава овим речима: „Али се све то ради тек о сеоским и основним школама. Треба ли да ови многобројни народи још дуго завиде Лутеранима и Калвинима на њиховим гимназијама и академијама? Нека би Несторовићу пошло за руком да нађе много Ковачића не само међу свештеницима, већ и међу вишем духовништву, у чијим се рукама, поред поверења народног, и већа средства находе. Тада ће се брзо подићи не само источњачке гимназије и академије, већ (од прилике у Карловцима) и један универзитет (4 милиона ваљда то заслужују!), у коме би били све национални професори и који би — уз притицај не само домаћих већ и суседних турских и руских Грка, Влаха и Словена — могао ступати у достојну утакмицу са западним универзитетима. Амин.“ (Kl. Schr. 189—193.)

[1]) Писмо Добровском од 12. III. 1810, Письма 129; и Adresse der künft slav. Akadem. Kl. Schr. 36—7.

[2]) Слово о доброхотныхъ даяніяхъ. Будим 1811. Штампано трошком Несторовића.

Несторовић се одазвао овом позиву Копитареву и написао му је дугачко писмо о стању школа међу православнима,[1]) у коме се љуто жали на сметње које му чини јерархија (т. ј. Стратимировић). То му је дало повода ди напише и други чланак о томе, Unterrichts-Anstalten (у Wien. Allg. Ztg. 1813, бр. 2 април, стр. 14, РФВ. 1811, 385.) Овај чланак није унесен у 1 књ. његових Ситнијих списа а часопис ми није дошао до руку, те не могу ништа о њему рећи.

* * *

Копитар је покретач оснивања словенске штампарије у Бечу. „О! нека ме само поставе за словенског кустоса у Дворској библиотеци, па ће извесно процветати овде у Бечу друга словенска штампарија!“ узвикује он љутито у писму (од 26. III. 1809) Добровском (Письма 59), кад је чуо од Енгела да II књ. Дурхове Biblioteca Slavica неће бити штампана у Пешти, јер Мађари за то не маре, а извињују се што им прва књига готово сва лежи нераспродата. И како је те године истицао рок искључивој повластици словенске штампарије при Пештанском универзитету, то је он радио на томе да се повластица не понови. (Письма 64.) Он није пропуштао ни једну прилику да се не жали на управу пештанске штампарије, на њен нехат и на рђав рад.

Али прилика му се није тако брзо дала. — У половини 1812 године доселио се из Берлина један ливац и резач слова, по имену Шаде, с намером да у Бечу штампа само грчке књиге, јер су Грци трошили врло многоу цбеника. Копитар га стане наговарати да набави и словенска слова, на што овај радо пристане (Письма 288). Он је о томе писао и Стратимировићу, како се искључива повластица Пештанског универзитета на штампање словенских и руских књига не односи и на Аустрију, и како се нашао један штампар који би био вољан да набави словенска слова, ако би могао рачунати на поруџбине од стране Митрополита. А што се слова тиче, он би набавио Почаевљева или она која сам Митрополит за најбоља нађе (Н. Письма 783). Копитар је ово писао Стратимировићу више форме ради, колико да не би сметао томе, јер у исто доба је писао и Добровском па вели, „ако он и не одобри, опет ћу ја овде отворити словенску штампарију“ (Письма 288). У писму Мушицком хвали се како су грађанска руска слова која је Шаде донео из Берлина врло лепа испала, и од нове године почеће се њима штампати, па додаје, да сад треба салити и црквена, и вели да ће морати прибећи Карловачкој библиотеци да му пошаљу, или укажу најлепшим типовима штампане руске књиге за преглед (Н. Письма 791).

* * *

Али оно чиме је Копитар приволео Шада да поред грчке оснује и словенску штампарију нису биле књиге, којих је и Пешта врло мало штампала, већ *Српске Новине.*

---

[1]) 27 Фебр. (по нов.?) 1813 год. Писмо је штампано у Лет. М. С. књ. 113, стр. 253—293. Ту у писму вели да га је и лично позивао да што напише о школама.

Ми немамо директних доказа да је Копитарева идеја оснивање Српских Новина, али по његовом живом учешћу око тога, и по покровитељству које је указивао уредницима, то се може закључити са великом вероватношћу. Кад је Стев. Новаковић откупио Курцбекову словенску штампарију, почео је издавати новине, да би јој дао посла. Није дакле чудо да се и ово ново оснивање српске штампарије веже за новине.

У исто време када је јављао Добровском, Стратимировићу и Мушицком о оснивању ћирилске штампарије, помињу се и Фрушић и Давидовић. Први пут 15. нов. јавља Добровском како ће штампарија прорадити од нове године, и како два српска студента, медицинара, хоће у Бечу да штампају serbica на ужас мађарског монопола у Пешти. 19. Јан. 1813 пише: Est hic Serbus bonus juvenis, qui serbske Novine mediatur.

Кад је Фрушићу и Давидовићу прва молба за допуштење издавања новина одбијена, Копитар их је упутио да се обрате цару, и заиста га је и добију. (Писма 332. 338). Пре него што су новине и изишле вели Мушицком да мора строго цензурирати у погледу германизама, а што се тиче здравих принципа, т. ј. да јасно пишу, он ће се старати (Н. Писма 795-6) И заиста се старао. Неколико пута је о њима писао Добровском, и Добровски је давао своје мишљење о њима. Они су један примерак из поштовања слали Добровском, који је опет преко Копитара послао им Slovanku.

Против целог овог Копитарева рада Пештанци су се дигли свом снагом да га осујете, али узаман. Пошто су три пута били одбијени, на послетку су добили декрет да Шнирер може у Бечу штампати само Српске новине, а иначе никакве српске или влашке књиге. „Sed provocavit — пише Ханки — ad-melius informandum caesarem, *nec dubio victurum*“ (Н. Писма 6). И заиста је победио, јер видимо да су после тога времена ту штампане песме Вукове II. књ., Забавник Давидовићев за 1815. и 1816. годину, Вуков Речник 1818 и др.

* * *

Овакав и оволики рад Копитарев није могао остати неопажен и како треба неоцењен од стране Срба. Они су га у истини волели и високо ценили. „Овуда сви ученіи Сербљи — пише му Вук, — кои любе свой род и езык, пытали су ме за вас, и готово ми завиде што вас я лично познаем, а они само по имену и по ревности вашой к Сербскому књижеству . . . . Мушицкоме ви опростите (што му не пише); не само он, него Волный Директор Карловачке Гимназіе, Гершић, Сремскій Директор и Професор Живковић, ови сви вас любе и высокопочитую, и волили бы вас видити него Бог зна шта. Гершић ме кривио, што ни сам ваше портре донео из Беча“ (Преп. I, 142 и 145) — „Шта ради наш милый Копитар, славенска дика и обрана? Поздравите га и поклоните му се место мене,“ пише Гершић Вуку (Преп. II 757).

Љуб. Стојановић.

Opazke k nenaglašenemu *ê* s posebnim ozirom na praslovansko **êstêja* v slovenskih narečjih.

Predno preidem k razlagi posameznih dialektičnih oblik za prvotno **êstêja*, se mi zdi za pojmovanje izprememb kvalitete refleksa nenaglašenega *ê* potrebno, na kratko izpregovoriti o usodi nenaglašenega *ê* v slovenščini. Že v Afsl Ph. 37, 141 sl. in posebe na str. 150. sem poudaril, da nenaglašeni *ê* ni vedno prešel v *i* in od konca XVI. stoletja dalje v *ə*, dokler slednjič sploh ni onemel, če je to pripuščala konfiguracija zloga, marveč da je često sovpadel z refleksom etimološkega nenaglašenega *e*, to je, da je prešel v *ẹ*. To sovpadanje moremo zaslediti vendar le tam, kjer je bil *ê* prvotno nenaglašen in že ta konstatacija nam pove, da je treba vzrok sovpadanju iskati v naglasnih prilikah. Sprva je nenaglašeni *ê* bil tudi v slovenščini še dolg vokal in radi tega je potegnil poudarek, če je bil ta na sledečem zlogu, náse in refleks *ê*-ov je moral biti oziroma postati ozek vokal, sledeč glavnemu zakonu slovenskega vokalizma, ki trpi v dolgih zlogih ozke, v kratkih pa široke glasove. Zato imamo čisto pravilno *cẹ́na* < *cēnà*, prim. rus. *cênà*, mlr. *ćinà*, štok. *cijȅna*; *zvẹ́zda*, prim. rus. *zvêzdà*, mlr. *źvízdà*, štok. *zvijȅzda*; *stẹ́na*, prim. rus. *stênà*, štok. *stijȅna*; *pẹ́sək*, prim. rus. *pesòk*, štok. *pijȅsak* itd. Kljub temu pa imamo vendarle v nekaterih slučajih za sekundarno poudarjeni *ê* odprt glas (*ẹ́*) in sicer, kakor kaže njegova menjava kvalitete pri menjavi naglasa, to ni nikakršen refleks *ê*-a, marveč etimološkega *e*-a.

Tako nam kažejo v korenu *ẹ́* namestu *ẹ́* besede: *vẹ́ža* „Hausflur, Vorhaus“ < *vêžà* (končno naglaševanje imamo še do danes ohranjeno v rožanskem dialektu na Koroškem: *vöi̯žà*; rus. *vêžà* „Wartturm“; k etimologiji gl. Meringer, JF. 19, 427 sl.); poleg književnega *dẹ́ca* < **dêtьcà*, prim. bolg. *dêcà*, shrv. *djȅca*, se govori po Belikrajini *dę̣ca* (kakor *žę̣na*; Doljni Suhor) in v Prekmurju *dẹ̀ca* namestu **dẹ̀i̯ca*; pravilna oblika pa je n. pr. loc. sing. *na vẹ́žẹ* na Vinici v Belikrajini. Te slučaje z *ẹ́* si razlagam tako-le: prvotno sufiksalno naglašena ženska *a*-debla imajo v onih cas. obl., katerih končnica je bila padajoče intonirana, n. pr. gen. acc. sing., nom. acc. plur. itd., na končnici poudarek ^, ki je v slučaju, da je pred tak casus stopila prepozicija, prešel za en zlog proti začetku besede: *nogà*, acc. sing. *nogọ̑*, *na nọ̑go*. V neki zgodnji dobi razvoja slovenskega jezika se je torej govorilo: *vẽžà, vẽžẹ̑, vẽžọ̑* — *v vẹ̑žo* kakor *žẽnà, žẽnọ̑* — *po žẹ̑no* prim. acc. plur. *veshè* (t. j. *vẹžẹ̑*) pri Rogeriju PE. II. 648; acc. sing. *tja gori v'to veshó na vratih* (t. j. *vẹžọ̑*) pri Dalmatinu, Bibl. I. 178b. Pod vplivom sufiksalno

naglašenih *a*-debel z etimološkim *e* v korenu je tudi v besedi *vēžȁ* ostal poudarek na končnici (saj je bilo naglaševanje v cas. obl. pri *vēžȁ* in *žěnȁ* isto) preko dobe, ko so dolgi nenaglašeni vokali potegnili poudarek s sledečega zloga náse; v *vēžȁ* se je nato nenaglašena dolžina opustila in to je povzročilo postanek odprtega glasu za *ê*; mogoče pa je tudi, da je faktično eksistiral nekoč nom. sing. **vę́ža*, ki pa je po enako se glasečih cas. obl. z *žęnȁ* — *žę́na* prešel v *vę́ža*. Prvo je verjetneje radi popolnega sovpada z etimološkim *ě*, prim. predložni acc. sing. *u vˈệžę* (in ne **u vệi̯žę*) v Borovnici, iz česar sledi, da je bil sovpad že dovršen davno pred diftongiranjem *ê* > *ei̯*. Razlika v korenskem vokalizmu med *vöi̯žȁ* in *žanȁ* je posledica sekundarno nastalega prehodnega -*i̯*- pred spirantom: *vęžȁ* > *vei̯žȁ* (prim. *pói̯stla*, *šéi̯st*, *flái̯štər*, *ói̯stər* itd.) > *vẹi̯žȁ*, *vöi̯žȁ* prim. *pöi̯č* < *peč*, stcsl. *peštь*. V besedi *sę́ja* „Sitzung“ (goriški srednji Kras), *sę́ja* — *sẹ̀i̯ja* (Ljubljana) pa imamo najbrž v korenu prvotni etimološki *e*: **sed-i̯ā* in je književni *ę* (Pleteršnik, Slovar piše *sę́ja*) napačen in more služiti kot označba za indiferentni *e*, ki je nastal po asimilaciji iz *ę* pred *j*, o čemer bo še govora. — Isti razlog t. j. ohranitev starega naglaševanja preko dobe *pēsək* > *pę́sək*, opustitev nenaglašene dolžine in s tem združeno premembo vokalne kvalitete v smeri k refleksu nenaglašenega etimološkega *e* imamo tudi v dialektičnem *vę́nəc, vę́nc* (Borovnica, Ljubljana), prim. rus. *vênèc*, shrv. *vijènac* (Pleteršnik piše *vę́nəc*) in pa v dialektičnem in književnem *cę́sar*, *cęsárja;* prvotno slovensko naglaševanje je bilo *cêsár cêsárja*, torej različno od rus. *cèsarъ*, mlr. *císař*, shrv. *cësar*, pač pa v skladu s prvotnim slovanskim **c(e)sárъ*, ki živi v rus. *càrъ*, shrv. *cȁr*, bodisi že, da je ta oblika prišla v slovanščino že od drugod (Bartoli, Zbornik u slavu V. Jagića str. 37: „Nè è escluso, ma è poco probabile, che nella posizione sintattica protonica (*caèsar Constántius*) l' accento s' indebolisse e perdesse il posto originario: *caesàr C.* onde *cъsàrъ* e *carъ*“) ali pa se naslonila v naglaševanju na moške samostalnike na *-árъ*, prim. slov. *glavár*, *-árja;* čak. *glavȃr*, *-ārȁ*, štok. *glàvār*, *-ára*. To sufiksalno naglaševanje se je do danes ohranilo v rožanskem narečju: *casár*, drugod pa je *cēsár* > *cēsàr* kakor *jęzýk* > *jēzìk* itd. in se razvijal potem tako kakor *vēnəc*: *cēsàr* > *cę̄sàr*, *cę̀sar*, *cę́sar* (oziroma po vokalni harmoniji: *cęsàr* > **casàr*, *càsar* — *casàra* v Prekmurju). — Iz istih razlogov imamo *krę́pək*, *krę́pka* za prvotno slovensko *krę́pək, krepkà*, dalje *tę́sən*, *tę́sna* in goriško-kraško *u̯rę́dən* „krank, verletzt“, prim. shrv. *krepkȁ*, rus. *krêpkà* in shrv. *vrijèdan*; dalje goriško-kraški infinitivi *mrę́t*, *trę́t*, *žrę́t* < *mrêtì*, *trêtì*, *žrêtì*, dočim so v istem narečju se nahajajoče dubletne oblike *mr̥̀t*, *tr̥̀t*, *žr̥̀t*, iz **mrêtь*, **trêtь*, **žrêtь*, gl. Ramovš l. c. 166; enako še goriško-kraško: *krę́pət*, *dę́lit*, *γrę́šit*, *sə krę́pčat*; imperativi: *razdˈę́l*, *ustrˈę́l* v Borovnici (iz **krêpítь* — *krêpìt*; *dêlì* itd.)

Komplicirane pa so sledeče oblike z *ę* za *ê*: (*hrę̀n*) — *hrᵊána* namestu **hrę́i̯na* — **hrái̯na* (Ribnica); *hrˈę́na* nam. **hrę́i̯na* (Borovnica); *hrę́na* nam. **hréna* (Ljubljana); pravilno obliko ima n. pr. govor v

Postojni: *hrę́ina* in po nji še analogični nom. sing. *hrę̀in*; glede naglaševanje prim. shrv. (*hrȅn*), *hrèna* proti rus. *chrêna*. Dalje imamo še goriško-kraško: *wrę́t*, *wrę́da*; *srę́ń*, *srę́ńa* za običajno slovensko *vrę̀d*, *vrę́da*; *srę̂n*, *srę̂na* in prim. še rus. *vèred* (poleg *vrèd*), shrv. *vrijed*, kar govori za prvotno **vrêdъ*, slov. **vrę̂d*, **vrę̂da* — **vredâ*. V teh oblikah je *ę* poznejšega, analogičnega vznika, ker so naše besede prešle v drug akcentski tip moških *o*-debel na sledeči način. Oziraje se na korenski vokal, ima slovenščina 5 tipov pri moških *o*-deblih: I. *dę̀d*, *dę́da* (štok. *djȅd*, *djȅda*; dolgi korenski vokal ima rastočo intonacijo); II. *brę̂g*, *bregû* (štok. *brȉjeg*, rus. *bèreg*; dolgi korenski vokal ima padajočo intonacijo); III. *grę́h*, *grę́ha* (čak. *gréh*, *grēhā*; štok. *grijȅha*, rus. *grêchà*; sufiksalno naglaševanje pri dolgem korenskem vokalu); IV. *klę̀n*, *klę́na* (čak. *klenā*, štok. *klènа*; sufiksalno naglaševanje pri kratkem korenskem vokalu); V. *kmę̀t*, *kmę́ta* (štok. *kmȅt*, *kmȅta*; korenski kratki vokal je naglašen). Med tipom I. in III. je torej v slovenščini v cas. obl. nastopila ista naglasna in vokalno-kvalitetna oblika; zato je mogla beseda tipa III. dobiti nominativ tipa I., kar imamo n. pr. v *drę̀n* (*drę́na*) na Gorenjskem (prim. rus. *derèn*, *dernà*; po isti analogiji imamo štok. *hrȅn*, čak. *drȅn*). Po tem nominativu pa so postale te besede v naglasnem in vokalno-kvalitetnem oziru enake nominativom tipa V. in tako so tudi cas. obl. mogli v kvalitativnem oziru podleči korenskemu vokalu tipa V., prim. gorenjsko *drįna*, *hrįna* < **drię́na*, **hrię́na* (*į* < etimološkega *e*) ali čak. *drȅna*. Ko je v besedah tipa III. poudarek že prešel na korenski vokal, je pod vplivom besed tipa IV. deloma (t. j. pri nekaterih besedah tipa III.) ostal še na končnici in prešel na korenski vokal šele pozneje, namreč takrat, ko je končni poudarek prehajal tudi na kratke korenske vokale, torej tudi pri besedah tipa IV.; o kronologiji prehoda *zvêzdà* > *zvę́zda* in *ženà* > *žę́na* gl. Ramovš, l. c. 327. V tem času med obema prehodoma pa se je nenaglašena dolžina *ê* opustila in se je že razvil široki *ę*: **hrēnà* > **hrȅnà*, **hrę̀nà*, *hrę́na*. Dialektično je tudi nominativna oblika (*hrę̀n* po *klę̀n* namestu **hrę́n* kakor *grę́h*) prešla v cas. obl., prim. goriško-kraško *hrę̀n*, *hrę̀na*. — Pod vplivom tipa II., v katerem je bilo zastopanih največ moških *o*-debel s korenskim *ê*, je nominativ tipa III. (kjer imamo le malo število moških *o*-debel s korenskim *ê*) dobil naglasno obliko tipa II.; sem spadajo štokavski nominativi *dȉjel*, *drȉjen*, *grȉjeh*, *lȉjek* itd., slovenski *hlę̂v* poleg *hlę́v*, *drę̂m* poleg *drę́m*, *lę̂k* poleg *lę́k*. Kakor hitro so eksistirale v jeziku takovrstne dublete, je nastala možnost, da so tudi besede tipa II. dobile nominativ tipa III.: **vrę́d*, **srę́n* — gen. *vrę́da*, **srę́na* in dalje po že naznačeni analogiji po I. tipu: *vrę̀d*, **srę̀n* — *vrę́da*, **srę́na* (prim. *žlȅf*, *žlę́ba* v Bohinju) ter slednjič preko V. tipa v IV. (gl. gori): *vrę̀d*, *vrę́da*; *srę̀n*, *srę́na*, kjer se je dialektično (po vzgledu dolgega korenskega vokala v cas. obl.), tako n. pr. na goriškem Krasu nom. sing. podaljšal: *vrę́d*, *srę́ń* ali pa so cas. obl. prevzeli nominativno obliko: *slę̀s*, *slę̀za* (knjižno slov. *slę̂z*, štok. *slȉjez*).

Dalje imamo *ẹ* za *ê* še v nekaterih prvotno sufiksalno naglašenih neutralnih *o*-deblih: *žrẹ́lu, črẹ́slu, vẹ́dru* (Borovnica); *črẹ́slo, žrẹ́lo* (goriški Kras); *povẹ́slu* (< *povrêslo*; Ribnica), prim. štok. *črijèslo, ždrijèlo, vijèdro, povrijèslo-rijèslo,* rus. *žerlò* itd. Pleteršnikov slovar zaznamuje povsod le pravilne oblike: *žrẹ́lo, črẹ́slo, porẹ́slo-povẹ́slo* (prim. tudi Metelko, Lehrgeb. 48), kar faktično najdemo tudi še v narečjih: *čərẹ́su* (Tacen), *vẹ́dro* (Kras), *is pọvẹ́sma* (Dobliče) in prim. še (dasi je tu že pluralna oblika) pri Trubarju: *vejdra* Post. I. 96; pri Stapletonu: *Veidra* 7. Prvotno *žrẹ̄lò* — plur. *žrẹ́la* je po *selò* — plur. *sẹ́la* in poznejšem *sẹ́lo - sẹ́la* prešlo v *žrẹ́lo - žrẹ́la* in kasneje je itak *ẹ* iz singulara prešel tudi v plural: *žrẹ́la* (kakor *bẹ́dra, ọ́kna,* dial. celo že tudi po *lẹ̑ta*: *bẹ̑dra ọ̑kna*). Ne po analogiji, marveč iz *ẹ*, produkta moderne vokalne redukcije, torej v mlajšem času, pa je nastalo goriško-kraško *wrẹ́tẹno* < **vrẹtẹ́no* (prim. dolenjsko *wrẹtẹ́nu*), *vrêtenò* (štok. *vretèno,* rus. *vretenò*), prim. *yẹ́šẹńẹ* < **gẹšẹ́ńẹ, gašẹ́nje,* gl. Štrekelj, AfslPh. 35, 143; Ramovš, AfslPh. 37, 323.

Sovpadanje nenaglašenega *ê* z refleksom nenaglašenega etimološkega *e* je jasno vidljivo tudi v dejstvu, da je v rožanskem narečju tako *ê* ˊ kot *e* ˊ dalo isti refleks, t. j. *a* (preko *ẹ*); *saqáč, lasá, snahá, svatá, sanáˊ, zásaqa, slapàc, sósar, slazáno, vratáno (vrêtenò* > *vrẹtẹnò, vratanò, vratáno)* in *ladáˊ, Saló, ízare* itd.

Ta konstatacija, da in kako se je iz nenaglašenega *ê* v slovenščini razvil *ẹ* in ne vedno *i,* in ki podkrepljuje in utemeljuje moja prejšnja izvajanja v Arch. 37, 141 sl. se mi je zdela potrebna, da opravičim doli nastavljeno prvotno slovensko možno obliko **ẹstẹjà*. Ker sta tudi *ẹ* in *ọ* pod sekundarnim poudarkom dala v slovenščini *ẹ́* in *ọ́,* tedaj je, po vsem rečenem, že od prvega početka verjetno, da sta pri ohranitvi (analogični seveda) prvotnega naglaševanja preko dobe *pētàk* > *pẹ́tək* (čak. *pētàk,* štok. *pétak,* rus. *pjatòk)* po izgubitvi nenaglašene dolžine prešla v *ẹ* in *ọ* oziroma sta sovpadla po istih analogijah z etimološkima *e* in *o*. To faktično tudi imamo: *pẹ́ta, dlẹ́sna, sọ́dba, grẹ́zno, jẹ́dro; rẹ̀p-rẹ́pa, rẹ̀p-rẹ́pa* poleg pravilnega *rẹ́p-rẹ́pa, strẹ̀k* in *strọ́k, jẹ́čmẹn* in *jẹčmẹn* itd., kar pa nas tu ne zanima več.

Prvotno slovansko **êstêja* živi v stč. *niestěje* plur., novočeš. *nístěj* „peč, ognjišče“ (*n-* po napačni dekompoziciji iz **vn-êstêjě*), v gor.-sorb. *něsć* f., niž.-sorb. *jëšćéjë* „luknja v peč“; koren je **aidh-* (sti. *ēdhaḥ,* grš. *αἴθω,* lat. *aestas, aestus*) in sicer *s*-deblo **aidh-s-*, razširjeno s sufiksom *-to-* in s formantom *-êja-:* **êst-êja-*, gl. Berneker, EW. 275. Slovenski izraz se glasi *istẹ́je* plur. „luknja v peč“; „prostor pred njo; obok nad njo“ in Berneker l. c. ga izvaja iz prevojnega **ъstêja* (prim. sti. *iddhaḥ,* grš. *ἰθαρός*), kjer bi **j-ъ-* dalo pravilno *i-*. Ker pa ima slovenščina v začetku te besede tudi vokale, ki jih je možno razlagati le iz **ê-* in je prevojna oblika **ъsto-* z ozirom na zapadnoslovansko **êsto-* itak zelo dvomljiva (*imela* poleg *omela* najdemo skoro v vsakem slovanskem jeziku), menim, da je tudi v slovenščini treba izhajati iz

**êstêja* kot prvotne oblike. V slovenskih dialektih imamo za **êstêja* tele oblike: *istéje, stéje, ostéje, mestéje* plur., ki jih navaja Berneker; v izpopolnitev je še dodati: *vęstȅi̯ję* (Črni vrh); *ístję* (Ribnica; Hinje; Paha za Trško goro) neutr.; *ístję* fem. plur. (Vinice pri Sodražici; Lašče; Raščica); *îstəge* fem. plur. (Fara pri Kostelu v Belikrajini); *ustîje* (Spodnja Ložnica pri Slov. Bistrici) fem. plur.; *ûstje* nom. sing. neut. (Brezovica pri Ljubljani); *ístanje* nom. sg. neutr. (Štajersko). Glede pomena pripomnim, da je *ístje* na Pahi „oni del pristreška, ki je okajen od dima, ki prihaja iz veže", v Hinjah pa pomeni naravnost že „saje".

Določiti nam je najprej prvotni naglas. Ženska *a*-debla, tvorjena s formantom *-êja-*, so v slovanščini dokaj redka gl. Miklošič, Vgl. Gram. II. 83 in imajo sufiksalno naglaševanje, kakor pričajo še rus. *verejà* „(Tür-)Pfosten", *kolejà* „Radspur, Geleise". Moremo torej reči, da se je prvotna oblika glasila: *êstêjà*. V slovenščini bi to moralo dati, ako je poudarek prešel na predhodni zlog istočasno kot v *cênà* > *cę́na*, obliko: **ēstéja* in kasneje, ko je začetni **ē-* zgubil svojo dolžino: **ęstéja*; če pa je beseda preko dobe prehoda *cênà* > *cę́na* pod vplivom naglasnih oblik *ženà, sestrà, tetà* itd. ohranila sufiksalno naglaševanje, tedaj se je neka prvotna oblika glasila: **ęstę̀jà*. Od teh dveh možnih oblik nam je torej izhajati.

V obliki **ęstę̀jà* je poudarek v dobi, ko je *ženà* prešlo v *žę̀na, žę́na*, prešel na predhodni zlog; dobiti moramo torej **ęstȅja* — **ęstéja*. Pred *-j-* pa je *-ę-* doživel posebno izpremembo v dialektih: asimiliral se je sledečemu *-j-* in se mu v svojem zadnjem delu približal (**-ę̂ę̀j-*), tako da je nastalo *-ei̯j-* ali pa se je *ę* zožil vsaj do indiferentnega *e*; tako imamo n. pr. za prvotno *mejà* (rus. *mežà*, štok. *mèđa*) v knjižni slovenščini sicer *méja*, enako na goriškem Krasu, v Ribnici pa *mȅi̯ja*, v Borovnici *méi̯jǫ* (prim. še Škrabec, JS. I. 47), na Gorenjskem *méja* (*-e-* znači indiferentni *e*) proti *žę́na*. Istovrstno asimilacijo opažamo tudi v prekmurskem dialektu: *strȅi̯ja* < **strȅha, snȅi̯ja* < **snę̀hà, mȅi̯ja* < **męjà* proti *žę̀na*. Tako je tudi iz **ęstę̀jà* nastalo: **ęstéja* ali **ęstȅi̯ja*; to zadnjo obliko imamo v Črnem vrhu (nad Idrijo): nom. plur. *vęstȅi̯jǫ* je pravzaprav acc. plur. s prepozicijo *v*, ki jo je pa govor smatral za korenski element: acc. plur. *v-ęstȅi̯jǫ*, loc. pl. *v-ęstȅi̯jah*; prim. *abéi̯s mȅsu vęstȅi̯jǫ*; *pad vęstȅi̯jam*; *vęstȅi̯jah*. Na Gorenjskem je začetni **ê-* izpadel (gl. o tem spodaj): *stéję* in iz kompozicije *męd stéję* (acc. plur. **meždu êstêję*) je nastala oblika: *mę'stéję* (Bled), *męstéję* (Ihan), *məstéję* (Litija), prim. *ga v' dimnik ali nad meſtéje prekajat obéſijo* v nekem nemško-slovenskem abecedniku iz začetka XIX. stoletja. Začetni *m-* si torej tolmačim kot del prepozicije *med*, kar podpira prepozicija *v* v obliki *vestéje*; kajti za Bernekerjevo tolmačenje l. c. („wohl Umbildung von **nestéje*") ne najdem v slovenskih narečjih nobene opore. Poleg tega kaže na *med* oblika *mę'stéję*; pripomniti pa moram, da glede *-'-* nisem popolnoma siguren; moj porok prof. Plemelj mi je na vprašanje,

kako imenujejo označeni prostor pri peči na Bledu, rekel *mę'stęję*, je pa nato, ko sem ga opozoril na obliko *męstéję*, vendar-le menil, da je tudi, vsaj pri mlajši generaciji, oblika brez -'- v rabi. Začetni *m*- bi si bilo možno še razložiti kot asimilacijski produkt iz *v* + *n* > *mn*, *m* v oblikah *v-nesteje*, *v-nestejah* (prim. v Reziji: *mnala* < *v(g)nala*, *umnà* gen. sg. < *ovnà* (nom. *ovàn*), *rámno* < (*rávno*), kar bi dalo **mnestéje*, *mestéje*. Vendar je to mnogo manj verjetno. Prekmursko *gęskę* prim. Gönczy Pál, Nôve ABC iz l. 1871. str. 31: *geszke*, je iz **j-ęstəjě*.

V drugih slovenskih narečjih pa je dobila oblika **êstêjà* protetični *j*-. Tu je v kasnejši dobi, ko je že pričela delovati moderna vokalna redukcija (pri -*j*- že pred XVI. stoletjem), sosešćina *j*-a oba *ę* pritegovala k svoji artikulacijski legi, t. j. *ę* sta se asimilirala v *ẹ* in slednjič v *i*; vršil se je torej isti pojav kot v *pǫ́stilja* < *pǫ́stęlja*, *známińe* < *známęnje* gl. AfslPh. 37, 303 sl. Končniško naglaševanje je bilo dotlej še ohranjeno; tako je dalo **jęstęjà* > **jęstęjà* > *jistijà* in slednjič po totalni redukciji najmanj intenzivnega vokala pred naglašenim zlogom (prim. Trub. *diati* l. c. 328) **jistjà* (ali tudi **jəstjà* > *istjà* gl. l. c. 139 sl.), nom. acc. pl. **istjȩ̂*, gen. pl. *istę́j*, loc. pl. **istjàh*, instr. pl. **istjâmi*. V rabi je bila le pluralna oblika in ker je **istjȩ̂* bilo po svoji končnici popolnoma podobno kolektivnim neutrom na -*ьje* (v dolenjščini XVI. stoletja še -*ję* prim. Dalm. Bibl. *veſſelé* II. 2bs; *od veſſeljá* II. 152a; *s'veſſeljém* II. 180b; Znojilšek: *veſseljé* 40, *vpitjé* 153, *pitjé* 173, 189; dial. *spanję́*, *žganję́*, *korenję́* (Postojna); *pętjię́*, *žyęnię́* (Kras; Sitzungsber. Wien. Akad. ph.-hist. Kl. 113, 418), je prešlo v **istję́* in kasneje preko **istję̀* (prim. *žgęįnę̀*, *cųętję̀*, *ųpətję̀* v Borovnici) v *ístje*, gen. *ístja*, loc. *v ístju*, instr. *pod ístjem* n. pr. v Ribnici, Laščah. Poleg singularnega neutra pa so v istih dialektih še v rabi stari femininalni pluralni padeži, v naglasnem pogledu že vplivani od mlajšega neutra: *nęd ístjęmə* (Raščica) < **ist(i)jami*.

Poleg že omenjene prvotne oblike **êstêjà* pa je morala dialektično eksistirati še oblika **ȇstêja*, ki je s prvo v istem razmerju kakor Truberjevo *sorota* t. j. *sirotä* k sedanjemu dolenjskem *srûta* t. j. *sȋrota* (< *sȉrota*), Trubarjevo *huduba* = *hudûba* k današnjemu dolenjskemu *hudǫ́ba* ali prim. štok. *siròta* in *sȉrota*, *dobròta* in *Dȍbrota* (krajevno ime); *ȇstêja* je dalo v slovenščini pravilno **estȩ̂ja*, kar imamo v *ustȋje* (Spodnja Ložnica pri Slov. Bistrici; *i* < *ê* pred palatalnim konzonantom prim. *nedílja*, *kȋdən* < **tįędən* itd.), ki je v začetnem vokalu po ljudski etimologiji naslonjeno na *ústa* „Mund“, *ûstje* „Mündung“ in prim. še *ûstje* = *ȇstȩ̂ja* v Brezovici pri Ljubljani („luknja v peč = Ofenmündung“) in *ustije* fem. plur. pri Pohlinu. Zato bo tudi v rus. *ustьe* peči = topka; čelo peči, otkuda kladetsja i podžigaetsja toplivo, Dalь, Slovar IV. 528, 427 videti po ljudski etimologiji preobraženo **ȇstȩ̂ja*. Deloma pa dolgi padajoči poudarek ni prešel na sledeči zlog, kar je le navidezno, t. j. imamo ga sekundarno zopet na prvem zlogu pod vplivom cas. obl. s prepozicijo: **estȩ̂ja* — **v-ȩ̂stejo* > **istȩ̂ja* — **v-ȩ̂stejo* in po križanju:

**îstęja, *îstęja, *îstija, *îst(ə)ja,* prim. ribniško *îstje* fem. plur., gen. *z îsti*, loc. *v îstjah*; vzhodno štajerski nom. sg. neutr. *îstje, îstja, pred îstjem; îstəgę, v îstəyah* (Fara pri Kostelu) s prehodom *j* > *g* prim. vipavsko *gílo* < *jílo; Vidga* < *Idrija.* Iz oblike **îstija* so izpeljane besede kakor *îstniki* „luknja nad pečnim žrelom“ (Belakrajina), *îstnice* (Notranjsko); gen. plur. *îsti* pa je mogel našo besedo prepeljati v ženska *i*-debla: **îsti*, loc. plur. *na istęh.*

Kolektivum *ístje* je po kolektivih kakor *zídanje, délanje, kúhanje* itd. dobil obliko *istanje* prim. Slomšek, Blaže ino Nežica[2], str. 57: *Tresek na jistanji ne suši*; *Ženske naj jistanje . . . . osteryajo.* Dalje piše Breznik, Večna pratika (iz l. 1787), str. 71: *Is dimnikov, inu iſtaineh ſaje obtergat*; tu rabljena oblika *iſtaineh* (beri: *istaįnəh*) je pravzaprav v navadnem govoru najčešče rabljeni loc. plur. in sicer jo je smatrati za kontaminacijo nom. sing. neutr. *ístanje* in še živečega loc. plur. *istjah* in sicer na ta način, da je tudi *ístanje* prišlo v rabo kot plurale tantum. Prim. še vzh.-štaj. *histenje* s protetičnim *h-*.

Omeniti nam je še *ostéje* in *stéje*; v prvem vidim prepozicijo *o*, ki jo je povzročila naslonitev naše besede na *ostęnje, ostęnək* „Wände, Seitenwände“, dialektično pa more biti *o* tudi redukcijski produkt iz nenaglašenega *u-* v **ustéje*. Oblika *stéje* pa je ali iz **çsteja* po moderni vokalni redukciji ali pa je iz **jestéja* > **jəstéja, *įstêja, stéja* gl. AfslPh. 37, 139. Tu navedeno **jəsteje* — *įstéje* je rodilo tudi še *istéje* prim. Ravnikar, Zgodbe I. 256: *dimu is iſtéj enako . . . . míne*; 260: *dim is iſtéj*; Ravnikar, Abec. l. 1816. str. 19.: *ga v'djimnik ali nad jifteje prekajat obéſijo.* — Naša beseda je dalje še skrita v izrazu *glísti* fem. plur. „die am Ofen angebrachten Leisten oder Stangen, um darauf Wäsche zu trocknen“; oder nad ognjiščem. kjer se drva suše;“ nejasno je, odkod *gl-*; morda od *glẽt, glę́ta (glaįt)* „Balken, Dachbalken“? Štrekelj ČZN. VI. 17. meni, da je *isti* > **gisti* in pozneje po narodni etimologiji v *glisti*, dočim je na Goriškem *isti* dalo *listnice*, v ziljski dolini pa *liste*. Dalje nam je še pripomniti, da je naša beseda **jistnik* izposojena v sosednja nemško-avstrijska narečja kot *Günsnik, Günstnik Gisnik* m. „Lichtschirm“, gl. Štrekelj l. c.

Upoštevaje zakone slovenskega vokalizma, moremo torej tudi slov. *istéja* itd. izvajati iz **êstêja* in je prevojna oblika **ɐstêja* nepotrebna.

Ljubljana.

Fr. Ramovš.

Sur l'étymologie de la préposition *podŭ*.

Qui compare les prépositions slaves *nadŭ, zadŭ, prědŭ* et *na, za, prě* est naturellement conduit à voir dans *-dŭ* un élément de formation ajouté à une préposition plus simple. Du reste, le sens de *nadŭ, zadŭ* et *prědŭ* concorde avec celui de *na, za* et *prě*. Seul, le sens de *podŭ* ne s'explique pas par celui de *po*; mais le lituanien a *põ* „sous" qui se construit avec l'instrumental comme sl. *podŭ*, et le lette a aussi *pa-* „sous", au moins en composition.

L'élément de formation sl. *-dŭ* n'est pas isolé en indo-européen. Il est constitué visiblement avec un élément *-dh-* qui tient une grande place dans les formations adverbiales de l'indo-européen. Le sanskrit a *-dhi*, notamment dans *adhi*, „sur" (cf. arm. *ənd*), dont l'élément radical *a-* est à expliquer par **n̥-* et à rapprocher de gr. *ἀνα*, sl. *na*, etc. A ce *-dhi*, le grec répond par le suffixe fréquent *-θι* qui a une valeur locative, par exemple dans hom. *οὐρανόθι, (ϝ)οἴκοθι*, etc. V. Brugmann, *Grundr. II*², 2, § 572, p. 728. L'élément *-θι* est apparenté à *-θεν*, qui joue un plus grand rôle encore, type *οὐρανόθεν*, *(ϝ)ἐθεν*, etc. Le *-ŭ* final de sl. *-dŭ* repose sans doute sur une nasale finale, cf. gr. *-θα*, par exemple dans héracléen *ανωθα*, en face de att. *ἄνωθεν*, ou dor. lesb. *πρόσθα*, en face de att. *πρόσθεν*. Le traitement serait le même que dans les 1ères personnes d'aoristes telles que v. sl. *mrěxŭ*.

Le type de *nadŭ, prědŭ, zadŭ* fait donc partie du grand groupe des suffixes adverbiaux auxquels appartient, avec les désinences en **-m-* et en **-bh-* (gr. *-φιν*), le type en **-tos-* (skr. *-taḥ-*, gr. *-τος*, lat. *-tus*).

Il est curieux que l'opposition sémantique de skr. *ádhi* „sur", v. p. *adiy*, gāth. *aidī*, zd *aiδi* et de skr. *adháḥ* „sous" zd *aδairi* (cf. got. *undar* et lat. *infra*) soit comparable à celle de skr. *upári* „sur", zd. *upairi*, gr. *ὑπερ*, got. *ufar* (et lat. *super*) et de skr. *úpa* „sous", zd. *upa*, gr. *ὑπο*, got. *uf*, v. irl. *fo* (et lat. *sub*). Tout se passe comme si l'opposition de „sur" et „sous" se marquait par une différence de formation, la racine étant la même dans les deux cas. Et en effet une forme toute voisine de gr. *ὑπο*, etc., sans aucun suffixe complémentaire, sert en germanique à exprimer „sur": got. *iup*, et *uf-* même comme préverbe, ainsi dans got. *uf-rakjan „ἐκτεῖναι, ἐπισπᾶσθαι"* cf. v. isl. *upp*, v. angl. *up*, v. h. a. *ūf*.

En slave, où le suffixe marquant opposition, **-er-*, qui figure dans gr. *ὑπερ* en face de *ὑπο*, ne joue pas de rôle, *-dŭ* semble tenir en

quelque mesure dans ces formations la place du suffixe *-er-*. Il n'y a pas trace de *-dŭ* près de *vŭ*, sans doute parce que le suffixe *-ter-* a subsisté dans ce groupe: sl. *ętrĭ*, etc.

Ceci posé, il reste à déterminer l'étymologie de sl. *po-* dans *podŭ*. Le sens exclut une identification avec la préposition isolée sl. *po*, qui appartient au groupe de gr. *ἀπο*, etc. et de lat. *post*, v. sl. *pozdě* (où se retrouve le *-d-* de *nadŭ*, etc.). Il faudrait pouvoir rapprocher le groupe de *ὑπο*: *podŭ* serait à **po* „sous" ce que *nadŭ* est à *na*, gr. *ἄνωθεν* à *ἄνω*, ou *ὑπερθεν* à *ὑπερ*. A défaut du slave, le lituanien offre un emploi régulier de *po* au sens de „sous".

La théorie de Brugmann, *Grundr. II*², § 575, Anm., p. 733, et § 679, 5, p. 863, admise aussi au fond par M. von der Osten-Sacken, *Archiv f. slav. Phil.*, XXIII, 126, suivant laquelle sl. *podŭ* serait sûrement apparenté à lit. *pãdas* „trace de pas", etc. est surprenante. Là où le groupe de **ped-* „pied" fournit des prépositions, dans gr. *πεδα* (d'une grande partie des dialectes) et dans arm. *y-et* „après", le sens n'est pas „sous", mais „après". Et c'est bien en effet ce qu'on attend. M. Pedersen, *Vergl. Gramm. d- kelt. Spr.* I, p. 50, a, il est vrai, expliqué v. irl. *ís* „sous" par un ancien locatif **pēd-su*; mais cette hypothèse, que l'amuissement de *p* en celtique permet d'envisager, n'est guère vraisemblable: le celtique n'a aucune autre trace ni du mot **ped-*, ni de la désinence **-su*, qui, du reste, n'est connue que des dialectes orientaux de l'indo-européen, et un vocalisme *ē* au locatif pluriel, devant une désinence commençant par *-s-*, est contraire à ce que l'on attend. Du reste, si l'on arrivait à expliquer ainsi sl. *podŭ*, le lit. *po* „sous", lette *pa-*, resterait à expliquer. — Quant à l'explication de *zadŭ* par le groupe de gr. *χέζω*, *χόδανος*, elle est en l'air; elle oblige à supposer que *za* a été fait après coup sur *zadŭ*, ce qui n'a aucune vraisemblance en soi, et elle oblige à séparer *za* de lit *ažu* (v. M. S. L. XI, 283 et suiv.) et de arm. *z*, qui sont justement les formes les plus proches.

Il importe de noter que le slave n'emploie pas en général les formes de prépositions pourvues d'une voyelle brève initiale: il a *po*, et non une forme telle que gr. *ἀπο*, skr. *ápa*, lat. *ab*, etc.; *na*, et non une forme telle que gr. *ἀνα*, got. *ana*; *za*, et non une forme telle que lit *ažu*, bien que, en général, le lituanien se comporte à cet égard comme le slave et qu'il ait *pa* et *nů*, cf. sl. *po* et *na*, en face de gr. *ἀπο*, *ἀνα*, etc.

Sans doute, le rapport de sl. *po-*, lit. *po* „sous" ou de sl. *na* „sur" avec gr. *ἀπο*, *ἀνα* n'est pas exactement comparable à celui de sl. *po-dŭ* avec gr. *ὑπο*; on observe à l'initiale des mots beaucoup de cas où des formes sans *a-* alternent avec des formes pourvues de **a-*; il n'y a rien de pareil pour *u*. Mais un *u-* initial a pu s'amuir en dehors de toute règle dans un pronom iranien (voir *Mémoires de la Société de Linguistique*, XXII, p. 140). Une voyelle fermée comme *u* ou *i* est

très brève par nature et peut, par suite, s'amuir aisément. C'est ce qui paraît avoir eu lieu. Sans une hypothèse de ce genre, lit. *põ* „sous" (cf. lette *pa-*, seulement en composition) et v. sl. *po-dŭ* sont proprement inexplicables. Du reste, le phénomène n'est peut-être pas purement phonétique: il a dû y avoir contamination de **apo*: *po*, cf. gr. *ἀπο*, et de **upo*: *po*, cf. gr. *ὑπο*; c'est ce que montrent les formes lit. *apatinis* „le plus bas", *apaczià* „partie inférieure", et lette *apakš* „sous".

Paris.

A. Meillet.

L'attique $\bar{\alpha}$ et les faits slaves.

L'$\bar{\alpha}$ du grec commun passe à η ($\bar{e}$) en ionien, et se confond avec le η ($\bar{e}$) d'origine indoeuropéenne. Les inscriptions anciennes de Naxos, Keos et Amorgos montrent que l'ionien du VI. siècle faisait encore (dialectalement) la distinction entre les deux η : $\bar{e}$ ancien est noté par *E* ($\bar{\varepsilon}$), $\bar{\alpha}$ ancien par *H* (η).

L'attique développe généralement le α ancien en η, mais restaure $\bar{\alpha}$ après ϱ, ι, ε et partiellement après v : $\varphi\upsilon\lambda\acute{\eta}$, mais $\dot{\eta}\mu\acute{\varepsilon}\varrho\bar{\alpha}$. Ce traitement est daté relativement par les faits suivants: 1) il est postérieur à la chute de $\digamma$ intervocalique : $^{*}\nu\acute{\varepsilon}\digamma\alpha > \nu\acute{\varepsilon}\bar{\alpha}$; 2°) il est postérieur ou contemporain du passage de v à une prononciation $\ddot{u}$ que suppose l'identité du traitement après v avec le traitement après les voyelles prépalatales ε et ι; 3°) il est antérieur à la chute de $\digamma$ après consonne: $^{*}\chi o\varrho\digamma\bar{\alpha} > \chi\acute{o}\varrho\eta$ et à l'assimilation $\varrho\sigma > \varrho\varrho$: $\chi o\varrho\sigma\alpha > \chi\acute{o}\varrho\varrho\eta$; 4°) il est antérieur aux plus anciens textes.

Pour expliquer ce traitement, Brugmann et Thumb (*Griechische Grammatik*) supposent une prononciation $\ddot{a}$ de l'ionien-attique commun: cet $\ddot{a}$ aurait ensuite évolué vers $\bar{\varepsilon}$, sauf en attique devant voyelles molles et r, où il serait revenu à $\bar{a}$. Dans cette hypothèse, on comprend encore assez l'action des voyelles molles (dissimilation), mais on voit moins bien la raison de l'action de r sur le $\ddot{a}$ supposé: et la phonétique du grec n'a pas d'exemple de transformations analogues de voyelles après r.

Je pense que les faits slaves permettent de mieux comprendre ce traitement de l'attique ancien, et qu'il faut restituer comme son commun de l'ionien-attique (η de Naxos), non $\ddot{a}$, mais une diphthongue du type $^{e}\bar{a}$.

* * *

Le slave commun a connu, au moins à un moment de son évolution, comme substitut de l'$\bar{e}$ indoeuropéen, un $\check{e} = {}^{e}\bar{a}$ on ${}^{e}\ddot{a}$. Cette diphthongue, caractérisée par un premier élément prépalatal de courte durée, et par un second élément de timbre a, s'est développée ultérieurement en $\check{e}$ et ses divers substituts dans les différentes langues slaves, sauf après consonne prépalatale, où elle passe à a:

Inf. *sědĕti*, mais *ležati* — Impft *nesěahŭ*, mais *tečaahŭ* — compar. *novějі*, mais *mŭnožaji*., etc.

C'est-à-dire que la diphthongue ${}^{e}a$ dans cette position a donné ${}^{'}a$ et que la consonne prépalatale, elle-même fortement mouillée, a absorbé la mouillure.

D'autres faits de l'évolution ultérieure des parlers slaves montrent combien ce son *ʿa, ʾa est instable dans certaines conditions: le bulgare oriental, qui a *ě* = *ʾa*, présente dialectalement des formes du type *cána* (= *cěna*): le *ʾa* = *ě* a mouillé le *c* précédent, puis *c'* est devenu *c* dur, et le résultat de l'évolution est le traitement *a* de *ě* après *c*. Pour la même raison, en polonais, où *ě* est développé en *ia* devant consonne dure, *ia* passe à *a* après *c*:

bělyjĭ > pol. *biały.*
mais *cělyjĭ* > pol. *cały.*

Après *r*, le slave commun maintient *ě* = *ʿa* sans changement; mais le vieux Slave porte les traces d'un flottement entre *ě* et *a* dans une série d'exemples. (*v. Meillet, Etudes sur l'Etymologie et le Vocabulaire du Vieux Slave* I, p. 116 — cf. les exemples donnés dans *Miklosich*).

V. Sl. *trěva* et *trava*: tous les parlers slaves ont *trava*, sauf le Macédonien *treva*, et le Bulgare *trěva* et *trava.*
V. Sl. *podražati* et *podrěžati*: tous les parlers ont *a.*
V. Sl. *pograbati* et *pogrěbati*: tous les parlers ont *ě.*

Ce flottement se produit après consonne plus *r*, quand la voyelle suivante est un *a*. On voit, par les exemples cités, qu'il se produit dans les deux sens. Il s'agit d'ailleurs de faits assez isolés, qui sont sans doute une particularité du dialecte propement vieux slave, et qui n'ont pas laissé de traces dans les autres langues (le doublet *trěva-trava* peut être interprété comme deux degrés différents de la racine *trov-*, v. sl. *truti, trovǫ*).

Un autre cas de flottement s'explique par l'assimilation:

strana, loc. *straně* et (isolé) *strěně.*
pradědа et (isolé) *prědědа.*

M. Meillet explique ainsi (loc. cit.) ce flottement: „Après *r* la distinction des voyelles dures et molles tendait à être supprimée, au moins dialectalement."

Les faits plus récents du slave sont bien plus probants encore pour montrer l'instabilité, dans une partie des parlers, de *r'* ou du groupe *rj*: la réduction de *rj* à *r* est une loi générale du serbo-croate.

Le roumain, qui possède une diphthongue *eá*, issue de *e* dans le cas où la syllabe suivante contient un *e* ou un *ă*, présente des faits analogues de réduction après consonnes molles (et après labiales):

sagitta > *săgeată* (= *săgată*)
mēsa > **meásă* > *masă*, etc.

Après *r*, le roumain maintient d'ailleurs *ea* : *dereaptă*. Papahagi (*Scriitori Aromâni în secolul al* XVIII, p. 206) donne toutefois *čirápu* à côté de *čireápu* en Macédo-roumain.

* * *

Ces faits nous invitent à poser en ionien attique commun, comme substitut del'ancien *ā*, une diphthongue du type *ᵉā* (quel qu'en fût le timbre exact). Après voyelle molle (*e*, *i*, *ü*), le premier élément s'est transformé en attique en consonne furtive, d'articulation très faible:

$$\nu\varepsilon\digamma^{e}\bar{\alpha} > \nu\varepsilon^{e}\bar{\alpha} > \nu\varepsilon^{\cdot}_{\cdot}\bar{\alpha},\ \nu\acute{\varepsilon}\underset{\cdot}{\iota}\bar{\alpha}.$$

Cet *ϱ*, *i̯* s'est fondu dans la voyelle molle précédente, ou bien encore l'attique a continué la tendance ancienne du grec commun à l'amuissement du *i̯* intervocalique, ou bien enfin cette consonne furtive est restée comme son de transition entre les deux voyelles, si faible que l'écriture ne l'a pas notée. (cf. des graphies isolées du type *νεια-νέα* dans les inscription attiques). L'essentiel est qu'elle fût très différente du *i̯* des groupes consonne + *i̯*, qui, lui, était d'articulation forte, ainsi que le prouvent ses effets dans les groupes *ανι̯ω* > *αινω*, *κi̯* > *σσ*, *τi̯* > *σσ* etc. et devait se maintenir:

$$\nu\varepsilon\digamma^{\cdot}\bar{\alpha} > \nu\varepsilon^{\cdot}_{\cdot}\bar{\alpha} > \nu\acute{\varepsilon}\bar{\alpha},\ \text{mais}\ \text{-}\beta o\digamma\underset{\cdot}{\iota}o\varsigma > \text{-}\beta o\iota o\varsigma.$$

La diphtongue *ᵉā* s'est au contraire maintenue après voyelles dures et après toutes consonnes sauf *ϱ*, et s'est ultérieurement transformée en *η*. Il n'y a pas en grec, en effet, de consonnes prépalatales.

Après *ϱ*, elle a donné *ϱ*$^{\cdot}_{\cdot}$*ā*, *ϱ′ā*, et l' *r′*, ètranger au grec, ne s'est pas maintenu. Toutefois, dans quelques mots isolés, on rencontre *η* issu de *ā* après *ϱ*: *κρήνη* (dorien *κράνᾱ*), *εἰρήνη* (dorien *ἰράνᾱ*), On peut interprétèr ce fait comme un flottement analogue à celui du v. sl.:

strěně loc. de *strana*: l'assimilation a maintenu la diphthongue *ᵉā*: *krᵉānᵉā*, qui a pu suivre ainsi le développement ordinaire *ᵉā* > *η* (vid. J. Vendryes, M. S. L. XXII p. 64 sq.).

* * *

En résumé, si les faits attiques et les faits slaves sont très différents et souvent opposés dans le détail (origine différente de la diphthongue *•ā*, issue de *ē* en slave, de *ā* en ionien-attique — traitement *rᵉā* > *rā* exceptionnel en slave, régulier en attique — absence en grec de consonnes prépalatales, et absence en slave de voyelles en hiatus, etc.), ils n'en présentent pas moins des analogies frappantes: le traitement attique de *ā* grec commun oblige, me semble-t-il, comme le traitement de *ě* slave commun, à poser comme degré intermédiaire dans l'évolution des deux sons une diphthongue du type *ᵉā*. Il est bien entendu qu'il est impossible de préciser, en ionien-attique comme en slave, la qualité exacte de cette diphthongue: il suffit d'établir qu'elle était à second élément long, de timbre *a* (*a* plus on moins ouvert) et à premier élément prépalatal.

Paris.

A. Vaillant.

Stridon.

Свети Јероним каже нам сам да је био родом из вароши Стридона и да је то место било на граници Далмације и Паноније.[1])

Где треба тражити Стридон?

Алачевић је штампао у Bullettino Dalmato 1882, стр. 136 и д. један натпис који је неки трговац из Книна нашао на путу из Грахова у Гламоч, како је, по казивању Алачевића, тај трговац забележио у једном свом бележнику. Како се у том натпису каже да је Стридон био у суседству града Salviae, за који можемо приближно одредити где се налазио, то неки узимају да је Стридон био недалеко од Гламоча.

Момзен и Хиршфелд изјавили су сумњу у аутентичност овог натписа из разлога које су навели у C I L III 9860.

Тим разлозима могу се додати и други. Мало је чудновато да тај трговац из Книна, који показује толико интереса за тај споменик, никоме о њему ништа не говори нити свој препис показује коме, ни у музејима ни људима образованијим од себе. Даље, тај натпис, и ако је лежао на путу, нико није, изгледа, више видео ни пре ни после. Па не само да је споменика нестало без трага и гласа, него је нестало и бележника у ком је Алачевић нашао препис. Можда би се смело споменути овде и то да је Алачевић, који није био стручњак епиграф, и сувише добро прочитао тај препис који је пун погрешака.[2])

Као што се види, овај натпис не сме се сматрати за аутентичан, и следствено на основу њега не може се решити питање о положају Стридона.

Да је место рођења Св. Јеронима лежало тако далеко на југу, за то ни иначе немамо никаквих доказа.

Јероним каже да је Стридон некада био на граници Далмације и Паноније. Пошто је граница између ове две провинције у доцније доба[3]) ишла отприлике преко Санског Моста и Бањалуке, то неки по-

[1]) Hieronym. de vir. ill. 135: oppido Stridonis, quod a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit.

[2]) IVOEX//// AIVSAILA
VIOVAIFPIOCONS
IAVIIO///// PPOELM
FIVIS/VIEPSALV
IAIASEISIPIDO
VEVSESOEIEPM
IVAVII

Алачевић је прочитао: iudex datus a Flavio Valerio Constantio [v. c.] praeside provinciae Delmatiae fines inter Salviatas et Stridonenses determinavit.

[3]) CIL III p. 496. Patsch, Wissenschaftl. Mitteilungen aus Bosnien, III 526 ff.

мишљају да Јероним циља на раније време, на Августово доба. Позивају се за то мишљење на Страбона, по ком су Ditiones били Панонци,[1]) а за то племе ми знамо да је допирало на југ бар до брда Вилице.[2])

Али, пре свега, оно што Страбон каже за Дитионе није никако несумњиво. По истом писцу и Дезитијате и Пирусте су Панонци. Међутим по Велеју, који је лично ратовао у тим крајевима, они су далматска племена.[3]) Затим, Страбон не каже да су ова племена живела у Панонији. Баш и кад би она била етнографски панонска, она не би морала то бити и административно, него су могла бити у границама провинције Далмације. Изгледа, напослетку, да под Страбоновом „Далмацијом" треба разумети област племена Далмата, а не провинцију Далмацију. То излази и из тога што на истом месту Страбон говори о Ардиејима као о засебном племену.

Ми не знамо тачно кад је Страбон написао своје дело. То је питање контроверзно: неки мисле да је оно било готово пре Христова рођења, док други узимају да је завршено коју годину после Августове смрти (18—23 г.). У првом случају Страбон није могао ни говорити о провинцији Панонији, јер је она тек доцније одвојена, као самостална административна јединица, од Илирика. Али ни у другом случају ми нисмо сигурни да је Страбон могао говорити о Далмацији и Панонији. Јер, баш и да се узме да је Илирик подељен на две провинције (доцнију Панонију и Далмацију) 10. или 14. г. по Хр., ми не знамо, да ли су се те провинције већ 18—23 г. по Хр. звале како се доцније зову.

У осталом, није ни мало вероватно да је Јероним речју quondam циљао на време Августово. Он је написао свој спис de viris illustr. г. 392, то јест четири века после Августа. Било би чудновато да он спомиње, узгред, без разлога, једну тако незнатну и тако мало познату ствар, да је, наиме, Стридон био пре 400 година, и то само једно врло кратко време, на граници Паноније и Далмације. Quondam се, по нашем мишљењу, односи или на доба кад је Стридон разорен (дакле смисао би био: „некада, кад је т. ј. постојао, био је на тој граници, на којој га више нема, јер не постоји") или, мање вероватно, на време пре него што је основана провинција Savensis, у ком би случају Јеронимове речи значиле да се Стридон не налази више на граници Паноније и Далмације, јер Панонија не постоји више.

Има још мишљење да Стридон треба идентификовати са Sidrona или Xsidrona у Птолемеја Geogr. II, 16, 6. На то се може приметити да сличност имена Sidrona и Stridon није никако тако велика да говори за то идентификовање. Најмање говори у прилог тога облик Xsidrona који налазимо у најбољем рукопису Птолемејевог дела (Urbinas). Треба имати још на уму да се у грчком преводу Јеронимовог

[1]) Strab. VII c. 314, 3.

[2]) CIL III 10156.

[3]) Vell. II 115, 3 Perustae ac Desidiates Delmatae.

дела de vir. illustr. то место зове Στρηδένα, што још мање упућује на Σιδρώνα или Xsidrona.

Ако би се смело претпоставити да је натпис, у ком се спомиње Стридон и који је Алачевић објавио, састављен у наше доба, онда би се могло помишљати и на то, на који је начин он састављен. Ми имамо два натписа који садрже све елементе из којих се он састоји. Требало је само узети први део натписа CIL III 9938 и други део натписа CIL III 9973, па их слепити. Оба ова натписа била су Алачевићу позната. Осим тога, Алачевић је на годину дана пре но што је тај натпис објавио био већ мишљења да Стридон треба тражити отприлике тамо где га после стављa.[1])

[1]) Bull. Dalmat. 1881, pag. 65 ss. — Алачевић је публиковао још шест фалсификованих латинских натписа (CIL III, Suppl. pag. 43* n. 394*, 2—8), за које каже да их је такође нашао у заоставштини Стевана Петковића.

Београд, 15. I. 1921.

Н. Вулић.

Vuks albanische Liedersammlung, herausgegeben und mit sprachwissenschaftlich-sachlichen Erläuterungen versehen.

Im Februar 1916 erhielt ich von Herrn Hofrat Jagić eine aus Miklosichs Nachlaß stammende handschriftliche Sammlung albanischer Lieder. Den Ursprung der Handschrift kennzeichnet der auf einer unbeschriebenen Blattseite stehende Vermerk von Miklosichs Hand: „Von Vuk Stef. Karadžić aufgezeichnete alb. Lieder". Nach Miklosichs Tode wurde die Handschrift von seinen Söhnen ihrem gegenwärtigen Besitzer, meinem verehrten Lehrer, übergeben. Es ist dies jene Liedersammlung, von deren Vorhandensein Miklosich selbst die sprachwissenschaftliche Öffentlichkeit des öfteren unterrichtet hatte. So erwähnt er sie Alb. Forsch. I (Die slav. Elemente im Alb.), S. 9 („Außer den genannten Schriften habe ich bei meinen Studien benützt: . . . 2. einige Lieder, welche Vuk Stefanović Karadžić aus dem Munde eines aus dem nordöstlichen Teile des von den Albaniern bewohnten Gebietes aufgezeichnet hat") und S. 38 in der Erklärung der Abkürzungen: „Vuk. So bezeichne ich die Wörter der von Vuk Stefanović Karadžić aus bem Munde eines Albaniers aus der Gegend von Prizren aufgezeichneten Lieder". Die Identität der von Miklosich an jenen Stellen erwähnten Handschrift mit der hier veröffentlichten erhellt nicht nur indirekt aus der Gleichheit des Ursprungsortes der Lieder („Nordosten des von den Albaniern bewohnten Gebietes", „Gegend von Prizren" — naija Pećska nach der Überschrift von Vuk), sondern ergibt sich in völlig eindeutiger Weise aus den Zitaten, die Miklosich in der genannten Schrift anführt. So druckt er S. 18 s. *drum via regia* serb. Vers 5 des Liedes Nr. 2 ab: *drumne bretit pse se ruon? carer put što ne čuvaš?* S. 19 s. *frȧknь, frȧkam volo, volare* blg. V. 1 von Lied Nr. 8: *frkma bine barjaktarin brzo mi dovedi barjaktara.* Außerdem sind es noch drei wenig umfangreiche Stellen, die er hier mitteilt. S. 21 s. *klisura angustiae* serb.: *plot klisụra u mbet me djak puna klisụra se krvi napuni.* (Hier sind bei Miklosich zwei unbedeutende Versehen, offenbar Druckfehler, stehen geblieben: als Verszahl führt er 2, 10 an. während der im übrigen genau zitierte Vers tatsächlich Vers 14 des Liedes Nr. 2 ist; im s. Text steht nicht *klisụra,* sondern *klisura.* Wesentlicher ist schon, daß Miklosich am Verbum dieses Satzes eine, wie unten (S. 53 f.) gezeigt wird, unhaltbare Emendation der allerdings auch unkorrekten Aufzeichnung Vuks

vornahm). S. 33 s. *soko*, gen. *sokola falco* serb., *sokol* bulg.: *si sokol mere maljin ka' i soko uzmi šumu* Lied 9, 9. S. 36 s. *vikati clamare, vocare* serb., *vika* bulg.: *for vikat vrlo pisti* 2, 13. Endlich werden noch zwei einzelne Wörter aus der Hs. angeführt. S. 25 s. *madjupak zingarus; madjupka zingara* serb.: im Alb. heißt der Zigeuner auch *gabeljic* (4, 8) und S. 33 s. *slověnin, slovenus* asl.: *škiña vlahinja (srpkinja)* 12, 7. (So zitiert Miklosich das Lied, das hier mit I bezeichnet wird; über die Gründe für die Wahl dieser Bezeichnungsart, die sich an die Hs. selbst anschließt — hier steht 1 und die arabische Ziffer wird somit für zwei Lieder gebraucht — s. weiter unten). Die angeführten Stellen zeigen mit aller wünschenswerten Deutlichkeit, daß Miklosich um 1870 die Hs. studiert und eingehend benützt hat. Allein zu einer eigentlichen Veröffentlichung ist es trotzdem nicht gekommen. Welche Gründe Miklosich bewogen haben mögen, von einer Herausgabe der kleinen Liedersammlung abzusehen, läßt sich mit Sicherheit natürlich nicht bestimmen, immerhin aber mit einiger Wahrscheinlichkeit vermuten. Der Aufzeichner der Lieder, Vuk, bemerkt in seinem weiter unten abgedruckten, an Kopitar gerichteten Begleitschreiben, er sei des Alb. unkundig. Dennoch bewährt sich sein auf dem Gebiete der s.-kr. traditionellen Literatur so oft erwiesenes Talent auch auf diesem ihm weniger vertrauten Felde. Die weiter unten zu erörternde Entstehungsgeschichte der Sammlung wird auch zeigen, wie Vuks Selbstkritik, seine alb. Sprachkenntnisse betreffend, zu verstehen ist und welches Verfahren es ihm ermöglichte, den tatsächlich vorhandenen, nicht unbedeutenden Grad der Genauigkeit in der Wiedergabe des alb. Textes, seine relative Korrektheit zu erreichen. Anders freilich steht es mit der s.-kr. Übersetzung, bei der Vuk wohl zum allergrößten Teile von seinen Gewährsmännern abhängig war. Und gerade bei der Verdolmetschung der Texte mußte sich die geringe sprachliche und allgemeine Schulung dieser Gewährsmänner, ihre dadurch bedingte Kritiklosigkeit und Suggestibilität störend geltend machen. In der Tat ist denn auch an nicht wenigen Stellen der Sinn der Lieder, wie ihn die s.-kr. Übersetzung wiederzugeben sucht, einfach unverständlich. Dieser Zustand der Überlieferung, die Schwierigkeiten, mit denen der Bearbeiter der Sammlung trotz ihres geringen Umfanges so oft zu kämpfen hat, dürften Miklosich von einer Herausgabe abgehalten und ihn zu der Ansicht gebracht haben, die Texte seien wohl als Quelle für eine Lehnwörtersammlung, demnach als eine Art Vokabular benützbar, jedoch als Zeugnisse der Volksliteratur einer Veröffentlichung und Bearbeitung nicht wert. Hatte doch Vuk selbst in seinen unten abgedruckten, für Kopitar bestimmten begleitenden Bemerkungen die Lieder als ponajviše rdave (größtenteils schlecht) bezeichnet, wobei er freilich hinzufügt: ali kad nema bolje, moraju i one dobre biti (aber wenn es keine besseren gibt, müssen auch sie gut sein). Die Entwicklung, die die alb. Studien seit Miklosich

genommen haben, lassen jedoch seine mutmaßliche Ansicht über unsere Texte heute wohl nicht mehr als gerechtfertigt erscheinen. Der Herausgeber von heute ist in günstigerer Lage als es noch Miklosich war. Sind wir doch durch mancherlei Aufzeichnungen alb. Volkslieder, ganz besonders aber dank Prennušis geg. Sammlung *Kq'ng populore gegnište,* Sarajewo 1911 (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, II., Quellen und Forschungen, herausg. v. C. Patsch, Heft 1) in der Lage, Stil und Motive des nordalb. Volksliedes unmittelbar zu studieren. Der reicheren Zahl der Quellenwerke steht nun auch eine Stilbeschreibung, ein kurzer Abriß der Poetik des alb. Volksliedes zur Seite. Es ist die interessante Schrift von Lambertz: Die Volkspoesie der Albaner. Ebd. 1917. (Gleiche Sammlung, 6.) Dadurch bieten sich aber auch bequeme Hilfsmittel zur Erklärung der von Vuk aufgezeichneten Lieder, wie sich denn auch des öfteren mehr oder weniger übereinstimmende Parallelstellen nachweisen lassen. So erhält Vuks Sammlergeschick ein neues Zeugnis, seine Sammlung die untrüglichen Beweise der Authentizität. Nicht minder kommen gegenwärtig der Herausgabe und Erläuterung dieser Lieder die Fortschritte in der Kenntnis des Alb. selbst, seiner sprachlichen Tatsachen zustatten. Ich war bestrebt, Laute und Formen, wie sie uns in diesen Liedern entgegentreten, an den bisher bekanntgewordenen geg. und toskischen und auch an den von mir selbst aufgezeichneten nordostgegischen zu prüfen, desgleichen die besseren lexikalischen Hilfsmittel, die heute zu Gebote stehen, für die Erklärung heranzuziehen. Daß aber trotz dieser Erleichterungen, die der vorgeschrittenere Stand der Erkenntnis des Alb. und seiner sprachlichen Quellen bietet, auch der heutige Erklärer mit nicht geringen Schwierigkeiten zu kämpfen hat, wird aus den Erläuterungen ersichtlich werden. Sie zu überwinden, war mein Bemühen. Und wenn auch Vuk den Wert seiner Sammlung scheinbar ziemlich gering einschätzte und sie nur in Ermanglung einer besseren gelten lassen wollte, so wäre es dennoch unangebracht, die Lieder der Vergessenheit zu überantworten. Sie behalten ihren Wert als Sprachdenkmäler, als Zeugen der Volksliteratur und als Spiegelbild der kulturellen Zustände, wie alle Denkmäler volkstümlicher Sangeskunst, mögen sie auch noch so primitiv erscheinen. Ihr literarischer Wert ist jedenfalls weder geringer noch höher anzuschlagen als der der meisten seither veröffentlichten anderen alb. Volkslieder. Ihre Bedeutung für Grammatik und Wörterbuch ins rechte Licht zu setzen, war mit ein Gegenstand der hier den Texten beigegebenen Erläuterungen, auf die verwiesen sei.

Die Handschrift besteht aus einem ganzen und zwei halben Bogen großen Kanzleiformats. Der ganze und der eine halbe Bogen gehören zusammen. Sie enthalten, beiderseitig beschrieben, in fortlaufender Folge die Nr. 1—11. Jede Seite enthält zwei Kolumnen, deren linke den alb. Text, deren rechte die s.-kr. Übersetzung enthält. Sowohl

Text als Übersetzung sind mit cyrillischen Buchstaben geschrieben Halbbogen 2 enthält bloß zwei Texte, deren Numerierung sich nicht an die der übrigen Lieder anschließt. Die zwei kurzen Texte, die dieser übrigens nur einseitig beschriebene Halbbogen enthält, tragen die Nummern 1 und 2. Zur äußeren Kennzeichnung der Selbständigkeit dieser Lieder habe ich im Anschluß an die Urschrift eine eigene Numerierung gewählt, mich jedoch behufs Unterscheidung dieser Lieder von den anderen für römische Ziffern entschlossen, während Miklosich an der bereits zitierten Stelle (Alb. Forsch. I, 33) das zweite der auf diesem Halbbogen stehenden Lieder als Nr. 12 anführt, es also fortlaufend — im Anschlusse an die übrigen — numeriert hat. Die s. Übersetzung ist bei den Liedern dieses Halbbogens nicht in einer besonderen Kolumne, sondern interlinear geschrieben. Diese beiden Lieder sind übrigens schon veröffentlicht, und zwar in der Ausgabe von Vuks Briefwechsel: Vukova prepiska I (Beograd 1907), S. 365, 366, in einem Briefe Vuks an Kopitar d. d. Kragujevac 12./24. April 1830. Die kurzen Bemerkungen, die Vuk in diesem Briefe an die beiden Lieder knüpft, werden weiter unten im Anschlusse an die Texte selbst abgedruckt. Die nochmalige Veröffentlichung dieser zwei Lieder empfahl sich mit Rücksicht auf die Erläuterungen. Die Urschrift des erwähnten Kragujevacer Briefes an Kopitar befindet sich als Nr. 1713 im Archiv der serb. Akademie. Da nun unser Halbbogen 2 aber ohne Zweifel gleichfalls von Vuks Hand herrührt, wie die Gleichheit der Schriftzüge mit jenen des ganzen Bogens und des Halbbogens 1 lehrt, so hat Vuk diese beiden Lieder zweimal, und zwar ohne wesentliche Änderungen, niedergeschrieben. Der Verschiedenheit in der Anordnung von Text und Übersetzung, der Selbständigkeit der Numerierung entspricht, wie nun hinzugefügt werden muß, auch die Verschiedenheit im Zeitpunkte der Niederschrift und in der Wahl der Gewährsmänner, ferner Verschiedenheit des Herkunftsortes. Vuks zum größten Teil bereits veröffentlichter Briefwechsel erwies sich auch hier als willkommener und genauer Wegweiser. Die in Bd. I des Briefwechsels bereits veröffentlichten, hier mit römischen Ziffern bezeichneten zwei Lieder hat Vuk nach seinem eigenen brieflichen Bericht an Kopitar einem Mönch aus Ipek (Peć) nachgeschrieben. *Da bi Vam se kolikogod opravdao, evo Vam šaljem dvije Arnautske pjesmice, koje sam prepisao od jednoga kaluđera iz Peći.* Der vorhergehende Brief Vuks an Kopitar, datiert aus Kragujevac vom 3./16. Februar 1830 erwähnt diese alb. Lieder, die den Wiener Freund und Gönner Vuks, Kopitar, im höchsten Grade interessierten, nicht; es ergibt sich daher der Schluß als höchst wahrscheinlich, daß die Niederschrift zwischen Februar und April 1830 entstand. Hingegen sind die anderen Texte ungefähr ein halbes Jahr später niedergeschrieben. Am Feste Maria Himmelfahrt 1830 berichtet Vuk an Kopitar aus Kragujevac, er habe eine Reise nach Studenica unternommen und bei dieser Gelegenheit in Karanovac

zehn alb. Lieder aufgezeichnet. Vuks Auskunftsperson war nach seinem Berichte ein Mann aus der Gegend von Ipek (Pećanin), dem er mit Sorgfalt, ihm förmlich in den Mund schauend, nachgeschrieben habe, Die Stelle (Briefwechsel I, 378) lautet: *Ništa drugo neznam čim, bi Vam se pravdati mogao, nego, da sam bio u Studenici, i da sam Vam na ovom putu, u Karanovcu, napisao deset Arnautski pjesama ... Pjesme bi Vam ove poslao sad, ali nemam kad da je prepišem, a ovo, što sam ja, ne samo slušajući, nego i Pećaninu u usta gledajući pisao, ne smijem da pošljem, da se nesrećom ne bi izgubilo. Najduža je od ńi 30, a najkraća 4 stiha.* Das Ergebnis seiner Bemühungen hegte Vuk offenbar mit ängstlicher Liebe, da er die Befürchtung äußerte, es könnte bei der Übersendung verloren gehen. Tatsächlich hat er noch am 10./22. September, am 4. Oktober 1830 die Absendung der Lieder versprochen. Aber erst am 25. Jänner 1831 bestätigt Kopitar den Empfang der Sendung, die allerdings lange zurückgehalten worden worden war, und bezeugt ausdrücklich, daß es 11 Lieder sind (l. c. 393). Der Name des Gewährsmannes dieser 11 Texte wird in der Überschrift ausdrücklich genannt: Dovica Obadović. Der Name hat slavisches Gepräge, was jedoch keinen sicheren Rückschluß auf die Nationalität des liederkundigen Mannes zuläßt, wie gleich zu zeigen sein wird. *Dovica* gehört zu den s.-kr. Hypokoristika auf *-ica,* die auch für Männernamen durchaus üblich sind. Das gleiche Suff. zeigen: *Dòbrica (Dobros[l]av)* (Ivekovič-Broz, Rječn. I, s. v.), *Vòjica (Vojisav), Grùjica (Grubosav), Jévtica (Jevta, Jevtimije), Jòkica (Jóko), Pàvlica (Pavao), Radòjica, Rãjica (Radosav), Sävica (Sava), Tòmica (Toma)* u. a. (Daničić, Osnove, 314 f.). Was für ein Name ist nun *Dovica* in seinem stammhaften Element? Die mir zur Zeit zugänglichen lexikalischen Hilfsmittel des S.-kr. verzeichnen diese Namensform nicht; ebensowenig vermag ich sie aus alb. Wörterbüchern oder Texten zu belegen. Der folgende Erklärungsversuch macht daher nur Anspruch auf den Wert einer Vermutung. Der Vollname *Dobros[l]av* hat als Kurzform außer dem bereits erwähnten *Dobrica* noch *Dobro, Dobra, Dojčil, Dojčilo, Dojčin,* endlich *Dojko, Doko.* Wie nun neben dem Hypokoristikon *Rako (Radisav) Raica* steht (Vuk, Ivekovič-Broz), so konnte neben *Doko* **Doica* entstehen (man vergl. die angeführten Formen *Dojčil* usw.). Zur Ausfüllung des Hiats konnte dann nach dem labialen Vokal *o v* eintreten, dies umso leichter, als ja im S.-kr. *v* in dieser Funktion auch nach nicht labialem Vokal beobachtet werden kann. (Leskien, S.-kr. Gr. I. 79: *sáva,* aber auch *sträva* Auffahren vor Schreck, *stráviti* sich erschrecken, montenegr. bei Vuk, aus *stra[hj]a*).[1]) Der Träger dieses Namens *Dovica* war zweifellos beider Sprachen, des

[1]) Für Mirdita notiert Baron F. Nopcsa den Namen *Preni Davs.* Der an zweiter Stelle stehende Name weicht im Vokalismus ab und ist übrigens selbst dem Verdachte slavischen Ursprungs ausgesetzt.

Alb. wie des S.-kr. mächtig. Das zeigt ja schon die Übersetzung, die er seinem Vortrag hinzugefügt hat. Vuk selbst hat in seinen weiter unten abgedruckten, für Kopitar bestimmten begleitenden Bemerkungen angegeben, daß er des Alb. nicht kundig sei. Wie in den Erläuterungen zu den Liedern gezeigt wird, sind Dovica Obadović nicht selten Irrtümer und Mißverständnisse unterlaufen. Indessen müssen solche Mißverständnisse nicht gerade auf mangelhafte praktische Sprachkenntnisse zurückzuführen sein, sondern können, wie bereits hervorgehoben, ebenso gut eine Folge der Kritiklosigkeit, des geringen Bildungsgrades und des mangelnden Verständnisses für die Lieder sein, die rein gedächtnismäßig, oft ohne Kenntnis der ihnen zugrundeliegenden Begebenheiten von Mund zu Mund gehen. Aus Mängeln der Übersetzung können wir also keinen Anhaltspunkt für die Nationalität von Vuks Gewährsmann gewinnen. Im übrigen ist ja gerade die Gegend, aus der Dovica Obadović stammt, nämlich die Umgebung von Ipek (Peć) ein Gebiet gemischter albanisch-serbischer Siedlung. Für das obere Ibartal und Rožaj, das in Nr. 4 dieser Lieder erwähnt wird, bezeugt dies ausdrücklich Hahn, Alb. Studien 1, 13 — Ruschaj bei Hahn ist nur germanisierende Schreibung für Rožaj — und die neueste ethnographische Karte von Cvijić (Petermanns Mitteilungen, Jahrg. 1913, März-Heft) verzeichnet hier „albanisierte Serben (Arnautaschen)". Wie wenig der nach der obigen Erklärung in Stamm und Suffix slavische Name *Dovica* für die Nationalität seines Trägers beweisend ist, zeigt der Umstand, daß selbst bei den Tosken, die ja heute in weitaus geringeren Beziehungen zu den Slaven stehen als die Gegen, slavische Vornamen üblich sind. So führt der aus Viϑkuk stammende Spiro R. Dine in einer Namensliste (Valɛt e detit, S. 786 ff.) die unzweifelhaft slavischen Namensformen *Janko, Marko, Pero (Peter), Stojɛ, Stojan* an. Aber auch *Doke* und *Rako, Rake* finden sich hier, der erstere Name allerdings unter Ἀντώνιος, der zweite unter Ἡρακλῆς. Offenbar werden also diese Namen unter dem Einflusse der Kirche auf Namen des griechisch-orthodoxen Kalenders bezogen; doch beweist dies für ihre Herkunft wenig. Führt doch Dine auch *Stojan* unter Στέφανος an, und so kann es sich auch bei den unter den Tosken üblichen Namen *Doke* und *Rako,* die wohl zu den oben angeführten slavischen Namen *Doko, Rako (Dobrosav, Radisav)* gehören, um spätere kirchliche Umdeutungen ursprünglich slavischer Namensformen handeln, eine Erscheinung, die ja auch sonst häufig ist. Jedenfalls sehen wir aber selbst in alb. Landschaften, die slavischem Einfluß heute ziemlich entrückt sind, Albaner als Träger slavischer Namen. Umso leichter kann dies natürlich im Grenzgebiete vorkommen. Eher könnte der Zuname *Obadović* auf slavische Herkunft seines Trägers schließen lassen, da er ja zum s. Appellativ *obada* Bremse gehören könnte. Indes ist zu bedenken, daß *Obade* als Ortsname, und zwar gerade in den Gegenden, aus denen Vuks Gewährsmann und seine

Texte stammen, vorkommt. Eine Ortschaft dieses Namens bezeugt Vuk selbst in einem ausführlichen, eine Reihe von s. und alb. Orts- und Landschaftsnamen enthaltenden Briefe an Šafařík vom 10./22. Juni 1827 (Prepiska, Bd. 4, S. 638 f.). Die Ortschaft *Obade* liegt nach Vuk in der Knežina Gorńi Ibar. Es ist daher sehr wohl möglich, daß der Name *Obadović* nicht vom Appellativum *obada,* sondern vom Ortsnamen *Obade* abgeleitet ist. Dann aber handelt es sich um eine gerade im Alb. recht häufige Art von Zunamen, die weiter unten in den Erläuterungen zu Lied 3 und zu Lied 8 besprochen werden, nämlich um Verwendung bloßer Ortsnamen zur Bezeichnung von Personen, die aus diesen Orten stammen. Slavisch wäre dann nur das patronymische Suffix *-orić,* und dies würde also darauf hinweisen, daß es sich um die Familie *Obada* handelt. Weder ausdrückliche Angaben Vuks noch sprachliche Merkmale lassen also einen sicheren Schluß auf die Nationalität von Vuks Auskunftsindividuum zu, und wir müssen uns damit bescheiden, festzustellen, daß es sich um einen doppelsprachigen Mann aus einem Gebiet mit gemischter Bevölkerung handelt.

Es wurde bereits hervorgehoben, daß Vuk in seinem Begleitschreiben an Kopitar sich als des Alb. unkundig bezeichnet. Ist diese Bemerkung völlig wörtlich zu nehmen oder liegt darin mehr eine Art strenger Selbstkritik, wie sie wissenschaftliche Gründlichkeit bei hochgespannten Forderungen an das eigene Ich zu üben pflegt? Jedenfalls hatte das Alb. und seine Grammatik schon Jahre vorher Vuks Interesse rege gehalten. Dies zeigt sein Briefwechsel. In einem Briefe aus Ofen (19. 31. Mai 1826) entwickelt er seinem Freunde Kopitar den Plan einer Reise durch Dalmatien, Montenegro, Albanien, die Halbinsel Morea und Bulgarien und hofft, als Erträgnis eine bulgarische oder albanische Grammatik veröffentlichen zu können (Prepiska 1, 274). Am 9. März 1830, also noch bevor Vuk seine ersten alb. Sammelergebnisse (die Lieder I, II) an seinen Freund nach Wien abgesandt hatte, ja bevor er in einem der uns vorliegenden Briefe seiner alb. Studien Erwähnung getan hatte, fragt Kopitar: „Können Sie nicht auch zuerst albanesische narodne pesme herausgeben? Wie schön, wenn Sie allein diesen Weingarten des Herrn pflegten, wie Sie angefangen!“ (Prepiska 1, 363). Es ist kaum anzunehmen, daß ein Gelehrter wie Kopitar an den des Alb. völlig Unkundigen mit der Aufforderung herangetreten wäre, alb. Volkslieder herauszugeben. Zudem weisen ja die Schlußworte der angeführten Briefstelle darauf hin, daß Vuk tatsächlich sich schon ein wenig mit alb. Studien beschäftigt hatte und daß unter den Freunden, wohl mündlich, davon die Rede gewesen war. Ein weiteres inneres Indiz, das für diese Ansicht spricht, ist ja auch die bereits hervorgehobene Korrektheit der Aufzeichnung des Textes unserer Lieder, die bei völliger Unkenntnis der Sprache jedenfalls ein erklärungsbedürftiges, erstaunliches Phänomen wäre. So werden wir die aus dem Begleitschreiben Vuks zitierte Äußerung, er

sei des Alb. unkundig, wohl im Sinne der zweiten Möglichkeit der obigen Alternative zu verstehen haben. Wenn Vuk auch nicht völlig mit dem Alb. vertraut war, über eine gewisse, wenn auch nicht allzuweit gehende Kenntnis der Sprache dürfte er doch verfügt haben. Weist also die relative Korrektheit des Textes auf alb. Sprachkenntnisse überhaupt, so ergibt sich ihr Grad, den wir uns als nicht zu hoch vorzustellen haben, aus dem Zustande der Übersetzung.

Vuk hat die Lieder an Kopitar gesendet. Nach Kopitars Tode (1844) gingen sie auf seinen Freund und Jünger Miklosich über, der von seinem Meister überhaupt das Interesse für Albaner und Rumänen erbte (vgl. Murko, Miklosichs Jugend- und Lehrjahre in: Forschungen zur neueren Literaturgeschichte, Festgabe für R. Heinzel, S. 562) und die Lieder in der bereits geschilderten Weise wissenschaftlich verwertete.

Es erübrigt noch, die hier befolgte Umschrift mit einigen Worten zu erläutern. Daß Vuk sich sowohl für den alb. Text als für die s.-kr. Übersetzung der cyrillischen Lettern bediente, wurde bereits erwähnt. Für die Übersetzung wurde die kroatische Schreibweise, und zwar in der von der Agramer südslawischen Akademie geübten Fassung befolgt. Die Umschrift des alb. Textes erfolgte im allgemeinen nach der seit G. Meyer in der idg. Sprachwissenschaft, insbesondere auch in Brugmanns Grundriß angenommenen Regelung. Nur für die nordalb. Laute, die Vuk mit *ћ* und *ђ* bezeichnet und die gem.-alb. *ќ, ѓ* entsprechen, wurde *ć, đ* eingesetzt. Drei Gründe waren für diese Schreibweise maßgebend. Der wichtigste ist ein phonetischer. Wenn Vuk, dessen Ohr für Laute seiner Muttersprache so ungemein geschärft war, für alb. Laute Zeichen gebrauchte, die im s. Alphabet Affrikata bezeichnen, so dürfen wir von vornherein annehmen, daß er auch im Alb. seines Gewährsmannes Affrikata gehört hat. Die Bezeichnung *ќ, ѓ* für *ћ, ђ* hätte sich also schon darum wenig empfohlen. Zudem wissen wir aber jetzt auch tatsächlich, daß das nordgeg. die etymologischen *ќ, ѓ* zu Affrikaten weiter entwickelt hat. Allerdings bestehen hier Unterschiede zwischen den einzelnen Untermundarten des nordgeg. Gebietes. In einem großen Teil des Nordostgeg. ist *ќ, ѓ* zu *tš, dž* gewandelt, während im Nordwestgeg. etymologisches *ќ, ѓ* durch die Affrikaten *tś, dź*, die s. *ћ, ђ* entsprechen, vertreten sind. Für das Skutar. kann man sich, wie ich in häufigen Beobachtungen an verschiedenen Auskunftspersonen feststellen konnte, mit der Schreibung *t̆, d̆* begnügen, d. h. das auslautende spirantische Element ist noch nicht zur *ś*-Reihe vorgeschritten. Man vgl. auch die Ausführungen Jarniks (Zur alb. Sprachenkunde, S. 23), der hervorhebt, daß von den in den Lauten *ć, dź* vorhandenen zwei Elementen sogar in einem und demselben Worte bald das eine, bald das andere Element mehr hervortritt. Übrigens wird auch im S.-kr. *ć, đ* nicht überall gleich artikuliert. Dies zeigen die Ausführungen Brochs, Slav. Phonetik, S. 63 und Leskiens.

S.-kroat. Gramm., S. 35 (*ć* als *tχ'*) und S. 40 (*ć* als *tś*). G. Meyer, der, wie es scheint, über diese Frage nur aus italianisierenden schriftlichen Quellen schöpfte, beging den in Anbetracht der ihm zu Gebote stehenden Hilfsmittel vielleicht einigermaßen verzeihlichen, phonetisch jedoch keineswegs unbedeutenden Verstoß, dem Skut. für *ǩ, ǰ tš, dž* zuzuschreiben, so z. B. im E. W. S. 220 s. *karte* Hader, Streit, Zank: skut. angeblich *tšortoj*, S. 225 s. *kandroń*: skut. angeblich *tšander* Stützholz. Und doch hatte schon 1881 Jarník, also ein an slav. und rom. Lautverhältnissen geschulter Beobachter, völlig richtig an der oben zitierten Stelle für das Nordwestgeg. *ć, đ (dź)* festgestellt. Mit der ausdrücklichen Absicht, Meyers Fehler, der noch immer wiederholt wird, zu berichtigen, wandte sich gegen seine Auffassung der nordwestgeg. Laute ein anderer Romanist: Puşcariu, Z. f. rom. Phil. 29, 632 f., und neuestens hat Weigand, Alb. Gramm. S. 10 Natur und Verbreitungsgebiet der nordwestgeg. *tś-, dź*-Laute festgestellt. Wie sehr übrigens auch heimische Beobachter skut. *tś, dź* = etymol. *ǩ, ǰ* von *tš* = gem. alb. *tš* unterscheiden, geht auch aus dem Wörterbuch von Baškimi hervor, wo für gem.-alb. *ǩ*, nordwestgeg. *tś*: *c*, hingegen für gem.-alb. *tš: ch* geschrieben wird. Daher lauten die oben aus Meyer angeführten Beispiele daselbst (S. 61, 67): *cannerr, cortoj*, während z. B. S. 69 *chaaj* (= gem.-alb. *tšaj*) spalte geschrieben wird. Nicht zu billigen ist es daher, wenn Meyers wiederholt berichtigter Fehler auch jetzt noch übernommen wird, so zuletzt von Lambertz (Bericht über meine linguist. Studien in Alb.: Anzeiger der kais. Akad. d. Wiss. Wien, Jahrg. 1916, Nr. 20, S. 7 des S.-A.), der behauptet, daß der Palatal *ǩ* in Schkodra „den Lautwert *tś*“ hat. — Der dargestellte Sachverhalt rechtfertigt also für Vuks *ћ, ђ* die Schreibung *ć, đ*. Damit wäre aber auch Anschluß an Jarníks Schreibung und an die bei den Kroaten übliche Art der Wiedergabe der im serbischen Alphabet durch *ћ, ђ* bezeichneten Laute gewonnen. Daß *đ* und nicht *đ* gewählt wurde, hat seinen Grund darin, daß *đ* in der rein lateinischen Umschrift alb. Laute für die interdentale tönende Spirans (*ð*) verwendet wird. Der Dialekt der meisten Lieder schließt sich also in diesem Punkte dem Nordwestgeg., speziell dem Skut. näher als dem Nordostgeg. an. Einen Hinweis auf die phonetische Natur der Weiterentwicklung des gem.-alb. *ǩ* gibt die unten in den Erläuterungen zu Lied 1 (V. 31) besprochene Form *uštor* (medialer Aor. zu gem.-alb. *šker* ich zerreiße.) — Indes ist die Entwicklung der gem.-alb. Laute *ǩ, ǰ* im Nordgeg. mit der obigen Darstellung nicht erschöpft. In seinen begleitenden Bemerkungen an Kopitar macht Vuk auf einen weiteren Laut aufmerksam, den er durch rot unterstrichenes *ћ* bezeichnet. Der Laut kommt nur in Lied 7 vor. Über die hier befolgte Umschrift dieser Bezeichnung Vuks und den Laut selbst, der diesem Zeichen aller Warscheinlichkeit nach entspricht, wird daher besser in den Erläuterungen zu Lied 7 gehandelt. Das Gleiche gilt von dem rot unterstrichenen *e*-Zeichen, das Vuk in

Lied 10 anwendet und das darum in den Erläuterungen zu diesem Texte des näheren erörtert wird. — Da im Alb. überall, wo keine Sprechpause besteht, gebunden wird — wie im Franz. — (vgl. Weigand, Alb. Gramm. S. 6), da ferner Vuk in allen orthographischen Fragen nur auf sein eigenes Ermessen, sein eigenes Gehör und seine eigenen Kenntnisse angewiesen war, ohne sich von seinen grammatisch ungeschulten Gewährsmännern Rats erholen zu können, hat er bei der Niederschrift vielfach nicht die einzelnen Worte, sondern die einzelnen Sprechtakte als verbundene Zeichengruppen wiedergegeben. Vuk besaß jedoch Kritik genug, um diesen Umstand überhaupt zu bemerken und sich wegen etwaiger Unzulänglichkeiten zu entschuldigen. Auch dies spricht dafür, daß er des Alb. nicht gänzlich unkundig war. In der unten folgenden Veröffentlichung des Textes werden natürlich die Wörter wiedergegeben, in den Noten die Schreibung der Handschrift aber jedesmal verzeichnet. Es folgt der Abdruck der begleitenden Bemerkungen Vuks an Kopitar. In der Urschrift finden sie sich auf der Rückseite des ersten Halbbogens, dessen Vorderseite die Lieder 8—11 enthält.

O ovim pjesmama vam naznačujem: 1) I sami ćete viđeti, da su ove pjesme ponajviše rđave, ali kad nema bo|lje, moraju i one dobre biti; a kad se štogođ traži, onda nije do izbora. Šesta pjesma nije ni čitava, a može biti, da i još u kojoj što nedostaje.

2) Ja Arnautski neznam, a Obadović nije znao, što je gramatika, nego sam ja riječi onako rastav|ao, kako se od prilike po ńegovom *kazivańu* mislio da ji va|a rastav|ati; za to su na mnogo mjesta po dvije riječi sastav|ene, a jedna rastav|ena, koje sam i ja đešto opazio, kad sam srpski pisao. Ovo ćete vi, nadam se, sami lasno moći popraviti.

3) *ǰ* va|a čitati kao Ńemačko *ü*, *λ* kao Grčko lamda, *ð* kao Grčko delta; đe je *e* po[d]vučeno crvenim plajvazom (*e*), va|a ga čitati malo drukčije od našega *e* (kao ono što imaju Bugari i Francuzi još jedno *e*); đe je *ƕ* podvučeno crvenim plajvazom (*ƕ*), onde va|a jezik malo podaviti, kao da je *ƕ* postalo od *ϑ* (a ne od *t*). Ovo se meni sve ovako učinilo po kazivańu (pjesama) Obadovića, a pitati ga nijesam mogao, jer on od takovi sitnica i razlika ništa nije znao kazati.

Arnautske pjesme.

(Kazivao mi ji Dovica Obadović iz sela Đurakovca naije Pećske.)

Tšou ti, Mem, šilo m' atin,
Pr te đon po e mar sokakon.
S po le ati me u šilua.
Mir po din kudo me škua.
Kom ni ni ǰiaƕ fore iϑ.
Memedbegut kuš i ϑot:

Ustani ti, Memo, osedlaj mi ata,
Na širinu oću da uzmem sokak.
Neda se at da osedla.
Dobro zna gde će da ide.
Imam jednu reč vrlo ǰutu.
Memedbegu ko će reći:

Ći po t' pret veziri sod.
Nu me pret veziri mue;
Tše m' ϑot, kom degua,
Tšik ne more mε ka pas tšua,
Pas ka dešt me m' farua,
Faroa Zot para mua!
Memedbegut i kišin ϑon:
Ta ubo prita der te kułεs.
Der te kułεs tu džamija.
S kom tška boj, vete dī.
Memedbegu me dü kubura:
Łezni mir mori te ľume!
Se u kom buš me kater pľumbe,
Kater pľumbe ľiδ me teľe
Si n' ďerłī, kuku sod pr tevabī.
Memedbegu po i prbī,
Si kułšedra kur bje šī,
Kur bje šī, bubułon;
Memedbegu na tsapton.
Memedbegu hoła i gat,
Dron veziri, se i do grat.
More vezir, he budał!
P' u s ti dua urumeša
Tu i pas kadiješa.
Memedbegu uštor dεłam,
Po vezirit ućija oma.

Oće da te poseče vezir danas.
Neće poseć' vezir mene;
Šta mi rekao, slušao sam ga,
Čak na more me je pratio,
Kteo je da me zatre,
Zatri ga Bože pre mene!
Memedbegu beu rekli:
Činila ti se busija na vrata od kule,
Na vrata od kule kod džamije.
Nemam šta da činim, sam znam.
Memedbeg s dve kubure:
Upalite dobro, more, drage!
Napunio sam vas sa četiri zrna,
Četiri zrna vezana žicom,
Žicom vezana, kuku danas za momke.
Memedbeg oće da ji progune,
Ka' i duga kad ide kiša,
Kad ide kiša, te iskaču klobuci;
Memedbeg oće nas iskomadati.
Memedbeg tanak a dugačak,
Stra je vezira, miluju ga žene.
More veziru, e! budalo!
Ja neću tvoji Grkińa,
Dok imam moje kadune.
Memedbegu se iscepa dolama,
A veziru se jebe majka.

Zusammenschreibungen (vgl. die Einleitung) bietet die Hs.: *šil'omatin* (V. 1), *Taubo* (V. 14), *Skomtška* (V. 16), *seukombuš mekaterpl'umbe* (V. 19), *l'iδmetel'e* (V. 20). *kom degua* (V. 9) wird in der Hs. *komde gua* geteilt. *mε* (V. 10): in der Handschrift steht *мъ*; *ъ* umschreibe ich nach Meyer mit *ε*. — Die Länge in *dī* bezeichnet die Hs. mi *ii*. *Si n' ďerłī:* die Hs. bietet *Sinďer łii; po i prbī* geschrieben *poj prbii*. *P'u s ti dua:* die Hs. hat *Pusti*.

Mem ist eine Namensform, die sich auch bei Prennuši, Ką'ng pop. Lied 15, V. 18, 21, 42, 44 findet, u. zw. in der Lautung *Mę'm* (geschr. *Mêmë*). Dieses Lied weist auch sonst Parallelen mit dem unserigen auf: vgl. weiter unten, wo von der Überlieferung des Liedes im ganzen gehandelt wird. Was für ein Name ist nun *Mę'm?* Man könnte ihn für eine alb. „Kurzform" von *Me(h)med* halten, wie z. B. *Rež* gegenüber *Režep* (Prennuši, l. c. S. 71, Lied 90, V. 6 und S. 82, Lied 106, V. 1). Ein Einwand gegen diese Ansicht wäre, daß sowohl in unserem Liede als im Liede Nr. 15 bei Prennuši uns *Me(h)med* und *Mę'm* als zwei gesonderte Namen entgegentreten. Indes würde dies noch nicht verschiedenen Ursprung der Namen beweisen, da zwei Formen des gleichen Namens des öfteren als zwei verschiedene Namen empfunden werden. Man vergleiche beispielsweise die Bemerkung Vuks über die Formen

Ivan und *Jovan* bei den Serben; in Tršić (Vuks Geburtsort) hatte ein Mann zwei Töchter: *Ivana* und *Jovana*. Immerhin besteht für die Herkunft der Form *Mę'm* noch eine andere Möglichkeit. Das Lied stammt aus einer Gegend, wo zur Zeit der türkischen Herrschaft unter der alb. Bevölkerung heimliche Christen (*Laramanat*) vorhanden waren und wo selbst bei einer Person christliche und mohammedanische Namen verwendet werden. (Prennuši, l. c. S. 10, Anmerkung). Auch in Škodra, woher das Lied Nr. 15 bei Prennuši stammt, wohnen ja Muselmanen und Christen nebeneinander. Man kann daher für *Mę'm* auch Herkunft aus einer idg. Sprache von vornherein vermuten. Es kann sich um eine Kurzform von s.-kr. *Momir* (ursl. *Mojmirъ*) handeln. (Zu *Momir* stimmt lautlich die mit zwei Suffixen weitergebildete s. Koseform *Mòmčil*). Die Lautentwicklung *ę* aus voraufgehendem alb. nasaliertem *o* macht keine Schwierigkeit. Als Zwischenstufe ist ein nasalierter Schmalzungenlaut anzusetzen, also etwa *ɛ̃*. Daß der Nasalismus auch die alten sl. Entlehnungen des Alb. noch ergreift, zeigt z. B. geg. *ustę́* Stachel aus *ostenъ* (vgl. hierüber Verf. IF. 36, 106). Zur Weiterentwicklung zu *ę* ist auf geg. *pę* Faden aus lt. *panus, pręmun* aufgehört (bei Suteriḱi) gegenüber *prą* (bei Ǵetšov) zu verweisen. *ę* erklärt sich gemäß den Ausführungen G. Weigands (Jahrb. des Rum. Inst. Leipz., 17, 184) als Assimilation des Schmalzungenlauts an den benachbarten Palatal: *r* (so in *prę̄mun*), *j* (so in *pę*: pl. **pɛ̃j*, heute geg. *pęj*, tosk. *pɛj*). Ebenso in *Mę'm* aus sl. *Mojmírъ*. Slavischen Einfluß im Namensystem zeigt beispielsweise auch Lied 2: *Vučeta*. Dieser Einfluß ist alt. Es zeigt dies z. B. der geg. Stammname *Beriša:* s. *Beris(l)av*, gebildet wie s. *Dragiša: Dragosav, Dabiša: Dabiživ, Grubiša: Gruban, *Grubisav, Ļubiša Ļubosav, Radiša: Radosav* u. s. w. Zu verweisen ist für diesen Gegenstand ferner auf die Schenkungsurkunde Dušans v. J. 1335 (Thallóczy-Jireček-Sufflay, Acta et dipl. Alb. I., Nr. 798) und auf die oben (S. 38) besprochenen sl. Vornamen der Tosken, die ja gegenwärtig dem sl. Einfluß weniger unterliegen als die Gegen. — *šiľo* zu *šiľoj* entstanden aus *šɛľoj*, (das im tosk. üblich ist), mit Wandel des Schmalzungenlautes zu *i*, das in dieser Umgebung meist für *e* entsteht. (s. Weigand, Jahrb. d. Rum. Inst. Leipz., 17, 184). Ebenso *kuširi* für *kušɛri* bei Schirò, Te ðeu i h. S. 38, geg. *ḱindroj* für *ḱɛndroj* — *ǵon* weit, breit (lies *ǵǫn*). Lautliche Analoga aus Ǵakova *zǫ* Stimme, *ǵǫja* Rindvieh, *vrǫja* Wolke (Kujundžić, Rečn. 11, 31, 39). Ansätze hiezu auch im Skutarinischen, z. B. *rikǫ̊* Enterich, aber best. *rikąni*. — *mar* schreibt Vuk für gewöhnliches *mar̄*. Ob hier Vuk schlecht gehört hat oder in dem Dialekt seines Gewährmannes *r* und *r̄* tatsächlich nicht auseinandergehalten werden, ist schwer zu entscheiden. — *sokakon* für *sokakun*, offenbar wegen der durch den folgenden Nasal bewirkten offenen Aussprache des *u*. Die gleiche Erscheinung liegt der Schreibung *t' daiš dikon* odrediti bei Kujundžič, l. c. 41 zugrunde. Dies ergibt der Vergleich von *dikon* mit *kund'* bei Bogdan (z. B. Cun. proph. II, 37, 7:

Giob cur te Bijte vejene kund mbè gostè, . . .) und *kunn* bei Bašk. Ähnlich ist die Wirkung der Nasalierung auf die Qualität der Vokale im Frz. Diese offene Aussprache des Vokals vor Nasal ist auch in Rapšišt zu beobachten. — *ľe*: die phonetische Schreibung wäre wohl *ľę*. Gewöhnlich wird für das Geg. (westgeg.) als 2., 3. sing. *ľęn* angegeben (so Pekmezi, Gr. 166). In Rapšišt heißt es *ľẽ*, in Elbasan (Weigand, Gr. 116) *ľe*, im tosk. *ľẽ* neben *ľɛ* (tšamisch. Pedersen). Die uralb. Grundform ist **ľẽ* aus **ľad-n[iɛ]*; daraus tosk. *ľɛ*, *ľẽ*, geg. *ľę* (vgl. Verf. Mitt. d. Rum. Inst. Wien, 1, 304). — *šiľua*, *škua*, hingegen weiter unten *mue*, Z. 12 aber *mua*: diese verschiedenen Ergebnisse von *ō* + urspr. nachfolgendem Nasal sind deutliche Beispiele für Dialektmischung bei Überlieferung des Liedes. — *din* mit Übergang in die *n*- Flexion wie auch sonst im geg. — *kom* ich habe für sonstiges *kam*; *kom* auch bei Kujundžić (aus Gakova), Srpsko-arn. rečn. S. 8. Auch sonst wird die Lautfolge *a* + *m* in derselben Sprachquelle zu *o* + *m*: *plom* Spanne. (*pelambè* bei Bogdan, Cun. 2, 41, 12); ähnlich auch in dem noch östlicheren Dialekte von Rapšišt: *kɔ̃m* ich habe. — *ni* ein, in unbetonter Stellung für *ńi*, so auch in Rapšišt. — *fjaľ* für sonstiges *fjaľ(ɛ)*; *fjaľ* spiegelt die Grundform **fɛjaľ*, **fɛi̯el*, **fɛ(b)i̯eľ* aus lt. *fabella* noch deutlich wieder. Das ɛ der ersten Silbe, das gem.-alb. durch Hyphärese geschwunden ist, ist hier vor *j* zu *i* gewandelt, wie auch sonst in Nachbarschaft von Palatalen. Es gilt also das oben zu *šiľo* Bemerkte. — *fore iϑ* für *fort të iϑt*. Vuks Schreibung kann man vielleicht bis zu einem gewissen Grade als treu ansehen. Wenigstens beobachtete ich bei Individuen aus Rapšišt eine recht geringe Präzision in der Artikulation auslautender Konsonanz. So erklärt sich auch in Z. 8 *nu* für *nuk*. — *degua* mit seinem *g* zeigt den Lantstand des Ostgeg. Tosk. heißt es *dɛǵoj*, *diǵoj*, südgeg. *ndɛǵoj*. Das Nebeneinander von ostgeg. *g* und sonstigem *ǵ* weist auf uralb. *-gl-*. Meyers Deutung (E. W. 67): aus lt. *intelligo* mit Umstellung von *-lg-* zu *-gl-* wird dadurch als richtig erwiesen. Unrichtig ist Oštirs (Anthropos 8, 175) Zusammenstellung von *diǵoj* als *di-ǵoj* mit alb. *ǵeǵun* gehört, das auf eine Grundform **se-gl-* zurückgehen soll. Die Vereinigung der beiden Verba hatte schon Meyer vorgenommen. Keines von den beiden *ǵ* in *ǵeǵun* steht für *gl*, wie die Formen jener Dialekte, die diese Lautgruppe erhalten (tšam., siz.) bezeugen. Man vgl. Pedersen, K. Z. 33, 547, ferner die siz. Form bei Pitré, Bibl. d. trad. pop. sic. 24, 392. — Für *tšik* steht in der s.-kr. Übersetzung *čak*. Diese dem türk. entstammende Partikel (Miklosich, Türk. Elem. 1, 35) wird im s.-kr. zur Bezeichnung der räumlichen und zeitlichen Entfernung gebraucht. (Ivekovič-Broz, s. v.). In den Zusammenhang fügt sich diese Bedeutung sehr wohl („ . . ich habe es gehört, längst hat er mir es entboten"). Auch für das alb. ist *tšak* jetzt bezeugt (Baškimi s. v., Fišta, Lahuta I. 5). Ob also das von Vuk gebrauchte *tšik* eine zur Recht bestehende Parallelform ist oder auf einem Schreibfehler beruht, wage ich nicht zu entscheiden. — *ne* für

sonstiges *nɑ* mit überoffenem *e* für *a*, wie auch sonst. So: *vraepit* Kal. Dija 1908, 54, *praep, taeš, ƚaerg, naeƚt* (ebd. 56, 49, 57, 52), *prep* (Lir. c. Š. 20, 32 aus Škodra). — *dešt*, diese Partizipialform könnte eindeutig nur dann erklärt werden, wenn die Qualität des *e*-Vokals festzustellen wäre. Handelt es sich bei *dešt* um dasselbe (überoffene) *e* wie in den eben angeführten Fällen? Dann steht die Form einfach für *dašt*, über dessen *a*-Vokal ich IF. 37, 102 f. (Anm.) gehandelt habe. Der Ausgangspunkt des *a*-Vokals wäre danach das *n*-Partizipium: *dašun*. Oder enthält *dešt* gewöhnliches offenes *e*. Dann liegt Beeinflußung durch den Aor. vor, wie ja auch sonst Verknüpfung dieser beiden Formen erweisbar ist. (Verf. l. c.). Minder wahrscheinlich wäre unmittelbare Zusammenstellung von *dešt* mit gr. γευστός, mit dem es in dem zweiten hier erörterten Falle im Vokalismus allerdings übereinstimmt; die soeben berührte Möglichkeit einzelsprachlicher Neubildung im alb. spricht gegen die Verbindung mit der gr. Form. Ob im übrigen das *e* von *dešt* tatsächlich im Sinne der zweiten Möglichkeit zu beurteilen ist, wäre erst dann mit Sicherheit zu ermitteln, wenn *dešt* aus einem Dialektgebiete vorläge, das den besprochenen Wandel von *a* nicht aufweist. — *Faroa* vernichte ihn; *a* ihn cf. Weigand, Gr. S. 56. — *ϑon*, phonetisch *ϑǫn* mit Vokalismus wie oben *ǵǫn*, ebenso phonetisch *ubǫ*. *ta* entstand aus *tɛ* mit Wandel des einst auch im geg. vorhandenen Schmalzungenlautes ɛ zu *a* (cf. Verf. IF. 33, 428). — *der te kuƚɛs* = *na vrata od kule*, demnach *der* für *n' der*, eine Lautentwicklung, die auch sonst im ostgeg. nachweisbar ist. Cf. *der hie* im Schatten für *nder hie, brapa* für *mbrapa* in Rapšišt und unten in Lied 2: *bret* für *mbret*. Damit ist die Notiz bei Prennuši, Kąʼng pop. 4. Anm. 1, zusammenzustellen, wonach in einigen Gegenden der großen Maƚtsija für anlautendes *mb p* gesprochen wird, so für *me mų́š: me púš*, für *me mǘt: me pǘt*. Es fragt sich nur, ob hier Prennušis Angaben auch phonetisch völlig exakt sind, des näheren, ob in den angeführten Fällen tatsächlich Tenuis, also stimmlose Fortis gesprochen wird oder ob nicht das nach Schwund vom *m-* anlautend gewordene *b-*, ganz wie auch sonst im Alb. als stimmlose Lenis eingesetzt wird. Können doch in solchen Fällen häufig Schwankungen in der Schreibweise und Aussprache beobachtet werden (Weigand, Alb. G. S. 6 f.). Die gleiche Frage nach der phonetischen Natur der in Rede stehenden Laute ist auch an die Bemerkungen Lambertz' zu knüpfen (Anzeiger der Wiener Ak., Phil.-h. Kl. 1916, Ber. u. m. lingu. Stud. in Alb. S. 7 d. S. A.) nach denen in Gruda in den Konsonantenverbindungen *mb, nd* der zweite Teil, u. zw. als Tenuis hervortritt: *me püt* töten für *me mbüt*. (das nach einer versehentlichen Notiz von Lambertz toskisch sein soll), *me ktue* singen für ein angeblich tosk. *me kendue*. — *Si n' ďerƚi*. Die Stelle ist in der s.-kr. Kolumne unübersetzt geblieben; die Übersetzung wiederholt hier die letzten Worte der vorhergehenden Zeile; *ďerƚį* plur. von *garϑ, garði* mit dial. *ƚ* = *ð*. Die Pluralbildung wie bei *kunetį* zu

kunat, also Suffix *-i̯*, tosk. *-iń* bei umgelauteter Stammsilbe („mit Draht verbunden wie an Zäunen"). Den Nasalismus des Vokals hat Vuk hier, wie überall, unbezeichnet gelassen. — *prbī* er verschlingt; die Lautform fehlt in den größeren Wörterbüchern, findet sich jedoch in dem gleichfalls nordostgeg. Glossar von Kujundžić (Rečn. S. 52), wo auch die 3. aor. angegeben wird: *prbini*. Das Wort erweckt den Anschein, eine Variante zu geg. *pɛrpī̯*, tosk. *pɛrpī* verschlinge (Meyer E. W. 336) zu sein. Falls man tatsächlich das Wort so erklären wollte, würde dies zu der Annahme führen, daß *p* von *pī* unter dem Einflusse des vorhergehenden *r* stimmhaft geworden ist, demnach der Verschlußlaut zwischen *r* und Vokal in gleicher Weise gesprochen wird wie zwischen Vokalen, nämlich stimmhaft. Denn nur in zwischenvokalischer Stellung kennt das Alb. wirklich stimmhaften Verschlußlaut, während die Anlautgruppen *br* usw. stimmlos sind. Indes ist ein solcher Einfluß des *r* (und etwa des *ľ*) auf folgende stimmlose Konsonanten keineswegs erweislich. Dies zeigen *darkɛ, ǵarpɛr, kɛrpiń, ľartɛ, ǵaľpɛ* usw. In keinem dieser Beispiele ist ein Schwanken zwischen *p* und *b*, *k* und *g*, *t* und *d* zu beobachten, wie etwa in den Anlautgruppen *br-* usw. Eine andere Erklärung wird daher zu suchen sein. Ich stelle *prbī̯* verschlinge zu alb. *šbī̯* zerstöre, verwüste (fehlt bei Meyer, jedoch von Baškimi gebucht), *tšbī̯* entwurzele (Jungg). Die Verba sind Reflexe der im Alb. reich vertretenen Sippe von gr. φάρω spalte, lat. *forare: birɛ* Loch, *brɛń* nage, *bresɛ* bittere Wurzel, Zichorie, *bori'g* Splitter, Span (Meyer, E. W. 37, Verf., Stud. zur alb. Etym. u. Wortb. 9. IF. 37, 94 f.) und stellen *-i̯o*-Bildungen mit schwundstufiger Wurzelsilbe nach Art von ai.: *gr̥bháyati* ergreift, *turáyati* dringt durch, überwältigt (Brugmann, Grdr.², 2/3, 254) dar. Wie also das sippenverwandte *birɛ* Loch *-ir-* aus idg. *r̥* vor Vokal zeigt (vgl. Pedersen, KZ. 33, 541, Verf. IF. 37, 94), so auch unser Verbum. Grdf. **bhr̥ʳéi̯ō*; sie ergab mit der bei *-éi̯ō*-Verben im Alb. zu beobachtenden Akzentzurückziehung (*heľḱ* aus **solkéi̯ō*, Pedersen KZ. 36, 278) zunächst **biŕ*, worin *ŕ* aus *ri̯* zu *i̯* wurde (gemäß Verf. IF. 37, 105 ff.). Wie bei den a. a. O. behandelten Verben fand dann Übergang zu den *n*-Verben statt. Semasiologisch stehen der Zusammenstellung von *prbī̯* verschlinge und *šbī̯* verwüste, (*tšbī̯* entwurzele) und der Verbindung beider mit der hier besprochenen Sippe keine Schwierigkeiten entgegen, wenn man erwägt, daß die Bedeutungen des Verschlingens und Verzehrens an éinem Verbum zu haften pflegen. (Man vgl. frz. *dévorer* verschlingen und *dévorant* verzehrend.) Das nahe semasiologische Verhältnis der Begriffe „verzehren" und „verwüsten, vernichten" zeigt deutlich nhd. *verzehren*, mhd. *(ver)zern* verzehren, verbrauchen gegenüber got. *gatairan* zerstören, vernichten, ahd. *firzëran* auflösen, zerstören, zerreißen. Die genannte germ. Sippe mit ihren Bedeutungen „zerstören" und „verzehren" macht aber auch das Bedeutungsverhältnis unserer alb. Verba zu dem Bedeutungskern „spalten" (lat. *forāre* usw.) klar. Gehören

doch die angeführten germ. Verba zur Sippe von avest. *dar-* spalten, ai. *dṛṇáti* berstet, sprengt, spaltet, aksl. *derǫ* reißen, schinden usw. — Z. 23, 24. M. verschlingt sie (sc. die Gefolgsmannen), *si kulšedra kur bje ši* wie der Drache (sc. das Licht), wenn es regnet. Die Worte enthalten eine mythologische Reminiszenz, das Motiv vom Drachen (= dem Gewitter), der das Tageslicht verschlingt (s. Krek, Einleit. in d. sl. Literaturgesch.[2], 629, W. Schwartz, Z. f. Ethnol. 13. 148). Wie kommt nun *kulšedra* zur Übersetzung *duga* Regenbogen? Diese Übersetzung für *kulšedra* scheint auf der Vorstellung zu beruhen, die im Regenbogen einen gewaltigen Drachen erblickt. Eine solche mythologische Vorstellung vom Regenbogendrachen, der Wasser aus Flüssen und Seen trinkt, ist für Polen und Weißrußland bezeugt (Máchal, Nákres slovanského bájesloví 69, Afanasiev, Poet. vozzrěnija Slavj. I, 358. Skrzyński, Wisła IV, 110). Gibt es auch sonst Hinweise auf das Vorhandensein dieses Glaubens auf der Balkanhalbinsel? Dem Gewährsmann Vuks, dem doppelsprachigen Obadović, hat wohl nach der von ihm (nicht von Vuk) herrührenden Übersetzung zu schließen, etwas Ähnliches vorgeschwebt. Ob aber von jeher im alb. Texte diese Vorstellung sich ausdrückte, ist schwer auszumachen. An sich bedeutet *kulšedra* nur den Drachen (Hahn, Alb. Stud. 163, Meyer, E. W. 219, IF. 6, 106 f.); nach Lambertz, Volkspoesie 28 das Drachenweib. Für das Bergland von Skutari verzeichnet Baron F. Nopcsa in einer noch unveröffentlichten Sammlung die Bedeutung Hexe. Jedenfalls kommt eine nur den alb. Text berücksichtigende Erklärung der Stelle auch ohne die Vorstellung vom Regenbogen aus. Auch die Übersetzung von *bubudon* durch *te iskaču klobuci* „und es steigen Blasen auf, es wallt" hängt mit der Wiedergabe von *kulšedra* durch *duga* zusammen. Für das sippenverwandte *buburís* ist zwar die Bedeutung „beginne zu kochen, aufzuwallen" bezeugt, doch fügt sich die übrigens für *bubuloj* schon durch das zugehörige Verbalsubstantivum *bubulim* Donner verbürgte Bedeutung „donnern" ebensowohl in die Erklärung der Stelle. Der Übersetzer, der mit *kulšedra* die Vorstellung des Regenbogen-Drachens verband, konnte eben *bubuloj* nur schwer als „donnern" fassen. Denn der Regenbogen erscheint nicht während des starken Gewitters, sondern nachher. — *tsapton* zu *tsopɛ* Stück mit Suff. *-toj* gebildet. Über diese Verbalbildungen (z. B. *vrapɛtoj* eile, *štekɛtoj* wandere, *ǵendoj* erweitere) vgl. Verf., Mitt. d. Rum. Inst. Wien, 1, 302. Bašk. überliefert *tsopoj*, Kristoforidi *tsopɛtoj* (bei Meyer fehlt das Wort). Das inlautende *a* entwickelte sich aus dem an unbetonter Wortstelle (im Vorton) aus *o* entstandenen *ɛ* (vgl. Verf. IF. 33, 428). *tsaptoj* ist die auf lautlichem Wege entstandene Form, in *tsoptoj* wurde *o* nach *tsopɛ* wieder eingeführt. — *hoła i gat.* Im auslautenden *a* von *hoła* steckt *ɛ* und *e (tanak a dugačak).* *-a* weist somit auf *-ɛ* + *e.* Da aber die Hs. sonst in zweisilbigen Wörtern Abfall des auslautenden *-ɛ* zeigt (pl. *grat.* partic. *lid, buš*), entsprechend dem tatsächlichen gegenwärti-

gen Zustand des Nordostgeg. (man vgl. z. B. Kujundžić), so ist *hoła* = *hołɛ* + *e* ein indirektes Zeugnis für die auch sonst zu erweisende Dialektmischung in der Überlieferung des Liedes oder bezeugt einen in einer formelhaften Wendung leicht begreiflichen erhaltenen älteren Sprachzustand. Das oben über *ta ubǫ* (V. 14) Gesagte widerspricht dieser Anschauung nicht, da *ta* (aus *tɛ*) einsilbig ist und in solchen Wörtern auch sonst im Nordostgeg. (z. B. in Rapšišt) der Vokal *-ɛ* erhalten ist. Zum Anlaut von *gat* (gem.-alb. *ǵ-*, uralb. *gl-* aus voralb. *dl-*: Pedersen KZ. 33, 545) gilt das oben zu *degua* Bemerkte. — *se i do grat* übersetzt die Hs. mit *miluju ga žene* (ihn lieben die Frauen) statt des richtigen: er liebt die Frauen. Der Sinn geht auch aus der zweitfolgenden Zeile hervor. — *kadiješa* = s.-kr. *kadune*. Die morphologische Erklärung der alb. Form bereitet einige Schwierigkeiten. Sonst ist für das alb. *kadɛnɛ* Dame (Meyer, E. W. 164 aus türk. *kadɛn*, Miklosich, Türk. Elem. 1, 85), bezw. geg. *kadẽn* bezeugt. Die von der Hs. gebrauchte Form ist wohl so zu erklären, daß *kadɛn* nach dem heimischen Synonym *zońɛ, zojɛ* zu **kadɛńɛ* umgestaltet und durch *-ešɛ* nochmals moviert wurde. Vor *-ń, -j* trat Wandel von *ɛ* zu *i* ein, wie auch sonst (cf. Weigand, Jahresber. d. Rum. Inst. Leipz. 17, 184). — *uštor* medialer Aorist zu gem.-alb. *šker*. Die Tatsache, daß zu einem in anderen Dialekten *ḱ* aufweisenden Verbum der dehnstufige Aorist hier *t* zeigt, führt zum Schlusse, daß in diesem Dialekte *ḱ* und *t'* vollkommen zusammenfielen (s. hierüber Weigand, Alb. Gr. S. 10, der die Erscheinung für die Umgebung von Elbasan und für Durazzo beobachtet). Damit ist auch das oben in der Einleitung über die Entwicklung des *ḱ*-Lautes im skutar. Dialekt zu vergleichen. Wurde oben die Übereinstimmung des hier erkennbaren Lautstandes von *ḱ* mit dem Westgeg. und der Gegensatz zum ostgeg. *tš* hervorgehoben, so zeigt des näheren der Aor. *štor*, daß auch hier, d. h. wenigstens in dem diesem Liede oder dieser Stelle des Liedes zugrunde liegenden Dialekt die Entwicklung nur bis zu *t̆* gediehen ist, die Mundart sich also mit dem Skutar. in dieser Hinsicht vollkommen deckt. — *ućija oma·ć* zeigt, daß jede Deutung des Wortes, die uralb. *kl'* ansetzt, auszuschließen ist; denn *kl'* ergibt hier *k*. Im übrigen hat Meyer seine im E. W. s. v. vorgetragene Ansicht später (A. St. 5, 90) geändert, Doch vergleiche man auch Pedersen, K. Z. 36, 330. Über die Wortdeutung werde ich an anderer Stelle handeln (in meiner Arbeit über das alb. Verbum). — *oma* (= *ǫma*) mit gleicher Vokalentwicklung wie *boj, bǫn, ϑǫn, d̆ǫn*.

Was die Überlieferung des Liedes im ganzen betrifft, so finden sich des öfteren wörtliche Übereinstimmungen mit Nr. 121 in Prennušis Sammlung Ką'ng populore S. 98 f. So steht der Z. 5 unseres Liedes dort Z. 10 zur Seite: *kam nji fjalë të madhe fort*. Gegenüber Z. 17 unseres Liedes heißt es dort, Z. 13, gleichfalls in der Anrede an zwei Pistolen: *Nnezni mirë ju mori t' lume*. Z. 19 unseres Liedes vergleicht

sich mit Z. 14 des Liedes bei Prennuši: *Jeni mushë me kater plume.* Im übrigen ist das Lied bei Prennuši ein Skanderbeg-Lied (oder enthält wenigstens vage Reste eines solchen). Die Übereinstimmung erstreckt sich auf die äußere Situation, die durch formelhafte Worte gekennzeichnet wird. — Z. 26, 27 unseres Liedes stimmt fast wörtlich zu Prennuši, Lied 15, Z. 35, 36:

Mehmet begu i hollë e i gjatë,
Thotë Veziri, se i do graat . . .

wie auch die einleitenden Zeilen unseres Liedes an V. 13, 14 des eben angeführten ein Seitenstück haben:

Çohi, djelm, shiloni atin,
Drejt perpjete t'a mârr sokakin.

2.

Ćen Vučeta iš ĭivdua:
Po u ne Az dū me škua,
Ne Senits o mbet ni grua.
Adempašes kišin ϑon:
Drumn e bretit pse se ruon?
Ćen Vučeta iš prškuo,
Ne Senits o mbet ni grua.
Adempaša vrap vikati:
Vrap mi bini tre jedeke,
Se u ďogut ipi vete,
Asmaďürin me a ďete
Me topuza, me mizdreć,
Łivoreka for vikat,
Plot klĭsüra umbeš me ġak.
Adempaša i kϑej tatart.
Θoj nezirit, nin dot mua,
Nin dot mua, more vlā:
L'umi paša, ći na kā,
Ćen Vučetan kem raϑua,
Kem raϑua, kena zon,
Kena vu mε sekson.
Kure dułεm ne Golĭ.
Sjeł Ademi, re gargī,
Der je poć me ďet e zĭ.
Ždrip e pre, mor Alĭ,
Ić ja małen ti pej sĭ,
Dac fjaĭen ne uštrĭ.

Pas Vučeta valio se:
Ja ću u Az da idem,
U Senici ostala jedna žena.
Adempaši beu rekli:
Carev put što ne čuvaš?
Pas Vučeta gotov da ide.
U Senici ostala jedna žena.
Adempaša brzo viknu:
Brzo mi dovedite tri jedeka.
Ja ću đogata sam uzjati,
Kraj da mu nađem
Sa topuzima, sa kopĮima,
Livoreka (selo) vrlo pišti,
Puna klisura se krvi napuni.
Adempaša vrnu tatare.
Reci neziru, ako me miluje,
Ako miluje me, more brate:
Blago paši, što ne ima,
Psa Vučetu smo opkolili,
Opkolili, uvatili.
Turili ga ne seisanu.
Kad iziđosmo na Goliju,
Skida Adem pušku, bije ga,
Dokle ga sastavi s crnom zemĮom.
Sjaši, poseci ga, more Alija,
Miči mu mal od ńega,
Turi reč u vojsku.

Die Hs. bietet *iŭli vdua.* Die Eigennamen sind außer im Anfang der Verszeile mit kleinen Anfangsbuchstaben geschrieben, daher *vučeta, az, senits.* — *Pone*

für *po u ne* in scriptio continua. — *Drum ne bretit* ist die Schriftteilung der Hs., während *pse se ruon* in scriptio continua zusammengeschrieben ist. Dasselbe in Z. 7: *ombetni*, Z. 10: *Seu*, Z. 11: *meadete*, Z. 13: *forvikat*, Z. 15: *ikθei*, *nindotmua* (Z. 16, 17), *čina* (Z. 18), *Derje* (Z. 24). Die Zeilen 15—20 weisen in ihrem alb. Teile — bis auf den Beistrich am Ende von Z. 16 — keinerlei Interpunktionszeichen von Vuks Hand auf. Am Ende von Z. 19 findet sich ein mit Bleistift geschriebenes Komma. Ebenso ist in diesem Liede die Zeilenzählung mit Bleistift hinzugesetzt. Der Ductus der Zahlzeichen weist auf eine andere Hand als die Vuks, wahrscheinlich die Miklosichs. *Kem raθua*, *kena zon*, *kena vu:* durchwegs zusammengeschrieben. In der s.-kr. Übersetzung steht am Schluß von Z. 19 statt *opkolili* zuerst *uvatili*; die ungenaue Übersetzung ist von Vuks Hand gestrichen und das richtige *opkolili* findet sich über die Zeile geschrieben.

Vučeta, der bekannte s.-kr. Männername, ein Hypokoristikon wie *Vujeta, Vujčeta, Bajčeta*. — *iš ľivdua* hatte sich gerühmt, mediales Plusquamperfektum, im s. Texte *valio se* = *hvalio se*. Bei Bezeichnung der Zeitstufe verfährt das Slavische weniger genau; *ľivdua* für gewöhnliches *ľɛvdua*. Bezüglich des *i* gilt das für *šiľuo* Bemerkte (s. o. bei Lied 1). *dū* ich will, in Lied 1 heißt es *s dua*. Während oben für den aus *ō* entstandenen Diphthong noch überall diphthongische Laute (allerdings nicht einheitlich) überliefert sind, sehen wir hier Monophthongierung: ein weiterer Beleg für die Dialektmischung bei der Überlieferung dieser Texte. — *o* (d. i. *ǫ*) *mbet* ist geblieben. Auch sonst ist — und zwar im Ostgeg. — ein mit *jam* ich bin zusammengesetztes Präteritum bei intransitiven Verben nachweisbar; *o arł* er ist gekommen (Kujundžić, Rečn. S. 16). *o rit* er ist herangewachsen (ebd. S. 41). Ebenso in Rapšišt in vom Schreiber dieser Zeilen gesammelten Texten. Im übrigen ist diese Art der Bildung des zusammengesetzten aktiven Präteritums nicht auf das Ostgeg. beschränkt (wiewohl die bisherigen Grammatiken sie nicht verzeichnen). So heißt es in einem aus der Maltsia e madhe bei Prennuši l. c. S. 102 überlieferten Liede (Nr. 129, 8, 9):

Se jam rritun ne Malcii
E jam kênë ǫoban me dhii.

Diese Verwendung entspricht also dem deutschen *ich bin gekommen, geblieben* (cf. got. *qumans* = ἐληλυθώς, ἐλθών), wie ja *arł* eine „kürzere" Partizipialform, Nominativ eines alten *-en-* Partizips ist (Verf. IF. 36, 120f). Eine weitere Parallele ist frz. *je suis venu, je suis resté*. Die Übereinstimmung mit dem d. ist vollständiger; vgl. *jam kǫ'n* in dem eben angeführten Verse aus der Maltsia = *ich bin gewesen* gegenüber frz. *j'ai été*. An einen Romanismus ist also wohl kaum zu denken. Da nun die Umschreibung des Präteritums mit *kam* ich habe ein Objekt im Akkusativ voraussetzt, worauf auch die Partizipialformen auf *-urɛ*, *-un* hinweisen (Verf., l. c.), so ist die Annahme sehr wahrscheinlich, daß die hier vorgeführten geg. Formen von Präterita intransitiver Verba den älteren Zustand darstellen. Die andere Möglichkeit, daß hier etwa slav. Einfluß vorliegt — wird ja gerade im südslav. *jesam* usw. zum

Partiz. Präterit. in der Regel hinzugefügt — ist weniger glaubwürdig, da diese Art der Zusammensetzung, wie gezeigt, nicht auf die ostgeg. Dialekte, die stärkeren sl. Einfluß aufweisen, beschränkt ist. — *Adempašes;* der Titel tritt mit dem Namen unter einen Wortakzent; vgl. *Skanderbeg* (Worteinung). — *drumn e bretit* für das sonst nach den bisherigen Quellen im Geg. übliche *drumin*; tosk. Dialekte haben neben *drumin*, *maʃin*: *maʃnɛ*, *maʃɛ*. Die Schreibung *drumn* entspricht für die Gegend von Ipek gewiß der gesprochenen Sprache; denn Prennuši bietet in einem gleichfalls aus Ipek stammenden Liede (S. 27) *plum'n*, *breg'n*. — *bretit* für *mbretit:* s. das oben bei *der* = *n' der* (Lied 1, V. 14) Bemerkte. Wenn es aber V. 3 und 6 *mbet* mit *mb* heißt, so zeigt sich auch hierin gegenüber *bretit* Dialektmischung. — *iš prškuo:* die Übersetzung *gotov da ide* (ist fertig zu gehen) ist unrichtig und gibt das alb. Plusquamperfektum nicht entfernt wieder. Die richtige Übersetzung lautet: Der Hund V. war umhergegangen. Die folgende Zeile enthält die direkte Anführung der Worte des V. Man kann also nach *prškuo* etwa ergänzen: „um sich zu rühmen" oder „posaunte aus". Die Anwendung des Mediums ist verständlich, da *prškoj* (nach Bašk.) transitive Bedeutung hat. — *vrap vikati.* Der adverbielle Gebrauch von *vrap* „schnell" (ohne vorhergehendes *me*) ist in den bisherigen Wörterbüchern und Grammatiken zwar noch nicht vermerkt, läßt sich aber auch sonst aus Texten belegen, so z. B. Prennuši, Kę'ng pop. S. 43. Lied 50, V. 19 (*vrap*), S. 99, Lied 122, V. 11, 12 (*vrep*). Ein Seitenstück zu den obigen Fällen *der* = *n'der, bret* = *mbret* liegt nicht vor, da es ja *me* (mit echtem *e*) heißt und die erwähnten Fälle die Verbindung von Nasal mit homorganem Explosivlaut betreffen. Vielmehr ist diese Gebrauchsweise von *vrap* wohl so zu erklären, daß das adv. *vrap* auf ein Adjektivum **vrap* hinweist. Mit anderen Worten: *vrap* wurde sowohl adjektivisch (eilig, schnell, laufend) wie substantivisch (schneller Gang, Lauf) verwendet. Da, soweit ich sehe, Belege für den lebendigen adjektivischen Gebrauch (also: *i vrapi*) bisher nicht vorliegen, ist das hier belegte Adverb als ein Rest der adjektivischen Verwendungsweise anzusehen. Das Substantivum *vrap* hat Meyer E. W. 478 zutreffend als Ablautform (Abtönung) der Wz. *vrep* (gr. Fρέπω, lit. *virpiu* bebe, s.-kr. *vrpoljiti* unruhig sein) erklärt. Das Nebeneinander von *vrap* schneller Gang, Lauf und adv. *vrap* eilends, schnell (bezw. adj. **vrap*) entspricht also dem Parallelismus der Typen wie φόνος das Erschlagen, der Mord — φονός mordend, ai. *vára-s* Wahl, Wunsch — *varά-s* wählend, Freier, gr. πόρος das Durchdringen, der Durchgang — πορός durchdringend usw. (Brugmann, Gr.² 2/1, 149f.), wobei natürlich die alten Akzentverhältnisse im Alb. mit seiner fest gewordenen Betonung nicht mehr hervortreten. — *mi* mir aus *mɛ*. Der bereits oben (zu Lied 1, V. 3) erwähnte Wandel von ɛ zu *i* ist auch nach *m* nachweisbar: *miškońɛ* neben *muškońɛ* Mücke aus *mɛškońɛ* (Meyer, E. W. 280f.). — *ďogut* Dat. zu *ďog* Schimmel; es ist, wie das entsprechende s.-kr. *đogat*, entlehnt aus türk. *gök, göy*

Himmel, himmelblau, bleifarbig (vgl. Miklosich, Türk. Elem. in den südost- u. osteur. Spr. 2, 13). Doch verzeichnet Miklosich das Wort für das Alb. nicht, ebensowenig ist es in den Wörterbüchern bisher gebucht. — *ipi* dieselbe Lautform (*i* für westgeg. *ü*, Schwund des anlautenden *h*) auch bei Kujundžić, S. 46. Entrundeter Vokal auch in Rapšišt, ferner bei Bogdan, Cun. proph. (so z. B. I, 3, 8 und I, 14, 13). — *asmadürin me a dete*; wie Vuks Gewährsmann zu der Überzeugung *kraj* „Rand, Grenze" für *asmadürin* gelangte, vermochte ich nicht zu ermitteln. Bei *asmadürin* handelt es sich gewiß um türk. Lehngut. Zudem gibt die Übersetzung, wie sie oben vorliegt, keinen Sinn. Ich fasse *asmadürin* als andere Schreibung für *azmaćürin*. Derartige Schwankungen in der Wiedergabe fremder, insbesondere türkischer Elemente sind in Anbetracht der Eigenart des alb. Konsonantismus (Weigand, Alb. Gr. S. 6) begreiflich und häufig genug zu beobachten. Ein aus der Reihe der türk. Elemente entnommenes Beispiel für ähnliche Wiedergabe ist *ešterha* große bunte Schlange, welche für einen bösen Geist gehalten wird: türk. *ažder* (pers.), *ažderha* (Miklosich, Türk. Elem. 16). *azmaćürin* besteht aus *azma* adj. égaré, débauché verführt, ausschweifend (Zenker, I, 35) und *Kür*, türk. *Kir* Schmutz (Miklosich, l. c. 2, 9) mit inlautendem *ü* wie in dem der gleichen Quelle entstammenden, von Meyer, E. W. 230 verzeichneten *Kürak* Rotzjunge. Der Rächer der Frauenehre besteigt also den Schimmel, um „den ausschweifenden Rotzbuben" (d. i. Vućeta) mit Keulen... zu finden. Vuks Gewährsmann übersetzte *a* mit *mu*, sah also darin enklitischen Dativ + enklitischen Akkusativ, was aber *ja* ergeben hätte. (Zu *a* cf. Weigand, Gr. § 64). Die hier vertretene Auffassung der Stelle wird durch die folgende Schilderung des Kampfes und des Triumphes über den verhaßten Vućeta bestätigt. — *for* für *fort* s. o. zu Lied 1, V. 5. — Der Auslaut *-e* im Infinativ *me . . . dete* entstand aus *-ɛ*; im heutigen Geg. fiel dieses *-ɛ*. Es handelt sich also um einen Reflex einer älteren Form. Analoge Formen werden noch weiter unten besprochen. Der Wandel ɛ zu *e* gehört zu den Fällen des Wandels des Schmalzungenlautes zum Flachzungenlaute (vgl. hierüber Weigand, Jb. d. Rum. Inst. Leipz. 17, 184, Verf. IF. 33, 428). Den Wandel ɛ zu *e* zeigt z. B. auch *fleturoj* fliege (Bageri, Kopšt mals. 38). — V. 14 bietet die Hs. mit voller Deutlichkeit *umbeš* und übersetzt *napuni*. Es handelt sich um einen Schreib- oder Hörfehler Vuks. *umbeš* für richtiges *umbuš*. Denn die gleiche Wendung läßt sich bei Schilderung der Grausamkeit des Kampfes in den bisher veröffentlichten alb. Volksliedern ziemlich oft nachweisen, z. B. fast wörtlich bei Prennuši, S. 83, V. 28 (ähnlich S. 11, Lied 9, V. 26), ferner in der Sammlung von Paško Bardi (Vlaznija Nr. 78 (1917), Lied 4, V. 9, Lied 5, V. 15.) Die Wendung gehört also zum konventionellen stilistischen Apparat für die Schilderung blutiger Kämpfe. Da aber für eine lautliche Variante unseres Verbums, die inlautenden *e*-Vokal aufwiese, soweit ich sehe, keinerlei Anhaltspunkt vorliegt, so gelange ich zu obigem Schluß und Besserungsvorschlag.

Auch in der s.-kr. Übersetzung ist ja Vuk ein Schreibfehler unterlaufen (s. u.). Miklosich, dem allerdings nur ein sehr spärliches Vergleichsmaterial zur Verfügung stand, besserte, wie bereits in der Einleitung (S. 33) hervorgehoben, *umbeš* in *umbet* („blieb"). Dagegen sprechen sowohl die angeführten Parallelstellen als die s.-kr. Übersetzung. — Die Verse 15ff. sind auf Grund der s.-kr. Übersetzung ziemlich unverständlich. Vuks Gewährsmann scheint hier als Dolmetsch seiner Aufgabe nur mangelhaft entsprochen zu haben; so erklären sich die Fehler in der Übersetzung, die sogleich erörtert werden sollen. Vuk hat denn auch, wie es scheint, mit diesen Versen nicht viel anfangen können. Der Sinn der Stelle wird aber sofort klar, wenn man sich vergegenwärtigt, daß diese Verse eine direkte Rede, die in freudiger Erregung gesprochenen Worte eines Gefolgsmannes des Helden des Liedes, darstellen. Besonders deutlich weist auf diesen Charakter der Verse (Schilderung eines Reisigen aus der Gefolgschaft Adempašas) V. 18: *L'umi paša, ći na kā* (Heil dem Paša, der uns hat, d. h. dessen Mannen wir sind). Gerade der Sinn dieses Verses ist aber in der s.-kr. Übersetzung bis zur Unkenntlichkeit entstellt, indem alb. *na* (uns) durch *ne* nicht wiedergegeben wird. Hingegen dürfte die Übertragung von *mε sekson* durch *ne seisanu* (Z. 21) statt *na seisanu* einfacher Schreibfehler sein. — *Θoj* Imper. für das gewöhnliche *ϑuaj* ist Analogiebildung nach dem Plural, in dem der inlautende Vokal nicht diphthongiert ist. — *nezirit* aus türk. (arab.) *nazęr* sehend, Aufsehen; vgl. Miklosich, Türk. Elem. I, 32, wo das Wort für das Serb. gebucht wird. Als Lehnwort des Alb. ist das Wort bisher nicht verzeichnet, *e* für türk. *a* wie in *nišeste* Stärkemehl (Meyer, E. W. s. v.) und wie in *et* Pferd (s. u. Lied 3, 1) für *at*. Über das *e* in türkischen Wörtern s. Verf. IF. 36, 124 gegen Gelzer, Z. f. rom. Phil. 37, 260f; vgl. auch unten S. 79f. — *nin* mit dem oben besprochenen Wandel von ε zu *i*. — *zon* (d. i. *zǫn*) für skut. *zą́'n* mit gleicher Lautgebung wie *ďǫn* (1, 1) und die angeführten Beispiele aus Kujundžić. Die gleiche Erscheinung auch in *sekson* Saumpferd = s. *seisana*. Für das alb. ist das dem türk. *séisχané, sejsané* (Miklosich, Türk. Elem. II, 52) entlehnte Wort nicht gebucht. A. a. O. verzeichnet Miklosich das Wort für das s.-kr. und blg. Die Lautform ist interessant, weil sie zeigt, daß die unmittelbare Vorstufe des *ǫ* der östlichen Dialekte *ą* sein kann und daß türk. Elemente diesen Wandel noch mitmachten. — *kem raϑua* neben *kena zon, kena vu (= k. zǫn, k. vų)* zeigt die geg. Doppelheit der 1. pl. von *kam*, wobei jedoch statt des gem.-alb. *kemi kem* erscheint. Cf. geg. *punojm*. Lautlich handelt es sich wohl um die gleiche Erscheinung wie oben bei acc. *drumn* für *drumin*, *pľumn* für *pľumin* usw.; da nämlich *kemi* mit dem zugehörigen Partizipium in engste (auch akzentuelle) Verbindung trat, war *i* von *kemi* unbetont und zwischenkonsonantisch zugleich. — *Kure* als entstand — mit Wandel des Schmalzungenlautes zu Flachzungenlaut — aus *kurε*, das bei Kristoforiđi, Lex. 172 als Relativum (und Konjunktion) bezeugt ist, während

kur nach Kristoforidi als Interrogativum fungiert. Die anderen Quellen verzeichnen *kur* für beide Verwendungen. — *kurε, kurε* ist eine Ergänzung zu dem von Pedersen, Alb. Texte 145, Kelt. Gr. I, 127 erklärten *kurε* niemals: aus **kur-kεnε* (letzteres zu ai. *cana*). **kurεnε*, **kurnε*. (Cf. über *cana* Brugmann, Grdr.[2] II/2. 353). *kurε, kurε* aus **kur*+*kε*, was Indefinitverwendung (cf. lt. *quisque*, ai. *kaś ca*) und in weiterer Folge Relativverwendung (Brugmann, a. a. O. 348) ergab. Die Verwendung von *kur* in beiden Bedeutungen, der interrogativen und relativen, vergleicht sich mit der interrogativen und indefiniten Verwendung der *qu*-Pronomina in anderen Sprachen (lt. *dixerit quis*, lit. *màn taĩ kàs pasãkė* usw., Brugmann, l. c. 350f.). Das alb. Nebeneinander *kurε (kure)* und *kurε*, d. i. **kur-kε*, *kur-kεnε* vermag die Zerlegung von ai. *cana* in *ca-na* (Brugmann, l. c. 353) zu stützen, da sich *kurε* von *kurε* eben durch den negativen Sinn unterscheidet. — Die Übersetzung von Z. 23 ist nicht genau (Adem schleudert, die Lanze trifft), während die Übersetzung von der Büchse spricht: zu *gargí* vgl. Meyer, E. W. 120 s. *garǵi*. — *ždrip* neben *štrip* (so die älteste Form in Buzuks Bibelübersetzung, Tomori, Nr. 12, S. 3, vgl. Verf. Stud. z. alb. Etym. u. Wortb. 86) wie *zdrüp* neben *strip*. Die Verschiedenheit der Schreibung des Anlauts beruht auf der von Weigand, Gr. S. 6ff. beobachteten Erscheinung. — *maɫen*: auffällig ist die fem. Verwendung, da alle Quellen *maɫ* als m. verzeichnen. Liegt ein Schreibfehler oder ein Fall des im Alb. so häufigen Geschlechtswechsels vor? — *Dae* 2. sing. imper. auf *-e* wie *bine* Lied 8, 1. Diese Art von Imperativen kommt auch in Rapšišt vor, ferner in den Gebirgsdialekten des Nordwestens nach Ausweis von Fišta, Lahuta e maɫtsis (z. B. I, 47: *lšoe*). Jedenfalls hängen sie mit den so auslautenden Konjunktiven zusammen, die ich für Rapšišt feststellen konnte und die auch durch den aus Reka stammenden Bageri, Verfasser von Kopšt maɫsori und durch Fišta bezeugt werden. Über die Entstehung dieser Formen handle ich an anderer Stelle; dort werden auch die näheren Nachweisungen der Formen gebracht werden. — Die s.-kr. Übersetzung weist die bereits hervorgehoben Mängel auf (V. 11, 18, 23). — *reč* in V. 27 zeigt, daß die Übersetzung ekavisch ist. Vuk folgte also auch hierin getreulich seinem Gewährsmann, der aus einer Gegend stammte, wo sich das Serb.-Ekavische und Alb. berühren.

3.

Nimapaša m'et[t]e bard:
Daɫ tin beg, kem dü fjaɫe,
Kem te pjekun ne Ražaje,
Diθ Pešterin kena mare,
Por na mben dü barjaktare,
Ńoni Peje, ńon Ražaje.
Me Ďülbegun faćebarde
Vjen ordija paɫe paɫe,
Mε katra ćiš ja ša zjare.

Nima paša na atu belome:
Stan'ti beže, imamo dve reči,
Sreli smo se sa Rožajem,
Sve Peštere smo uzeli,
Ostaše nam dva barjaktara,
Jedan od Peći, jedan od Rožaja.
Sa Dulbegom, belim obrazom
Ide nam vojska na čete na čete.
Sa četiri strane dade mu ogań.

m'et[t]e bard: die Hs. bietet die Schreibung *mete bard;* zusammengeschrieben ist ferner: *kemte pjekun* (Z. 3); die Ortsnamen *Ražaje* (Z. 3, 6), *Peštерin* (Z. 4), *Peje* (Z. 6) sind im alb. Teil mit kleinen Anfangsbuchstaben geschrieben.

et für das gewöhnliche *at*; zu *e* für türk. *a* vgl. das oben (Lied 2, V. 16) zu *nezir* Bemerkte. Die oben angemerkte Schreibung der Hs. *m'ete bard* für *et tẽ* entspricht der Aussprache. Merkwürdig ist die sonst nie bezeugte Schreibung *bard* für *barδ*. Ein bloßer Schreibfehler liegt kaum vor. Denn erstens wird auch in Z. 7 *barde* geschrieben. Zweitens schreibt Vuk in Z. 9 *δa*. Zu beachten ist auch, daß in diesen Liedern des öfteren (wenn auch nicht ausschließlich), *l* für *δ* erscheint, so oben in Lied 1 *lezni* (Z. 17), *ďerlį* (Z. 21). Es ist also möglich, daß *bard* der Aussprache von Vuks Gewährsmann entspricht. Ja die Form *erdan* sie kamen (unten Lied 7, 1) für *erδan* macht diese Auffassung umso wahrscheinlicher. Phonetisch könnte man eine solche Aussprache als eine Art Dissimilation zwischen zwei Dauerlauten: *r* (Zungenspitzenzitterlaut) und *δ* (interdentalem Spiranten) betrachten. Wie nämlich durch den Einfluß eines vorhergehenden *r* die dentale Explosiva zur interdentalen Spirans wurde (cf. z. B. *keδ* schere: lit. *kertù* haue, ai. *kartarī* Schere, Meyer, E. W. 221), was eine Assimilation der genannten Art darstellt, so konnte auch zu anderer Zeit der umgekehrte Vorgang eintreten. Kujundžić aus Ǵakova schreibt allerdings *barł. mare* (Z. 4) für gewöhnliches geg. *mā'r̄*; der Auslaut *-e* wie oben Lied 2, Z. 11 in *ďete*. Ob *r* für *r̄* ungenaue Schreibung ist oder ob der Dialekt des Obadović tatsächlich *r* hat, d. h. den Unterschied zwischen *r* und *r̄* aufgegeben hat, ist schwer zu bestimmen. Dieselbe Erscheinung vielleicht in Z. 9: *zjare* für das von Hahn überlieferte *zjār*. Doch ist *zjar* für das geg. durch Bašk. bezeugt. Auch tosk. Quellen gebrauchen *zjar,* so z. B. Lirija e Škup. 5, 11. — *ńoni* (d. i. *ńǫni*) mit *ǫ* aus *ą* wie oben *ďǫn* usw. Zum Nasalvokal vgl. Verf. IF. 36, 114. — Merkwürdig scheint auf den ersten Blick die Fügung *ńǫni Peje, ńǫn Ražaje,* verglichen mit der zugehörigen Übersetzung: *jedan od Peći, jedan od Rožaje.* Indessen ist diese Art der Herkunftsbezeichnungen, nämlich einfache Verwendung von Ortsnamen (nicht die von Ethnika, die aus Ortsnamen gebildet werden) im Alb. weit verbreitet. So unten Lied 8, 4: *s jom Podrim.* ferner im Anfang eines Liedes aus Dibra (bei Prennuši, S. 51):

Disaa Shkup disaa Janinë:
Del, e shif ushtarë ke vinë . . .

Auch ein Teil der alb. Personennamen, die Zunamen, die bis zu einem gewissen Grade sich allmählich zu eigentlichen Familiennamen zu entwickeln beginnen, sind bloße Ortsnamen, ohne suffixale Weiterbildung, wie *Fišta, Drenova, Bil'išti, Katundi.* Ähnlich übrigens auch im d., wo einfache Ortsnamen als Familiennamen schon seit dem 13. Jahrhundert häufig sind (*Lichtenberg, Brockhaus, Buchholz, Scharnhorst* u. a., vgl. Hirt, Etymol. d. nhd. Spr. 312). Wie ist nun der Ausgang *-e* in *Peje,*

Ražaje zu erklären? Vom intern alb. Standpunkt handelt es sich bei *Peje*, wie es durch unser Lied bezeugt ist, zunächst um die gleiche Erscheinung wie bei dem oben (zu Lied 2, V. 11) besprochenen *me a ďete* und bei *faćebarde* (Z. 7, s. u.), d. h. es ist von *Pejɛ* auszugehen. *Peje*, bezw. *Pejɛ* ist auch im alb. fem. (z. B. Prennuši, Kąʹng pop. S. X: *n'Krahina t'Pejës*). Zugrunde liegt aber das konsonantisch auslautende skr. *Peć*. Man könnte vielleicht annehmen, daß das fem. Geschlecht des sl. Wortes bei der Übernahme in das alb. den Auslaut -*ɛ* und damit das fem. Geschlecht veranlaßte. Indes wäre eine solche Ansicht minder wahrscheinlich, da auch das im s. mask. *Ròžaj* im alb. ebenso auslautet und ebenso flektiert wie *Pejɛ*. Ähnlich übrigens noch etwa *Prŏni i Dušniks* (Österr. Karte 1 : 200.000, Blatt Berat) gegenüber sl. *dušnik* m. Es handelt sich wohl um Reste alb. Flexion, Vorgänge, die auch die Lautgestalt der sl. Lehnwörter des alb. beeinflußten. (Verf. IF. 36, 127 f.). Der gleiche Ausgang -*e* aus -*ɛ* in *faćebarde*. *barδɛ* gilt ja für m. und f. Die Bahuvrihi-Komposita mit *barδɛ* sind im Alb. besonders häufig: *derɛ-barδɛ, punɛ-barδɛ, zɛmrɛ-barδɛ*. — *ńǫni Peje* steht *ńǫn Ražaje* gegenüber: „der eine aus P., einer aus R.“. Lautlich steht also *ńǫn* für *ńǫ*. Muß hier ein Schreib- oder Hörfehler Vuks vorliegen? Eine solche Annahme ist keineswegs notwendig. Vielmehr kann Vuk auch genau gehört und geschrieben haben, denn vor dem alb. Zungenspitzen-*r* kann sich nach dem Nasalvokal leicht auch Zungenspitzenverschluß eingestellt haben. — *paľe paľe* scharenweise, in Mengen: Distributionsbildung durch Iterierung (vgl. Brugmann, Grdr. ² 2/2, 74). — *katra* mit seinem aus ɛ entstandenen auslautenden *a* weist gleichfalls — wie andere schon besprochene Erscheinungen — auf noch erhaltenes Auslaut-*ɛ*. Über den Wandel von *ɛ* zu *a* s. Verf., IF. 33, 428. — *ćiš* aus türk. *köše, kütše* Ecke, Winkel (vgl. Miklosich, Türk. El. 2, 10). Die obige Form ist für das alb. noch nicht gebucht. Sie weist Entlabialisierung des inlautenden Vokals und Einreihung in die Substantiva auf -*ɛ* auf (trotz des türk. Auslauts auf -*e*). Die letztere Erscheinung wie z. B. in *hiłɛ* Betrug (neben *hiłe*) aus türk. *hile, endezɛ* Elle aus türk. *endaze, tšertšivɛ* Rahmen aus türk. *tšertšive*. — Das Lied ist offenbar nur unvollständig überliefert.

4.

Dorgudoni nɛ bješ te naľt,
Daľen grat, e maren[nʹ] grük,
Po pvesen pr ni tšik:
Razɛ vogľ a nakarit?
Naukarit, o bo grua.
Lʹumi miku, ćʹo martua!
Lʹuľa Redža ka gabua.
Dorgudoni gabelits
Kuj kiš ra ćük sekits.

Dorgudon u visokoj planini,
Iziđu žene, uzmu ga u naručje,
Pitaju ga za jednu devojku:
Raza mala jeli porasla?
Porasla, žena se učinila.
Blago prijatelju, koji se oženio!
Prevari se, što je ne uze.
Dorgudon ciganin
Gdega bešeudarioušicamaodsekire.

nɛ: in der Hs. ist ɛ durch das ɔ-Zeichen ausgedrückt. *nɛ bjeś te* ist zusammengeschrieben. Zusammenschreibungen noch: Z. 2: *emaren*. Z. 3: *popvesen, prni*. Z. 4: *anakarit*. Z. 5: *obogrua*. Z. 6: *ćo*. In Z. 7 wird *kaga bua* geteilt.

Dorgudoni (d. i. *ọni*), eine Weiterbildung des Namens *Dorgud* (*Torgut*) mit Suff. *-ą, -ąni* (das in ostgeg. Dialekten zu *-ọni* wird), wie in *šurłon* taub (Kujundžić, Rečn. 11): gem.-geg. *šurδ, patą* Enterich (Kristoforiđi, Lex. 304, Bašk. 324): *patɛ, tufą* einfältig, beschränkt: *tufɛ* belaubter Zweig, Strauß, Menge, Haufe (Meyer, E. W. 451) u. a. — *bješ* bietet die Hs. für das zu erwartende *bješk* S. die Bemerkungen zu Lied 1, Z. 5: *fore iθ*. Hier konnte das *-k* umso leichter fallen, als es als Mittelkonsonant zwischen *š* und dem *t* des folgenden Artikels zu stehen kam; Ausdrängung des mittleren von drei Konsonanten ist eine im Alb. häufig zu beobachtende Erscheinung. Man vgl. außer dem bei Verf., Stud. z. alb. Etym. S. 81 Bemerkten noch Beispiele wie: *mbi Chrifenè* Bogd. Cun. proph. I, 82, 10, *marnɛ* für *martnɛ* Dienstag Pitrè Bibl. d. trad. pop. sic, 24, 358 u. a. — *e maren grïk* bietet die Hs. *[n']* wurde von mir — gemäß der s. Übersetzung — eingefügt; die Schreibung der Hs. ist phonetisch. — *dalen, maren, presen* 3. plur. Bisherige grammatische Darstellungen geg. Dialekte geben als Ausgang 3. pl. *in* an. Doch erscheint auch in dem ostgeg. Dialekte von Rapšišt ein kurzer *e*-Laut. Da *-ɛnɛ* (so im tosk.) zugrunde liegt, so konnte sich einseits *-i-*, andererseits *-e-* entwickeln. — *maren* mit *r* wie oben Lied 3, 4. Auch das auf dem ostgeg. Dialekt von Ǵakova beruhende Wörterverzeichnis von Kujundžić schreibt (S. 68) *t'mariš*. — *ni* wie oben (Lied 1, 5) = *ńi*. — *Raze vogł*. Da im alb. Personennamen in der bestimmten (artikulierten) Form verwendet werden (s. Michov, Die Anwendung des best. Artikels im Rum. vgl. mit der im Alb. u. Bulg., S. 2 f.), so handelt es sich hier um die der schnellen Aussprache entsprechende Schreibung, d. i. *-a e vogł*. Im Dialekt von Rapšišt ist in diesem Falle ein überoffener *e*-Laut (*æ*) zu hören. — *a* in dem in der Hs. zusammengeschriebenen *anakarit* ist als Fragepartikel abzutrennen. Wie ist nun *nakarit* und im folgenden Vers *naukarit* zu verstehen? Es ist klar, daß die beiden Formen nicht von einander getrennt werden können. Die enklitische Form des Personalpronomens der 1. pl. kann nicht vorliegen; denn dann ist *ukarit* in Z. 5 nicht zu erklären. Man müßte ja dann *na* etwa als ethischen Dativ und *ukarit* als eine mediale Form auffassen, was nicht angeht, denn die umschriebenen präteritalen Formen des Mediopassivs werden mit *jam* und nicht durch Vorsetzung eines *u* vor *kam* gebildet. In Wahrheit handelt es sich um eigentümliche (in den bisherigen Grammatiken noch nicht gebuchte) Admirativformen, die mit *na* sieh da! gebildet sind. Diese Bedeutung von *na* wird von Kristoforidi verzeichnet. Ähnliche Admirativformen stellte Verf. auch im Dialekte von Rapšišt fest; nur sind sie dort bereits erstarrt und werden analogisch flektiert, während hier ihr Ursprung zutage liegt. Über die Formen von Rapšišt wird an anderer Stelle

gehandelt. *nakarit* ist also Admirativ des aktiven, *naukarit* Admirativ des medialen Praeteritums. Der Admirativ medialer Formen wird auch sonst durch Vorsetzung von *u* gebildet: *ul'akam*. Das Nebeneinander von Aktivum und Medium *rit* und *ritem* bei gleicher intransitiver Bedeutung „wachse" ist auch durch andere Quellen (so bei Meyer) belegt. Vuks Gewährsmann hat *nakarit* und *naukarit* gleich übersetzt, was nach dem Vorhergehenden völlig richtig ist. Auch die Abtrennung von *a* als Fragepartikel kommt in der s.-kr. Übersetzung zum Ausdruck. V. 6: „Glücklich der Freund, der verheiratet ist, scil. mit ihr". Am Rande der Z. 6 der alb. Kolumne findet sich, mit Bleistift geschrieben, ein Fragezeichen. Nach dem Schicksal der Hs. zu schließen, stammt es von Kopitar oder — was wahrscheinlicher ist — von Miklosich. (Auch die Verszählung rührt hier nicht von Vuk her, sondern ist mit Bleistift hinzugefügt). Dem Leser der Hs., der dieses Fragezeichen an den Rand setzte, dürfte also jedenfalls dieser Vers, vielleicht aber auch der ganze Schluß des Liedes unklar gewesen sein. Allerdings bietet die Hs. *redža* in Z. 6 mit kleinen Anfangsbuchstaben. Es handelt sich jedoch um den Eigennamen *Redža* (vgl. z. B. Prennuši, Ką'ng pop. S. 71 Lied 90, V. 2 u. 20). Zu *L'uła* als alb. Eigennamen vgl. ebd. S. 101, Lied 127, V. 3). Die beiden Schlußverse sind völlig unverständlich, wenn man sich an die s.-kr. Übersetzung hält; allein nicht genug daran, daß die Übersetzung selbst keinen Sinn gibt, stimmt sie auch nicht zum alb. Texte. Denn faßt man, wie es der Übersetzer tut, *kiš ra* in der Bedeutung „schlagen", so versteht man das syntaktische Verhältnis von *ćük sekits* nicht. Es ist daher geboten, eine andere Auslegung der Verse vorzuschlagen, d. h. sich von der s. Übersetzung unabhängig zu machen und den Text aus sich selbst heraus zu verstehen. Man vergesse nicht, daß die Übersetzung von einem völlig ungebildeten Individuum herrührt. Ich fasse *kuj* nicht als *ku i* (wo ihm), sondern als Dativ des Relativums. (Das Interrogativum kann ja im Alb. auch als Relativum dienen). *kiš rā* war gefallen; da *ćük* nicht artikuliert ist und auch vor *sekits* kein Artikel steht, so kann *sekits* zu *ćük* nicht im adnominalen Verhältnis stehen. *sekits* = *sekitsës*, *sekitss*. Neben *punës* findet sich ja geg. auch *puns*. Es handelt sich um einen Ablativ. Demnach: Dorgudon ist eine Zigeunerin (Dirne), der aus der Hacke (d. i. dem Schaftloch derselben) ein Schaft (Stil) gefallen war. Vers 4 enthält also die Frage der Frauen, V. 5—7 die Antwort des D., die beiden Schlußverse, von den Fragestellerinnen gesprochen, sind eine spöttische Kritik dieser Antwort. Der beständige Wechsel von Rede und Gegenrede ist für die alb. Volkslieder charakteristisch und verleiht ihnen, im Gegensatz zu der echt epischen Volksdichtung der Serben, einen mehr dramatischen Charakter (vgl. jetzt auch Lambertz, Volkspoesie, S. 38). Inhaltlich handelt es sich bei diesen Schlußversen um eine niedrige erotische Metapher, durch die auf das Nichtzustandekommen der Heirat des L'uła Redža mit dem Mädchen angespielt werden soll.

Das ganze Lied ist ja einigermaßen erotisch gefärbt. Die Bedeutung, die Bašk., Wb. S. 118 für *gabeľits* verzeichnet (zingara, donna data alla corruzione) spricht für die hier vertretene Auffassung dieser Verse deutlich. — *ćük* fehlt bei Meyer und Kristoforiđi, findet sich jedoch bei Bašk. S. 68 (*Kük* f. = mnüe e ϑikes). Das Wort steht jedenfalls im Zusammenhang mit blg. *kúka* Haken, Krücke, s.-kr. *küka* Haken usw. (vgl. Berneker, E. W. 639). Über die Art dieses Zusammenhanges wird an anderer Stelle gehandelt werden.

5.

Keć Üseni kiš pevet:
Zot! kuj kom sejmet ne Rek.
Prmbi puľ nize vet?
Ruj na, keć se na vret,
Tsuba keć po i ri gati.
Ka šti tsubes dü fišek.
Keć Üseni ćiti guńen:
Büľukbaša lšo ma rugen
Ńoj vilatit.

Loš Usen beše pitao:
Bože moj! gde imam sejmene u Reci,
Na jednoj kokoši dvadeset ljudi?
Da se čuvamo dobro, pobiće nas,
Kratka puška gotova mu stoji,
U kratku pušku dva fišeka turio.
Loš Usen baci guń (skoči na noge):
Bu|ukbaša, ostavi mi Rogovu (selo)
Jedan vilaet.

nize vet: in der Hs. *ni zevet*. Das Fragezeichen am Ende von V. 3 fehlt in der Hs. *Ruj na* in der Hs. zusammengeschrieben, der Beistrich danach fehlt in der Hs. *se na* (V. 4), *po i, ri gati* werden zusammengeschrieben (*po i* als *poj*).

Keć Üseni, eine Namenbildung, die sich mit der oben in Lied 2 gebrauchten: *Ćen Vučeta* vergleichen läßt. Ein Epitheton (freilich kein ornans) ist mit dem eigentlichen Namen zu fester Verbindung verwachsen, vgl. auch Z. 7. In formeller Hinsicht können deutsche Namen wie *Eitelfritz, Langerhans, Kleinpeter, Kleinhans, Kleinpaul* verglichen werden. Doch hat Vuks Gewährsmann die appellativische Bedeutung und persönliche Beziehung des Adjektivums jedenfalls gefühlt, da er es übersetzt *(loš)*. Daß eine appellativische Bedeutung tatsächlich vorhanden ist, geht aus dem Gebrauch in Z. 4 und 5 hervor (worüber sogleich zu sprechen sein wird). Rein formell könnte man übrigens *keć* in V. 1 u. 7 auch als Adverbium fassen; der Sinn würde einer solchen Auffassung nicht widersprechen. Indes war dies nicht die Auffassung des Gewährsmannes Vuks. — *pevet*, eine Lautgestalt dieses Verbums (*püćs, pûes, pûs, pjes* usw.), wie sie schon durch Bogdan, Cun. proph. (z. B. 2, 16, 14) bezeugt wird. — *kuj* faßt Vuks Gewährsmann als *ku i* = wo mit enklitischem Akkusativ des anaphorischen Pronomens. Daß diese Übersetzung unrichtig ist, ergibt sich aus dem gleich folgenden *ne Rek* (also in Reka), noch mehr aus den folgenden Versen, deren Sinn aus der s.-kr. Übersetzung allerdings gar nicht zu entnehmen ist. *kuj* vielmehr Dativ des Interrogativpronomens: wem, für wen? Auch die folgenden Verse vermochte Vuks Gewährsmann

zwar zu rezitieren, aber nicht sinngemäß zu verdolmetschen. — *sejmet* ist nasaliert *(sejmęt)* zu lesen, da es im Türk., dem das Wort entstammt, und ebenso im S. und sonst im Alb. (Meyer, E. W. 380) *sejmen* heißt. Die alb. Form *sejmę* ist nach der best. Form *sejmeni,* bezw. nach dem Verhältnis älterer Formen (wie *pę* : *pęni* Faden) gebildet. Ein weiterer Grund zur Bildung dieser Form liegt in der schwachen Artikulation des konsonantischen Auslauts, eine Erscheinung, die oben (Lied 1, V. 5) berührt wurde und die auch die Schreibung *nize* (= *ńizet*) zwanzig verständlich macht. Über *ni* = *ńi* s. o. zu L. 1, V. 5. V. 3 ist in der Übersetzung völlig verkehrt wiedergegeben. Ein Satz wie „wo habe ich Soldaten in Reka. auf eine Henne 20 Mann" ist natürlich sinnlos. Vielmehr: „für wen habe ich Soldaten, zwanzig Mann (also etwa ein „Zug") um mehr als 1 Pula (= $1^1/_2$ Piaster oder 60 Para). *puľ* f., türkisches Lehnwort, Bezeichnung der eben erwähnten Münze, ist mit *puľ* Henne (aus lat. *pullus*) nicht zu verwechseln, was Vuks Gewährsmann allerdings getan hat. Das Wort fehlt bei Meyer, und auch Miklosich, Türk. El. 2, 42 und Nachtr. 2, 15 verzeichnet es für das Alb. nicht, wohl aber bucht es Bašk. Über den Ursprung des Wortes s. Miklosich a. a. O., über seine Verbreitung auch Candrea-Densusianu, Dict. etim. al limbii rom. 220. *pṛmbi* hat Vuks Gewährsmann örtlich aufgefaßt. Doch kann es hier nur die Bedeutung „über, mehr als" haben. Die Bezeichnung des Preisverhältnisses, das im Deutschen durch „um, für" ausgedrückt wird, erfolgt im Alb. überhaupt nicht durch eine Präposition, sondern durch den „Akkusativ des Preises" (vgl. Weigand. Gr. S. 86). Der Zahlbegriff „eins", der im alb. Text. wie er hier vorliegt, scheinbar nicht zum Ausdruck kommt, wohl aber in der s. Übersetzung, steckt wahrscheinlich in *pṛmbi.* Da nämlich nach Vokalen in der Enklise *-j* statt *ńi* gesprochen wird (Weigand, Gr. 78, Anm. 1), so ist *pṛmbi* wohl als *pṛmbi-j* zu lesen. — Mit Vers 3 schließt der Ausruf des Üsen. Die folgenden drei Verse sind einem anderen Sprecher, offenbar einem der in V. 2 erwähnten Soldaten, in den Mund gelegt. Auch die Übersetzung dieser Verse ist teils unrichtig, teils lückenhaft. *Rujna* faßt der Übersetzer als 1. Plur. Medii des Imperativs, was formell nicht angeht (wegen des Fehlens des *e* und der Konj.-Partikel). Daß eine solche Auffassung auch inhaltlich unmöglich ist, ergibt sich daraus, daß der Übersetzer mit dem folgenden *keć* nichts anzufangen wußte und es in Z. 4 durch *dobro,* also „gut" (statt „schlecht"), in Z. 5 gar nicht übersetzte. Vielmehr ist in *Ruj na* zu zerlegen. An wen ist nun der Imperativ *Ruj* gerichtet? Es hängt dies von der Beurteilung des Redeteilcharakters von *keć* ab. Rein formell könnte man *keć* als Vokativ des in V. 1 vorkommenden Namens fassen. Denn in der Anrede wird das alb. Substantiv artikellos gebraucht. (Vgl. Michov, Die Anwendung des bestimmten Artikels im Rum., vgl. mit der im Alb. und Bulg., S. 71 und zahlreiche Beispiele in der Liedersammlung von Prennuši, so S. 88, 89, Lied 112, V. 9, 16, 22). Allein

eine solche Auffassung hätte zur Folge, daß man die Aussage *se na vret* (denn er tötet uns) nicht als auf den in V. 1 erwähnten Üsen gemünzt zu betrachten hätte, da ja — immer diese Auffassung vorausgesetzt — dieser als Schützer angerufen wird. Man müßte die Worte *se na vret* dann auf irgend eine dritte Person (z. B. den in V. 8 erwähnten Büľukbaša) beziehen. Wenn auch diese ganze Auffassung für V. 4 formell auf keine Hindernisse stößt, so versteht man hiebei nicht recht das Epitheton *keć*, das dem Üsen in V. 1 beigelegt wird. Und selbst wenn man auch in V. 1 und 7 *keć* als Adverbium und nicht als Namensbestandteil faßt, so ergibt sich noch immer die inhaltliche Schwierigkeit, daß Üsen (in V. 8, 9) keineswegs als Schützer der Soldaten auftritt. Es empfiehlt sich daher wohl die Auffassung, daß bei der Anrede *ruj na* (hüte, schütze uns) *Zot* (Gott) zu ergänzen ist: vgl. d. *behüte, bewahre* = Gott behüte, Gott bewahre. Demnach: „schütze uns, [Herr], denn im Zorne tötet er uns, die Büchse steht ihm unheilvoll bereit" . . . Der zweimalige Gebrauch des Adverbiums *keć* ist dann zugleich eine Art Wortspiel mit dem „Namen" *Keć Üseni*. — *guńen* hier mit *ń*, während alle bisherigen Quellen *gunɛ, gun* mit *n* bezeugen. Es handelt sich daher in diesem Falle nicht um eine direkte Fortsetzung des dem lat. *gunna* entlehnten alb. Wortes (*gunɛ, gun*), sondern um eine jüngere Entlehnung aus s.-kr. *guń*. Die ganze Wendung hat Vuks Gewährsmann noch durch *skoči na noge* erläutert, was wohl die Wiedergabe einer formelhaften alb. Wendung ist: *m'ką'm ą tšue* (vgl. Prennuši, Ką'ng pop. S. 28. 29, V. 4. 5). *Büľukbaša*, während sonst für das Alb. *mbüľübaš* (z. B. Hahn, Alb. Stud. 2, 136 und Anm. g) in einem tosk. Klagelied) und *büľükbaš* m. (Baśk. 59, 60) überliefert ist. — *ľšo*: *ľ* bietet die Hs. (im Cyr. *л*, was Vuk für *ľ* gebraucht; alb. *ľ* wird durch *љ* bezeichnet); nach Ausweis von 8, 6 liegt nur eine Flüchtigkeit bei der Niederschrift vor. *ľšo ma rugen* übersetzt Obadović durch: *ostavi mi Rogovu*, was unrichtig ist. Denn einmal ist der sl. Ortsname *Rogova* als *Rugov(ɛ)*, nicht als *Rug(ɛ)* in das Alb. dieser Gegenden übernommen worden; (diese Form bezeugen die gleichfalls aus der Umgebung von Ipek stammenden Lieder bei Prennuši, S. 46, Nr. 54, V. 4 und Nr. 55, V. 1); zweitens ist bei der Auffassung von *rugen* als O.-N. das syntaktische Verhältnis zu dem folgenden: *rilatit* unverständlich. Der Übersetzer hat denn auch fälschlich dieses Wort als Akkusativ gefaßt, was natürlich nicht angeht. Vielmehr heißt *ľšo ma rugen*: „überlasse mir die Straße" — eine formelhafte Wendung. Dieselbe Wendung z. B. bei Prennuši, S. 29. Lied 29, V. 6. — *ńoj* ist Genitiv des Indefinitpronomens, entsprechend tosk. *ńɛi*; s. Pekmezi, Gr. 148, wo als entsprechende Form für das geg. *ńiu* verzeichnet wird. Gerade im Ostgeg. erscheint auslautendes *-i* an Stelle von *-u* auch dort, wo dieser Vokal im Westgeg. üblich ist.

6.

Mori tšike hołz e gat!
Po vje keć me t'u ľut.
Tšika po i 9ot djaľit:
Hajde ľuľ pɛskej maľit.

More devojko, tanka i visoka!
Dolazi mi mučno da ti se molim.
Devojka veli detetu:
Ajde cvete pokraj gore.

(šteta, što Obadović neznade više od ove pjesme!)

In V. 1 sind *hołz e gat*, in Z. 2 *po vje keć* und *me t'u* zusammengeschrieben. In Vuks Anmerkung zu diesem Bruchstück steht *pjeme* für *pjesme*.

tšike: während sonst gewöhnlich das auslautende *-ɛ* in der Sprache dieser Lieder fällt, ist es hier als *-e* enthalten. Man vgl. oben (Lied 2. V. 11) *me a ďete*. — *hołz e gat*: die gleiche Verknüpfung von Adjektiven wie oben in Lied 1, V. 26; nur wird hier das Deminutivum *hołz* (aus *hołɛzɛ*) gebraucht, das, soweit ich sehe, bisher nicht gebucht ist. Dazu beachte man die Bemerkungen Weigands (Gr. 37) über die alb. Deminutiva. *rje* in Z. 2, als *rję* zu lesen, ist 3. sing. „es kommt", während oben (Lied 3, V. 8) *rjen* geschrieben wird. Die gleiche Doppelheit ist auch im Dialekt von Rapšišt zu beobachten. — *pɛskej* (d. i. *pɛskęj*) aus *pɛrskęj*, mit Lautbehandlung des *r* in *pɛr* wie in *špɛzaj* rufe, *špɛľaj* (neben *špɛrľaj*) spüle aus, *pse* warum (= *pɛrse*), *pɛštjeł*, *pšjeł* wickle aus *pɛr-štjeł*. Ebenso *pasí* erste Einladung des Schwiegersohnes im Hause seiner Schwiegereltern (für *pa/r/tsi*, Meyer, E. W. 321) und zahlreiche andere Beispiele.

7.

Erdan krušć me mar,
Non mori non!
Po je prun nɛ jat[t]e bard
Non mori non!
Po me nisen me m' šit,
Non mori non!
Po me nisen me m'šit,
Tsits mori ľoke!
Ština inatin mos me hip,
Non mori non!
Ština inatin mos me hip,
Tsits more ľoke!
P'aji iš krüje i fort
E m' ždripi si me zor,
Non mori non!
E m' ždripi si me zor,
Tsits mori ľoke!
Po me nisen me m'šit ne ćiler,
Non mori non!

Dođoše svatovi, da me uzmu,
majko more majko!
Dovedoše jednog bela ata
majko more majko!
Počeše da me metnu (na końa),
majko more majko!
Počeše da me metnu,
Sisa more majko!
Zainati se (učini inat) da ne uzjašem,
majko more majko!
Zainati se da ne uzjašem,
Sisa more majko!
On (mladožeńa) beše tvrdoglav,
Te me skide (na końa) silom,
majko more majko.
Te me skide silom,
Sisa more majko!
Počeše da me metnu u ćiler (vajat?),
majko more majko!

Po me nisen me m'šit ne ćiler,
Tsits mori ľoke!
Ština inatin mos me hi,
Non mori non!
Ština inatin mos me hi,
Tsits mori ľoke!
P' aj iš krüje i fort,
Non mori non!
P'aje iš krüje i fort,
Tsits mori ľoke!
E m' šiti si me zor,
Non mori non!

Počeše da me metnu u ćiler,
Sisa more majko!
Zainati se da ne uļezem,
Majko more majko!
Zainati se da ne uļezem,
Sisa more majko!
On beše tvrdoglav,
majko more majko!
On beše tvrdoglav,
Sisa more majko!
Turi me silom,
majko more majko!

In der Hs. sind zusammengeschrieben: *nejate, pomenisen, mémšit, mosme, Paji* (ohne Apostroph und ohne Spatium), ebenso *Emždripi, sime.* Für den Laut, der hier mit *š* wiedergegeben ist, steht im cyr. Original: *ћ*, mit Rotstift unterstrichen (man vgl. die Erläuterungen und die Vorbemerkung). — *skide* in der s.-kr. Übersetzung ist Korrektur über der Zeile von Vuks Hand, ursprünglich hieß es hier *baci.*

Das Lied ist ein Klagelied, gesungen beim Abschied der Braut aus dem Elternhause, erwachsen aus jenem Brauche, den v. Hahn bei Schilderung albanischer Hochzeitsitten folgendermaßen beschreibt: „Nachdem die Braut ihren Eltern und Verwandten die Hände geküßt, wird sie nach einigem Sträuben auf das Pferd gesetzt und folgt dem Zuge des Bräutigams, der sich vorher in Bewegung gesetzt hat. . . .“ (Alb. Stud. 1, 145). S. 196, Anm. 15 vergleicht er diese alb. Sitte, sowie die mit ihr übereinstimmende neugriechische und rumänische mit dem altröm. Hochzeitsrituale. Übrigens ist gerade dieses das Thema unseres Liedes bildende Sträuben der Braut, ein Rest älterer Eheschließungsformen, weit verbreitet, wie L. von Schroeder, Die Hochzeitsbräuche der Esten und einiger anderer finn.-ugr. Völkerschaften im Vergleich mit denen der indogerman. Völker, S. 141 ff. und 202 ausführt. Zur alb. Sitte insbesondere vgl. man jetzt noch Küttler, Österr. Monatsschrift für den Orient, 1916 = Bd. 42, S. 138 f. und Lambertz, Volkspoesie S. 58 f. Des weiteren ist für diese Art von Hochzeitscarmina auf Hecquard, Hist. et déscription de la Haute Albanie, S. 309 f. zu verweisen. Auch hier wird teilweise (so S. 309. Z. 3 v. u.) die Braut als redend eingeführt.

Erdan mit *d* für *ð* nach *r* wie in *bard* weiß (oben Lied 3, Z. 1) und hier Z. 2. Das Suffix der 3. pers. plur. *-an* entstand aus *-ěn*, das Weigand, Gr. 104 für das Südgeg. bezeugt und das ich auch für den Dialekt von Rapšišt (also eine ostgeg. Mundart) feststellen konnte. Es handelt sich in Rapšišt um einen Reduktionsvokal. Daß auch Vuks Gewährsmann einen ähnlichen Laut gesprochen hat, geht aus V. 3 und 4 hervor, wo als 3. pl. aor. *nisen* (also mit *e*) gebraucht wird. Für den Aoristcharakter zeugt nicht nur die Übersetzung, sondern auch der Sinn. Denn um eine mediale Form kann es sich schon der

Bedeutung wegen nicht handeln. Pekmezi, Gr. 182 gibt als geg. (d. i. als westgeg.) *mûłně*, *doǵně* an. — *Non* d. i. *Nǫn*) mit Vokal wie *ďǫn* (oben Lied 1, V. 2). — *Po je prun nɛ jat* mit zwei hiattilgenden *j* (s. Pedersen, Festschrift f. V. Thomsen, 1894, S. 246 f.). Der *ɛ*-Vokol von *nɛ* (im cyr. Original mit *ъ* bezeichnet) hängt mit dem Anlaut *n* (für *ń* in enklitischer Stellung s. o. Lied 1) zusammen. Über die Etymologie und den ursprünglichen Vokal von tosk. *ńɛ*, geg. *ńi*, *ńa*, best. *ńęni*, *ńąni* vgl. man Verf. IF. 36, 107 f. Das *i* von *ńi* entstand eben wegen der Nachbarschaft von *ń* in der von Weigand, Jahrb. d. rum. Inst. Leipz., 17, 184 dargelegten Weise. Wo *ń* nicht vorhanden war, lag also für den Wandel des Vokals das veranlassende Moment nicht vor. Es dürfte sich demnach bei *nɛ* um die ursprünglichere Form handeln, während das oben in Lied 1 und Lied 5 (sowie in Rapšišt) gebrauchte *ni* seinen Vokal durch Anlehnung an die betonte Form erhalten haben könnte. Hiebei fragt sich allerdings, wie das anlautende *n* der enklitischen Form zu erklären ist. — Einer besonderen Erörterung bedarf die Umschrift des in der Hs. (mit Rotstift) unterstrichenen *ƙ* durch *ś*. Vuks Bemerkung (*đe je ƙ podvučeno crvenim plajvazom, onđe vaļa jezik malo podaviti, kao da je ƙ postalo od ϑ* [*a ne od t*]) besagt, daß die Zungenlage niedriger ist und daß der Laut dem *ϑ*, nicht dem *t* verwandt ist; damit sind aber zwei phonetisch wertvolle Fingerzeige gegeben: 1) daß das bei der geg. Affrikata *ć* vorhandene Verschlußelement fehlt; denn diese Wirkung hat ja die Senkung der Zunge (des Zungenrückens vom Gaumendach); 2) daß der vorhandene Laut spirantischen Charakter hat. 2) ist natürlich die Folge von 1). Ein unter solchen Umständen aus *ć* (= *t'ś*) entwickelter Spirant gehört der *ś* Reihe an. (Laute, die beispielsweise in slav. Sprachen [Polnisch, Großruss., Kleinruss., vgl. Broch, Slav. Phonetik, S. 56, 76, 84], in magyar. Dialekten Slavoniens und der Moldau [s. Simonyi, Die ungar. Sprache, S. 196], in nordital. Mundarten vorhanden sind). Da ich nun tatsächlich bei dem aus Ober-Reka (also einem gleichfalls ostgeg. Dialektgebiete) stammenden Herrn Bajazid Elmas *ś* für sonstiges geg. *ć*, gem.-alb. *ḱ* beobachtete und diese Lieder nach Ausweis von L. 5 jedenfalls nicht weit von Reka zu lokalisieren sind, so erblickte ich hierin eine Bestätigung der Angabe Vuks und zugleich einen Behelf für ihre phonetische Deutung. Bemerkenswert ist, daß Vuk für die anderen Lieder diesen Laut nicht verzeichnet. Bei der Treue und dem feinen Gehör, die Vuk auszeichneten, ist es durchaus wahrscheinlich, daß er den Laut eben nur in diesem Liede hörte, daß ihm sein Gewährsmann eine örtliche Dialekteigenheit mitteilte, die nach Ursprung und Überlieferung bloß für dieses Lied galt. Tatsächlich ist ja die Entwicklung des gem.-alb. *ḱ* in den einzelnen nordostgeg. Untermundarten verschieden. (In Rapšišt ist das Verschlußelement der alb. Affrikata *ć* nicht geschwunden, wohl aber die „Weichheit" des spirantischen Elementes: *tš*). In V. 16 hat Vuk *ƙ* ohne den roten Strich darunter geschrieben. Hier liegt wohl

nur ein Schreibversehen vor, da ja sonst überall in diesem Liede *śit* (*ś* mit rotem Strich darunter) geschrieben wird. Fraglich könnte es hingegen sein, ob auch *krušć* (*kpyuś*) in V. 1 so zu beurteilen ist oder ob hier nicht durch eine Art dissimilatorischen Vorgangs (*štś*) die Entstehung von *ś* verhindert wurde. Auffallend ist ferner, daß Vuk — zweimal — *ćiťer* Keller (und nicht *śiťer*) geschrieben hat. Es läßt sich nicht entscheiden, ob hier ein Schreibfehler Vuks, ein Sprechfehler seines Gewährsmannes oder eine Entlehnung des *ś*- Dialektes aus einer anderen Mundart, die *ć* erhält, vorliegt. — Die Übersetzung für *ština inatin: zainati se* (= *zainatih se*) ist nicht genau. Denn *ština* ist 1. aor., die Stelle kann also nur lauten: „ich flößte Zorn ein", „erregte Zorn", nicht aber „ich geriet in Zorn". Die Auffassung, daß *zainati se* nicht für *zainatih se* stehe — im Dialekt der Übersetzung ist *h* geschwunden — sondern daß es 3. aor. sei, wäre zwar dem Sinne nach entsprechend, doch entfernt sich eine solche Übersetzung allzusehr vom alb. Text und würde überdies mit der zweiten Übertragung: *učini inat* in der Subintelligierung des Subjekts nicht übereinstimmen. Diese zweite Übersetzung: *učini inat* ist korrekt. Über *ština* s. Verf. Stud. z. alb. Etym. 87 f. — *ľoke* im Sinne von „liebe Mutter" fehlt bei Hahn, Meyer und Kristoforiđi, ist jedoch auch durch Baškimi bezeugt. — *krüje i fort* wird durch das Kompositum *tvrdoglav* übersetzt. Doch liegt ein eigentliches Kompositum im alb. Text nicht vor. Dies zeigt der Artikel vor dem Adjektivum. Beispiele für alb. Bahuvrihikomposita sind hingegen: *krüe-artɛzɛ* Distelfink („Goldkopf"), (Kristoforiđi), *jet(ɛ)-ǵat(ɛ)* (Fišta, Lah. 2, 23). Dem obigen *krüe i fort* entspricht z. B. ein čech. *tvrdá hlava*. — *ždvipi* hat hier transitive Bedeutung, während die bisherigen Quellen direkt nur die intransitive Bedeutung („niedersteigen") angeben. Die gleiche Vereinigung von Bedeutungen findet sich jedoch auch bei dem synonymen *zbres*, Bedeutungen, die Kristoforiđi verzeichnet (Λεξ. S. 339). Der inlautende Vokal ist *i*, wie in älteren geg. Denkmälern (Buzuk, Bogdan, Budi), während die vornehmlich auf dem westgeg. beruhenden neueren Wörterbücher für das geg. überhaupt *ü* angegeben. — Mit V. 10 beginnt die Schilderung einer neuen Situation. Schildert der erste Teil des Liedes, wie die Braut unter heftigem Sträuben zu Pferde gebracht wird, so setzt hier die Klage über die Vorbereitungen zum „Beilager" ein. Auch dieser Zeremonie setzt ja die Braut Widerstand entgegen (vgl. v. Hahn, Alb. Stud. 1, 147). Während der im ersten Teile des Liedes veranschaulichte Brautzug zu Pferde auch von Mihačević, Po Albaniji S. 90 erwähnt wird, ist vom Thema des zweiten Teiles des Liedes wohl bei Hahn a. a. O., nicht aber bei Mihačević die Rede. Wesentlich ist hiebei allerdings, daß die gesamten von Mihačević erwähnten Bräuche auf der Kaufehe beruhen — von ihr spricht Mihačević übrigens ausdrücklich — während Hahns für die Riza geltende Schilderung ebenso wie unser Lied auf Reste der Raubehe hinweisen. Die Raubehe spiegelt sich übrigens auch in den von

Pasquale Scara (1791—1868) beschriebenen Hochzeitsbräuchen der alb. Kolonien Unteritaliens. Ein Abdruck dieser Schilderungen findet sich bei Ant. Scura, Gli Albanesi in Italia, insbesondere S. 96. Hingegen wird die Kaufehe auch von Hahn für Nordalbanien erwähnt (Alb. Stud. 1, 180). Das Wesen der Raubehe und ihr historisches Verhältnis zur Kaufehe sind noch nicht völlig aufgeklärt (vgl. O. Schrader, Reallex. d. idg. Altertumsk. 652 f.). Wie demnach auch bei anderen idg. Völkern mehrere Arten der Ehebegründung zulässig sind (so z. B. bei den Germanen[1]), s. Rietschl in Hoops Reallex. d. germ. Altertumsk. 1, 514 f.) so kann es nicht wundernehmen, daß auch bei den Albanern sich Riten finden, die auf die eine, und solche, die auf die andere Institution weisen. — Bemerkenswert ist, daß die Braut in den *ćiler*, die Vorratskammer gebracht wird. Es ist dies ein uralter Brauch, der sich auch bei zahlreichen anderen Völkern findet. Hierüber belehren die Ausführungen L. v. Schroeders (Die Hochzeitsbräuche, S. 174—178). So dient bei Litauern und Letten die Kleete (lit. *klėtis*), d. i. ein Vorratsraum, zur Aufnahme des jungen Paares (s. auch Kurschat, Lit.-deutsches Wörterbuch 190); das Gleiche wird von den Esten berichtet. Ähnlich dient bei den Slovenen Scheune oder Keller als Brautkammer, bei den Großrussen irgend ein unwohnlicher öder Raum, bei anderen Völkern der Viehstall u. dgl. Über die Bedeutung und den vermutlichen Ursprung dieses Brauches handelt v. Schroeder[2]) a. a. O. Die bisherigen Schil-

[1]) Bei den Montenegrinern ist die Raubehe subsidiär, d. i. bei Unmöglichkeit des Abschlusses der Kaufehe zulässig (Vesnić, Zeitschr. f. vgl. Rechtsw. 9, 51).

[2]) Es sei gestattet, der Erklärung v. Schroeders eine Vermutung zur Seite zu stellen und so die Deutung, die mein verewigter Lehrer diesem Brauche gab, zu ergänzen. Nach v. Schroeder ist für ein Bauernvolk der Vorratsraum, der Stall eine Art von Heiligtum des Hauses. Darf man den Ursprung der ganzen Sitte nicht in den primitiven Wohnungsverhältnissen suchen? Zu den ursprünglichsten Wohnungsarten gehört das „Erdhaus", die Wohngrube, die ja durch antike Schriftsteller für eine Reihe von Landschaften bezeugt ist, so durch Tacitus, Germ. 16 für Germanien, durch Strabo V, p. 244 für das Land der Kimmerer, durch Xenophon, Anabasis IV, 5, 25 für Armenien usw. (Vgl. Schrader, Reallex. 876 f.) Prähistorische Funde sichern diese Siedlungsweise für eine recht ferne Vergangenheit. Im Gebiete des heutigen Albaniens bedienten sich die Dardaner dieser Wohnweise (Strabo VII, 316). Ja, auch für die die Gegenwart hat Baron F. Nopcsa das Vorhandensein solcher Troglodytenwohnungen in Albanien festgestellt (Haus und Hausrat im kath. Nordalb. S. 11 ff., 21). Ähnliches berichten zeitgenössische Reisende auch von anderen Ländern, so J. Weiß (Die Dobrudscha im Altert. S. 26) von der Dobrudscha, v. Stenin (Globus, Bd. 62, 1892, S. 234) für das Land der Ostjaken. Die alten Wohngruben zerfallen vielfach in zwei übereinanderliegende Abteilungen, deren untere als Vorratsraum dient (s. F. S. Hartmann, Zeitschr. f. Ethnol. 13, 1881, S. 249). Auch Nopcsa beobachtet häufig besondere Abteile für das Kleinvieh (a. a. O. S. 12). Ja selbst dort, wo die Wohnung unter Tag liegt, der Vorratsraum aber davon getrennt, über Tag, (so bei den Ostjaken nach dem angeführten Bericht), ist dieser doch der einzige vom Wohnraum abgesonderte Raum. Wir sehen also, daß bei Erreichung einer gewissen, u. zw. noch recht primitiven Kulturstufe der Wohnraum von Vorratsraum und Stall abgesondert wurde. Zu bedenken ist ferner, daß das junge Paar in den Kreis der übrigen Familie, ihre gemeinsame Behausung eintrat. Was lag also näher, als daß dem bei Ausübung des ersten Beilagers

derungen alb. Hochzeitsbräuche (s. G. Meyer, Kurzgef. alb Gr. S. X und die obigen Nachweisungen) geben keinen Aufschluß über die Stätte des Beilagers. Unser Lied bildet daher durch die Erwähnung eines so alten und verbreiteten Brauches eine wichtige Ergänzung jener Berichte. — *ćiłer*, die Form fehlt bei Meyer; doch vgl. man Miklosich, Türk. El., II. Hälfte, S. 8; auch Bašk. führt S. 62 *céléer* dispensa an. — V. 14 heißt es *P'aj iš*, V. 15 *P'aje iš*, V. 7 *P'aji iš*: wahrscheinlich drei verschiedene Versuche, den gleichen Lautkomplex wiederzugeben.

8.

Frk ma bine barjaktarin,
Ško nder ḑon, foľ ma malin,
Foľ ma malin, ni tšifłak;
S jom Podrim, Podrimtšaku,
Sa nder ḑon puš t'gat,
S e ľšoj mikun pr te ḑal.
Me m' tšuo paša s mun ma mer.

Brzo mi dovedi barjaktara,
Idi u stoku, te mi govori mal,
Govori mi mal, jedan čitluk;
Nesam ja Podrimac, Podrimčak,
Od samog zlata pušku dugu imam,
Neću upustiti prijatelja za života.
Da pošle paša, neće mi ga uzeti.

Zusammenschreibungen: *Frkma*, *Škonderḑon*, *foľma* (Z. 2 u. 3), *Sjom* (Z. 4), *Sanderḑon*, *puštgat* (Z. 5), *Seľšoj*, *prteḑal* (Z. 6), *Memtšuo*, *smunmamer* (Z. 7). Die Interpunktionen fehlen im alb. Texte völlig.

Das Lied ist eine Verherrlichung jener Pflicht, deren Erfüllung den Albanern als besonders heilig gilt, der Pflicht des unbedingten Schutzes des Gastes. Hecquard schildert diese Bedeutung des Gastrechtes bei den mohammedanischen Albanern mit folgenden Worten: „dès qu'il a passè le seuil de la maison, l'hôte devient sacré, et jamais un Turc (d. h. ein mohammedanischer Albaner) ne consentirait à le rendre à l'autorité ... Eût-il même une vendetta à exercer contre lui, le musulman se laissera plutôt brûler dans sa maison que de le remettre aux koulouks" (Hist. et déscr. de la Haute Albanie, S. 332). Man vgl. auch v. Thallóczy, Illyr.-alb. Forschungen, I, 434. Daß auch in unserem Liede gerade hievon, nämlich einer geforderten, jedoch verweigerten Auslieferung und nicht nur von der Festigkeit der Freundschaft, wie man etwa nach Z. 7 glauben könnte, die Rede ist, geht aus den Schlußworten: *s mun ma mer* (er kann mir ihn nicht nehmen) deutlich hervor. Demnach: Wende welche Mittel immer an, hole den Bajraktar, versuche es mit Geld und Gut, und wäre es auch ein Herrensitz, ich bin kein Podrimer. — Im einzelnen ist zu bemerken: *frk* rasch, schnell. Das bisher in dieser Form noch nicht gebuchte Wort ist identisch mit dem von Puljevski, Rečn. ot četiri jez. (1873), S. 56 für Dibra verzeichneten *vreik* und dem von Bašk. 500 aufgenommenen *vrik* tosto, presto.

— eines zeremoniellen Aktes — sich ergebenden Bedürfnis nach einem besonderen Raum durch Zuweisung des einzig vorhandenen, eben des Vorratsraumes, Rechnung getragen wurde? Gerade an diese ursprünglich rein praktisch begründete Sitte konnte sich dann bei zunehmender Gesittung auch eine religiöse Vorstellung knüpfen.

Der stimmlose Anlaut findet sich auch in Rapšišt, dessen Form jedoch im Vokalismus mit der dibranischen stimmt, und bei Bašk 108. — *bine*, eine Imperativbildung auf *-e*. S. *dae* (oben Lied 2, V. 27 und die Erläuterungen hiezu). Das Verbum zeigt hier Übergang in die *n-* Flexion, eine im Alb. häufige Erscheinung; als *n-* Verbum gebraucht *bie* auch Fišta, z. B. Lahuta 2, 26. (An dieser Stelle handelt es sich allerdings um *bie* falle; doch ist dieses Verbum mit *bie* führe, bringe identisch: Pedersen, Alb. Texte 111, 2.) — *tšiftak*. Meyer verzeichnet (E. W. 447) *tšiftik*, *tšiftëk*, Hahn *tšiftik*, Rossi *tšiftek*, *tšuftek*, *tšuptek*. Grdf.: türk. *tšiftlik* (Miklosich, Türk. Elem., 1. Hälfte, 41). Es fragt sich, wie der *a-* Vokal unseres Textes zu erklären sei. Die bei Rossi vorkommende Form *tšiftek* wird gegenüber der von Meyer verzeichneten: *tšiftëk* klar durch den aus Prennuši, Kąng pop. S. 66 zu belegenden Plural: *tšiftekë*. Hier entstand der *e-* Vokal der zweiten Silbe aus ɛ durch Einwirkung des palatalen *k* (vgl. Weigand Jb. d. rum. Inst. Lpz., 17, 184). Alb. ɛ ist Lautsubstitution für den türk. *y* Laut, der entsprechend den Regeln der türk. Vokalharmonie in dem Suff. mit *u, i, ü* — je nach der Zugehörigkeit des Vokales der Stammsilbe zur schweren oder leichten Reihe — wechselt. Das Alb. hat also — wie übrigens auch das s. *čitluk* — bei *tšiftëk* die Suffixgestalt gemäß anderen Vorsilbenstufen verallgemeinert. Aus einem solchen Plural *-ekë* entstand dann durch analogische Rückbildung nach dem Muster des Verhältnisses heimischer Formen (*bark, berkë*) ein neuer Singular auf *-ak*. *jom* ich bin; zu beurteilen wie *kom* ich habe (z. B. Lied 5, 2). *Podrim* ein Ethnikon (Bewohner der Landschaft *Podrimlje*, der Dringegend), das mit dem Namen der Landschaft lautlich zusammenfällt; demnach gilt das zu Lied 3, Z. 6 (*Peje*, *Ražaje*) Bemerkte. Die alb. Form ist aus dem Sl. (s.-kr.) entlehnt, doch liegt nicht die heutige gemein-s.-kr. Form *Pòdrîmlje* zugrunde, sondern eine Form ohne das „epenthetische“ *l*: *Podrimьje*, *Podrimije*, (die übrigens tatsächlich auch aus älterer Zeit belegt ist: Miklosich, Lex. Palaeoslov., S. 586 aus dem Typicon S. Sabbae v. 1619). Nun werden von Vuk, Poslovice XXXVIII aus Montenegro solche *l*-lose Formen wie *zdrâvje*, *kòpje* angeführt, ohne daß es feststeht, ob diese Formen den älteren Lautstand aufweisen oder ob ihr *j* aus *l* hervorging. (Leskien, Gr. d. s.-kr. Spr. 1, S. 87). Unsere Form liefert also ein indirektes Zeugnis für das Verbreitungsgebiet dieser dialektischen Erscheinung des S.-kr. *Podrimčak* des s. Textes, woraus alb. *Podrimtšaka* fertig übernommen wurde, weist auf ein zugrundeliegendes *Podrimьcь*, das sich zu *Podrimьje* verhält wie s.-kr. *Pòsâvac* zu *Pòsâvlje*. An *Podrimьcь* trat dann *-'ak* (Das Nähere bei Leskien, a. a. O., S. 254f.). Das Suffix ist dann übrigens auch im Alb. produktiv geworden, u. zw. ebenso wie im s.-kr. als *-ak* und *-'ak*, z. B. in *Dursak* Einwohner von Durazzo, *Vloňak* Einwohner von Vlona, *ndɛňak* Bewohner (von Kristo Negovani gebraucht, Neologismus?). Übrigens kennt das Alb. auch ein heimisches Suff. *-ak*, was hier nicht näher ausgeführt werden kann. In semasiologischer Hinsicht gehört *Podrimtšak*

nach dem ganzen Sinn der Stelle zu der Kategorie der Pejorativa; im südgeg. werden diese mit *-atsak* (Weigand, Gr. S. 40), also einem ähnlichen, auf sl. ъсь beruhenden Suffixkonglutinat gebildet. — Zeile 5 ist in der s. Übersetzung entstellt wiedergegeben. Von lauterem Golde steht in der alb. Urschrift nichts. (Auf diese Abweichung der Übersetzung vom Texte bezieht sich wahrscheinlich das mit Bleistift gesetzte Fragezeichen, das in der Hs. noch sichtbar ist. Es rührt wohl von Miklosich her). Da das Subjekt des Hauptsatzes (Z. 6) „ich" ist, nämlich in *ĭšoj* steckt, so ist mit Leichtigkeit in Z. 5 *kam* ich habe zu ergänzen. Demnach: „so lange ich unter meiner Habe eine lange Büchse habe". *Puš* Büchse für *pušk(ɛ)*. Es gilt in lautlicher Hinsicht das oben (S. 58, 45) zu *bješ(kɛ)* (Lied 4. 1) und zu *iϑ* (Lied 1, 5) Bemerkte. Die in der Übersetzung gebrauchten Worte waren vielleicht nur als Erläuterung gedacht. — *pr te ďał*, eine formelhafte Wendung, die sich z. B. auch bei Fišta, Lahuta 2, 26 findet:

Se per t ĵa'ł rodi i Šḱüptarit
S' i bjen n' do'r kūr Gospodarit.

Die Bedeutung ist klar: „solange er lebt, sein Leben lang". *pr* hat den Sinn von „hindurch", welche Bedeutung dieser Präposition im Alb. gleichwie in den verwandten Sprachen zukommt (cf. Brugmann, Grdr.[2] II/2. 866f., Pekmezi, Gr. 209); *te ďał (= tɛ ĵałɛ)* ist Substantiv, u. zw. Neutrum und bedeutet „das Leben". Ähnlich z. B. *kɛrtoj pɛr tɛ barďɛ tɛ ťaratskɛsɛ* ich streite um die weiße Farbe („das Weiße") der Elster (Hahn). Hahn verzeichnet in ähnlicher Bedeutung *pɛr sɛ ĵałi* = bei seinen Lebzeiten (Alb. Stud. 3, 96). Auch hier sehen wir also Substantivierung des Adjektivs, wenn auch der Sinn etwas abweicht: hier einfache temporale Bestimmung, dort Erstreckung über einen ganzen Zeitraum. Der Auslaut *-i*, vom Standpunkt der heutigen Sprache das Kennzeichen des Genitivs-Ablativs, weist auf einen alten Lokativ (vgl. Pedersen, Rom. Jb. 9, I, 209), einen Kasus, der ja für Zeitbezeichnungen verwendet wird (Brugmann, Gr.[2], 2/2, 510f.). Der Gebrauch von *sɛ* erklärt sich ungezwungen aus der Tatsache, daß *ĵałi* für das heutige Sprachgefühl Ablativ ist. *l'ɛr* steht in dieser Redensart in bloß sinnverstärkender Bedeutung (vgl. Brugmann, a. a. O., 868). In anderen Fällen der Verwendung von *pɛr* in Redensarten handelt es sich um ablativische, den Ausgangspunkt bezeichnende Fügungen: *pɛr sɛ vogɛlit* von Kindheit an, *pɛr sɛ ťargut* von der Ferne, *pɛr sɛ ri* von neuem (vgl. außer dieser d. Wendung noch russ. *iznova*, čech. *znovu*, frz. *de nouveau*). So ist auch *pɛr sɛ mbari* vorwärts, *pɛr sɛ prapϑi* rückwärts zu erklären. Im Alb. gilt die Bezeichnung des Woher auch sonst für die des Wohin. (Man beachte die Bedeutungen von *nga*). In den hier angeführten Fällen der Verwendung von *pɛr* handelt es sich um Kreuzung von alb. *pɛr*, idg. *per* mit dem alb. Reflex von idg. *peri* „von etwas her" (Verf. IF. 37, 108f.). — *Me m'tšuo paša* ... die s. Übersetzung bietet richtig *da*

pošļe . . . wenn der Pascha schickt . . . Beispiele für diese Art der Vertretung des bedingenden Satzes bietet Lambertz, IF. 34. 183 f.

9.

Ďoka Preľa hoć tagonin:
Pri me kape Gusińone!
Se s jom ľopa me m' re štage,
Por jom žoga Škodrńone.
Ŭsta beg, mer m' dor.
S mun te mar, Ďoka Preľa,
Vjen Škodrani, ma štje zar;
T' api puš, t' ap fišek,
Si sokoľ mere maľin.

Ďoka Preļa izvadi jatagan:
Ćekaj me kurvo Gusińanine!
Nesam kurva da se bijem batinom,
Jesam pile Skadarsko.
Usta beže, uzmi meu ruku (na vjeru).
Ne mogu te uzet', Ďoka Preľa,
Doći će Skadrski, te mi udrit' ogań;
Daću ti puške, daću ti fišeke,
Ka' i soko uzmi šumu.

Zusammenschreibungen: Z. 3 *memreštage*, Z. 4 *Porjom*, Z. 5 *mermdor*, Z. 6 *Smunte*, Z. 7 *maštje*, Z. 8 *Tapi* und *tap*.

Das Lied ist trotz seiner Kürze eine Erkenntnisquelle des alb. Gewohnheitsrechtes. Ethnologisch-juristische Forschung wird, wenn auf alb. Gebiete einmal planmäßig begonnen, auch dieses Lied zu verwerten haben. Hier seien einige knappe Andeutungen gegeben. Die Situation ist die folgende: Der flüchtige Ďoka Preľa, der offenbar wegen schwerer Rechtsverletzung seine Heimat Škodra verlassen hat, bittet in Gusińe um Schutz. Die Bitte wird unter Hinweis auf ihre Folgen: Niederbrennung des Hauses des Beschützers abgewiesen. Der Flüchtige wird vielmehr mit Waffen versehen und zur Flucht ins Waldgebirge veranlaßt. — Das Lied lehrt uns Rechtssitten kennen, die mit der Institution der germanischen Friedlosigkeit in einigen Zügen Übereinstimmung aufweisen. Der Missetäter wird flüchtig (vgl. v. Hahn, Alb. Stud. 1, 176, Mjedia bei Dareste, Nouv. études d'hist. du droit, 3ième sér., 56, und bei Thallóczy, Illyr.-alb. Forsch. 1, 391, ferner Thallóczy selbst a. a. O. 424,[1]) Steinmetz, Reise durch die Hochländergaue Oberalb. 58) — ags. *flīema* er flieht in den Wald, wird „Waldgänger" (ags. *wealdganga, gerit caput lupinum*, trägt *„wulfes heafod"*). Auch sonst ist die Flucht des Missetäters dort, wo Blutrache besteht, nachweisbar. Hierüber unterrichtet beispielsweise Miklosich, Blutrache bei den Slaven, S. 23 (Montenegro u. angrenzendes Gebiet), 34 (Polen des Mittelalters), 49 (Sardinien), ferner Schrader, Reallex., S. 98 f., [2] 152 f., aus dessen reichen Nachweisungen hier besonders die Stelle Odysse XV, 272 ff. hervorgehoben sei. Die Verweigerung des Schutzes für den Flüchtigen (*dor*, s. über die Bedeutung dieses Wortes auch weiter unten), die Straffolge der Schutzgewährung *(S mun te mar . . . Vjen Škodrani, ma štje zar)* könnte man zwar versucht sein, mit Bestimmungen des

[1]) Dieser Forscher berichtet, daß die Nötigung zur Auswanderung, eine Bestimmung der alten Gesetze, heute bei den Mirditen gemildert ist. Die Männer dürfen jedoch zu keinerlei Arbeit öffentlich ausziehen.

germanischen Rechts zusammenzubringen: dort darf dem Friedlosen niemand Schutz und Hilfe gewähren, die Friedlosigkeit schließt ein Speiseverbot in sich, ebenso ein Verbot, den Friedlosen zu hausen und zu hofen (vgl. v. Schwerin in Hoops Reallex. d. germ. Altertumsk. II, 97 ff.). Indes ist, wie einem im Manuskript vollendeten Werke von Dr. Baron F. Nopcsa über die Landeskunde Nordalbaniens, in das mir der Herr Verfasser in liebenswürdiger Weise Einsicht gewährte, zu entnehmen ist, die in diesem Liede geschilderte Verweigerung der Aufnahme des Missetäters keineswegs allgemein übliche Sitte. Nach Baron Nopcsa bestand sie vielmehr nur dort, wo der Einfluß irgend einer Zentralgewalt — sei es der türkischen staatlichen, sei es einer örtlichen heimischen — die reine Stammesorganisation geschwächt hatte. In vielen Gegenden herrscht auch zusammen mit Nötigung zur Flucht die in unserem Liede gleichfalls erwähnte Strafe der Niederbrennung des Hauses. Es ist dies ein Rechtszustand, den die zitierten Darstellungen von Hahn für Skutari, Mjedia für Dukadžin, Steinmetz für Nikaj, ferner der Aufsatz eines ungenannten Verfassers (Ausland 1891, S. 452) für Mirdita bezeugen. (S. auch Thallóczy, Illyr.-alb. Forsch. I, 423.) Und diese Strafe befürchtet ja der die Aufnahme verweigernde Üsta Beg. Es ist dieselbe, die den Übeltäter selbst trifft. Die Richtigkeit der Beobachtung Nopcsas erhellt auch aus dem „Türkischen Gesetzentwurf betreffend Kodifizierung des alb. Gewohnheitsrechtes", Abschn. IV, § 6: „Wenn jemand einen Mörder, der sich der Festnahme durch die Flucht entzogen hat, in seinem Hause aufnimmt oder verbirgt, oder ihm bei seiner Flucht behilflich ist, so wird er vom Gjibal-Gericht als Mörder verurteilt . . . (Thallóczy, l. c. 476). (Infolge des Balkankrieges blieb dieser Entwurf unerledigt.) Ob Nopcsas Beobachtung auch für den Entstehungsort unseres Liedes zutrifft, ist bei der Wanderung der Liedertexte natürlich nicht mit voller Sicherheit zu entscheiden. Falls jedoch, was ja möglich ist, das Lied in der Gegend, aus der es überliefert ist, auch entstanden ist, würde sich die hier bezeugte Tatsache Nopcsas Beobachtung wohl einfügen. Ist doch die Gegend von Ipek ein Gebiet der Dynastenherrschaft, ebenso Skutari zur Zeit der Erbpaschas. In Gegenden, wo sich herrschaftliche Organisationsformen nicht entwickelt haben, besteht unbeschränktes Gastrecht, auch für den von Blutrache bedrohten fliehenden Missetäter. (Vgl. Ašta bei Dareste, a. a. O., S. 70 und bei Thallóczy, a. a. O. 403, ferner Kosmajac in seiner schriftlichen Aufzeichnung der Lek Dukadžin [Godišńica Nik. Čupića, 21, S. 216, § 23]). Es besteht hier also ein grundlegender Unterschied zwischen alb. und germ. Recht. Aufgabe der ethnologischen Jurisprudenz wird es sein, zu untersuchen, wie weit sich diese alb. Sitte der unbeschränkten Gastfreundschaft für den Mörder erstreckt und in welchem Verhältnis diese Rechtsgewohnheit zu der oben erwähnten germ. steht, d. h. ob sie eine alb., durch bestimmte historische Bedingungen begünstigte

Sonderentwicklung oder einen älteren Zustand darstellt. — Eine weitere, hier zu erörternde Frage des alb. Volksrechts knüpft sich an die Worte in Z. 5: *mer m' dor*. Die Stelle ist zu übersetzen: „Nimm mich in [deinen] Schutz". Wiewohl die Wörterbücher eine solche Bedeutung des Wortes nicht verzeichnen, ergibt sich die Richtigkeit der hier vertretenen Übersetzung aus der Hypostase mit einer anderen Präposition als *m'*: *unore, nnorie* protezione (Bašk., S. 305, wo auch *me rā me nnorė* invocare la protezione, costitursi sotto la protezione specialmente quando uno si trova in pericolo di perdere la vita), *ndora* zaštita (= Schutz bei Kujundžić, Rečn. S. 22), *ndoradžî* Beschützer (ebd. 49). Die Verschiedenheit des Ausgangs von best. *ndora* bei Kujundžić gegenüber den Formen bei Baškimi ist dieselbe wie die von *ndorɛ* und *ndorɛje* bei Kristoforidi, Lex. 274 f. Vuks Gewährsmann übersetzt *u ruku*, eine Übersetzung, die sich mit der erwähnten völlig deckt, wie hier erörtert werden soll. Im heutigen S.-kr. hat *ruka* auch die Bedeutung potestas = Gewalt im rechtl. Sinne (s. Iveković-Broz, Rječnik 2, 35 und die daselbst angeführten Belege). Schutz und Gewalt stehen aber in rechtsgeschichtlichem Zusammenhang. So hört ja auch die germ. *munt* schon frühe auf, reiner Gewaltbegriff zu sein. Zum Rechte der Herrschaft tritt die Pflicht des Schutzes (Zallinger, Wesen u. Ursprung des Formalismus im alten deutschen Privatrecht, S. 13, Anmerkung). Deutlich wird übrigens der Begriff des s.-kr. *ruka* und damit auch des alb. *dor* durch zwei Umstände: 1) durch den in der s.-kr. Übersetzung des Liedes zu *u ruku* hinzugefügten erklärenden Zusatz: *na vjeru*; *vjera* ist die Versicherung, binnen eines festgesetzten Zeitraumes gegen die der *vjera* sich erfreuende Person nichts Feindliches zu unternehmen, Waffenstillstand. „*vjera* entspricht genau dem ital. *tregua*, frz. *trève*, mlt. *treuga* securitas praestita rebus et personis discordia nondum finita, aus ahd. *triwa, triuwa*, nhd. *Treue*, noch genauer dem alb. *besɛ*. In belg. Quellen *paix de Dieu, assurance, sauve-garde, sûr état*, in Brabant *vrede*, in Flandern *verseckerthede*" (Miklosich, Blutrache, S. 15). Dabei ist zu beachten, daß *vjera*, also die jekavische Form gebraucht wird, während Vuks Gewährsmann sich der ekavischen Mundart bedient. Der erklärende Zusatz rührt also von Vuk selbst her. 2) Durch die urkundlich zu belegende Bedeutung von s. *ruka*. So heißt es in einem Vertrag des Banus von Bosnien Stephan mit der Republik Ragusa v. J. 1332: *i ako Bošnanинъ bude duožanъ, a pobegne izъ Bosne z duogomъ, da mu nije viere ni ruke odъ gospodina Bana* (Miklosich, Monumenta serbica 102). Hier bedeutet also *ruka* Schutz (tutela, wie Daničić, Rječnik iz knjiž. starina srpskih, Bd. 3, s. v. übersetzt),[1])

[1]) Ein Reflex dieser alten Bedeutung von *ruka* = Schutz = alb. *dorɛ* ist das aus dem montenegrinischen Gesetzbuch von 1798 zu belegende Kompositum *rukostavnik*. Das Wort bedeutet soviel wie fautor, jenen, der den Missetäter aufnimmt und bei sich hält (koji bi ... zločinca primio i kod sebe držio, ... Zakonik Crnogorski i Brdski 1798, § 4, 5, 13, H. Jireček, Prove S. 321).

vjera Friede, sicheres Geleite. Auch hier findet sich demnach die Verbindung der beiden Begriffe *vjera* und *ruka* (= alb. *besë* und *dorë*). Daß übrigens auch tatsächlich die soeben angeführte Hypostase *nnore* nicht nur ein Schutz-, sondern zugleich ein als demütigend empfundenes Gewaltverhältnis bezeichnet, zeigt beispielsweise das Lied 12 bei Prennuši, wo es in V. 24 (S. 13) heißt: *Jam Mirditas, nuk bī nnore.* Im übrigen vereinigen sich Rechts- und Sprachvergleichung, um gerade bei den durch das Handsymbol versinnbildlichten Rechtsverhältnissen die Zusammengehörigkeit von Schutz und Gewalt zu bezeugen. Auf ein solches Rechtssymbol weist nämlich die metaphorische Verwendung der Bezeichnungen für Hand gleicherweise im Alb. wie im Germ., Lat., Gr. Verwiesen sei auf die Ausführungen v. Schwerins in Hoops Reallex. d. germ. Altertumskunde III, 470 f. (unter „Rechtssymbole"). Danach bringt im germ. Recht die tastende oder greifende Hand die Gewalt zum Ausdruck, die ihr Träger über eine Person oder Sache hat. Damit deckt sich, daß die Vormundschaft in der darstellenden Kunst durch Überbreiten der Hand symbolisiert wird, damit vereint sich ferner der Zusammenhang zwischen germ. *munt* und lat. *manus* (z. B. *uxor in manu*). (Nebenbei bemerkt, ersieht man aus diesen Erörterungen v. Schwerins, daß von juristischer Seite der auf juristische Gründe gestützte Vorschlag Osthoffs (IF. Anz. 15, 104) germ. (ahd., ags.) *munt, mund* Schutz von dem gleichlautenden Worte (anord., ags.) *mund* Hand und von lat. *manus* zu trennen, keinen Beifall gefunden hat. In der Tat, mit Recht. Denn wenn Osthoff als sprachlich und sachlich entscheidenden Unterschied anführt, daß die germ. *munt* ein Schutz-, die röm. *Manus* ein Gewaltverhältnis sei, so ist gegenüber einer solchen Auffassung auf die allmähliche Umgestaltung des Inhaltes der *munt* vom Gewalt- zum Schutzverhältnis zu verweisen. [Zallinger, l. c. 1]). Man vgl. ferner die Erörterungen v. Amiras (Die Handgebärden in den Bilderhandschriften des Sachsenspiegels, Abhandlungen d. Münchener Akad., Philos.-Philol. Kl. 23, S. 227) und Richard Schroeders (Deutsche Rechtsgesch.[5], S. 61, Anm. 1). Zu beachten ist in diesem Zusammenhange auch die Bedeutung des mhd. *hanthabunge* = Schutz, Verteidigung. Ebenso ist im Gr. das Wort für „Hand" in der Bedeutung von „Gewalt" = lt. *manus* bezeugt: τὸν δὲ δῶλον ἐς χέρανς (= χεῖρας) ἀποδόμεν im Gesetze von Gortyn (Collitz, Dialektinschriften I, 348, Z. 6; Sittl, Die Gebärden der Griechen u. Römer. S. 130 u. Anm. 1). In den sl. Sprachen hat die Wortsippe von *rǫka* Hand das Material zu der Terminologie sowohl von Mundschaft, Vormundschaft als von Herrschen geliefert: čech. *poručník* Vormund, älter: Vogt, poln. dial. *poręcznik* Vormund (Kryński-Niedźwiedzki, Słownik jęz. polsk. IV, 701), čech. *poroučeti* befehlen, alb. *porosít* dass. (entlehnt aus dem blg.-dibranischen, Verf. IF. Anz. 35, 37) und die hier erörterten Bedeutungen von s.-kr. *ruka* = potestas, tutela. Endlich läßt sich auch für das lt. *manus* aus sprachlichen Tatsachen eine etwas weitere Bedeutung erschließen als sie der Begriff

manus in der Lehre der klassischen römischen Jurisprudenz hat. Man denke an *mandare* übergeben, anvertrauen aus **mani* oder *manum dare* (Walde, Lat. Et. Wörterb.[2], s. v.). Übrigens ist die Hand als Symbol des Schutzes auch bei den Römern bezeugt. „Generale und Fürsten reichen den sich unterwerfenden die Hand zum Schutze". Valerius Maximus 9, 6, 3 und Vergil, Aen., 3, 610; 7, 266 (Sittl, a. a. O., 368, wo weitere Quellenbelege). — In dem obigen Gebrauch von *dor* ist also ein Hinweis auf das Handsymbol und zugleich eine Übereinstimmung mit den verwandten Sprachen zu erkennen. Die gleichen Schlußfolgerungen ergeben sich auch aus anderen Verwendungen der alb. Bezeichnung für Hand: *dorɛđan*, *dorɛzan* („die Hand gebend, nehmend", Meyer, E. W. 72) Bürge. Ganz ähnlich aksl. *porǫčnikъ* (Suprasliensis), aruss. *porǫkъ* (Pravda Jaroslavs), russ. *poručitelь*, poln. *poręcznik*, čech. *rukojmě*, *rukojmí* Bürge; ebenso altnord. *handsalamaðr*, *handsalsmaðr* („Handschlagsmann") Bürge, ital. *mallevadore*. Die Verwendung des Handsymbols beim Bürgschaftsvertrage erklärt sich wohl aus der erörterten Bedeutung der Hand als Zeichen der Gewalt und weiterhin aus der Entwicklung der Bürgschaft aus der Geiselschaft. Selbstunterwerfung erfolgte aber mit Handreichung. (Vgl. für das germ. Recht Puntschart, bei Hoops, Reallex. d. germ. Altertumsk. 2, 359 f., Zallinger, Wesen u. Ursprung des Formalismus, S. 15 Anm.). Nach alb. auch heute in Übung stehendem Brauch wird das Handsymbol (der Handschlag) als Zeichen der Verpflichtung einerseits, des zu bietenden Schutzes andrerseits übrigens noch jetzt verwendet (wie z. B. aus Steinmetz, Ein Vorstoß in die nordalbanischen Alpen, S. 43 entnommen werden kann). Im Sl. erklärt sich auf die hier erörterte Weise das Bedeutungsverhältnis zwischen s.-kr. *rúčiti* die Hände reichen, jungere dextras und s.-kr. *pòruk* Bürge, čech. *ručiti* bürgen und den übrigen angeführten sl. Bürgennamen. Die gleiche semasiologische Entwicklung, wie sie in dem Nebeneinander von s.-kr. *rúčiti* die Hände reichen, čech. *poroučeti* empfehle zutage tritt, spiegelt sich nun auch in einem alb. denominativen Verbum wieder; es ist das von den bisherigen Wörterbüchern nicht verzeichnete, jedoch aus Texten zu belegende *dorɛzoj* empfehle (z. B. in der Schrift: Historiɛ e tɛ štatɛ udɛtimevet tɛ Sebah Dettarit škruarɛ ndɛ ǵuhɛt arabišt prej tɛ diturit Ebubekir Škipɛruar prej Θ. A., Kortšɛ, 1911, S. 58). Ganz ähnlich auch lt. *commendare: mandare*, bezw. *manus*. Zur Bildung des alb. Verbums vgl. man Verf., Stud z. alb. Etym. u. Wortb. 106 f. Das von Baškimi verzeichnete *nnorezoj* assumere il patronato, proteggere bedarf nach dem vorhergehenden keiner besonderen semasiologischen Erklärung.

Wie ist nun dieser Parallelismus alb. Bezeichnungen und alb. Bräuche mit denen der verwandten Stämme, insbesondere der Slaven und Germanen, zu erklären? Besonders auffallend ist die Übereinstimmung mit der sl. Terminologie, da sie sich — bis zu einem gewissen Grade — sowohl auf das Gewalt- als das Bürgschaftsverhältnis

erstreckt. Aber auch die Terminologie des germ. Rechts zeigt auffallende Übereinstimmungen, und für die hier vorkommende Verwendung von *dor* wurde schon auf mhd. *hanthabunge* Schutz, Verteidigung verwiesen. Weniger durchgreifend ist in diesem Punkte die Übereinstimmung mit dem Rom. Hat sich doch dem allmählichen Aufhören der Manusehe entsprechend die juristisch-technische Bedeutung von lt. *manus* in den rom. Sprachen nicht erhalten, und sind doch auch die mit *manus* gebildeten, übrigens nur im Westen nachweisbaren rom. Bürgschaftsbenennungen (ait. *mallevare*, prov. katal. sp. *manlevar*, altportg. *malevar* bürgen, alle aus *manum levare*, Meyer-Lübke, Rom. Et. Wörterb. Nr. 5335, mlt. *manulevare*, *manulevatio* Ducange, Gloss. med. lat. s. v.) Wortbildungen, die den Einfluß südwestgerm. Tochterrechte verraten (v. Amira, Die Handgebärden in den Bilderhss. d. Sachsenspiegels, S. 201). Es fragt sich demnach, ob wir in den hier erörterten Fachausdrücken des alb. Volksrechtes Übersetzungsentlehnungen aus dem Sl. — bezw. aus dem Germ. — oder ob wir in ihnen Erbstücke einer älteren Vergangenheit, die auch in der Terminologie der anderen Sprachen ihre Spuren hinterlassen hat, zu erblicken haben. Für die erstere Ansicht könnte man anführen, daß das Alb. eine ganze Reihe von Ausdrücken des Rechtslebens dem Sl. entlehnt hat. So: *baštinɛ* Landgut, *zabeľ* Wald, Bannwald, *zakon* Gewohnheit, *kraľ* König, *tsarinɛ* Steuer, *nevojɛ* Notwendigkeit, *rop* Sklave, *rok* Termin, *neverít* verlasse, *ǵobɛ* Geldbuße, *mitɛ* Bestechung, *meǵe* Grenze, Landgut, Grundstück, *pɛrkij* Mitgift, *porosís* befehle (Miklosich, Slav. Elem. im Alb. passim), *porotɛ* vierundzwanzig vereidigte Zeugen (Verf., Stud. z. alb. Etym. 113), *vojvod(ɛ)* capitano (fehlt bei Meyer, gebucht bei Bašk., belegt schon bei Bogdan, Cun. proph., vgl. die heutige Bedeutung bei Steinmetz, Ein Vorstoß S. 13, Anm. 2). Besonders hervorzuheben ist, daß sich in dieser natürlich nicht vollständigen Liste auch das dem Blg. entstammende (s. o.) *porosís* befindet, ein Wort, das ja gleichfalls auf die Rechtssymbolik der Hand hinweist. Da nun Wortübersetzung ein geminderter Grad der Wortentlehnung ist, so könnte man aus der Entlehnung eines sl. *porǫčiti* slav. Einfluß bei der Bildung der sämtlichen, um das Handsymbol sich gruppierenden Fachausdrücke des Volksrechtes (*dor(ɛ)*, *ndore*, *dorɛðǫn*, *dorɛzǫn*, *dorɛzoj*) erschließen. Indes läßt sich gegen eine solche Auffassung auch mancherlei einwenden. Die genannten sl. Bezeichnungen aus dem Gebiete des Rechtes betreffen fast durchwegs das öffentliche Recht (Staatsrecht, Verwaltung, Prozeßrecht, Lehensrecht, Kirchenrecht); die Ausnahme: *pɛrkij* Mitgift (also Bezeichnung eines Privatrechtsinstitutes) erklärt sich sehr einfach dadurch, daß die Mitgift im juristisch-technischen Sinn dem alb. Volksrecht bis heute fremd geblieben ist (vgl. v. Hahn, Alb. Stud. 1, 144, 180). Namen von Institutionen des öffentlichen Rechts aber wurden aus dem Sl. übernommen, weil ja mehrere Jahrhunderte hindurch staatliche Hoheitsrechte in Albanien von Slaven (Serben, Bulgaren) ausgeübt wurden. Hingegen beziehen sich die obigen,

auf das Handsymbol weisenden Begriffe auch auf das Privatrecht, das nicht oder wenigstens nicht notwendig durch die Organisation der mittelalterlichen Slavenstaaten bedingt ist.[1]) Eine sachliche, d. i. juristische Notwendigkeit, den Ursprung dieser Ausdrückeim Sl. zu suchen, besteht also nicht, und dies umso weniger, als ja auch sonst idg. Rechtsgedanken bei den Albanern lebendig blieben und als das sl. *rǫka* die juristisch relevante Bedeutungsentwicklung von „Gewalt" zu „Schutz", so naheliegend sie nach dem Vorhergehenden auch ist, in älterer Zeit nur im südsl.' also in einem dem alb. benachbarten Gebiete durchgemacht hat. Andererseits hätte auch die Anschauung, daß die uns beschäftigenden Bezeichnungen samt den ihnen zugrundeliegenden Rechtsvorstellungen germ. Einfluß zuzuschreiben wird, nichts zwingendes, da wir ja aus der oben angeführten Stelle des Gesetzes von Gortyn eine analoge Bezeichnung und Rechtsvorstellung des agr. Rechtes kennen gelernt haben. Aber auch sprachliche Gründe nötigen nicht dazu, Komposita wie *dorεðąn, dorεząn* (besser durch „mit gegebener, genommener Hand" als durch „Hand gebend, nehmend", wie Meyer will, zu übersetzen) als Nachahmungen fremder Muster zu betrachten. Hat doch das alb. Bahuvrihi-Komposita dieses Typus, d. h. mit einem Partizipium im zweiten Gliede in ziemlicher Menge entwickelt. Einige Beispiele bei Weigand, Alb. Gr. S. 43 (*dor-hap, dor-tšel* u. s. w.). Andrerseits entsprechen alb. *dorεðąn, dorεząn* den sl. (und germ.) Synonymen zwar in der zugrundeliegenden sachlichen Vorstellung, jedoch nicht formell in der Bildung. Vom südsl. *poročьnikъ* leuchtet dies ohne weiteres ein; am ehesten ließe sich noch čech. *rukojmě, - í* mit alb. *dorεząn* vergleichen. Allein in der Bildung ist auch dies keine völlige Entsprechung, und zudem kommt, soweit ich sehe, gerade im südsl. die hier erörterte

[1] Die Fälle von Solidarhaftung der Sippe, die in der Lek Dukadžin vorgesehen sind und die Kosmajac analogen Bestimmungen von Dušans Gesetzbuch zur Seite stellt (Godišńica N. Čupića, 21, 215) beweisen an sich noch keine Abhängigkeit des alb. Volksrechtes von der mittelalterlichen serbischen Gesetzgebung. Denn in den von Kosmajac notierten Fällen handelt es sich einfach um geschlechterrechtliche Solidarität (blutrechtliche Verbundenheit der geschlechterrechtlichen Verbände), eine Erscheinung, die weniger spezifisch als für gewisse gesellschaftliche Organisationsformen typisch ist, die demnach eine auch sonst nachzuweisende, bestimmte Entwicklungsstufe des Rechtes darstellt (vgl. Post, Grundr. d. ethnolog. Jurisprud. 1, 161 f.). Eine lockende Aufgabe der vergleichenden Rechtswissenschaft wird es allerdings sein, das Verhältnis des alb. Volksrechtes zu den mittelalterlichen südslav. Rechten zu untersuchen. [Seitdem dies niedergeschrieben wurde, hat Nopcsa seine historisch-vergleichende Analyse des alb. Gewohnheitsrechtes beendet und eine Zusammenfassung seiner Ergebnisse in der in Wien erscheinenden alb. Zeitschrift *Djal'εria* Jg. 1 (1920) Nr. 4 veröffentlicht. (Eine deutsche Bearbeitung soll in der „Zeitschr. f. vergl. Rechtsw." erscheinen.) Nach Nopcsa enthält das alb. Gewohnheitsrecht außer dem ganz primitiven Recht aller idg. Völker als Grundstock germ. Recht der Völkerwanderungszeit, insbesondere langobard. Recht (vgl. das Wort *farε*), Einfluß des sl. Rechts nur im öffentlichen Recht, ferner im Eigentumsrecht. Die oben erwähnte Solidarhaftung der Sippe hält auch Nopcsa für sl. Zu diesen Quellen gesellte sich in einigen Punkten Einfluß des venez., byzant. und islam. Rechtes.]

juristische Bedeutung diesem Kompositum nicht zu. Es kann sich also bei der ganzen, dem Handsymbol zuzuweisenden alb. Terminologie um altererbte Sprachbildungen und Rechtsvorstellungen, in denen der alb. Stamm mit den verwandten sich begegnete, handeln. Vielleicht bringt weitere Kenntnis des alb. Wortschatzes ein entscheidendes Kriterium ans Licht.

Sprachliches: Auffallend ist die Verschiedenheit des Vokalismus bei *tagonin*, *Škodrńone* einerseits und *Škodrani* (Z. 7) andererseits. Dort Wandel von *a* + Nasal zu *o* + Nasal, hier erhaltenes *a*. Wahrscheinlich ist *Škodrani* nichts anderes als die skutarinische Form selbst. Gerade in diesem Falle liegt ja Dialektbeeinflußung sehr nahe. Ebenso im deutschen: *vlamisch* neben *flämisch* u. a. — *Prime* für *pritme*. Wegen der Nichtschreibung des *t* vgl. man die Bemerkungen zu Lied 1. Anolog ist auch *puš* für *pušk* in Z. 8 zu beurteilen. — *ľopa*, übersetzt mit *kurva*, (also = meretrix) ist, so weit ich sehe, in den Wörterbüchern bisher nicht gebucht. Mit *ľopɛ* Kuh ist das Wort wegen des Bedeutungsverhältnisses kaum zu vereinigen. Aus demselben Grunde bezeichnet ja auch Walde die Identität von lt. *lupa* Wölfin und *lupa* Buhldirne als unsicher (Lt. Et. Wb.[3], 447). Man könnte zwar für *ľopɛ* Kuh-Buhldirne die Analogie von mac.-rum. *văkăreasa* dickes und faules Weib und frz. (Argot) *vache* Kuh, dickes Weib, liederliches Frauenzimmer (vgl. über diese rom. Wörter Wędkiewicz, RS. 7, 115 Anm. 3) heranziehen. Allein bei diesen rom. Wörtern liegt die Sache denn doch anders. Hier ist von der leicht begreiflichen metaphorischen Bedeutung „dicke, plumpe Frauensperson" auszugehen, die ja im m.-rum. allein bezeugt ist. Für eine solche Bedeutung, bei der also die Plumpheit das tertium comparationis ist, findet sich jedoch im Alb. kein Anhaltspunkt. Es empfiehlt sich daher wohl mehr, in alb. *ľopɛ* Buhldirne einen Reflex von lt. *lupa* = meretrix zu erblicken. Wie häufig gerade Bezeichnungen dieses Begriffes entlehnt werden, zeigen die Ausführungen Schraders, Reallex. d. idg. Altertumsk. S. 66 f., 87 f., wo sich Beispiele aus einer ganzen Reihe von Sprachen finden. Das alb. selbst hat *kurvɛ* dem Sl., *rospi*, *kahpe*, *kafpe*, *kape* (so auch in V. 2 des Liedes) dem Türk., *putanɛ*, *putɛrɛ* dem Ital. entlehnt. In lautlicher Hinsicht ist zu beachten, daß es sich bei *ľopɛ* nach Ausweis des *o* für lt. *u* nicht um eine direkte Entlehnung aus dem lt. handeln kann (vgl. Meyer-Lübke in Gröbers. Grdr.[2], I. 1046). Vielmehr liegt ein Dialekt zugrunde, der im Reflex von lt. *lupa* für *u o* aufweist und den stimmlosen Verschlußlaut zwischen betontem und unbetontem Vokal erhält. Für das Südostital. (die Abruzzenmundarten) treffen beide Merkmale zu. In diesen Mundarten, und zwar südlich bis zur kalabr. Grenze wird *lupa* zu *lopa* (Meyer-Lübke, It. Gr. S. 24, § 32, ders., E. W. Nr. 5173). Nun sind ja die Beziehungen zwischen dem Alb. und den südostit. Mundarten längst beachtet, so schon von Miklosich, Alb. Forsch. 2, 83, Meyer-Lübke, It. Gr. S. 2, Bartoli, Das Dalm. I, 232, 297, 303 f. und jüngst von Jud,

Z. f. rom. Phil. 38, 28. Das für das Alb. bisher nicht gebuchte *ľop(ε)* Buhldirne, das in gleicher Bedeutung auch in Italien fortlebt, bietet einen weitern Beitrag zur Erkenntnis dieser Zusammenhänge. Rein lautlich wäre auch die Ansicht möglich, *ľopε* sei ein interdialektales Wanderwort, dessen inlautender Vokal in einem ostgeg. Dialekt entstand, der die Diphthongierung von *u* zu *ou* kennt (Verf., Vorl. Ber. üb. nordostgeg. Dialektstud., Anz. d. Wr. Ak. 1915, S. 7 d. S.-A.). In antekonsonantischer Stellung schwand der nichtsilbische Bestandteil dieses Diphthongs oft genug. Aus kulturhistorischen Gründen ist jedoch Entlehnung aus dem Südostit. wahrscheinlicher als lokaldialektische Vermittlung eines lt. *lupa*. — *žoya* für sonstiges *zoga*. Ein anderer Beleg für Anlaut *ž* findet sich, so weit ich sehe, bei diesem Worte bisher nicht.

10.

Kuš po zdirďet pej Baľbone?	Ko slazi sa Baľbone (gore)?
Pèsćind ɔen me pès kumbona	Pet stotin' ovaca sa pet zvona
Avdül Ũsi me ni dore.	Avdul Usa s jednom rukom.
Daľ kadaľ, se kem te zone.	Polako, polako, uvatili smo ga.
Avdül Ũsi poće topa,	Avdul Usa baca topove,
Tre sahat i driɔat toka,	Tri sata mu se trese zem|a,
Naj prvoľ, na tšoj te šoka.	Otkotr|a se (đule?), otide k družini.

è in *pès* (Z. 2 zweimal) steht für rot unterstrichenes *e* der Hs. *pès kumbona* wird in der Hs. *pès·kum bona* geteilt.

pèsćind — nach Vuks Bemerkung klingt dieses *e* „ein wenig anders“ als s.-kr. *e* (va|a ga čitati malo drukčije od našego *e* [kao ono, što imaju Bugari i Francuzi još jedno e]). Wie ist Vuks Bemerkung phonetisch zu verstehen? Drei Anhaltspunkte bieten sich zur Bestimmung des Lautes, den Vuk angedeutet wissen wollte. 1) der Hinweis auf das blg. und frz.; 2) die von Vuk in der Hs. sonst befolgte Schreibart; 3) der Vergleich mit besser bekannten alb. Mundarten. Da s.-kr. *e* offen gesprochen wird (Leskien, Gramm. d. s.-kr. Sprache, S. 2), der *e*-Laut in *pes, pesćind* aber anders klingt, so kann es sich nicht um gewöhnliches offenes *e* handeln. Ein dem blg. ъ ähnlicher Laut kann gleichfalls nicht gemeint sein, da Vuk für einen solchen eben ъ anwendet. Nun besitzen geg. Mundarten (so das skutar. und der Dialekt von Rapšišt) ein überoffenes *e* (phonetisch *æ*), einen Laut, der ja auch im Frz. vorkommt (Jespersen, Phonetik[1], 148). Und zwar weist das skutar. gerade in der Bezeichnung für fünf diesen Laut auf (*pæ̃s*), während Rapšišt hier eine andere Lautentwicklung durchgemacht hat: *pi̯ẽ*, d. i. *pi̯ẽs*. O. Broch, der ein aus Westbulgarien stammendes Individuum beobachtet hat, stellt ein blg. *ä* fest (Slav. Phonetik, S. 117). Aus all diesen Tatsachen kann man wohl den Schluß ziehen, daß Vuk mit seinem *ę* den überoffenen *e*-Laut wiedergeben wollte. Ein weiterer

Hinweis auf das Vorhandensein dieses Lautes in der von Vuk gehörten Aussprache liegt in der Schreibung *driđat* (Z. 6) für gewöhnliches *driđet*. Tatsächlich ist für die Passivformen im Dialekt von Rapšišt *ə* zu beobachten. — *Baľbone* steht wohl für *Vaľbone* (s. österr. Karte 1 : 200.000. Bl. Prizren und Steinmetz, Ein Vorstoß in die nordalb. Alpen, S. 49). Die Z. 2 und 3 finden sich fast wörtlich in einem von Prennuši, Kąʼng pop. S. 51 mitgeteilten Liede aus Skuraj wieder; es heißt dort V. 10, 11:

Me pêsqinn dhên me pêsë kumonë?
Avdi Hisa me njan' dorë . . .

Bei der offenbar fragmentarischen Überlieferung unseres Liedes ist es schwer zu entscheiden, welche tatsächliche Begebenheit dem Liede zugrunde liegt. Wahrscheinlich wird dieser Vorgang durch Z. 4 angedeutet: *Daľ kadaľ, se kem te zone.* Es käme darauf an zu wissen, was hier der Objektsakkusativ *te* bedeutet. Ist hier *te* für enklitisches *tɛ* dich geschrieben oder für *tę* ihn, sie, es? Die letztere Annahme hat wohl mehr Wahrscheinlichkeit für sich, und so hat auch Vuks Gewährsmann übersetzt. Dann ist es möglich, daß *te* (= *tę*) sich auf Avdül Üsi bezieht, d. h. daß vom Abfangen dieses reichen Herdenbesitzers die Rede ist. (Über die Verherrlichung des Viehraubes in alb. Heldenliedern s. z. B. Lambertz, Volkspoesie S. 19.) Die folgenden zwei Verse schildern den sich entspinnenden Kampf. Der Schlußvers wird in der Übersetzung in offenbar völlig entstellter Weise wiedergegeben. *prvoľ* wird mit *otkotrļa se* übersetzt. Allein abgesehen davon, daß für *prvjeľ*, soviel ich sehe, die Bedeutung „herabrollen“ (= *otkotrļati se*) sonst nicht belegt ist, muß der Übersetzer, um in seine Auffassung auch nur einigen Sinn zu bringen, ein Subjekt *đule* „Kanonenkugel“ einführen und gerät dadurch im zweiten Teil des Verses: *na tšoj te šoka* wieder ins Gedränge. Er übersetzt dies mit *otide* (er geht zu den Gefährten weg). Doch hat *tšoj* ja gar nicht die intransitive Bedeutung „weggehen“. Ich fasse *Naj* als *na aj; prvoľ* zu *prvjeľ* aufschürzen (sbracciare bei Bašk. 344 = *špɛrvjel* ebd. 434), welches Verbum Kristoforiđi, Lex. 409, bezw. 306 mit ἀνασκουμπόνω übersetzt. Wahrscheinlich wird hier der Aor. *prvoľ* nicht im wörtlichen, sondern im übertragenen Sinne gebraucht, etwa = „bereit, reisefertig machen“, wie ja auch das ngr. Äquivalent ἀνασκουμπόνω in diesem Sinne verwendet wird; *prvoľ* bereitet also auf das durch *tšoj* Ausgesagte vor. Der Schlußvers bedeutet demnach: er machte uns reisefertig, er schickte uns zu den Gefährten. — Über *ni* (V. 3) und 1. pl. *kem* (V. 4) wurde bereits oben (L. 1 und 2) gehandelt. Der Plural *šoka* (V. 6) ist auf *šokɛ* (welche Form z. B. im Siz. gebraucht wird: Pitrè, Bibl. delle tradiz. pop. 24, 356) zurückzuführen; über den Wandel von *ɛ* zu *a* in der Nachbarschaft von *k* vgl. man Verf., IF. 33, 428.

11.

(Nije pjesma, već kao zagonetka.)

Faľe mi more vlà! i biri [i] gruo[s] s ime!	Pomozi Bog brale! moje žene sine! idi
ets e ßuj baps: iću, se [e]rdi i zoti[i] gruas.	reci ocu: beži, dođe ženin čovek.

ibiri zusammengeschrieben; ferner bietet die Hs. *gruo sime* und *serdi*.

gruos neben *gruas*, eine Doppelheit, auf die schon in den Erläuterungen zu Lied 1 (S. 45, cf. auch S. 51, 52) hingewiesen wurde und die in der gleichen Weise wie jene zu erklären ist. — *iću* für *hiću*. Schwund des Hauchlautes auch bei dem aus Ġakova stammenden Kujundžič (Rečn., passim): *aj* ich esse, *ongar* gegessen usw. Bemerkenswert ist, daß auch in dem s. Dialekte des Gewährsmannes Vuks die gleiche lautliche Erscheinung auftritt. — *erdi* mit *d* (statt *đ*) wie *erdan* (L. 7, 1) und *bard* (L. 3, 1 u. 7).

I.

Mori Hoľe! kuš te hoće?	More Hole! ko te ugrabi?
Mori bats, Musta[f] Fujka me ni šoće.	More braco, Mustafa Fujka s jednim drugom.
Hole mori! bukuro, Musta[f] Fujka upuno.	Hole more! lepa, Mustafa Fujka izgubļen je.

In Z. 2 bietet die Hs. *musta fujka meni*, in Z. 3 *mustafujka* Die s.-kr. Übersetzung schreibt *Hole* in Z. 1 und 3 mit großen Anfangsbuchstaben, ebenso *Mustafa Fujka*. — Zur Schreibung in diesen Liedern I und II bemerkt Vuk (Brief an Kopitar vom 12./24. April 1830, Prepiska 1, 366): Meni se čini, da mnogi stihovi u ovim pjesmama nijesu dobro razdijeļeni (nego su metnuti po dva u jednu vrstu); a i u riječima može biti da ima taki pogrješaka. Statt *lepa* (Z. 3 der s. Übersetzung) bietet der Abdruck im Briefwechsel *lijepa*.

Hoľe faßt Vuks Gewährsmann, wie aus der Schreibung Vuks im s. Teil hervorgeht, als Personennamen; und Vuk bemerkt in seinem oben erwähnten Briefe (a. a. O. S. 366): *Hole* je ime đevojačko. Dafür und gegen appellativische Verwendung spricht auch ein grammatisches Kriterium, nämlich das Fehlen des präpositiven Artikels vor dem Vokativ. Der Frauenname *Hoľe* („die Schlanke, Feine“) ist ein Adjektivname, der von einer körperlichen Eigenschaft hergenommen ist, eine Art der Namengebung, wie sie auch bei anderen Völkern gang und gäbe ist (vgl. z. B. Hirt, Etymol. d. nhd. Spr. 314). — *hoće* steht für *hoći*, 3. sing. aor.; es liegt wohl ein Schreibfehler vor. — Daß Vuk *Mustafujka* schrieb, beruht darauf, daß infolge der Gleichheit des Auslauts von *Mustaf* und des Anlauts von *Fujka* tatsächlich nur ein *f*-Laut gesprochen wird. Die Form *Mustaf* ist die im Ostgeg. übliche für *Mustafa*. So auch in Rapšišt. Um was für einen Namen handelt es sich bei *Fujka*? Es ist der s.-kr. Name *Vújka*. Ivekovič-Broz verzeichnet zwar

nur *Vújko*. Indes haben die s.-kr. *ko*-Weiterbildungen der Hypokoristika auch Parallelformen mit *-ka* neben sich: *Jóka* neben *Jóko* von *Jovan*, *Láko* neben *Láka* von *Lazar* (Leskien, Gr. d. s.-kr. Spr. 272, Ivekovič-Broz, Rječn. I, 492). Das anlautende *f* für *v* könnte durch Assimilation an das vorhergehende *f* von *Mustaf* hervorgerufen sein. Dagegen spricht allerdings der s.-kr. Text: *Mustafa Fujka*. Es empfiehlt sich daher wohl mehr, das *f* auf Rechnung der leihenden Sprache, also des s.-kr., zu setzen. Das im s.-kr. dialektisch (z. B. in Montenegro) auftretende, aus *v* entstandene *f* erörtert Leskien, a. a. O. S. 39. Über die Herkunft von *Vújko*, bezw. *Vújo* vgl. man Ivekovič-Broz, l. c. II, 756. — *šoće*: der Sinn der Stelle läßt es als wenig wahrscheinlich erscheinen, in *šoće* das Femininum zu gem.-alb. *šok*, *šok* zu suchen. Denn es ist wohl kaum anzunehmen, daß sich Mustaf zu der in Z. 1 erwähnten Handlung (einer Entführung) gerade eine Gefährtin ausgesucht habe. Besser paßt es daher in den Zusammenhang, *šoće* als Mask. zu betrachten, das auslautende *-e* als Reflex von *-ɛ* anzusprechen und eine Form **šokɛ* zu den im Alb. so häufig vorkommenden *ɛ*-Nebenformen konsonantisch auslautender Maskulina zu rechnen. Das Wort ist demnach den ursprünglichen Nominativ-Akkusativen (Verf. IF. 36, 98ff.) an die Seite zu stellen. Freilich ist die bei dieser Erklärung postulierte Form **šokɛ* m. Gefährte anderweitig bisher nicht belegt. Indes hat eine solche Annahme nichts Auffälliges an sich, da derartige *ɛ*-Formen nicht selten gegen die bisherigen Quellen auftauchen und nach der erwähnten Erklärung überhaupt neben den konsonantisch auslautenden Formen im Flexionsschema einhergingen. So auch *pak'ɛ* Friede (Verf. a. a. O. S. 134). *bardɛ* (bei G. Meyer *bardə*) usw. — *bukuro*: einer Bemerkung bedarf der Auslaut dieses Wortes, das Vuks Gewährsmann mit *lepa* übersetzt, also als Femininum faßt. Auch sonst ist für auslautendes *-ɛ* *-o* nachweisbar: *koho* Zeit (Kalendari Kombiar 1909, 141), *tsoho* Wolltuch (Meyer, E. W. s. v.), *afɛro* nahe Liri e Škip. 77, 1, 4 u. dgl. Mit dem bei Personennamen vorkommenden *o*-Laut (Weigand, Gr. 28) hat der Ausgang unseres Wortes wohl kaum etwas zu schaffen. — *upuno* wird im s.-kr. Text mit *izgubljen je* übersetzt (also etwa „er ist hin, es ist um ihn geschehen"). Einen anderen Beleg für diese Bedeutung vermochte ich nicht zu finden. Doch liegt nach Ausweis der an zweiter Stelle angeführten deutschen Wendung eine solche Bedeutungsentwicklung für den dem alb. Verbum ursprünglich zukommenden Sinn ziemlich nahe.

II.

More Barjo! bir'[i] Imerit
Kon ke zoď, more, i skiferit.
Bjeri Barjo nonɛse
Prej bir[t t] dugońise.
Krisi puška sikur topi.
Hasan beg ik si popi.

More Barjo! sine Imerov
Bio si pile, more, sokolovo.
Udri Barjo materi
Od rupe dućanske.
Puče puška kao (i) top,
Hasan beg pobeže kao pop.

Kadaľ daľe more Jusuf Trebina,
Se s jon ktu puľat nɛdr škiṅa,

Por onšt Barja me tsɛľina.
Murtez-aga iš daije,
Ra me mbüθs mɛ Seravije.
More Daut, Daut θije
Prse m'preve kušerije?

Polako more Jusuf Trebina,
Jer nesu ovde kokoške u vlaiṅa (Srpkiṅa),
Nego je Barja s pištolem.
Murtez-ag beš daija.
Pade guzicom u Seraviju (reku).
More Daute, Daute sviṅo!
Zašto mi poseče rođaka?

bir Imerit der Hs., phonetisch identisch mit der obigen, der syntaktischen Analyse entsprechenden Schreibung *bir' [i] Imerit.* — *konke* wird in der Hs. zusammengeschrieben, desgleichen *iskiferit. me tsel'ina* (Z. 9) wird *Me tsel'ina* geschrieben. Die von der Hs. angewendete Schreibung *prej bir dugoňise* (Z. 4) ist mit *bir Imerit* auf eine Linie zu stellen. Man vgl. die sprachlichen Erläuterungen. — In Z. 12 der s.-kr. Übersetzung heißt es in der Hs. *More Deute, Daute.* Das erste *e* in *Deute* ist nach Ausweis der Wiederholung dieses Wortes und des alb. Textes bloßer Schreibfehler. Auch der Abdruck dieses Liedes im Briefwechsel hat *Daute.* — Für *Trebina* (Z. 7) bietet der Abdruck im Briefwechsel (Vukova Prepiska I, 366) *Brevina.*

Die ersten Zeilen bilden eine Anrufung des Helden (wie dies ja in derartigen Darstellungen häufig ist, cf. Lambertz, Volkspoesie, S. 34.) *Barjo* ist nach Ausweis der Form *Barja* (Z. 9) Vokativform; es handelt sich um einen Vokativ auf *-o*. Beispiele für solche Formen bei Weigand, Gr. 28. Es liegen wohl sl. Vokativformen auf *-o* vor. Was für ein Name ist aber *Barja*? Entweder ist darin ein in toto dem s.-kr. entlehnter Name zu erblicken. Als zugrundeliegende Namensform ergäbe sich dann etwa *Baro* (Bartholomaeus), neben dem *Barja* als bestimmte Form stünde wie *Ⱥamja* (Adam) neben *Ⱥamo* (s. Spiro R. Dine, Vaľet e detit, 786). Entsprechend ist das Verhältnis von Nominativ *Baltja* und Vokativ *Balto* (Prennuši, Kąng S. 14, 15). Aus der bestimmten Form *Barja* — und Eigennamen werden, abgesehen vom Vokativ im Alb. in der bestimmten Form gebraucht — wäre *j* auch in den Vokativ eingedrungen. Gegen diese Auffassung, wonach *Barja,* bezw. der Vokativ *Barjo* nicht nur formell durch das s.-kr. beeinflußt, sondern auch seiner Herkunft nach s.-kr. (christlich) ist, spricht aber erstens der Anlaut der sl. Namensform *Baro,* die auf westlichen (katholischen) Ursprung dieser hypokoristischen Form des Namens Bartholomaeus weist. Denn die östliche (serbische) Form lautet ja mit *v* an (gemäß der spät- und mittelgriechischen Aussprache des β). Und es ist keineswegs sicher, ob man für die Gegenden des im übrigen nicht näher zu ermittelnden Ursprungsortes des Liedes katholische slavische Namensformen annehmen darf. Eine weitere Instanz gegen die eben erwähnte Namenserklärung ist aber auch der Name des Vaters des *Barja: Imer.* Es ist dies ein Name, der in nur wenig abweichender Lautgestalt auch aus Prennuši, a. a. O. S. 7 zu belegen ist: *Hümer.* Der Vater führt also einen islamitischen Namen, eine Tatsache, die es natürlich rätlich erscheinen läß, auch *Barja* aus den gleichen Mitteln zu erklären. Die

Form ist wohl nichts anderes als die alb. Gestalt von türk. *Bajram*. Die Form *barjam* ist auch im s.-kr. üblich (s. Ivekoviċ-Broz s. v.). Daß die islamitische Festbezeichnung bei den Albanern als Name verwendet wird, erhellt z. B. aus Prennuši, Kq'ng S. 5, Lied 3, V. 9, S. 9. Lied 7, V. 10, 11, 14, S. 28, Lied 29, V. 4, 20, 21, S. 38, Lied 43, V. 1 u. s. w. Zu *Barjam* verhält sich *Barja* (best.) wie zu *Rustem* (so bei Prennuši, a. a. O., S. 9, Lied 7, V. 14) *Rust* (ebd. Lied 8, V. 1 u. 13, wo als Akkusativ *Rusten* gebraucht wird.) Für die islamitischen Namen bürgerte sich also eine Art von Kurzformen ein, eine Erscheinung, die wohl auch damit zusammenhängt, daß in geg. Dialekten die türkische Ultimabetonung der alb. Paenultimabetonung vielfach wich (vgl. Verf. IF., 37, 115). — *skiferit* gen. von *skifer* Habicht, Falke, Geier. Lautlich handelt es sich um eine bisher nicht gebuchte Nebenform. Die bisherigen Wörterbücher bieten etwas abweichende Formen: *ksiftér, skiftér, sküfér* (Meyer 226), *sküfēr, skilfēr, skilfüer* (Bašk.), *skliftér, sküftér* (Kristoforiđi). — Gleichfalls bisher ungebucht ist *zoď* Junges, junger Vogel als Singularform. Die Form erklärt sich als singularisierter Plural von *zog,* (eine Erscheinung, die von Verf. IF. 30, 204 f.; 36, 158 ff. erörtert wurde). Im übrigen bietet *zoď* formell eine gute Stütze für Meyers Erklärung des dem Sinne nach so nahe verwandten *ǵeľ* Hahn (aus *galli*, pl. zu *gallus* (Et. Wb. 138, anders Treimer, Z. f. rom. Phil. 38, 404 Anm.). — *Bjeri:* Imperativ zu *bie,* eine Form, deren *i* wohl aus *ε* entstanden ist. Die Form *bjerε* ist die im tosk. übliche: Pekmezi Gr. 171. *-ε* zu *i* infolge Einwirkung des im alb. palatalen *r* (= russ. *rь*, cf. Weigand, Gr. 8, 10 und Jhrb. d. rum. Inst. Leipz. 17, 184, 186). Es liegt hier also ein Rest von auslautendem *-ε* für das geg. vor, wofür auch schon oben (S. 53, 67, 63) einige Belege erbracht werden konnten. Vuks Gewährsmann übersetzt „*udri*“ also: „schlage“. Dagegen spricht der ganze Zusammenhang der Stelle. Vielmehr ist hier *bie* intransitiv gebraucht (Pedersen, Alb. Texte, Glossar s. v.). Man beachte ferner Weigand, Jhrb. d. rum. Inst. Leipz., 17, 215 und Glossar s. v. *pǫrbie* vorüberkommen; somit ist a. a. O. ein Kompositum von *bie* gleichfalls als intransitives Verbum der Bewegung gebraucht. Demnach *bjeri* „stürze dich“. — *prej bir[t t'] dugońise:* die Schreibweise Vuks *prej bir dugońise* entspricht der Aussprache. Da *prej* sich mit dem Ablativ verbindet, so ist *birt* (geg. = *birĕt*, d. i *birεt*, vgl. Pekmezi, Gr. S. 98) zu schreiben, dessen *t*, ebenso wie das dem attributiven Genitiv *dugońise* voraufgehende *t'* (präpositiver Artikel) an das anlautende *d-* assimiliert wird. Daher Vuks Schreibung; die Form *dugońise* stimmt am besten zu der von Kristoforiđi, Lex. S. 110 verzeichneten: *dugańe* fem.; *a* wurde vor Nasal, wie sonst, im Ostgeg. zu *o, i* entstand aus *ε* nach *ń*, für welche Erscheinung das zu *bjeri* Bemerkte gilt. Desgleichen erweist sich das auslautende *-e* in *dugońise* als Reflex eines im Auslaut erhaltenen *-ε*. — Die nun folgenden Zeilen enthalten eine Aufzählung von Gegnern, die Proben der Tapferkeit des Hel-

den des Liedes zu fühlen bekommen haben. — *nɛdr*, eine bisher nicht belegte Nebenform für *ndɛr*. Wenn es sich nicht um einen bloßen Schreibfehler handelt — was aber das Wahrscheinlichere ist — wäre *nɛdr* aus **nr̥* über **ndr̥* entstanden. In *ndr̥* hätte sich dann ein neuer Vokal entwickelt, was allerdings voraussetzen würde, daß vorerst **ndr̥* zu *r̥dr* geworden wäre. — *mbüϑs* fehlt gleichfalls in den bisherigen Wörterbüchern. Vuk bemerkt hiezu in seinem bereits öfter erwähnten Briefe an Kopitar (v. 13/24 April 1830, Prepiska 1, 366): *na kraju kaluđer reče da upišem semu ϑ, no meni se učinilo, kao što on riječ izgovara, da se i s čuje.* (Der Mönch sagte, daß ich im Auslaute das Zeichen *ϑ* schreiben solle, doch schien es mir, als ob er das Wort so ausspreche, daß auch *s* gehört wird). Und gewiß hörte Vuk richtig. Allerdings kann es sich nicht um eine lautliche Erscheinung handeln; weder hat Vuk in den zahlreichen anderen Fällen von *ϑ* eine solche zusammengesetzte Natur wahrgenommen, noch ist auch sonst etwas dieser Art über die Artikulation des Lautes berichtet. Auch Schreiber dieser Zeilen hat *ϑ* nur als interdentale Spirans (ohne Hinzufügung einer postdentalen, also ohne Zurückziehung der Zunge gegen Ende der Artikulation) sprechen gehört. In Wahrheit liegt hier ein bisher nicht bekannt gewordenes, von *büϑ* verschiedenes, jedoch davon abgeleitetes Wort vor. Es ist identisch mit *büϑets* = đotluk (Teil der Hose, der das Gesäß deckt) bei Kujundžić, Rečn. S. 17. Das Suffix ist das sl. *-ьсь*, das vom Alb. teils als *-ets, -ats,* teils als *-ts, -tš* übernommen wurde. Deutlich zeigen dies beispielsweise die verschiedenen dem sl. entlehnten Bezeichnungen des Sperlings: *vrabéts* bei Daniel (ähnlich auch in Rapšišt), *vremtš* bei Kujundžić a. a. O. S. 9, *vrentš* bei Rossi (aus sl. *vrabьcь* Meyer, E. W. 394), *strapats, strapts* aus sl. *srabьcь* (ebd.). Die Formen mit *-ts* müssen nicht notwendig in eine Zeit mit noch erhaltenem sl. *-ъ-* zurückgehen. Vielmehr handelt es sich bei dem Schwund des Suffixvokals wohl um Wirkung der alb. Akzentuniformierung (Pänultimabetonung). Die alte sl. Betonung ist hingegen vielfach — wenn auch nicht ausschließlich — *ьсь*: r. *slépéc*ъ, *mertvéc*ъ, *voronéc*ъ, s-kr. *vrábac;* im übrigen vgl. man die bei Leskien, Gr. d. s.-kr. Spr. 240, 265 verzeichneten Beispiele. Zu beachten ist auch lit. *-ìkis, -ìkas.* Wo im alb. *-ets, -ats* vorliegt, ist fortdauernde Einwirkung der sl. Quelle anzunehmen. Alt sind jedoch die Fälle mit alb. *-tš* aus sl. *ьсь* (vgl. Verf. Stud. z. alb. Etym. u. Wortb. 108). Das sl. Suffix wurde dann im Alb. durch Antritt an heimische Stämme produktiv; so in *ϑumbáts* Stachel (Pekmezi, Gr. 220), *burāts* winziger Mensch (Weigand, Gr. 40 und Kristoforiđi. Lex. 56) neben *burēts*, das allein bei Meyer, E. W. 55 gebucht ist. Meyers Erklärung des Suffixes von *burēts* aus ital. *-accio* und Gelzers daran geknüpfte lautgeschichtliche Folgerungen (Z. f. rom. Phil. 37, 262a) werden durch das diesen Autoren entgangene *burāts*, das nach Kristoforiđi l. c. mit *burēts* vollständig gleichbedeutend ist, widerlegt. Es liegt Entlehnung aus verschiedenen südsl. Dialekten vor.

So trat das sl. Suff. auch an *büϑ*. Wie nun neben *strapats strapts* steht, so neben *büϑets* (Kujundžić) das obige *büϑs*. Die Bedeutung, die Kujundžić für das Wort bezeugt, ist gegenüber der hier gebrauchten sekundär (Bezeichnung des einen Körperteil bedeckenden Kleidungsstückes nach der Benennung dieses Körperteiles selbst). Beispiele für diese Art der Bedeutungsentwicklung bieten alb. *dorɛzɛ* Handschuh eigentlich „Händchen", nhd. *Leibchen*: *Leib*, *Ärmel: Arm*. Analoges aus dem Alb. und anderen Sprachen bei Verf. IF. 36, 117.

Wien.

Norbert Jokl.

Oblike po osnovah na *-u-* v starocerkvenoslovanskih spomenikih.

Znano je, kako malo moremo z jedne strani določiti nedvomnih prvotnih osnov na *-u-* in kako silno so z druge strani vplivale te osnove v vseh slovanskih jezikih na sklanjatev možkih samostavnikov sploh. V stari cerkveni slovanščini lehko še ločimo prvotnoslovansko sklanjo osnov na *-u-* od sklanje osnov na *-o-*, vendar nahajamo v starocerkvenoslovanskih spomenikih čeprav v razmeroma še zmernem obsegu že tudi celo vrsto slučajev vpliva osnov na *-u-* na osnove na *-o-*. Priznane slovnice kakor Leskiena (Handbuch [5] 1910), Vondráka (2. izd. 1912) in Kul'bakina (2. izd. 1913) podavajo predvsem le statistiko teh slučajev ter se umevno ne spuščajo v njih podrobnejšo analizo, zlasti ne tudi glede njih razmerja k istorodnemu poznejšemu razvitku v posameznih slovanskih jezikih; seveda je tudi glede pripadnosti tega ali onega samostavnika k osnovam na *-u-* ali k osnovam na *-o-* precejšnje občno nesoglasje. Splošno se priznavajo kot osnove na *-u-*: сынъ, волъ, врьхъ, домъ, медъ, полъ. K tem prišteva Leskien še (str. 77 sl.) миръ „mundus“, чинъ, кратъ, долъ in kot negotovo санъ in сынъ „turris“, Vondrák (str. 420 sl.) kot verjetno ali možno чинъ, станъ, ꙗдъ, ледъ, a Kul'bakin (str. 147) po Meilletu (Études IV, 242 sl., 453 sl.) kot „morebiti“ ледъ, чинъ, санъ, садъ, грѣхъ, гроздъ, ꙗдъ. Drugačna slika je zopet pri Miklošiču (Vergl. Gramm. II 53), pri Vondráku (Vergl. slav. Gramm. I 486 sl.) ter v Bernekerjevem etimološkem slovarju.

Ako imamo v mislih predvsem le nedvomne primere osnov na *-o-* z oblikami po osnovah na *-u-*, tedaj jih lehko najprej delimo po tem, ali se bero že v evangelijih ali ne; one se tudi po številu nahajajo najbolj pogosto, in sicer stoji v tem pogledu na prvem mestu dat. sing. *-ovi*, a na drugem gen. plur. *-ovъ*. Dat. sing. *-ovi* (*-evi*) beremo v vseh štirih evangelijih — Ass., Sav., Mar., Zogr. — na istih mestih n. pr. Luk. 7_4 исоусови, Jan. 21_7 петрови, Luk. 2_{23} господеви. Nahaja se pa исоусови tudi v Cloz. in Supr., петрови v Evh. in Supr., господеви v Ps., Evh. in Supr. Prim. še Mat. 22_{21} Ass. въздадите оубо кесарева кесарю и божиꙗ богови, Sav. въздадите оубо цр҃ева цреви и бж҃иꙗ бв҃и, Mar. въздадите оубо кесарева кесареви и бж҃иѣ бг҃ви (Zogr. b въздадите оубо кесароваа кесареви, і бж҃іѣ бо҃у). Цѣсареви poznajo tudi Ps., Cloz. in Supr., a богови Cloz. in Supr. To vse pač kaže, da so se morali slučaji teh analognih tvorb pojaviti že v jako rani dobi starocerkvenoslovanskega pismenstva. Že Vondrák je opazil (str. 398), da se *-ovi* nahaja „najpreje po-

samezno, potem vedno bolj pogosto pri osebnih imenih, posebno tudi pri tujkah in tujih lastnih imenih". Ker pa pravi (str. 400), „da se v poznejših spomenikih končnica *-ovi* pri neživih še dalje razširja" in ker omenja мирови v seznamu drugih slučajev na *-ovi* (v opombi pod črto pripominja „Das fällt auf!"), ni gornje pravilo glede na primere povsem razjasnjeno.

Primeri so v evangelijih po indeksih Jagića in Ščepkina (zadnje v oklepaju): a) možka lastna imena аньдрѣови 1, иоанови 2 poleg иоаноу 7 (1), иосифови 1 (2) poleg иосифоу 3 (1), иродови 3 poleg иродоу 3 (3), исоусови 33 (16) poleg исоусоу 9 (16), мосеови 5, петрови 13 (7) poleg петроу 4 (3), пилатови 4 poleg пилатоу 7 (3), симонови 2 poleg симоноу 9 (5); b) tuji izrazi za možke osebe архиереови 9 (6), архисѵнагогови 1, архитриклинови 1, кесарови 4 in кесареви 5 (1); c) domači izrazi za možke osebe богови 4 (4) poleg богоу 12 (7), винареви 1, братареви (1), господеви 8 (4) poleg господи 3, господю 2 + 1 in господоу (2), доухови 1 poleg доухоу 3 (4), мѫжеви 2 (2) poleg мѫжю 2 + 2, сътьникови (1) poleg сътьникоу 2 (1), цѣсареви (1) poleg цѣсарю 4 (2); d) drugi izrazi газофилакнови 1, издраилеви 1 (1) poleg издраилю 1, мирови „mundus" Ass. Jan. 9_5 in Sav. Jan. 14_{22}. V drugih starocerkvenoslovanskih spomenikih se ponavljajo, oziroma še pridružujejo sledeči primeri: a) иоанови Cloz., иосифови Supr. 2, исоусови Cloz., Supr. 3, мосеови Evh., Supr., петрови Evh. 2, Supr. 2 + адамови Supr., давидови Ps. 6 poleg давидоу 3, павлови Supr., хръстови Supr. 3; b) к'есареви Supr. + дияволови Supr. 2, нерѣови Evh., патриархови Supr.; c) богови Cloz., Supr. (v prvem delu po Vondráku le enkrat, v drugem 24krat, pri tem je po къ običajna oblika богоу,[1]) z ozirom na to bi se pa tudi oblike na -оу v evangelijih za nekaj slučajev zmanjšale), господеви Ps. 5, Evh., Supr. (tu je neki paralelizem z богови), мѫжеви Supr., цѣсареви Cloz., Ps., Supr. + благодѣтелеви Supr., врачеви Evh., Supr., рабови Supr., чловѣкови Supr.; d) мирови Supr. 3 + авинови Ps., адови Supr., львови Supr. in мореви Supr. Med navedenimi izrazi tvorijo točke a) do c) jasno očrtano pomensko skupino, izraze za možka bitja, pa potrebuje tedaj bližjega pojasnila le točka d). V evangelijih imamo le tri take slučaje, v drugih spomenikih še štiri. Od prvih moramo, kakor bomo še dalje doli videli, izločiti мирови, ker se tudi v drugih padežnih oblikah pojavljajo sledovi osnov na *-u-*: gen. sing. мироу Supr. in loc. sing. мироу Supr. 3. Drugi slučaj издраилю se kakor tudi авинови kot ime za ljudstvo gotovo ne protivi omenjeni pomenski skupini.[2]) Tretji slučaj pa, ki ga prevajalec, kakor kaže mesto

[1]) Prim. v sorbščini po predlogu *k -u*, brez predloga *k* pa *-ej* (prv. *-ovi*). Gl. Pfuhl, Laut- und Formenlehre der oberlaus.-wend. Sprache 36. V češčini zavisi isti pojav od prilastka. Gl. Gebauer, Histor. mluvn. III 1, str. 37; Hattala, Srovn. mluvn. jaz. čes. a slov. str. 178.

[2]) Prim. v slovenščini v instrumentalu plur. osnov na *-o-* končnico *-mi* pri večzložnih samostavnikih, ki zaznamujejo osebe in narode, n. pr. Gèrkmi pri Bohoriču i. dr. taki slučaji pri protestantovskih pisateljih. Gl. Oblak, Archiv f. slav. Phil. XII 400.

prevoda Mark. 12 $_{41}$, ni dobro razumel (Mar. і сѣдъ исъ прѣмо газофилакеови видѣаше како народъ мететъ мѣдь вь газофилакиѭ), je pač tako umeti kakor архисѵнагогови ali архитриклинови i. pod. Preostane torej še адови, львови in мореви. Ne glede na to, da je львови izraz za živo bitje, se mi razen tega zdi, da so rabljeni vsi trije slučaji v nekaki personifikujoči zvezi:[1]) загради оуста львови, глаголааше адови, рьци ми вьса съдръжаштааго, бѣсы владѫштааго, мореви запрѣштаѭштааго. Na podlagi vsega rečenega pa moramo priti do sklepa, da se je analogija v dativu sing. pri osnovah na *-o-* po osnovah na *-u-* pojavila in gibala v določnem okviru gotove pomenske skupine brez ozira na število zlogov ali kako drugo zunanjo podobnost v poštev prihajajočih samostavnikov. Ker ni bilo v ojevski sklanji nobenega pravega razloga za izogibanje dativne oblike in ker je med pristnimi osnovami na *-u-* jedini izraz za možko bitje сынъ, tedaj ne more biti dvoma, da je obliko *-ovi* pri osnovah na *-o-* v orisanem okviru povzročila asociacija s сынови, kar potrjuje v nekoliko raba te oblike proti rabi oblike za genitiv. Med tem ko je za zadnje v starocerkvenoslovanskih spomenikih brez enega ali dveh slučajev navadno le сына, se to o dat. сыноу ne more trditi, ker je сынови še povsem rabljiva in živa oblika. Pri tujih grških izrazih je v stari cerkveni slovanščini *-ovi* postalo malo da ne pravilo.

Opisani rabi dat. sing. *-ovi* še danes lepo odgovarjajo sledovi te dativne oblike v macedonskih narečjih (gl. Lavrov, Обзоръ звук. и форм. особ. болг. языка str. 133): сино'е, мѫжо'е, брато'е, таткое, Маркое[2]) in побратимови (pri Dozonu). V vlaškobolgarskih listinah beremo (gl. ib.) Ѧнкулови къпитанови, Горбачови къпитану. Tudi v slovaščini in češčini se je razvila končnica *-ovi* pri izrazih za živa bitja (prim. Gebauer, Histor. mluvn. III 1 $_{36}$; Smetánka, Tschech. Gramm. 23; Hattala, Mluvn. jaz. sloven. str. 66 sl., Florinskij, Лекціи II 288). V staropoljščini je pri lastnih imenih videti tako isto razlikovanje; drugače pa je zadobila končnica *-ovi* v poljščini in tudi v maloruščini bolj splošno rabo ter je danes sploh navadna dativna končnica (Kalina, Hist. jęz. pol. I 46 sl.; Kryński, Gram. jęz. pol.[4] 56 sl.; Smal-Stockyj, Gramm. der ruthen. Sprache 216, 203; id. Arch. f. slav. Phil. VIII 228 sl.). V sorbščini je neko prehodno stanje med češčino in poljščino (Muka, Laut- und Formenl. d. niedersorb. Sprache 308 sl.; Pfuhl, Laut- und Formenl. d. oberlaus.-wend. Sprache 36).

---

[1]) Prim. v staročeščini isti slučaj. Gebauer, Histor. mluvn. III 1 $_{37}$: „Jména předmětů neživých mají dat. *-ovi* zřídka, a bývá tu mnohdy zřejmo, že předmět neživý je pojat jako by za živý nebo dokonce personifikován. Na př. . . . Ježíš káza wyetrowy . . . jdi k větrovi (personif.)“ i. pod.

[2]) Prim. nom. plur. рогои, снегои, стра(х)ои i. pod. (Lavrov, l. c. 146/7). Prim. tudi že v staročeščini *-oi*, *-oj* iz *-ovi* (Gebauer, Histor. mluvn. III 1, str. 37), v sorbščini *-oj* iz *-owi* (Muka, Laut- u. Formenl. d. niedersorb. Sprache 253 in 309) in dial. v poljščini *-oį* iz *-oui* (Vondrák, Vergl. slav. Gramm. II 48).

Za dat. *-ovi* se najbolj pogosto in tudi že v evangelijih nahaja gen. plur. *-ovъ*. Pri tem si v evangelijih stojita nasproti sledeča fakta: Mat. 1_{21} Ass., Sav., Mar. грѣхъ (Zogr. deest), a Luk. 3_{3} Ass., Sav., Zogr. грѣховъ, Mar. (отъпоуштенне) грѣхомъ. Ista beseda se nahaja v tem sklonu še: Luk. 1_{77} Mar. грѣховъ, Zogr. грѣхъ (Ass., Sav. deest) in Luk. 24_{47} Mar., Ass. грѣховъ, Zogr. грѣхомъ (Sav. deest). Razen tega je грѣховъ še v Evh. 7 krat in v Supr. 3 krat poleg грѣхъ (v Evh. 13 krat).[1]) Od drugih besed je obliko *-ovъ* v evangelijih najti le še pri родъ in врачь: Mat. 1_{17} po 4 krat Ass. родовъ, Sav., Mar. родъ (Zogr. deest) in Mark. 5_{26} Zogr., Sav. врачевъ, Ass. *vračeï* (Mar. балии). Od drugih spomenikov pozna родовъ in врачевъ le Supr., v Cloz. in Ps. oblik na *-ovъ* sploh ni; v Evh. in Supr. pa se k prejšnjim pridružujejo še sledeči primeri: skupno v Evh. in Supr. даровъ (Supr. 3 krat), ꙁмиевъ, оудовъ (Supr. 5 krat); le v Evh. гадовъ, гроꙁдовъ; le v Supr. бѣсовъ 2 krat, градовъ, ꙁноѥвъ, плодовъ, потовъ, садовъ, споловъ, сѫдовъ „membrum (vas)“, троудовъ, цвѣтовъ, чиновъ 2 krat. Nasprotna analogija po osnovah na *-o-* je v spomenikih povsem nenavadna in le sporadična; poleg običajnega gen. sing. сына je gen. plur. сынъ samo v Ps. 2 krat in v Mar. 1 krat.

Pri navedenih primerih ne moremo govoriti že o nikakršni pomenski skupini, tudi ne o isti akcentuaciji, t. j. akcentni kvaliteti korenskega samoglasnika, ozir. naglašenosti sufiksa (prim. v evang. *grehъ̀, rȍdъ, vračь̀*; v Evh. in Supr. *dârъ, zmъ̏jь, udъ̀*; v Evh. *gádъ, grozdъ̀*; v Supr. *bȅsъ, grâdъ, znȍjь* ali *znojь̀, plȍdъ, pȍtъ, sâdъ, spȍl-* v *spolínъ, sǫ̂dъ, trudъ̀, cvȅtъ, čînъ*);[2]) pač pa je takoj razvidna jednakozložnost vseh primerov z osnovami na *-u-*. Možnost, da se med njimi lehko nahaja tudi kaka prava osnova na *-u-*, o čemer se niti dvomiti ne more, puščam za sedaj na strani, ker v bistvu stvari ne izpremeni. Motiv za analogijo ni mogla biti toliko podobnost starega gen. plur. *-ъ* z nom. in acc. sing. *-ъ*, ker je bila med temi oblikami razlika v izgovoru, kakor kaže n. pr. arhaizem za gen. plur. rus. волȍсъ proti вȍлосъ, sloven. *lás* proti *lâs*, srb.-hrv. *vlásā* proti *vlâs*, stčeš. *vlás* proti *vlas* i. pod. Tudi če je bil korenski samoglasnik rastoče intoniran, ozir. da je stal naglas vseskozi na kazusnih sufiksih, je moralo biti neko razlikovanje. Kijevski odlomki konstantno razlikujejo *-ъ* v singularu od *-ъ̂* v pluralu: gen. plur. анѣелъ̂ 2 krat, апостолъ̂ 2 krat, грѣхъ̂ 4 krat, дѣвъ̂ 2 krat, дѣлъ̂ 4 krat, мѫченикъ̂ 4 krat, силъ̂ proti sing. въсѫдъ 2 krat, даръ 4 krat, животъ 2 krat, намѣстьникъ, наслѣдьникъ, плѣнъ, подроугъ, оученикъ. Zato bi se moglo misliti, da pada početek te analogije že v dobo, ko sta na koncu besed onemela reducirana vokala, kar se lehko strinja z načinom nahajanja te analogije v starocerkvenoslovanskih spomenikih, zlasti v evangelijih (prim. tudi врачеи v Ass. kot je-

[1]) Prim. v brižinskih spomenikih 5 krat *grechov* in 2 krat *grech*.

[2]) Razmerje v akcentuaciji je vsekako zanimivo: 13, ozir. 12 slučajev s padajočo intonacijo na korenu, 5, ozir. 6 slučajev z naglasom na sufiksu in le 1 slučaj z rastočo intonacijo na korenu.

dini slučaj analogne tvorbe genetiva plur. po osnavah na *-i-*). Po onemenju reduciranih vokalov se je morala končnica *-ov* poleg nedostatka vsakršne končnice v nominativu in akusativu sing. in genetivu plur. moških osnov na *-o-* še bolj čutiti kot izraziti prirastek-sufiks za genetiv plur. možkih samostavnikov, s čimer se je vzpostavila tudi tvoritevna sličnost z drugimi padežnimi oblikami; nasprotno je pri ženskih osnovah na *-a-* in srednjih osnovah na *-o-* ravno narobe nedostatek končnice v genitivu plur. odlikoval ta kazus od vseh ostalih oblik.

Rečeno gotovo velja za skoro vse druge slovanske jezike, v katerih se je končnica *-ov* splošno razširila kot običajna končnica za genitiv plur. masc., med tem ko se je stara oblika osnov na *-o-* ohranila le v gotovih redkih slučajih kot arhaizem; za staro cerkveno slovanščino pa podana razlaga ne more zadoščati, ker je med splošnostjo rabe končnice *-ov* v drugih slovanskih jezikih in nje omejitvijo v stari cerkveni slovanščini na le dvozložne samostavnike bistvena razlika. Lehko bi se seveda reklo, da je to naravni začetek tudi splošne rabe, ker so dvozložne osnove na *-u-* pritegnile k sebi najprej tudi dvozložne osnove na *-o-*. To bi veljalo, ako bi bil šel tudi nadaljnji razvitek na jugu isto pot kakor v drugih slovanskih jezikih, to se pa ni zgodilo, temveč je proces te analogije na nekdaj starocerkvenoslovanskem in temu sosednem teritoriju ostal na istem stališču, kakor se je pojavil že v starocerkvenoslovanskih spomenikih. Pri tem pa omenjeni proces ne obsega le genetiva plur., temveč i nominativ plur., naj si tudi stoji zadnja analogija proti prvi glede spomenikov na drugem mestu. Slučajev analogije v nominativu plur. je manj, ni jih tudi v evangelijih, nahajajo se le v Evh., v glag. Mac. listu in v Supr., vender so ne le po značaju, temveč celo po izrazih v pretežni večini isti kakor v genetivu plur.: v glag. Mac. listu in v Supr. садове, v Supr. дарове 3 krat, ȥмиюве 3 krat, ȥноюве, сѫдове, оудове, чинове 2 krat, poleg tega je še v Evh. in v Supr. попове (v Evh. 2 krat) in v Supr. доуховe 2 krat (s prv. akcentuacijo *popь̀, dûhъ*).[1]) Tudi v nominativu plur. je tedaj končnica *-ovi* vezana kakor v genetivu plur. na jednakozložnost z osnovami na *-u-*. S tem pa spada stara cerkvena slovanščina nasproti drugim slovanskim jezikom v srbsko-hrvaško-bolgarski jezikovni okvir. V bolgarščini se nominativ plur. na *-ove* še danes praviloma tvori pri enozložnih samostavnikih: *duhove, sъdove, grěhove, popove, gadove* itd. (prim. Lavrov l. c. 146 sl.; Weigand, Bulg. Gramm. 25). Za genetiv plur. podava Lavrov le nekaj redkih primerov iz XVII.—XVIII. stol. (str. 154): а҃плъ, ч҃лкъ, ѿцъ, кнеȥъ, вековъ. Več in jasnejših primerov pa nahajamo n. pr. v srednjebolgarskem prevodu Manasija letopisca (v izdaji Biljarskega v knjigi О средне-болгарскомъ вокализмѣ [2], str. 45 sl.):

---

[1]) Razmerje v akcentuaciji spominja na ono v genetivu plur.: 7, ozir. 6 slučajev s padajočo intonacijo na korenu in 2, ozir. 3 slučaji z naglasom na sufiksu, torej zopet drugo nekako na polovico prvega. Slučaja z rastočo intonacijo ni.

nom. plur. дарове, листове; gen. plur. гласовъ, даровъ, сънов̀ъ nasproti конецъ, прѣдѣлъ, съродникъ.[1]) Tudi v srbohrvaščini pripada tvorba plurala z *-ov-* v bistvu predvsem enozložnim samostavnikom (prim. Leskien, Gramm. d. serbokr. Sprache 340; Daničić, Istorija oblika 58 sl., 72 sl.). Ako ima listina Kulina bana 1189 честьниковь in ako kaže tudi drugo pri Daničiću str. 69 podano gradivo z *-ov* v genetivu plur. pri večzložnih besedah na splošno rabo končnice *-ov*, kakor je to v slovenščini že v Confessio generalis, med tem ko se je nominativno *-ovi*[2]) razvilo le pri enozložnih samostavnikih s padajočo intonacijo v korenu, tedaj mora biti vzrok nesoglasja v srbohrvaščini preje dialektično različen razvitek, nego poznejše izenačenje rabe genetiva na *-ov* z rabo nominativa na *-ovi* pri le enozložnih samostavnikih. Zanimivo je dejstvo, da se plural na *-ovi* pri dvozložnih samostavnikih nahaja zlasti pri padajoči intonaciji (Leskien l. c. 340). Vsekako biva na srbsko-hrvaškem jezikovnem ozemlju prehod med glavnima načinoma analogije, splošne rabe genetiva plur. na *-ov* in nje omejitve skupno z nominativom plur. na zlogovno število, tipično za osnove na *-u-*. To zadnje pa ima svoj refleks že v stari cerkveni slovanščini. V severnoslovanskih jezikih je poleg splošnega genetivnega *-ov* nominativno *-ove* vezano tam, kjer se nahaja, t. j. v zapadnoslovanskem območju, na pomen, izraze za živa bitja, oziroma osebe kakor v poljščini. Jeli se je ta pomenska diferenciacija izvršila iz starejše splošnejše rabe (prim. Gebauer, Histor. mluvn. III 1_{48}), mora biti prepuščeno posebnim študijam o tem. Vsekako pa je tu že od početka veljal drug princip in se izvršil drug razvitek nego na jugovzhodu, kamer spada stara cerkvena slovanščina.

Pri tem vidimo še časovno in dialektično razliko v starocerkvenoslovanskih spomenikih. Analogiji v genetivu plur. nedvomno pristoja časovna prednost pred analogijo v nominativu plur.; to zadnjo je sploh izzvala prva. Z druge strani pa celo te prve ni pospeševalo dialektično ozadje pri Ps. in Cloz., kar razumemo, ako pomislimo na še današnjo veliko dialektično razliko na jugu v tem pogledu ter v smeri proti jugovzhodu vedno bolj omejeni razvitek pojava.

Za dosedaj obravnavanima slučajema analogije v dativu sing. in v genetivu-nominativu plur. sledi po važnosti analogija v genetivu-lokativu sing. Po značaju primerov spadata namreč oba kazusa skupaj. Ker je Ass. не въ рѧдоу pomota za не врѣдоу in Ass., Mar., Zogr., Supr. loc. чиноу skoro gotovo od osnove na *-u-*, lehko rečemo, da te analogije v evangelijih še ni, nahaja se le v Ps., Evh. in Supr.: gen. sing. v Ps. гласоу, v Supr. длъгоу, мироу „mundus“, родоу 2 krat, рѧдоу, чиноу

---

[1]) To isto je razvidno še vedno tudi iz ohranjenih rokopisov del Joana, eksarha bolgarskega. Prim. Vondrák, O mluvě Jana ex. bulh. str. 32—33: „U delších (dvouslabičných) slov koncovky této (scil. *ovъ*) nemáme, tedy gen. животъ a t. d.“ in ib. „U víceslabičných jako народи je ... všude -и“.

[2]) To *-ôv-* ostane potem v pluralu in dualu vseskozi v deklinaciji, kakor velja to tudi za srbohrvaščino, ako se nominativ plur. tvori na *-ovi*.

2 krat, ѣдоу; loc. sing. v Ps. станоу (isto tudi v Pog. in Bol. ps.), v Evh. грѣмоу, v Supr. дарoу, дѣбоу 2 krat, лѣдоу, мирoу 3 krat, радоу (prim. Ass. къ радоу za dat. брѣдоу), санoу, сѣноу „turris“, чноу 2 krat (1 krat tudi v Mar., Zogr., Ass.). Ponavljajo se izrazi миръ, радъ in чнъ, a naglas jim je vsem razen v грѣмъ in morda миръ ter neznanih санъ in сѣнъ „turris“ padajoči na korenu: *čînъ, dârъ, dl̨gъ, dǫ̂bъ, glâsъ, jâdъ* (prim. srb.-hrv. *ȉjed*), *lêdъ, rę̂dъ, rödъ, stânъ*. Glede turkobolgarske besede санъ moremo sklepati iz rus. сановный, сановникъ, сановитый, da je prešla v analogijo besed kakor станъ in чнъ. Ako je Miklošičeva etimologija besede сѣнъ iz **syp-* pravilna, tedaj bi tudi tu lehko imeli razmerje srb.-hrv. *stäti* : *stân* = *sȉpati* : **sŷnъ*. Pri миръ „pax“ je sicer štok. gen. *míra*, sloven. *mîr* in *mír* (Valjavec, Rad 132, str. 190), češ. *mír*, vendar je rus. loc. *мирȕ*, nom. pl. *миры̀* (oboje posebno še v pomenu „mundus“), v izpeljavah *мировȍй, мировàть* (prim. *рàковый, рàковина* i. pod.) in tudi v slovenščini je *mîr*, gen. *mirû* povsem navadno naglaševanje, prim. pri Prešernu v faksimilirani izdaji: *„Mir ù ne nájde révež, ak preíše — Vse kráje, kar jih strȍp pokríva néba.“* Vsekako je pri *mîr* lahek vpliv slučajev kakor *dâr, pîr, žîr* i. pod. Izmed pristnih osnov na *-u-* je dobil *synъ* „filius“, ki bi se moral glasiti po razmerju *dhūmòs* : *dýmъ* = *sūnùs* : **sýnъ*, splošno slovanski padajočo intonacijo na korenu. Štok. *vȑha* mesto *vȓha* je v slovanščini vkljub lit. *virszùs* sekundarno (prim. Leskien, Gramm. d. serbokroat. Sprache 138). Slovenščina in ruščina govore za padajoči naglas na korenu (v čakavščini je po Beliću, Извѣстія petrogr. akad. XIV, 2, str. 214 *vrhà*, kar pa potrebuje bližjega pojasnila). Od nekdaj je bil na sufiksu naglas pri ujevski osnovi v *volȁ*, med tem ko je bil v *dömъ, mëdъ, pölъ* padajoči besedni naglas na korenu. Izmed šest nedvomnih osnov na *-u-* jih je tedaj bilo ali postalo pet z naglašeno padajočo intonacijo na korenu, a razen tega sta izražali le dve živa bitja, vse pa so bile dvozložne. Če sedaj s tega stališča pregledamo slučaje analogije v genetivu in lokalu sing. — ne glede na to, ali ni morda med njimi le še kaka prava osnova na *-u-* —, tedaj moramo reči, da je vseh 14 slučajev analogije v genetivu in lokalu sing. dvozložnih in da so vsi izrazi za nežive stvari, glede intonacije pa jih je deset nedvomno padajoče naglašenih na korenu, a drugi trije se temu bistveno ne protivijo. Preostane torej le грѣмъ, ki ga štok. gen. *gŕma*, čak. *grmà* (Belić l. c. 214) in sloven. *gȓm* za *gr̀m* (gl. Škrabec, Cvetje XIII. 7) določajo kot *grmȁ*. Zdi se mi pa, da poleg fakta, da bi bilo грѣмоу v Evh. jedini slučaj analogije v genetivu in lokalu sing., tudi izpeljava sloven. *grmovje*, srb.-hrv. *gr̀movina* proti *listje — lišće* i. pod. govori za to, da imamo tu staro ujevsko osnovo. Prim. še po Miklošiču, Lex. palaeoslov. къ грѣмоу v ruskem tekstu Zlatostruja XII. stol. Pa naj je temu tako ali drugače, ta jedini primer na gornji konstataciji v bistvu ničesar ne izpremeni, ravno tako malo kakor n. pr. sekundarno rusko *лёдъ — льда*. Za to mislim, da je pri slučajih analogije v genetivu-lokalu sing. —

v kolikor niso vmes prave osnove na *-u-* — poleg drugega bil motiv predvsem tudi gotova akcentna kvaliteta. To isto imamo v slovenščini v genetivu sing. na *-û* ter v ruščini v glavnem jedru lokala sing. na vedno naglašeno *-ỳ*. Poleg tega druži v ruščini gornje in njim podobne primere naglaševanje nominativa plur. na *-ы̀*. Kakor se naglašuje *верхѝ*, *меды̀*, *полы̀*, *сыны̀*, tako se naglašujejo tudi *боры̀* (po Bernekerju osnova na *-u-*), *дары̀*, *долгѝ*, *дубы̀* (po akademičnem slovarju in Košutiću), *жиры̀*, *миры̀*, *пиры̀*, *роды̀* (v prv. pomenu), *ряды̀*, *сады̀*, *станы̀*, *чины̀* (po Bern. najbrže osnova na *-u-*), *яды̀* (po Dal'u) i. pod. Da pripada tako naglaševanje prv. osnovam na *-u-* in njihovemu vplivu nasproti *-ы* : *ъвъ* ali *-à* : *-ъвъ* pri osnovah na *-o-*, sem pokazal in podrobnejše razvil v svoji dotiskani ali še ne izašli prvi knjigi o ruskem naglasu.[1]) Tudi glede primerov analogije v genetivu-lokalu sing. v starocerkvenoslovanskih spomenikih mislim, da so bili neki med njimi prave stare osnove na *-u-* (n. pr. чинъ i. dr.),[2]) drugi pa so podlegli njih ožjemu vplivu. S tem pa postane umljivo tudi dat. мирови Ass., Sav., Supr. (3 krat) kot jedina izjema iz pomenske skupine dativa na *-ovi*. Kar se tiče akcentuacije, so mogli gotovo biti tudi slučaji z naglasom na sufiksu, ali ti so, kakor vse kaže, jako rano prešli med osnove na *-o-*, dasi so se mogle nekatere oblike tu in tam arhaistično dalje ohraniti kakor n. pr. od besede *volъ*. Toda to dalje raziskovati, ni tu mesto.

Na postranski moment neživosti, ki se je razvil zlasti v genetivu v severno-slovanskih jezikih, kaže tudi že v stari cerkveni slovanščini običajnost rabe сына (tudi loc. сынѣ se nahaja pogosto). O tem kako je n. pr. v lokalu v gotovih slovanskih jezikih in pri gotovih kategorijah zadobilo *-u* tudi splošnejšo veljavo, ali kako so v nekih severnoslovanskih narečjih velari pritegnili to končnico za seboj, o tem tu razpravljati, seveda ni več moja naloga.

Zadnja skupina analogije po osnovah na *-u-* obsega posamezne redkejše slučaje v instrumentalu sing. in plur., dativu in lokalu plur. Med njimi je najzanimivejši instrumental sing. Tu imamo namreč z jedne strani primere z -ъмь tudi v jednem iz evangelijev, z druge strani pa kažejo neki spomeniki i s tem na severno-slovansko dialektično ozadje. Zadnje je nedvomno v kijevskih in pražkih odlomkih ter v Ostromirovem evangeliju. Kako pa je razlagati pojedine slučaje v Zogr., Ps., Evh. in Supr., je drugo vprašanje. Primeri so: Zogr., Ps., Evh. гласъмь (v Zogr. 2 krat); Zogr., Supr. сънъмь; Zogr. слоухъмь, Ps. щитъмь, Supr. гладъмъ, мрътвъмъ, опасъмъ, трепетъмъ in pri neutrih божьствъмъ, брашънъмъ, господьствьмъ, дѣлъмъ 2 krat, оубожьствъмъ.[3]) Iz načina nahajanja je samo po sebi razvidno, da je razlog za -ъмь v Supr.

---

[1]) Tam govorim i o lokalu na *-ỳ*.

[2]) Glede sufiksa *-nъ* prim. Supr. грозновиѥ (Meillet, Ét. 454, Berneker 355).

[3]) Prim. še v Hil. odl. образъмъ 3 krat (= Kiev. образъмь in pri Ioanu eksarhu). гоубительнъмь, v Sluc. ps. законъмъ (tudi pri Ioanu eks.), рабъмъ in v novgor. evang. мѵръмъ (Scholvin, Archiv f. slav. Phil. II. 495).

drug, nego v glagolskih spomenikih. V teh so primeri sploh zelo sumljivi — izvzemši morda гласъмь, poleg katerega imamo v Ps. še gen. гласоу. Celo pri osnovah na *-u-* se nahaja v spomenikih le -омь, tudi v omenjenih primerih stoji na drugih mestih -омь, vrhu tega pa se ravno v istih spomenikih večkrat pomotoma zamenja ъ in *o*: Zogr. дъвъльно za Mar. довольно, езеръ za езеро; Ps. слъвеса za словеса, въстахъмъ za въстахомъ, отѧгътѣ za отѧготѣ, покръвитель za покровитель; Evh. тръ-търѣхъ za тръторѣхъ, подъбънѫ za подобънѫ (gl. Vondrák, Altkirchenslav. Gramm.[2] 193, 199, 202). Ali ni v сънъмь še ložji pomota nego v дъвъльно, v слоухъмь kakor v въстахъмъ?[1]) Tudi щитъмь se mi zdi brez pomena. Drugače je pač v Supr. V tem obširnem spomeniku ni nobenih zamenjav ъ in *o*, kakor tudi ni prehoda ъ v *o* kot harakteristika za ta spomenik. Nahajajo se samo 4 slučaji, prim. Vondrák l. c. 210, 212: любовънꙑи, смоковьнааго, крѣпокъ, жидохъ, od katerih je zadnji mogoče eventualno tudi drugače razlagati. Zato mislim, je treba tudi za -ъмь v Supr. iskati dialektično ozadje. Vondrák, ki se je največ bavil s študijem cod. Supr., je še v 2. izdaji starocerkvenoslovanske slovnice (str. 34) mnenja, da je kodeks nastal „nekje na vzhodu v bližini ruskega ozemlja". Pa tudi Oblak, ki se je izrazil proti ruskemu vplivu (Archiv f. slav. Phil. XV 344 sl.), išče kraj prepisa „v severni Daciji v smeri proti Karpatom, kjer je mogel jezik kazati že neke na slovaščino spominjajoče posebnosti".[2]) Sicer tudi južnoslov. *-отъ* v instrumentalu sing. osnov na *-o-* ni stara oblika kakor dativno *-отъ* osnov na *-ǫ-*,[3]) vendar se je ta analogija izvršila že v mnogo bolj rani dobi.

To isto, kar velja za instrumental sing., velja v glavnem tudi za dativ plur. Tudi tu nimamo v starocerkvenoslovanskih spomenikih pri osnovah na *-u-* nikjer zapisane končnice -ъмъ, temveč le -омъ, kar ni treba, da je analogija po osnovah na *-o-*, temveč je lehko nastalo tudi pod vplivom *-ove, -ovъ, -ovi*, kakor je to najbrže tudi v loc. *-oh*. Dativno -ъмъ nahajamo le v Cloz. къ вѣрънъмъ in v Supr. невогъмъ, словъмъ, prim. tudi dualno крильма, плещьма. Če tudi ni v Cloz. drugih zamenjav ъ z *o*, vendar pozna prehod ъ v *o* (gl. Vondrák, str. 197). Pač pa vidimo lehko v oblikah instrumentala plur. na -ъми analogijo po osnovah na *-u-*: Cloz. грѣхъми, Evh. даръми 2 krat, гроздъми, оудъми; Supr. апостолъми, сѫпостатъми. Pri samostavnikih грѣхъ, даръ, гроздъ, оудъ smo našli tudi že druge oblike po osnovah na *-u-*: loc. sing. дароу, nom. plur. дарове, gen. plur. даровъ, nom. plur. оудове, gen. plur. оудовъ, грѣховъ in гроздовъ. Pri slučajih v Supr., h katerima je mogoče prišteti še jedini palatalni primer зълодѣими, bi mogli misliti tudi na pomen

---

[1]) Pri Ioanu, eksarhu bolgarskem, nahajamo sicer gen. слоухоу, ali to bi samo po sebi še ne bil noben dokaz za слоухъмь v Zogr.

[2]) V okvir Supr.-Ostr. spadajo tudi gori omenjeni primeri iz cirilskih odlomkov.

[3]) Vprašanje, ali ni *-o-* v instr. sing. -омь nastal pod vplivom dativa plur. stavi n. pr. Ljapunov, Формы Склоненія въ старослов. яз. 13. Ib. 15 izraža misel, da je *-o-* v сꙑномь — сꙑномъ vsled drugih sklonov z *-o-*. Cf. še 39 sl.

zivosti.[1]) Nekaj podobnega je zaslediti v starejši slovenščini (prim. Oblak, Archiv f. slav. Phil. XII. 400) in v staropoljščini (prim. Kalina, str. 102 in 106).

O lokalu даръхъ Ps., дарохъ Evh. in жидохъ Supr. je po gori rečenem pač nepotrebno, mnogo razpravljati. Ker imamo pri osnovah na *-u-* le -охъ, v evangelijih in v psalterju, in ker je paralelno tudi людемъ — людехъ zlasti v Sav. razlagati potem analogije in ne fonetično (gl. Vondrák, Altkslav. Gramm.[2] 190, 414), tedaj moramo tudi v dativnem -омъ — -охъ videti predvsem nefonetičen povod. Lokal na *-oh* nahajamo tudi v raznih drugih slovanskih narečjih, v katerih o fonetičnem vzroku ne more biti govora. Navedbo narečij gl. pri Vondráku, Vergl. slav. Gramm. II. 26 sl. Prim. tudi Ljapunova l. c. 41. Nedvomno govori mnogo za to, da je *-o-* v *-ohъ* že v stari cerkveni slovanščini ne samo fonetičnega porekla. Ne glede na srednjebolgarske spomenike imamo tudi v srbohrvaščini do XVII. stol. *-oh*: трьгохь, инωкохь, облакωхь, одрохь, селохь, братох, устох, тлох, домохь (Daničić 130).

Slučaji analogij po osnovah na *-u-* v stari cerkveni slovanščini so jako poučni. Ne samo da imamo tu embrionalno, kar je potem doseglo tolik razvitek v posameznih slovanskih jezikih, poleg tega opazujemo tudi že tu pri početku takih analogij, kako se ne vrše po istih motivih jednakomerno in v isti smeri pri vseh sklonih, tako rekoč od paradigme do peradigme.[2]) Da se more izvršiti izprememba vsled kakršnega koli vzroka v pojedinem sklonu, za to so dani primeri že iz starejše dobe kakor n. pr. v splošnoslovanskem vokativu osnov na *-i̯o* ali v severnoslovanskem instrumentalu sing. -ъмь. Da pa morejo pri različnih sklonih ene paradigme sčasoma delovati tudi popolnoma različni motivi ter se vdejstviti celo naravnost nasprotne predstave kakor živega — neživega, to nam kaže prvič že stara cerkvena slovanščina. Ves obseg analogičnih tvorb v slovanskih jezikih pa bo prej ali slej zahteval svojo lastno znanstveno precizno ugotovitev in psihološkojezikovno analizo.

---

[1]) Supr. оученними, цѣсарьствиими je razlagatv drugače.

[2]) Seveda tudi ne istočasno in dialektično istovetno.

R. Nahtigal.

Ievr. *$\widehat{k}leu$- ‚teći, plaviti, prati, čistiti'.

Hades, gospodar mrtvih, ima u Homerskim pesmama epiteton *κλυτόπωλος* (E 654, Λ 445, Π 625). Sa čisto formalne tačke gledišta, to bi značilo „onog koji ima slavnu ždrebad". Tako su tu reč obično i stari aleksandrinski profesori razumevali (*κλυτοπώλωι· ἐνδοξοπώλωι ἱππεύς ἀγαθός* Hes.). Ali ne svi. Aristarh[1]) npr. mislio je da znači ‚*κλυτῆ ἐπιπώλησις*' a schol. Townl. E 654 Maaß čisto simbolistički objašńuje ‚*ἁρμόδιον τὸ ἐπίθετον τῶι ἅμα νοήματι τὰ πανταχοῦ ζῶια καταλαμβάνοντι*' (ostala, isto toliko interesna, objašńeńa v. H. Ebeling, *Lexicon Homericum* v. *κλυτόπωλος*). Ako se uzme da ova reč nije nikakav „epitheton otiosum", kako bi rekao Lobeck, nije lako u tom slučaju naći verovatan razlog što će domaćinu podzemnog sveta brza ždrebad, koja su obično potrebna samo trkačima. Jer, ovaj naziv suviše je rečit i neobičan da bi ga smeli smatrati beznačajnim.

Stoga je i ova mrvica sa bogate trpeze homerske filologije uzeta u novije vreme ponovo u pretres. Najpre je A. W. Verall, *Journ. of Hell. Studies* XVIII 1898, 1—14, držeći se sigurne statistike (reč *πῶλος* kod Homera znači samo ‚a foal, a young horse under the mother' i dolazi svega tri puta, a *ἵππος* oko 400 puta), rešio stvar na vrlo jevtin način: *κλυτόπωλος* je pogrešno, treba čitati *κλιτόπωλος*. Ova reč znači za ńega ‚death who frequenteth the fallen, who visiteth them that lies down'. Tako se donekle približio Aristarhovom shvatańu. Sem statistike, bila je merodavna za ovog učevńaka i ta okolnost da Homer ne poznaje, inače po celom svetu[2]) raširenu, vezu između smrti i końa. Ali, U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Hermes* XXXIV 1899, 71, 1 nije primio ove korekture, primećujući da se i Ilij, usled mnogih końa i ždrebadi kraļa Erihtonija (Λ 680), zove *εὔπωλος*,[3]) i da su Hadesova ždrebad (*πῶλος* je u pesnika ženskog roda, up. Kaibel-a Soph. El. 725 i Aristot. *Πολ. Ἀθ.* 138) demoni smrti kao Erinije. Nije baš zgodno pozivati se na reč *εὔπωλος*, jer se tako objašńuje nepoznato nepoznatim; drugi deo složenice *-πωλος* kao da je imao još neko značeńe pored poznatog *πῶλος* ‚ždrebe'. To potvrđuje Eust. 1431, 53: „*εὔπωλον . . . . ἢ ἀντὶ τοῦ εὔζωιον ἢ εὔιππον ὡς ἀπὸ μέρους ἢ τὴν εὔγεων καὶ εὐβωλοστρόφητον ἢ εὖ περιπολουμένην κατὰ ἔκτασιν τοῦ ο ἤτοι τὴν*

[1]) K. Lehrs, De Aristarchi studiis Homericis 153 poriče da bi to moglo biti Aristarhovo shvatańe.

[2]) J. Grimm, D. Mythol. ⁴ 261.

[3]) Ova reč znači za A. W. Verall-a ‚good to visit'.

εὐδαίμονα καὶ εὐοίκητον". Kako se vidi ne govori se samo o ždrebadima. Pored κλυτόπωλος i εὔπωλος imamo kod Homera Ἐχέπωλος, ταχύπωλος i αἰολόπωλος, a kod Hesihija glosu καλλίπωλε· ἱππότα.[1]) Ovde je odmah jasno koje je značeńe verovatno. Isto je tako razumljivo kad Pindar fr. 243 Schroeder zove Posejdona κλυτόπωλος. Ali kad se kaže da εὔπωλος znači i εὐγεως i kad se zna da se to odnosi na Troju, koja se zove i εὐρεῖα, ἐριβῶλαξ i ἐρίβωλος, može se pomišljati da -πωλος znači i ‚ravnica', a ne samo ‚ždrebe'. O tome posle.

P. Stengel, *Opfergebräuche d. Griechen*, 154—162, misli da je Hades dobio naziv κλουτόπωλος analogijom prema besnom jahańu mrtvaca (‚wilde Jagd') i istakao je htonski karakter žrtvovańa koňa. Slično ističe vezu između mrtvaca i koňa i L. Radermacher, Das Jenseits im Mythos d. Hellenen 44, 3 (literatura!), a od starijih B. Schmidt, Volksleben d. Neugriechen I 226, 2.

Predstavu o koňu kao demonu smrti opširno je obradio L. Malten, *Jahrb. d. archäol. Inst.* XXIX 1914, 179—225. Prihvativši mišljeńe von Wilamowitz-Moellendorff-a, pokušao je mnogim primerima iz starog i novog vremena da utvrdi korenitu vezu između koňa i gospodara podzemnog sveta. Štaviše, prema ńegovom nahođeńu, i mrtvac se pojavljuje u obliku koňa kao i demon smrti.[2]) Tu predstavu, primeńenu na naš slučaj, objašńuje L. Malten rečima Homerskim (*E* 654 = *Π* 625 : εὖχος ἐμοὶ δοίης, ψυχὴν δ' Ἄιδι κλυτοπώλῳ) i legendom o otmici Persefone, koja nam je poznata istom iz Homerskih himni (hymn. Hom. in Cererem), natruńenih orfičkom teologijom.

Ima nekoliko momenata koji ne dopuštaju da se primi ovo tumačeńe za naš slučaj. Legenda o otmici Persefone nije poznata Homeru: prema ńegovim informacijama ona sedi kraj svog kraljevskog supruga u hadu i vlada strogo i nemilosrdno. Doduše, ovaj momenat nije važan, jer homer nije pisao kakvu universalnu enciklopediju i jer ne smemo praviti zaključke *ex silentio*. Važnija je ta okolnost da je veza između koňa i smrti po svoj prilici predgrčka. Ovo verovańe su imali već narodi koji su pre dolaska Indoevropljana nastavali obale i otoke Sredozemnog Mora. Ti su narodi verovali da mrtvac putuje na onaj svet: ili jaši ili se vozi. Primera imamo na etrurskim vazama, gde je grčki uticaj pozan i na poznatom sarkofagu iz Aja-Trijade na Kreti up. C. Schuchhardt, *Alteuropa* 195). Iz Homerskih stihova, na koje se poziva L. Malten, vidimo nesumńivo da duša sama dolazi u Hadesov dom, a ne da Hades dolazi po ńu ili makar pred ńu.[3])

---

[1]) Do duše u kodeksu stoji καλλιπόρε· ἱππικότα, koje M. Schmidt čita kao gore. Ja bih pre čitao καλλίπωλοι· ἱππικοί; up. ἐχέπωλοι· ἱππικοί. Hes.

[2]) „Der Töter wie der Tote erscheinen in der Gestalt des Pferdes" str. 235. Nema primera da je sam Hades koga usmrtio, pogotovo ne u obliku ždrebeta.

[3]) E. Rohde, Psyche [2] I 26 g.

On kao *ἄναξ ἐνέρων* ne odlazi nikud i ne ostavlja nikad svog carstva. To je pravilo. Dva izuzetna slučaja daju tom pravilu još veću važnost. Kod Homera ostavlja Hades svoj presto samo onda kad je Herakle napravio poznati skandal sa Kerberom i ozledio samog gospodara. Drugi slučaj je otmica Persefone. Tu je posve prirodno da Hades-Plutos potraži sam sebi živu i mladu suprugu, jer, prema grčkom shvatanju, ni bogovi ne čine u tom nikakva izuzetka. Budući da je pravilo da se mlada dovodi ili na kolima ili na konju, morao je i Hades tako učiniti. Ali zbog ovog jedinog slučaja, koji, po svoj prilici, nije poznat Homeru, nije mogao kod Homera dobiti epiteton *κλυτόπωλος*. Pogotovo ne kao demon smrti koji u obliku konja dolazi na ovaj svet, jer za tu predstavu nije mogao L. Malten navesti nijednog primera. U Homerskim pesmama, koje su u ovom slučaju prvi svedok i pouzdanik, nema dokaza za Malten-ovo mišljenje.[1]) Sumnju u to mišljenje pojačavaju i druga imena podzemnog cara. U prvom redu *Κλύμενος* i *Περικλύμενος*, koja pokazuju jasnu vezu sa prvim delom složenice *κλυτό-πωλος*, zatim *Πλοῦτος* — *Πλουτεύς* — *Πλούτων* i *Εὐβουλεύς*. Hades ili podzemni Zevs (*Ζεὺς χθόνιος*) uživao je osobit kult u Hermioni kraj mora gde je bio i direktan put u podzemni svet (Strab. VIII 6, 12). Tu je bio poznat pod imenom *Κλύμενος* (Paus. II 35, 9, Lasov frg. kod Athen. 624 e i Callim. fr. 478 Schneider). Po njemu se zove i Persefona *Κλυμένη* (Welcker, Ann. d. Inst. 1845, 172). Ali *Κλυμένη* je ime i jedne Okeanove kćeri (Hes. theog. 351 i 508 Rzach) a *Κλύμενος* je sin Orhomenov (eponim poznatog grada kraj jezera Kopais i ponora Melas, Steph. Byz. v. *Ἀσπληδών*). U Orhomenu su stanovali Minijci, kralj Minij je sin boga voda Posejdona, njegova kći se zove *Κλυμένη* (Hom. λ 326). Jedan kralj Minijaca zvao se *Κλύμενος* (Hom. γ 452); a *Κλυμένη* je ime Nereide, morske vile (Hom. Σ 47). Isto se tako zove žena Nauplija (Apollod. bibl. III 2). Interesno je ime jedne hetere *Κλυμένη* (JG II 766_{11} iz IV v.), koje Bechtel, Hist. Personennamen 566 dovodi u neposrednu vezu sa istoimenom Okeanidom. Ta je veza moguća, ali je mnogo verovatnija veza sa uobičajenim, malo pejorativnim, imenom za heteru *κλύσμα* (Poll. onom. VII 39: *ἡ κατατετριμμένη ἑταίρα κλύσμα καὶ πλύμα* up. VI 126 i glosu *ὑγρός· ὁ εὐκαταφερὴς εἰς ἡδονάς* Hes.). Za naše pitanje vrlo je važna činjenica da se mati Deukalijona zove *Κλυμένη* (schol. Ambros. et Harl. κ 2), a isto tako kći morske boginje i mati Faetona, zbog kojeg je nastao potop (Hygin. fab. 152 b i 154, schol. Strozz. Germanici Arat. p. 174, 6 Br., Eustath. 1689, 4, i schol. λ 326, up. C. Robert, *Hermes* XVIII 1883, 437). Istu predstavu sadrži i ime *Κλύμενος*: tako se zove jedan sin Neleja (reka Nelej, Arist. mirab. 170, up. H. Usener, Götternamen 13, 25) ili Posejdona (Eur. Phoen. 1155, schol. Pind. Nem. 9, 61; up. E. Bethe, Theban. Heldenlieder 60). Kći kralja Minija zove se i *Ἐτεοκλυμένη* (schol. Apoll. Rhod. I 230).

[1]) Up. i Roscher, Mythol. Lex. I 1781.

Podzemni car ne zove se samo *Κλύμενος*, nego i *Περικλύμενος· ὁ Πλούτων. καὶ πόα, ἡ καὶ κυκλάμινος* Hes. Kaošto se morski demon Protej i svi drugi rečni demoni mogu svaki čas pretvarati u razne životiňe, tako isto i Periklimen (schol. Apoll. Rhod. I 156, Hes. fr. 14 Rzach, schol. Ven. A B 336, schol. λ 286, Eustath. 1685, 62).[1]) Sam Protej je imao sina imenom *Θεοκλύμενος* (Eur. Hel. 1165). Periklimen ili Teoklimen zove se i ļubavnik Izmene (Mimn. fr. 21 Hill. Crus.), poznatog božanstva vrela i reka. Kako se u Homerskim pesmama jedan vračar-prorok zove Teoklimen (ο 256, ν 350), moglo bi se posumńati da li se i ova imena s pravom ovamo stavļaju t. j. da li ona ne spadaju ka porodici **k̂leu̯* ‚slušati etc.'. Ali, kad se zna da su božanstva vrela i voda postala istom sekundarno božanstvima proricańa kao Protej itd., ova sumńa nije osnovana. Ime *Θεοκλύμενος* objašńuje poznati izraz *διιπετὴς ποταμός* (v. o tom W. Schulze, quaest. epicae 237). Kod Evripida zameńuje Teoklimen morskog Proteja. I Periklimen kao Klimen pokazuje očevidnu vezu sa vodenim demonima, pa se ova imena mogu pribrojiti porodici reči kojima je matica ispisana na čelu ovog članka.[2]) Smešna su stara tumačeńa kao za Klimena ‚*ἀκουόμενος ὑπὸ πάντων*' ili ‚*ὅτι πάντας προσκαλεῖται εἰς ἑαυτόν*' (Suid. v. *Κλύμενος*), a za Klimenu ‚*διὰ τοὺς θαλαττίους ἤχους*' ili ‚*ἐξάκουστος*' (v. Steph. Thes. v.). Zašto da se upravo božanstva voda i reka zovu ‚slavna'? Ni jedan drugi epiteton Hadesa ne pokazuje boga kao ‚slavna': *εὐκλής· ὁ ἅιδης: καὶ ὀνομαστός καὶ εὐειδής* Hes. Ovde je M. Schmidt s pravom razlikovao *εὐκλήις* ‚bene obseratus' (aktivno značeńe je verovatnije kad se radi o samom božanstvu) i *εὐκλειής*. Hades-Pluton stanuje u svakoj zemaļskoj pukotini ili podzemnoj pećini, koje se zovu *πύλαι Ἀίδαο, τάρταρα* i *πλουτώνια*, i otkļučava i zakļučava vode što dolaze iz ńegovog podzemnog dvora.[3]) Zato se i peva u Orfičkim Himnama (XVIII 5 Abel) „*Πλούτων, ὃς κατέχεις γαίης κληῖδας ἁπάσης, πλουτοδοτῶν γενεὴν βροτέην καρποῖς ἐνιαυτῶν.*"

Odatle i vrlo stara veza između Plutona-Hadesa i eleusinskih agrarnih božanstava, Demetre i Persefone. S punim pravom naglašuje L. Radermacher, o. c. 86, da je Pluton-Hades jedna osoba, pa ipak i on, kao i svi ostali učevńaci, ne sme da identifikuje božanstva *Πλούτων* i *Πλοῦτος*. Ništa prirodnije od te identifikacije! Kao *Κλυμένη* tako je i *Πλουτώ* ime jednoj Okeanidi (Hes. Theog. 355), a ujedno i drugarici Persefone (hymn. Hom. in Cer. 422). *Πλοῦτος* je stariji oblik nego

[1]) Ovim svedočanstvima dodajem: Euphor. fr. 77 Meineke (iz Eudoc. viol. 333) „*ὃς ῥά τε πᾶσιν ἔϊκτο θαλάσσιος ἠΰτε Πρωτεύς*" (sc. *Περικλύμενος*) i Philodem. *π. εὐσεβ.* p. 49 Gomperz.

[2]) *Περικλύμενος* (=) *ἀγέρωχος* λ 286 objasniće se docnije. I on je sin Neleja.

[3]) Up. o tome Plat. Phaed. 112 E—113 C; Strab. IX 2, 16: „*τοὺς μὲν ἔφραξαν τῶν πόρων, τοὺς δὲ ἀνέωιξαν*". O. Gruppe, Griech. Myth. 402 d. nije dovoļno razumeo odnošaja između zemaļskih voda i podzemnih, u kojima stanuju mrtvaci. Ovo se verovańe i danas očuvalo, B. Schmidt, Volksl. d. Neugr. 236.

Πλούτων, jer dolazi već hymn. Hom. in Cer. 489 i Hes. Theog. 969. Pored ova dva oblika ima i treći, *Πλουτεύς*, koji se nahodi i na natpisima i koji nije nastao jednostavno iz metričkih razloga. Može se postaviti: *Πλοῦτος : Πλούτων* = *Τρῖτος : Τρίτων* i *Πλοῦτος : Πλουτεύς* = *Εὔβουλος : Εὐβουλεύς*. Ime *Πλοῦτος* je zapravo adi. verb. za *πλέω* *pleu, teći, plaviti, plivati, prati'. *(Πλοῦτος* ∞ **πλουτός* kao *Γλαῦκος* ∞ *γλαυκός)*. Sama reč označuje najpre konkretno, živo božanstvo, pa posle,[1]) sekundarno, ono što donosi to božanstvo, a to je *‚ἡ ἐκ τῶν σπερμάτων ἐπικαρπία'*. Isti pojam sadrži i ime ńegove supruge Persefone: prvi deo imena ovog agrarnog božanstva je srodan sa ‚far brašno', a drugi deo sa *‚εὐθένεια*, ähanás, goněti'.[2]) Drugom ću prilikom pokušati da obrazložim podrobnije ovo shvataňe imena *Πλοῦτος — Πλούτων*, a zasad navodim samo ova svedočanstva: zakletva efeba kod Poll. VIII 105: *„ .... καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλεύσω δὲ καὶ καταρόσω ὁπόσην ἂν παραδέξωμαι κτλ.“* (up. Thalheim, Pauly — Wissowa RE X 2738 i Öhler ibid. v. *ἐφηβία*); zatim u Stephan. Thes. v. *πλέω: „εἰς ὥρας ἐγὼ πλεύσω φυτεύσω“*[3]) s jedne strane i glosu *πλούσιον· θαλασσιοειδές· οἱ δὲ τὸ ὕδωρ* Hes. s druge strane. Prema tome, *Πλοῦτος* isto kao i *Κλύμενος* puštajući vodu iz mesta zvanih *τάρταρα*, kojim je obilovao grčki krš, plavi neznatne ravnice i polja u tom kršu. Tako donosi plodnost, ali često i odnese sve opet u *τάρταρα*. Odatle ńegova dvostruka priroda: plodnost i bogatstvo za grčkog seljaka, ali i propast i smrt. Tako je razumljivo da se kaže *βαθύπλουτος*, ali nikad **βαθύολβος* (up. Br. Keil, *Εἰρήνη*, Lpzgr. Berichte, kń. 68, sv. 4, 1916, 45, 1). Tim se ujedno objašńuje i čudnovati epiteton podzemnog gospodara, *Εὐβουλεύς· ὁ Πλούτων* Hes., koji prvobitno nije bog proročišta kako se obično misli (Kern, Rohde, P. Foucart). Ko će da traži dobre savete u gospodara podzemnog sveta? Eubulej je jasno označen, zajedno sa Plutonom, kao agrarno božanstvo u eleusinskom kultu. Kad se ima u vidu useljavaňe bojotskih božanstava u atičke kulte[4]), sme se smatrati da je ime *Εὔβουλος — Εὐβουλεύς* bojotsko, a ne atičko, jonsko. Označuje onog koji daje ‚lepe grudve zemlje' (boj. *βοῦλος* at. *βῶλος*). To ime odlično odgovara agrarnom božanstvu. I doista, u bojotskoj Lebadiji nalazi se jedan *τάρταρον* ili *Πλουτώνιον* sa natpisom *Εὐβούλου* (Strab. IX 2, 38 i Ulrichs, Reisen u. Forschungen I 169). Prirodno da je htonski i agrarni *Εὔβουλος — *Εὔβωλος* mogao kao Klimen i Periklimen sekundarnim putem postati božanstvom proricaňa (v. Gruppe, Gr. Myth., Index v. Quellenmantik).

Kako se može iz dosadaňeg izlagaňa videti, predstava o htonskom

---

[1]) Up. o tom procesu W. Schulze, Stzber. Ak. Berlin 21. XII. 1916 i Kretschmer, Glotta X 238.

[2]) Rekao bih da ovaj **gʰen-* treba tražiti u imenu *Ἀργεϊ-φόντης*.

[3]) O natapaňu se govori u Hom. *Φ* 257 d.

[4]) Up. o tom E. Sittig, De Graec. nominibus theophoris 28, 1.

demonu koji plavi[1]) čini vezu izmedu ovih raznih hipostaza. Stoga imamo pravo da pored imena *Κλύμενος*, *Περικλύμενος*, *Θεοκλύμενος*, zatim *Πλοῦτος* stavimo i ime *κλυτόπωλος*. Prvi deo reči *κλυτο-* kao i imena *Κλύμενος* etc. spada porodici **k̂leu-*, zastupanoj u grčkom sa *κλύζω*. To je već unekoliko učinio i Curtius, Grundz. d. griech. Et.[5] I 151 stavivši, sa upitnikom, ovamo ime nimfe *Κλυμένη*. Pre nego pređemo na te reči, treba odrediti značeńe drugom delu *-πωλο-*. Sad je jasno da to nije nikakvo ‚ždrebe', nego ‚ravnica, polje, livada', kaošto je već napred rečeno *(εὔπωλος = εὔγεως)*.

Onaj kome se pred orańe moli grčki seļak (Hes. opp. 465), koji se zove **Εὔβωλος — Εὐβουλεύς* i *γάμορος Ἀΐδης* (v. Hesych. v. *ἐμπεδής*), i na čije livade doleti duša, ostavivši na zemļi telo i grobnicu, kako to lepo kazuje grčka dekadansa (*λειμῶνας ἐπὶ Κλυμένου πέποταται*, Anth. Pal. VII 7, 9), treba da se zove *κλυτόπωλος* ‚koji plavi ravnice'. Reč *πῶλος* ili verovatnije *πῶλον* spada ka **pelā-*, prostrti; širok, ravan' (up. Hirt, Idg. Ablaut § 284) i znači ‚ravnica' kao srodne *πλάξ* pṛthiví plānus Mediolānum Flur Feld polje' (up. Walde[2] v. ‚palam plānus' i Boisacq v. *παλάμη πέλανος πλάξ*'). Kaošto se usled disimilacije[2]) izgubila likvida kod reči *δρύφακτος φατρία γαστήρ φαῦλος ἔκπαγλος* tako i u *πῶλον* < *πλῶλον*. Tako isto i *κᾶλον* < *κλᾶλον*, a ne < *κᾰϝ-ελον*. Reč *κᾶλον* ‚drvo lađa' nije samo atičkojonska, nego i dorska. To znamo pouzdano iz Hipokratova pisma eforima (Xen. Hell. I 1, 23), pisanog lakonskim dialektom, i iz govora lakedajmonskog izaslanika kod Arist. Lysistr. 1253 Leeuwen, koji dobro pazi na svoj dialekat (vs. 1077 *δρῆν*. i 1004 *σιγῆν*). Kad bi bilo *κᾶλον* < *κᾰϝ-ελο-ν*, glasilo bi u dorskom *κῆλον*, a nikako *κᾶλον*, jer *ᾱ* + *ε*, *ε* ili *η* > at. ionsko *ᾱ*, inače *η* (up. *φανός* i *φηνός* i v. C. Buck, Introduction . . . . . Greek Dialects 34). *κᾶλον*[3]) znači zapravo ‚cepanica', zatim ‚(sečeno) drvo, (drvena) lađa' i spada ka **(s)qel-* **(s)qelā-*, dakle *κᾶλον* < qlā-lo-n (v. P. Person, Beiträge 174 sa literaturom). Ovamo spada i *κελοί* (Hesych. v. *κελέοντας*), zatim ‚*κᾶμα*, *κλών* (*Α* 584 *ἐκλάσθη δὲ δόναξ*) i *καλαῦροψ* (v. Bechtel, Lexil. z. Homer 185), a od naših ‚klada, kolac, klin, klip, klis, člên'. Za značeńe ‚drvo-lađa' up. rusko ‚kolóda', let. ‚dûris' i ‚*ἄδρυα· πλοῖα μονόξυλα*' Hes., pa got. ‚skip', nem. ‚schiff' (ka **sqeip-*, **sqeib-* ‚cepati', v. Uhlenbeck PBB XXVII 131). U raznim značeńima koja pokazuje rusko ‚kolóda', može se porediti grč. *ἀκάτιον*. *κᾶλον* je lađa primitivna od jednog komada drveta,[4]) a *ναῦς* (ka *(se)näˣu ‚*νεῦρον* av. snavarə snovati' Hirt, Idg. Ablaut § 478) je

---

[1]) Ovamo spada i glosa *Καλυδνατος· Ἀϊδωνεύς* Hes., koju nije opazio H. Güntert, Kalypso 192. Voda i blato daju bitnost carstvu mrtvih.

[2]) Up. sad E. Schopf, Die konsonantischen Fernwirkungen: Fern-Dissimilation, Fern-Assimilation u. Metathesis. Göttingen 1919, 149.

[3]) Pogrešno o tome Meyer-Lübke, REW 1481.

[4]) O „Einbaum" v. J. Hoops, Reallex. IV 94 i E. Lidén, Stud. z. Sprachgesch. 34. Kao *κᾶλον* i slov. *čьlnъ* < *qḷ-nó-s*.

‚sašivena vezana' od kore ili kože (up. Apollin. Sidon. VII 371: „pelle salum sulcare Britannum ludus et assuto glaucum mare findere lembo").

Imena *κλυτόπωλος*, *Κλύμενος*, *Περικλύμενος* i *Πλοῦτος — Πλούτων* sadrže isti pojam. *Κλύμενος* i *Περικλύμενος* su participi sa sličnim značeńem koje pokazuju adi. verb. na *-to-*: radńa sadržana u glagolu pokazuje ńihovo stalno obeležje. Ovamo spadaju *Ὀρχομενός*, *Ἀλαλκομενεύς*, *Δυναμένη*, *Εἰδομένη*, *Μελπομένη*, *Ἰάλμενος*, *Ὄρμενος*, *Τεισαμενός*, *Ἀκεσαμενός*, *Ἀλεξαμενός*, *Ὀρχησαμενός*,[1]) *Στησαμενός*, *Φαμενός*.[2]) Aktivno značeńe pokazuje i *ἵκμενος οὖρος*, koji su rimski pesnici pogrešno preveli sa ‚aurae optatae'. *Ἵκμενος* je po svoj prilici jaki aorist[3]) od osnove *ϝικ-*, koja se nalazi u *ἴσσω* < *ϝαι-ϝικ-ιω* i koja je srodna sa nem. wiegen, aufwiegeln ‚staviti u kretańe'. Primarni „koren" ove porodice je poznato **u̯ĕi̯-* ‚kretati' sa raznim determinativima (*u̯eiq-*, *veig-* etc.) i nahodi se u našem ‚vijati'. Prema tome, *ἵκμενος οὖρος* je vetar koji lańu napred goni, a ne ‚želeni' kako misli W. Schulze, qu. ep. 493.

Obično se uzima da je **klĕu-* ‚teći etc'. zastupano u grčkom samo sa proširenim *κλυδ-* (*κλύδων*, *σύγκλυς*, *κλύζω* < *κλυδ-ιω*), ali reči *Κλύμενος* i *κλυτόπωλος* jasno svedoče da i u grčkom imamo jednostavni „koren" bez determinativa. To potvrđuje i ime legendarnog vrela i jezera u Arkadiji *Κλείτωρ*, *Κλείταιον ὕδωρ*, *Κλιτόριον*[4]) (možda i *κλειτορίς*). *Κλείτωρ* (< *klēu̯e-tōr*) je bilo bez sumńe najpre ime samog božanstva, koje je sedelo u tom vrelu, pa je posle preneseno na vrelo i na celo mesto. Pored *κλυτο-* u *κλυτόπωλος* imamo Okeanidu *Κλυτίη* (Hes. Theog. 352) i jednog heroja imenom *Κλυτίος*, kome se otac zove *Εὔρυτος* (v. schol. Laur. Soph. Trach. 266). Možda i reč *κλύσις* (< *klu-ti-s*) ‚prańe' (Hippocr. 385, 10) sadrži osnovu bez determinativa *-d-*. Ostale grčke reči ove porodice imaju proširenu osnovu, kojoj se značeńe kreće između ‚plaviti' i ‚prati, čistiti' (up. *πλέω* — *πλύνω*) : *ἀποκλύζω* ‚sprati' (Arist. ran. 1340, Plat. Phaedr. 243 D) i *ἀπόκλυσις*, *διακλύζω* (Arist. gen. anim. II 4, 27 i probl. 27, 3; Eur. Iphig. Taur. 107) i *διάκλυσμα* (Dioscur. I 53, 116), zatim *ἐγκλύζω*, *ἐκκλύζω*, *ἔκκλυσις*, *ἔκκλυσμα*, *ἐπικλύζω*, *ἐπίκλυσις*, *ἐπικλυσμός*, *κατακλύζω*, *κατάκλυσις*, *κατακλυσμός*, *κλύδων*, *κλύδιον*, *κλυδώνιον*, *κλυστήρ*, *μετακλύζω*, *περίκλυσις*, *περίκλυσμα*, *πρόσκλυσις*, *πρόσκλυσμα*, *προσκλύστιος*, *ποταμόκλυστος*, *ὑπέρκλυσις*. Starije značeńe ‚teći' sa prenesenim ‚bujati, rasti' pokazuje Hesihova glosa *κλύζει· πλημμυρεῖ*, *ῥέει· βρύει*. Možda i ime jedne reke u Frigiji Cludrus (Plin. n. h. V 29) spada ovamo.[5])

[1]) Up. A. Wilhelm, Philol. N. F. XIV 485.

[2]) Pravilo koje navodi Herodian. I 180, 24 Lentz ne može se svagde primeniti, jer lična imena meńaju akcenat.

[3]) Up. Brugmann-Thumb 365 i Hirt, Hdbch² 552.

[4]) Tako propisuje Herodian. II 536 Lentz. O sličnim pojavama vulgarnog itacizma v. Bechtel, D. hist. Personennamen 252: *Κλίταρχος*, *Κλιτίας*. — O čudnoj vodi toga vrela govore Liv. XXXIX 35, 8; Ovid. met. XV 322; Plin. n. h. XXXI 16 i drugi.

[5]) Teže je misliti na kakvu vezu sa rekom *Κλῆς* (Cramer, Anecd. Graeca II 134).

Prirodno je da naše **k̂leu-* bude zastupano i u staroindijskom dialektu. Ali, gotovo svi leksikografi smatraju sti. श्रु *śru* pogrešnom grafijom mesto poznatog i običnog श्रु *sru*. Tako se tvrdi u velikom Petrogradskom Rečniku v. श्रु, tako Whitney, Die Wurzeln, Verbalformen etc. 180, i Uhlenbeck, Etym. Wörterb. v. *çrávas*. Pri tom nijedan ne objašńuje odakle ta greška koja se čita u raznim rukopisima. Ta „greška" se jednostavno time objašńuje da i u staroindijskom postoji formalno sa **k̂leu- ‚śrávas κλέος* etc.' identično, a po značeńu srodno sa **sreu-* naše **k̂leu-*. Jer, sem reči *śru, śruvat, śravāyan, śravasyu, aśrāvayam* itd., zatim *śrusam* (Atharva-Vēda I 3, 6) nahodi se ime jesenskog meseca *śrāvaṇa* (Pāṇini IV 2, 23 i dr.), koji se spomińe u molitvama zbirki Gṛhya-Sūtra i Atharva-Vēda. Ovaj mesec, jedan od Nakṣatra, počińe jeseńim ekvinokcijem i donosi kišu i poplavu (v. A. A. Macdonell & A. B. Keith, Vedic Index of Names and Subjects I 420 i G. Thibaut u Bühler, Grundriß III/$_9$ 19). *śrāvaṇa* : *śravaṇa* = *sāvana* (jedno godišńe doba kad se gńeči *sōma*): *savana* (gńečeńe *sōme*). Prema tome, ne može biti sumńe da je **k̂leu-* zastupano i u staroindijskom u prvom značeńu ‚teći, plaviti', iako ne mnogim primerima.

Protivno staroindijskom koje pokazuje samo prvo značeńe, sačuvalo se u jermenskom, litavskom i latinskom samo izvedeno, posledńe značeńe ‚prati, čistiti'. U jermenskom imamo *lva-na-m* (aor. *lva-ç-i*) ‚perem', imp. *lva* ‚peri', zatim *an-lvay, an-lvaç* ‚neopran', *lva-li-k'* ‚praće', plavļeńe', koje HÜbschmann, Arm. Gramm. I 454 neodlučno dovodi u vezu sa *πλύνω, πλυτός* sti. *āplu* ‚prati se', lit. *pláuti* ‚plákati'. Meni se veza sa **k̂leu-* čini mnogo verovatnijom, porediv̌si jerm. *lu-r* ‚glas', *ls-e-m* ‚čujem', aor. *lv-ay*, fut. *lv-iç-em*. Mnogo mańu verovatnost ima veza sa jerm. *log-ana-m* : **λόϝω*, lautus, lavāre. U litavskom se očuvalo samo značeńe ‚čistim, metem', *szlúju, szlaviau, szlavinëju*, zatim *szlúta* 'metla', let. *szlauzīt* ‚mesti, brisati', ali ime mesta *Szlavė* — *Szlovė* daje zakļučivati na prvobitno značeńe.

Latinski refleksi su dosta nejasni usled nedovoļno ispitanih akcenatskih odnošaja. Plin. n. h. XV 119: „*cluere* enim antiqui pro purgare dicebant", a Serv. Verg. Aen. I 720: „quia veteres *cloare* purgare dixerunt". Solmsen, Studien z. lat. Lautgesch. 132 misli da **clōrō* po 3. konjugaciji nema nikakva oslonca. Paralelu za *cluere* — *cloare* daje *lavere* — *lavare* : *cloare* mesto *clováre* (< *clouáre*) analogijom prema pravilnom *clúō*, a *cluere, cluō* usled *cluébam, cluāmus* (v. Sommer, Hdbuch $^{2-3}$ 110). Teže je objasniti zamršene *cloāca* i *cluāca*. Solmsen, o. c. 141d misli da je pravilno staro *clovāca* dalo *cloaca*, a *cluaca* da je retko i nepravilno. Sommer, naprotiv, da je na natpisima sačuvano *clovacas* (CIL I^2 590$_{39}$, 1537) rekonstrukcija prema **clúvō* i da je ovo dalo *cluō*. Za ńega je *clováca* pravilni, očekivani oblik (**clováca* < *clováca* kao *avíllus* — *ovis* i *favíssa* — *fovea*). Brugmann, Grundriß^2 I 231 i 320[1]) smatra oblike *cloaca* — *cluaca*, o kojima su već rimski grama-

[1]) Slično i C. Juret, Dominance et résistance dans la phonétique latin 238, koji ne veruje u vezu sa *cluo*.

tičari imali podeljena mišljenja (v. mesta navedena u Thesaur. Linguae Lat. v. *cloaca*) samo grafičkim kolebanjem oko zatvorenog *o*, a Grundriß² I 836 drži oblik *clavaca* vulgarnim, u kome je zatvoreno *o* asimilovano naglašenom *a*. Na vulgarni uticaj moglo bi se misliti pre kod oblika *clovaca* na natpisima po primeru koji nam pružaju grafije *povero* (CIL III p. 962 n. 2) — *puer* i *perplovere* (Paul. Fest. 250), *plovebat* (Petron. XLIV 18), gde je *v* nastalo epentezom koja je poznata u vulgarnom latinskom (v. Schuchardt, Vokalismus d. Vulgärlat. II 520—524 i Gröber, Arch. f. lat. Lex. I 144). Oblik *clavāca* (kod Non. 209) je gramatička rekonstrukcija prema *claváre* (< *clováre*), ako se i u ovom slučaju ne prizna jedna pojava vulgarizma. Da u klasičnom latinskom nemamo očekivanog, pravilnog **clavāca* nego *clo/uāca*, može se tim objasniti da je ova kulturna reč nastala dosta pozno, u vreme kad je zakon ‚*ou* > *au*' već prestao delovati.

Walde² v. ‚*cloāca*' uzima za osnovno značenje ‚bespülen'. Kako se moglo videti iz grčkih primeraka, ovo je značenje previše usko. To potvrđuje i jedna latinska reč. Stari geografi spominju mesto *Cluana* (Pomp. Mela II 65, Plin. n. h. III 111), ali ne kazuju tačno gde je. U CIL IX p. 554 stoji primedba: „ad ostium Chienti fluvii collocant Cluanam antiquam". Tako je i Nissen, Ital. Landeskunde II 421 identifikovao ovo mesto, koje leži na morskoj obali, sa vicus Cluentensis na ušću reke Cluentus (danas Chienti), ali je u nedoumici da li je grad dobio ime od reke ili je obratno po njemu nazvana reka. Kaošto će se posle iz keltskih primeraka videti, mnogo je verovatnije da je reka dala ime gradu. Ime reke *Cluentus* (< *Clúentus*) pokazuje sasvim jasnu vezu sa **klеu-*. Jedan pozni pisac (Paul. Diac. de gestis Langob. II 16) spominje *lacus Clitorius* u Umbriji. Nissen, Ital. Landeskunde I 310 ne veruje mnogo u ovu informaciju. I to spravom: čini se da je učeni monah jednostavno preneo poznato vrelo i jezero iz Arkadije ovamo.[1]) Ime jednog grada u Samniumu, *Cluviae* (Liv. IX 31, Tac. hist. IV 5, CIL IX 2999), koji Nissen, o. c. II 789 smešta na srednji tok reke Sangro, moglo bi spadati ka **klеu-*. Ali, Juppiter *Clitumnus* je poznat i tačno određen.[2]) Jupiter je na tom vrelu imao i znamenito proročište. Ta nam je pojava već razumljiva (v. Wissowa, Rel. u. Kultus d. Römer² 224). Samo vrelo lepo opisuje Plin. Sec. epist. VIII 8, 5: „fons adhuc et iam amplissimum flumen" (up. Nissen, o. c. II 402). Reči Clitumnus dali su pesnici dužinu u prvom slogu, po svoj prilici pod uticajem grčkog *Κλείτωρ, κλείταιον ὕδωρ*. Ova inače poznata pojava (v. material koji je sakupio Lachmann, Lucr. I 360) vrlo je obična kod imena (K. Meister, Lat. griech. Eigennamen I 20). Tako se može mirno postaviti *Clitumnus* < *Clūt-um-nus* a možda, ipak, i *Clūtumnus* < *Clū-t-*

[1]) Up., u ostalom, Pauly-Wissowa, RE IV 56.

[2]) V. Verg. Georg. II 146; Prop. III 12, 25; IV 22, 23; Stat. silv. I 4, 129 Sil. It. VIII 450; Juv. XII 13; Claudian. VI; Consol. Hon. 506; Suet. Calig. 43; Vib. Sequester u Geogr. Lat. min. 148 i 152 Riese.

umus sa osnovom **k̂lou-*. Iako je ovo *-umnus* kod nekih imena etruščanskog porekla (W. Otto, Rhein. Mus. LXIV 452), ipak u ovom slučaju, kad se radi o čisto italskom Jupitru, lakše je verovati da imamo pred sobom latinsku reč, i da nam ne treba pomišljati na vezu sa etruščanskim plemenskim imenom *Clitrius, Cliternius,* kako to čini W. Schulze, Zur Gesch. lat. Eigennamen 232. Ime Clitumnus kao da potpuno odgovara grčkom *Κλύμενος* sa tom razlikom da u latinskoj reči imamo proširenu osnovu sa običnim determinativom *t* kao i u reči autumnus. Reč *autumnus* (auctumnus je pogrešno jer je udešeno prema augeo, v. Fest. 23) iz *au-t-umnus* spada ka **au- *əu- *euĕ-d-* (v. Walde[2] v. ‚*unda*' i Boisacq v. ‚*ὕδωρ*') i označuje ‚mokro, kišovito vreme'.[1]) Ovamo idu i imena italskih reka *Avens, Aventia* kao i staroind. *avánih* ‚reka', let. *awûts* ‚vrelo', galska imena reka *Ἄϝος, Avara* (v. P. Persson, IF XXXV 1915, 200). Clitumnus bi, prema tome, bio ‚onaj koji teče i plavi'. Toliko o latinskim primercima.

U keltskom ima više imena reka i vrela koja su izvedena od **k̂leu-*. Ta su imena sakupljena u Hölder, Altcelt. Sprachschatz vv. *Clitis, Clōta* (*Clúath, Cluad,* danas *Clyde,* sem toga *Ail cluade, Strathcluade, Strathclyde*), zatim *Cluto-iđa, Areclōta* i u ‚dodatcima' vv. *Clōtărā, Clout-ācos* (*Cleudach, Clywedag, Clydagh*).' Interesno je spomenuti dva božanstva: *Clōta* bogiña reke i *Cluto-iđa,*[2]) bogiña vrela. Reč *Areclōta* se obično prevodi ‚pred (rekom) *Clōta*', ali K. Meyer, Stz-Ber. Ak. Berlin, 24-IV-1919 misli da staroirsko ‚are' znači zapravo ‚istočno od' i da je ovo značeńe posle prešlo u ono ‚pred'.

Poznata je got. *hlūtrs,* nem. *lauter* ‚čist', koje su davno i spravom dovedene u vezu sa **k̂leu-*, iako je Berneker, IF X 152 pokušao da ih rastavi, jer, po ńegovu mišljeńu, grčko *κλύζω* znači samo ‚Anschlagen von Meereswogen'. Da to neće biti tačno, nije potrebno govoriti. Sudeći po germanskim imenima reka može se već unapred tvrditi da je **k̂leu-* i u starom germanskom imao svoje prvo značeńe koje se posle svelo na pojam ‚čist, bistar'. Malo je naivna primedba u Förstemann-Jellinghaus, Altdeutsches Namenbuch III 156, da ima voda Lauterbach i Lutter koje nikad nisu bile bistre. Ta reč *cloaca* (*cloācare, inquinare*) i *latrina* dobile su vremenom značeńe koje je polarno protivno prvom i pravom smislu! Semantički put od ‚teći-tekući' do ‚čist' pokazuju lat. *liquidus* i rum. *curà* ‚curiti, čistiti', *curat* ‚čist' (v. Puşcariu, Etym. Wörterb. d. rum. Spr. 454 i Meyer-Lübke, REW 2035). Stoga, mirne duše može se očekivati da će i u germanskom biti traga i prvom značeńu ove reči. I doista, A. Noreen, IF XXVI 1909, 223 našao je ove germanske primerke: staroislandski *hlér* ‚jezero, more',[3]) zatim i ‚morsko božanstvo', *hlér* < *hlewa* kao *-þér* < *tewa* i, drugi pri-

[1]) Hirt, Idg. Ablaut § 372 ponovno tumači i ‚leto' kao takvo vreme, **leĭ-* ‚liti'.

[2]) V. Ihm, Pauly-Wissova, RE IV 218.

[3]) Up. *κλύδων* ‚more' (Hom. *μ.* 421), zatim *κλύδιον, κλυδώνιον* sa istim značeńem.

merak, ime jezera *Le* < *hlé* < *hlewan*. Obe je ove reči doveo A. Noreen u vrlo verovatnu vezu sa **ĥleu-*. Isti učevńak protumačio je ime germanskog plemena *Liothida* < *hliuþiđōr* ‚the people at the river **Hleūþō*-Löddeå' (Noreen, Fornvännen 43, citat prema G. Langenfelt, On the Origin of Tribal Names, *Anthropos*, XIV—XV 310). Imena reka u germanskom izvedena od ovog ‚korena' vrlo su brojna. U spomenutom staronemačkom imeniku pobeležio sam ova: *Hlodosa* rivulus (II 1382), *Hlutar* (3 razne reke II 1383), *Lutenbach* (15 reka III 141), *Lutara* (22 reke III 156), *Luterenbach* (13 reka II 157), zatim više *Lauter-bach* i *Lauter-brunn*. Jedna staronemačka bogińa, koja se u rimsko doba mnogo štovala u predelima oko Dońe Rajne i na frizijskoj obali, zove se na latinskim natpisima ‚dea *Hludana*'. Od tih natpisa interesan je onaj koji podigoše ribari (‚deae Hludanae conductores piscatus etc., Korrespondenzblatt d. Westd. Zs. VIII no. 5. 127). Ime ove bogińe pridružio je već E. H. Meyer, Idg. Mythen II 623, grčkom *κλύδων*. Posle ńega je to mišļeńe zastupao Th. Siebs, Zs. f. deutsche Phil. XXIV 459, XXIX 401, 1, PBB XVIII 142.[1]) Protiv ovog tumačeńa ustao je, među ostalim, i H. Güntert, Kalypso 60, u nameri da i ovo božanstvo pokrije svojim **ĥelĥ-*. Glavni mu je argumenat, pored toga, da *Hludana* ne prima zaveta samo od ribara, nego i od ļudi koji su izbegli smrti. Ovaj drugi argumenat ne smatram važnim. Jer, što H. Güntert svojata ovu bogińu za svoje božanstvo smrti, a drugi za božanstvo voda i zemļe, ne čini mnogo u samoj stvari: to se da sastaviti. Iako je nepoznat kvantitet prvog sloga i kvalitet onog na latinsku preudešenog *d* (*þ* ili *đ*?), ipak je teško izbeći pomisli da je i ova *Hludana* i po imenu i po prirodi srodna grčkima *Κλύμενος* — *Κλυμένη*, italskom *Juppiter Clitumnus*, i keltskim *Clota* — *Clutoiđa*. U ‚Niebelungenlied'-u zove se neka morska životińa *luden*. Th. Siebs, Zs. f. deutsche Phil. XXIV 459, 2, pobeležio je, sem te, i ove reči iz raznih nemačkih dialekata: sredńe vnem. dat *lude* ‚das Klare, Dünne einer Flüssigkeit', kranjski *ludel* ‚kleine Rinne bei einer Quelle', *ludeln* ‚pissen', bavarski *ludel* ‚ein tiefer Ort im Wasser'. Kako se vidi, germanski primerci su relativno vrlo brojni.

Može se sad očekivati da će i u slovenskom biti primeraka, iako dosad nije još nijedan naveden. H. J. Biedermann, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiener Grenz-Generalate 33 veli: „Die deutsche Benennung Windischdorf ist eine falsche Übersetzung von Slovenja-ves, wie diese Ortschaft von den umwohnenden Slaven genannt wird; denn dieser Name bedeutet soviel als einen versumpften Ort (von *slovenj* ‚feucht')". Na to je G. Jagić, AfslPh. VII 1884, 519 primetio da mu nije poznata slovenačka reč s ovim značeńem i zamolio je da koji čitalac javi ako zna za tu reč. Koliko sam iz

[1]) Ostalu literaturu beleži W. Golther, Handbuch d. germ. Mythologie 462 Mogk, Pauls Grundriß² III 359.

„Arhiva“ mogao konstatovati nitko se nije javio. Pitao sam nekolicinu slovenaca filologa: ni ńima ta reč nije poznata. Pa odakle onda Nemcu ova malo neobična slovenska reč, koja bi mogla biti primerak od našeg **k̂leu-*?

Za ovaj ‚koren‘ pretpostavljaju se u slovenskom ove dve, najobičnije osnove **slov-* (iz heterosilapskog **k̂leu-*) i **slav-* (iz **k̂lōu-*). Za prvu osnovu imamo ove primere iz toponomastike: *Slóvac*[1]) (*Slòvac*?), planina u Srbiji u okrugu vaļevskom, *Sloviće* na reci Žegovcu južno od Prištine, zatim dve planine[2]) istočno od Glamoča u Bosni: Mali *Slovin* i veliki *Slovin*, a od Glamoča prema Crnom Vrhu *Slovića* Košare. Daničić, Korijeni 46 metnuo je ime planine Slovac pod koren *ḳrv* ‚čuti‘ i nije dodao nikakva objašńeńa. Stoga se ne treba ni zadržavati na ovom tumačeńu. G. P. Skok, Glasnik Zem. Muzeja XXIX 1917, 141, govoreći o gradu Salvia, koji je bio negde oko Glamoča, misli da ime tog rimskog[3]) grada živi još i danas u spomenutom imenu Slovin. Čini se da G. Skok nije pomišļao na *Slovac* u Srbiji, a da i ne govorim o tome da stručńaci u istorijskoj geografiji smeštaju rimski grad zapadno od Glamoča (v. N. Vulić u P.-Wissowa-Kroll, RE v. *Salvia*), a ne istočno gde su planine Slovin. Kako u nas nema zgodnog rečnika geografskih imena,[4]) ne mogu ustanoviti da li ima još kakvo brdo ili planina sa imenom *slov-*. U Crnoj Gori ima brdo *Slap* između Kuča i Klementija. *Slovac*: **k̂leu-* = *slòvac*: **pleu-*. Da su ova imena brda i planina doista u vezi sa **k̂leu-* ‚teći‘, a ne može sa **k̂leu-* ‚*κλέος*‘, upućuju nas ove semantičke paralele iz stardoirskog i grčkog: staroir. *sliab* (gen. *slēbe*) ‚brdo planina‘ i s *λίψ· πέτρα ἀφ᾽ ἧς ὕδωρ στάζει* Hes., *ἄ-λιψ· πέτρα* Hes. i *αἰγίλιψ. ὑψηλὴ πέτρα* Hes. Staroir. *sliab*, st. vis. nem. *slīfan* i *λείβω* pokazuju poznato **lēi-* sa determinativom *b*, a grčke *λίψ*, *ἄλιψ* (sa protetičnim *α*) i *αἰγίλιψ* (gde treba razumeti *αἶγες· τὰ κύματα Δωριεῖς* Hes.)[5]) imaju isti koren sa determinativom *p*. Ovamo

[1]) Naseļa Srpskih Zemaļa Kń. IV 943: „Slovac je velika šumska visoravan od sekundarnih stena s vrtačama i prorivena s nekoliko rečica, koje teku u južnom i severoistočnom pravcu.“

[2]) Na ovo me ļubazno upozorio G. Vladimir Skarić, kustos Zem. Muzeja u Sarajevu.

[3]) O latinskim imenima Salvius, Salvia, Salviae v. Schulze, Zur Gesch. lat. Eigennamen 93 i 471.

[4]) Morao sam se služiti geogr. kartama.

[5]) O reči *αἰγίλιψ* postoji već mala literatura, koja je, sem u Boisacq-a, zabeležena u P. Persson, Beiträge 152. Tu se odobrava tumačeńe Uljanova (up. Solmsen, Unters. z. gr. Laut- u. Verslehre 73, 1): *-λιψ* ∞ lit. *lìpti* ‚peńati se‘, *αἰγίλιψ*, prema tome, ‚planina na koju se samo koze mogu popeti‘. I stari su govorili o kozama. v. Suid. v. i Eustath. 733, 35. Ali, sâm pesnik tačno kaže (*Π* 3): „*κρήνη μελάνυδρος, ἥ τε κατ᾽ αἰγίλιπος πέτρης δνοφερὸν χέει ὕδωρ*“. Dakle *αἰγίλιψ* = *λίψ*, *ἄλιψ* (up. *ἀλείφω* ∞ *λίπος*, *α* < *sn̥*?) dovoļno se objašńuje staroirskom reči i našim imenima planinskih stena. Na ovo sam tumačeńe došao samostalno, ne znajući za isto koje je dao N. Wecklein, Stzber. München 1911, 3. sv. Kretschmer, KZ XXXI 379 traži u *-λιψ* isto što i *λέπας* ‚gola stena‘ (?).

spadaju očevidno i naši koradikali *lît — lìtica* i lat. *litus* sa istim značeńem. Prema tome, iz pojma ‚teći' nastala je oznaka za ‚strmu, stenu, planinu, brdo'.[1])

Za drugu osnovu **slav-* ima više primera. U visočkom srezu (u Bosni) *Slavin* je ime potoka, brda i sela. Ovo ime se razlikuje od glamočkog Slovina samo u osnovnom vokalu. M. Đ. Milićević, Kraļevina Srbija 277, spomińe imena sela *Slavnik*[2]) i *Slavnica*. Sa ovim posledńim imenom može se uporediti rukav Morače *Slavnica*, koji utiče u Skadarsko Jezero. Teško je ovamo povući i ime sela Slavkovica[3]) i Slavkovačku Reku (Naseļa, IV 936), ali ime reke *Preslavice*, koja teče severoistočno od Prištine i posle se zove Prištevskom, i mesto *Preslava* spadaju bez sumńe ovamo. Isto tako i mesto *Slave* na nekoj rečici koja utiče u Strumu (40° 59′ ist. od Fera i 41° 31′ sev. šir.) kao i *Slavište* (v. Daničić, Rječnik v. i C. Jireček, Fürst. Bulgarien 482, a o **Σθλαβίτζα**, **Σλαβίστη** v. Jireček, Das christl. Element 85).[4]) U Bugarskoj su *Slavovica* (na reci Isker) i *Slavščica*. Važno je ime vrela sa potokom *Slavinac* (up. vrelo Slavin u visočkom srezu) u selu Lopušniku (okr. požarevački), v. Naseļa II 336. U Dalmaciji su *Slavica*, južnoistočno od Skradina, i *Slavčić*, južno od Skradina na uvali Prokļanskog Jezera,[5]) kod Gacka u Hercegovini ima jako vrelo *Slavļan*.[6]) od kojeg je dovedena voda u grad. Isto tako se zove „jedina živa voda pored sedam čatrńa" u selu Ivici, južnoist. od Ļubińa u Hercegovini (Naseļa VI 298). Ovamo spada i *Oroslavje* u dolini reke Krapine (Sev. Hrvatska). Ako se uzme *ū-* osnova **k̂lū-*, praslov. *sly-* (up. **pleu-* i rus. *плюю́*, *k̂leu-* i *слюю́*, **κλῦθι**, *šrūyáte*, zatim sekundarna plivati, bivati itd.), mogu se ovamo dovesti vrlo česta imena kao *Slivno*, *Slivļe*, *Slivnica* itd.

Jedan rukav češke Morave u Šleskoj zove se *Slavič* (ima pesma ‚Přes ten Slavič čista voda teče'). Tako se zove i jedno vrelo kod Omiša (Vuk). Ali *slavić* je i „rakļasto drvce kome duži krak strči napoļe iz lule i niz koji sklizi rakija" (v. Srp. Etn. Zbornik X 64). To se drvce obično zove *slàvina*. Ovu reč su primili i Rumuńi i dali

---

[1]) Up. imena Sōpot za vrela i brda i planinu Taru u užičkom srezu. Možda i **λείβηθρον** . . . . **τὸν Ἐλικῶνα** Hes. kao i planina *Preslav* sev. od Balkana.

[2]) Dva su Slavnika: u leskovačkom i u jablaničkom srezu. Ovaj je posledńi kraj vode.

[3]) Slavkovica ∞ *Slavkov ∞ slavak? O ovom će biti i posle govora.

[4]) **Πρεσθλάβα** i Preslav na Balkanu kao da su dva razna mesta. Slavište je pripadalo lipļanskom vladici, a *Sloviće* kraj reke Smoluše Hilandaru.

[5]) Up. J. Cvijić, Naseļa I 149: „Mnoga naseļa imadu hidrografska imena kao . . . . Vrelo, Ušće, Stave, Slivje, Prijevor, Pretoke, Kļuč, Krivi Vir". O imenima kao Slavići, Slavinović, Slavogatići (trebiński srez), *Slav* (T. Smičiklas, Dipl. zbornik IV 155, g. 1242) i mnoga imena sakupļena u T. Maretića, Rad Ak. Zagreb. kń. 82, 135—152 teško je odlučiti kuda koje spada: da li poznatom **k̂leu-* ili ovom **k̂leu-*.

[6]) I ovo mi je ime kazao G. Skarić.

joj i etimologiju. A. de Cihac, Dict. d'étymologie Daco-Romane 347 ‚*slavină*, robinet, cf. mlat. *pipa* — lat. *pipare*, siffler'. Prema tome, reč bi bila od iste osnove od koje i ‚*slava*', jer se čuje kad curi! U rumuńskom su još ova imena: ‚*Slăveşti, Slăvineşti, Slăviteşti, Slăvuţa,* noms de localités' (Cihac, ibid.), zatim ‚*slăvoácă*, f. Froschfisch, zool. Seeteufel' (Th. Alexici, Rum.-deutsches Wörterb. v.) Daničić, Osnove 163 jednostavno navađa reč ‚*slavina*', a Korijeni 46: ķru obarati, slagati, gomilati . . . tako može biti da je u značeńu od gomilati prešlo u sipati točiti, slàvina." Ni ova etimologija nije sretnija od one za ime planine Slovac.

Pored našeg mesta Slave (akcenat nepoznat kao i u većine ostalih imena) kod reke Strumice imamo u Istočnoj Pruskoj na reci Wipper, *Słôwno*, poļ. *Sławno*, Schlave' (St. Ramułt, Słownik języka Pomorskiego). O tome mestu je pisao J. Perwolf, AfslPh. VIII 25 i naveo ove varijante, urbs et terra Slauna, Zlauene, Slawena, de Slavo, Slaunensis, Zlawe, Zlowe (XII—XIII v.). Prema istom piscu spomińu se u XIII v. u Istočnom Pomorju, gde stanuju Slovinci i Kašubi, ova geografska imena ‚villa Slouin, stagnum Slouuino, villa Zlouenkow itd. Jedan deo starog Novgoroda zvao se u XIV v (Prva Novgorodska Kronika ka g. 1384) Slavno i ńegovi stanovnici *Slavļane* (up. Poln. sobr. russkych lětop. III 93). U jednom dokumentu iz g. 1241 govori se o distriktu *Slavia* između reka Weser i Hunte (v. AfslPh. XXX 1908, 278). *Slovno* se zvala cela Kneževina Ratiborovića u Pomorju. Tamo se spominе i Slava na Slavskom Jezeru. ‚Staro' (t. j. slovensko) ime za reku Dńepar, glasi *Slavut-Slavuta*,[1]) koje je, kako smo gore videli, prešlo i u rumuńsku toponomastiku. Nemam pri ruci poļskog Geografskog Rečnika: broj ovih imena bi se nesumńivo povećao. Iz F. Kott, Česko-Německý Slovník, beležim ova imena: *Slavětin*, nekolika mesta na rekama, gore spomenuti *Slavič*, zatim nekolika mesta na Moravi *Slavkov*, daļe *Slavičin, Slawoňow* (na Moldavi), *Slavkovice* i dr.

U češkom ‚*slavka*' je vrsta oštrige (up. gore spomenutu rum. *slăvoácă*), a u Popovića, Srp. nem Rečnik v. v. su *slavac, slavka* i *slavkovina* botanička imena (‚Ackerwinde'). Isto tako i *Κλύμενος, Περικλύμενος, Κλύμενον*: Hesych. v. *Κλύμενος* · . . . *λέγεται δὲ καὶ κισσός, ὡς Ἀντίμαχος „κισσοῦ τε κλυμένοιο καὶ ἀμπελίνης"*, zatim *Περικλύμενος* · . . . *καὶ πόα* Hes. Ime biļke *κλύμενον* prešlo je i u latinski (v. Thes. L. L. v. clymenon). Možda ovamo spada i *slavļika* ‚agrimonia' (Parčić, Rječnik[3] v.), kao i *slavļa, slavuļa* (u Popovića i Parčića), ako se ne uzme u obzir lat. *salvia* (ne čini ništa što bi se u tom slučaju održalo *a*). U Popovića se zove neka vrsta grožđa *slovina, sloviňak*, a u Šulekovoru rečniku isto vrsta grožđa *slavina* (sve bez akcenta).

U Filipovićevom rečniku stoji: *slavak* ‚Essig mit Wasser gemischt' i u Parčićevom ‚*slavak* 1) acqua coll' aceto; 2) viluchio

[1]) Up. imena Plavut, Borut, Belut, zatim u Maretića, Rad 82, 131: Bogut, Dragut, Drazut, Milut, Mirut, Mogut, Radut. Ne razumem Leskien, Gramm. d. serbo-kroat. Spr. 165.

(pianta). Ali Parčić ima još nešto: *slav, a, o,* agg. grigio, cenerognolo; *-o* vino, vino acescente diluito coll' acqua'. Od ńega je po svoj prilici uzeo P. Lavrovskij, Serbsko-Russkij Slovarь; ‚*слав, а, о,* соловый, пепельносѣрый; умѣренный, разведенный (о винѣ)'.[1]) Akcenat će biti *slȁv* kao **pleu- *plōu- plȁv* (ime jezeru i mestu). Značeńe po svoj prilici kao u srodnom. *lutter* vin ‚ublandet vin' i *lutterdrank* ‚oftklaret vin' (Falk-Torp, Etymologisk Ordbog I 476). U Stulićevom, Parčićevom i Filipovićevom rečniku ima *slaviti* ‚temperare (detto di vino), aquam vino miscere, lindern, mildern, adouciren'. Kako me uverava G. H. Barić, rođeni Dubrovčanin, reč glasi *sláviti* i upotrebļava se i danas u Dubrovniku sa značeńem „razvodniti vino, razblažiti sirće vodom". Reč *sláviti* je denominativni kausativ od *slȁv* kao *krȁt-ak — krátiti, slȁd-ak — sláditi, màm* (*màma* devojka ‚furia') — *mámiti* ‚in furorem agere', *ȍt-pad-ak — otpáditi, vȃr-ica — váriti.*[2]) Rešetar, o. c. 283 ima ‚*rasláviti, ràslāvim* v. perf., *r. vino* den Wein verdünnen', koje se usled značeńa ne može sastaviti sa ‚*slávo*' (zapravo ‚mutno, nečisto vino', pa onda ‚sirće').

Pored ovog ‚*sláviti*' sa jasnim i određenim značeńem, ima u Vuka ‚*osláviti, ȍslāvim,* v. pf., n. p. snijeg kad zapadne, überhandnehmen, invalesco'. U Bosni i Hercegovini (u Baňoj Luci i Mostaru) dolazi ova reč, koliko mi je poznato, samo u ovoj vezi (obično impersonalno) i u ovom značeńu: ‚proleće je oslávilo' ili obično samo ‚oslávilo je'. Mislim da se ovaj izraz može ovako objasniti: sláviti znači razblažiti i, prema tome, gorńim se rečima kazuje da je zima popustila, da je vreme postalo blaže. Proleće je oslavilo sc. studen, ublažilo je zimu, onda apsolutno ‚oslavilo je' = ‚razblažilo je' (vreme je postalo blaže). Ovom dosta verovatnom objašńeńu kao da smeta Vukovo ‚osláviti' sa upravo protivnim, intranzitivnim značeńem: tamo ne znači ‚popustiti', nego, naprotiv, ‚ojačati'. Vaļada je, stoga, stavio Daničić, Korijeni 46, ovu reč zajedno sa ‚*slȁva*' i načinio rečenicu ‚snijeg oslavio'. Čini se da ni Vuk nije ove reči pravo razumeo jer uzima ovaj glagol kao intranzitivan. Mislim da Vukovu glosu treba ovako čitati: ‚oslavilo je' (kaže se), kad sneg zapadne'. Jer, kako je poznato, čim pane dubok sneg, zima popusti i vreme *ȍslāvi.* Šteta da Vuk nije naznačio otkuda mu ova reč: verovatno da ju je čuo u južnozapadnim krajevima.[3]) Kako se vidi, ovaj srpsko-

---

[1]) Prvo značeńe koje navodi Parčić i Lavrovskij je poznato *slavo-očije* ‚glaucitas', rus. *solovój* i nem. *salo, salwēr* ‚dunkelfarbig, schmutzig' (v. Brugmann, Grdr. ² I 334 i Walde ² v. saliva). Ovamo spada i ‚*slávo* sirće', Rešetar, Der štokav. Dial. 290.

[2]) Slovenski kausativi su denominativi kao i u staroindijskom, v. Miklosich, Über die Steigerung u. Dehnung d. Vokale i. d. slav. Sprachen, Denkschr. Ak. Wien 28, 31 i Hirt, IF XXXII 252. O ‚tráviti' v. Meillet, MSL. XIV 1906, 357.

[3]) M. Đ. Milićević, Slave 49 i Jurmusa i Fatima 19 navađa ovu krsnu zdravicu: „Gde se slava slavila, tu i pomagala, naslavila rod i beričet, život i zdravļe, slogu i pravdu!" Već po stilu ove zdravice vidi se da je novijeg datuma i da nije potpuno narodska: ova umetnička reč nije čisti denominativ, nego, ako se sme reći, neki postnominalni kausativ. Značeńe je prilično jasno, v. Ak. Rječnik, v. *nàslaviti.*

hrvatski izdanak od **kleu-* prilično je odmakao od prvog, korenskog značeńa, koje se u bogatoj toponimici vrlo lepo održalo.

L. von Patrubány, IF XXXII 327 lepo je objasnio ime Litavaca i Leta: *Lietuwà* < i. e. **lē(i)tu-u̯-ā* odnosno < **lietu-u̯-ā* ‚Stromgebiet'. Oba imena prevađa sa ‚Stromgebietanwohner' rečani. Ovamo spada i Leitis (up. Fick II[4] 248). Fr. Ramovš, Čas. Mod. Fil. IV 1914, 212—215 objasnio je Herodotove *Νευροί* kao stanovnike kraja *nurъ*.

Slične primere-kako se plemena nazivaju po imenu reke ili vode oko koje stanuju-navodi za germanska plemena R. Much, *Hoops* Reallexikon d. deutsch. Altertumskunde v. ‚Völkernamen', a za slovenska imena J. Perwolf, AfslPh. VII 1884, 600.[1])

Prema dosad izloženom, čini se da ime *slověninъ i slavjaninъ* označuje čoveka i pleme koje stanuje u krajevima oko reka, jezera i voda sa imenom izvedenim od osnove **slov-* **slav-*. Kako se moglo videti, tih imena ima prilićan broj. Nije ovde mesto da se pretresaju dosadańe etimologije o imenu slovenskom.[2]) Biće da Peisker ima pravo kad kaže: „the Slav is the son and product of the marsh",[3]) iako G. Brückner misli da u takvim krajevima mogu u najboljem slučaju živeti samo zmije.

Pored istorijskih i kulturno-geografskih indicija[4]) za određivańe pradomovine slovenske, možda će nešto moći poslužiti i ovakvo tumačeńe slovenskog imena. Sem oblika *Σλαvηνοί*[5]) nahodi se oblik *sloręninъ*: oni nisu nastali od jedne te iste osnove i ne mogu služiti kao material za istoriju vokala *a* i *o* u starom slovenskom.[6])

[1]) Rekao bi čovek da i nemačko ime za Slovene (stvnem. Winid, stisl. Vinðr) označuje one koji stanuju kraj vode (**ẹued-*, up. Boisacq v. ὕδωρ i Walde[2] v. unda). Poznata su imena ‚Wasserpolacken' i ‚Wasserkroboten'.

[2]) Starija tumačeńa navodi Mikkola, Zbornik statej .... Fortunatovu, 270—273 i Niederle, Slov. Starožitnosti II 2, 482. Već je Dobrovsky s pravom zahtevao toponimikon. Isto tako i Miklosich, Et. Wörterb. s. v.

[3]) The Cambridge Medieval History II 426.

[4]) O određivańu pradomovine slovensko na osnovu imena v. Rozwadowski, RSl. VI 39—58.

[5]) O Cezariju iz Nazianza i njemu podmetnutom spisu, najstarijem svedočanstvu za slovensko ime, sad v. O. Seeck, Pauly-Wissowa. RE III 1309 i E. Norden, Die german. Urgesch. in Tac. Germania 495, 3.

[6]) P. Kretschmer, AfslPh. XXVII 231.

Beograd, 2-V-1921.

Milan Budimir.

Задње-лингвално *н* у српскохрватском.

Под задње-лингвалним или радикалним разумем *н* које се у нашем језику среће, у комбинацији са *к*, *г*, на пример у речима: *танка*, *Анка*, *паланка*, *битања*, итд., са друкчијим изговором него *н* које је испред и између вокала или изоловано. По другом једном терминолошком принципу који узима у обзир место додирнуто језиком при артикулацији гласа, ово *н* обично се назива „веларним", пошто је додир језика извршен са меким непцем. Али како боја свакога сугласника зависи од тога који део језика врши додир, налазим да је боља класификација сугласника изведена према томе начелу, и у томе погледу придружујем се фонетичарима као што су Bell, Sweet, Rousselot.

Овакво *н*, обично транскрибовано са знаком *ŋ*, уз то, не образује се баш увек у области мекога непца, те је назив „веларни" и због тога непријемљив. Rousselot је овај глас испитивао у више разних језика, изузимајући наш, и утврдио да се он изговара на меком непцу само кад је изолован, а да се „саображава сугласницима *к*, *г* кад долазе после њега" (в. Principes de phonétique expérimentale, стр. 914), т. ј. оклузија се врши на истом месту где и за *к*, *г*, само што ваздушна струја једно време у току такве оклузије тече кроз носну дупљу, а затим промени пут и опет пође кроз уста; после наступа експлозија за *к* или *г*. Оклузију је, пак, и у том случају извршио задњи део или корен језика.

Проучавајући овај глас у нашем језику, добио сам отиске на вештачком непцу који такође показују да је оклузија извршена са задњим делом језика у области артикулације сугласника *к*, *г*. На сл. 1 палатограм А представља реч *Анка* у изговору једнога чакавца, родом из Бакра; палатограм В представља мој изговор речи *Анка*, *капа*, *пака*, *гапа*, *пага*. И А и В имају принципиелно исту слику изговора овога гласа. У В недостаје оклузивни део зато што је свод вештачкога непца нешто краћи тако да не иде до краја тврдога непца, те на њему због тога и нема отисак додира, свакако извршеног на исти начин као и у А. При поређењу ових двају палатограма треба узети у обзир и то да су у В контуре отиска оштрије зато што је отисак представљен у својој пројекцији, а непце В је дубље и с тога уже него А, које је плитко и широко.

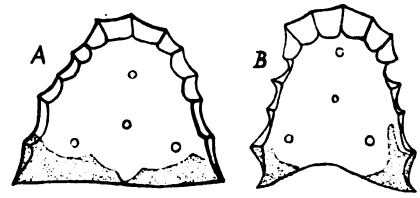

Сл. 1.

Али сам ја у своме изговору речи *Анка* запазио да постоје две оклузије, једна за *н*, на меком непцу, а друга за *к*, више напред. Да бих се о томе потпуно уверио, изговорио сам са вештачким непцем исту реч, али без *-ка*. Колико год пута сам извршио експеримент, ниједанпут нисам на вештачком непцу добио никакав отисак. Језик је при тој артикулацији био потпуно назад повучен иза области зуба. Додир је био кратак.

Да овакав изговор није индивидуалан, за то сам убрзо нашао потврду у изговору речи *та̀нка* једнога Босанца, из Доње Тузле, Г. М. Симића, трговца, записаном три пута на ваљку (в. опис овога метода у *Јужнословенском Филологу*, св. 1—2, стр. 67). Ове изговоре (сл. 2) узимао сам ради студије акцента, али су ми они дали довољне податке

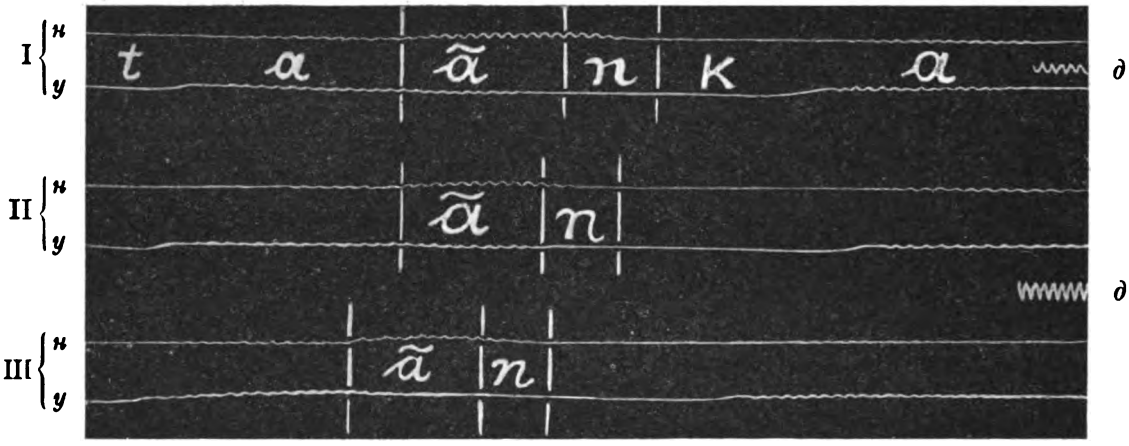

Сл. 2.

Прва, трећа и пета крива линија, обележене лево са *н*, показују ток ваздушне струје кроз нос; друга, четврта и шеста, обележене лево са *у*, показују ток ваздушне струје кроз уста; са *д* десно обележена су треперења диапазона од 200 дв. вибр.: горње *д* важи за I изговор, а доње *д* за II и III; попречним испрекиданим правим линијама одвојени су делови назализованога вокала и суглазник *н*.

и за разумевање артикулације задње-лингвалнога *н*. Из њих се види да је ваздушна струја почела са извесном експлозијом јаче тећи кроз носну дупљу пре извршене оклузије, те да у ствари имамо посла са назализовањем претходнога вокала. Сама оклузија извршена је у завршном делу ваздушног струјања кроз нос, пред сам крај струјања. Назални вокални део је готово два пута дужи од назалнога сугласника. У изговору II и III за *н* је струјање ваздуха кроз нос чак врло слабо, на издисају тако рећи. То је онај део артикулације кад се меко непце, пре тога упола или и мало више спуштено, за један тренут само још толико приближи задњем делу или корену језика да га додирне и затвори ваздушној струји пут кроз уста, да би се одмах затим дигло и опет пустило ваздушну струју у усну дупљу где је већ, истовремено са издизањем мекога непца, корен језика извршио кружни покрет навише и унапред, и прислонио се на непце за изговор глаза *к*.

Постоје, дакле, два могућа изговора *н*: један, са оклузијом у области сугласника *к* без назализовања претходнога вокала; и други, на меком непцу са назализовањем претходнога вокала, онако како је то малочас описано. Ова два типа јасно се разликују, и само овај други има пуно право на назив веларнога *н*.

Не могу тврдити да је овај други тип општи у српско-хрватском — за такву тврдњу требало би проширити проучавања, али, пошто сам констатовао разлику у артикулацији једнога и другога, у стању сам да изговарам и једно и друго *н*. Кад га изговорим без назализовања претходнога вокала, оклузија се врши у области сугласника *к*, *г*; кад га изговарам „веларно", вокал се назализује. Несумњиво је да овде имамо случај једне занимљиве фонетске еволуције чије су околности овим унеколико објашњене.

Још је питање какве је боје назализовани део претходнога вокала. Математичком анализом вибрација на линији уста (сл. 2) то се може тачно одредити, али се већ и обичним оком види да треперења назализованога дела вокала нису, у главном, изгубила свој облик који имају у почетку где је вокал чист; а ни слухом нисам запазио измену. Међутим, могли бисмо очекивати да вокална боја назалнога дела буде тамнија јер је сужавање гласнога канала извршено у веларној области. Али, поредећи изговор речи *Анка* у једној и другој артикулацији на огледалу, констатовао сам да је други, „веларни" изговор праћен у назалном делу вокала лаким трзањем крајева уста уназад као корекција облику резонатора, покретом коме је циљ произвођење отвореније боје; док је први изговор, у коме је вокал до краја остао чист, без тога трзања, са непомичним уснама.

Скопље.

Милош Ивковић.

D'une limitation du développement du futur périphrastique en tchèque.

Il existe en vieux slave un groupe de verbes radicaux du type *nesti* faisant couple, du point de vue de l'aspect, avec d'anciens itératifs en *-i-* du type *nositi* : *iti/chroditi*, *jachati/jazditi*, *lězti/laziti*, *nesti/nositi*, *vesti/voditi*, *vezti/voziti*, *gŭnati/goniti*. L'aspect de ces verbes a été établi par M. A. Meillet[1]) et, à sa suite, par M. Erich Boehme[2]) : c'est, malgré de fréquents emplois en valeur de futur (Meillet), l'aspect imperfectif (Boehme). Les verbes de ces séries parallèles *nesti/nositi*, dans la mesure où ceux de la première série n'ont pas été en partie éliminés par ceux de la seconde (comme c'est le cas, notamment, dans les langues slaves du sud), sont généralement qualifiés, les premiers (*nesti*) *déterminés* et les seconds (*nositi*) *indéterminés*. L'opposition de ces deux variétés d'imperfectifs est particulièrement saisissante en russe, en polonais, en tchèque; on en sait la valeur et l'usage.

Le tchèque, cependant, pose à cet égard une question spéciale, mais d'intérêt assez large.

Le témoignage de Dobrovský semble, en effet, récuser formellement pour les verbes *déterminés* l'existence du futur périphrastique avec *budu*: «Die Singularia der ersten Form *gdu*, *gedu*, *ženu*, *wedu*, *wezu*, *nesu* begnügen sich mit *po-*, und nur ihre Iterativa (der vierten Form) sind des längeren Futurums fähig : *jiti*, *půjdu*; *budy choditi* . . . etc.»[3]) Si Dobrovský a été le premier, à notre connaissance, à formuler aussi catégoriquement cette affirmation, celle-ci n'est d'ailleurs pas nouvelle, et l'on en trouve comme l'indication implicite, dès 1603, dans l'admirable grammaire de Laurentius Benedictus Nudozierinus[4]), où le futur périphrastique est absent du paradigme de la conjugaison de *nésti* (feuillets 61—63), alors qu'il figure dans les autres paradigmes de la conjugaison des verbes imperfectifs.

Les *déterminés* du type *nésti* seraient-ils réellement, en tchèque, démunis du futur périphrastique et, si l'on admet pour *criterium* de l'aspect imperfectif l'existence de ce futur périphrastique, ne constitue-

[1]) A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, 1ère partie, Paris, 1902, pp. 9—17 et 2e partie, Paris, 1905, pp. 504—505.

[2]) Erich Boehme, *Die actiones der verba simplicia in den altbulgarischen Sprachdenkmälern*, Leipzig, 1904. pp. 12—27.

[3]) Josef Dobrovský, *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, Prag, 1919, p. 121.

[4]) *Grammaticae bohemicae . . . libri duo, auctore M. Laurentio Benedicto Nudozierino*, Pragae, 1603.

raient-ils pas alors de ce fait une catégorie imperfective de caractère exceptionnel et participant en quelque mesure à l'aspect perfectif?

Le double témoignage de Laurentius Benedictus Nudozierinus et de Dobrovský, tout autorisé qu'il soit et malgré la confirmation que lui apporte après coup la tradition grammaticale moyenne (par exemple dans tels ouvrages de vulgarisation comme ceux de Burian et de Masařík)[1]), ne saurait pourtant être accepté sans réserve ni examen. D'autres témoignages le contredisent et l'infirment. C'est ainsi qu'on trouve *budu westi* dans la grammaire de Constantius[2]) et *budu nésti, budu vésti* dans la grande grammaire historique de J. Gebauer, par exemple «*hospodářstwie budu westi*», extrait de la *Nová Rada Smila Flašky z Pardubic* de la fin du XIVe siècle[3]). C'est ainsi qu'on trouve encore la forme *budu nésti* dans la grammaire des Écoles normales de J. Gebauer, bien que présentée comme désuète et tendant à céder la place à *ponesu*[4]), alors qu'elle est donnée comme parfaitement vivante dans l'édition de ce même ouvrage revisée par Ertl (*budu nésti, budu vésti*).[5]) C'est ainsi surtout qu'on entend couramment dans la langue journalière des phrases comme «*když budeš nésti kříž svůj, přideš do ráje*», ou «*bude se ti dobře vésti*», ou «*budeš lézti nebo ne?*», ou «*když se budeš hnáti za ním . . .*», etc. Seul en définitive, pour tous les déterminés en question, lo futur périphrastique de *jíti* et de *jeti* ne serait pas attesté et, ce qui vaut plus que cette constatation négative faite sous toutes réserves, l'instinct linguistique des témoins que nous avons consultés ne paraît en aucune manière l'admettre.

Il suit donc de là que la formule de Dobrovský, pour autant qu'elle paraît énoncer un fait morphologique, est à tout le moins inexacte. Les *déterminés* qu'elle énumère ne sont pas, à l'exception de *jíti* et de *jeti*, dépourvus du futur périphrastique (non plus, d'ailleurs, que *kvésti, růsti, téci* auxquels Dobrovský ne prête d'autres formes de futur que *pokwestu, porostu, poteku, op. cit.*, p. 121) : ils possèdent la forme dont l'existence leur semble contestée, et ils ne la possèdent pas seulement de manière virtuelle, mais en fait. Si quelque question se pose au sujet de cette forme, ce n'est qu'une question d'emploi.

C'est peut-être cette simple question d'emploi qu'a visée Dobrovský lui-même, bien qu'à vrai dire son affirmation soit de tour trop absolu pour se prêter aisément à pareille interprétation («nur ihre Iterativa sind des längeren Futurums fähig»). C'est en tous cas la question qui

[1]) Thomas Burian, *Ausführliches, theoretisch-praktisches Lehrbuch der böhmischen Sprache*, Prag und Königgrätz, 1839, p. 168; Jos. Masařík, *Sloveso české ve svých tvarech a časích*, nakl. A. Haase, v Prage, s. d. (voir pour chaque verbe intéressé, suivant l'ordre alphabétique, la colonne du futur imperfectif).

[2]) *Grammatica linguae bohemicae*, Pragae, 1715, p. 95.

[3]) *Historická mluvnice jazyka českého*, III, 2, p. 427.

[4]) *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*, vyd. 4-é, v Prage, 1905, §§ 290 et 493.

[5]) Gebauer-Ertl, même ouvrage vyd. 6-é, v Prage, 1918, §§ 375, 457 et 808.

a frappé et GEBAUER et ERTL. Le premier, on l'a vu, note *budu nésti* comme vieux tchèque (§ 493); le second l'indique comme vivant (§§ 375 et 457). Mais ils insistent l'un et l'autre sur la tendance de la langue à utiliser, même pour exprimer une action qui dure, le futur perfectif avec *po-* correspondant à ces déterminés, ce futur étant susceptible d'offrir, lui aussi, la valeur de durée qui est proprement celle du futur périphrastique: *já vás povedu třeba celý den* (c'est-à-dire *budu vésti*, GEBAUER-ERTL, § 808, et GEBAUER, § 491). Le futur périphrastique, des *déterminés* dans ces conditions, ne se trouve pas entièrement éliminé de la langue moderne : il subit seulement une réduction de ses emplois; il tend à être supplanté, jusque dans les cas où la notion de durée l'imposerait, par un futur perfectif unissant, comme dans un cercle clos, les notions de durée et d'achèvement, ainsi que les unit le futur même du verbe «être», *budu*.

Il ne serait pas fondé, cependant, de voir dans cette tendance des *déterminés* à refouler le futur périphrastique un vestige d'aspect perfectif ancien. Ce refoulement est un fait d'usage qu'il ne faut pas confondre avec la résistance morphologique absolue qu'oppose un véritable perfectif à la formation du futur périphrastique. On ne peut au reste contester que les *déterminés*, à en juger d'après l'état actuel de la langue, ne se sont guère prêtés, en tchèque, au développement de ce futur; et c'est là, parmi les traits sûrs et nets qui font d'eux des imperfectifs, un signe particulier qui les rapproche jusqu'à un certain point des perfectifs et les place sinon à la frontière des deux aspects, du moins à une faible distance de celle-ci. Totalement démunis, à ce qu'il semble, de futur périphrastique, les verbes *jíti*, dont on connaît en vieux slave les nombreux emplois semi-perfectifs (MEILLET, *op. cit.*, pp. 13—14) et *jeti*, apparaissent à cet égard comme les représentants les plus caractéristiques de la série des *déterminés*.

Telle est, en fonction des moyens dont nous disposons, la portée de la particularité signalée par DOBROVSKÝ. Mais cette portée, assurément, ne saurait être exactement définie que dans la mesure où les conditions de l'opposition et de l'évolution du futur périphastique en tchèque nous seraient connues. Sans doute les dépouillements auxquels a procédé M. TRÁVNÍČEK en vue de classer suivant leur valeur aspective les formes verbales du vieux tchèque nous apporteront-ils bientôt au moins les éléments de cette connaissance; il est à souhaiter que pareils dépouillements soient bientôt entrepris pour les autres langues slaves. On ne peut, en attendant ces travaux, que marquer la place à part que les *déterminés* tiennent dans l'ensemble imperfectif des verbes radicaux et, en même temps, indiquer leur autonomie relative par rapport à cet ensemble.

Strasbourg, avril 1921.

André Mazon.

Studije iz srpskohrvatske toponomastike.

Kratice: *AfslPh.* = Archiv für slavische Philologie. — *Ak. Rj.* = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslav. Akademija. — *APJ.* = Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. — *Berneker* = Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1908-'13. — *ČMFL* = Časopis pro moderní filologii a literatury. — *J. b.* = Jelićeve privatne bilješke o topografiji ninskoga i zadarskoga kotara iz arkiva namjesništva u Zadru. — *Mhj.* = Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. — *MhSm.* = Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. — *Miklosich* br. = Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen II. Denkschriften d. K. Akad. d. Wissensch. Ph.-hist. Kl. XXXIII. — *NVj.* = Nastavni Vjesnik. Zagreb. — REW = Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1911-'20. *Sm.* = Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. — *VjHADr.* = Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. Zagreb. — *ZbNŽO* = Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. — *ZfrPh* = Zeitschrift für romanische Philologie.

---

1. Banjevac. Ovo mjesno ime, koje još i danas postoji, zabilježeno na specijalnoj karti XII/30, interesantno je kao primjer, kako mjesna imena u toku vremena mijenjaju svoj oblik. Pominje se prvi put u listini izdanoj u Kninu: Vladiha et fratres sui (= eius) de *Banyawaz*,[1]) zatim kao oznaka posjeda: possessio *Banyavaz* et Cassych[1]) (= danas Kašić), kmetova: villani de *Banyavaz* et de Cassich[1]) sve iz g. 1361. Da se dočetno *-z* u ovim potvrdama mora čitati ne kao *c* nego kao *s*, svjedoči grafija iz g. 1446: villae Chasichi et *Bagnavas* (= danas Kašić i Banjevac u ostrovičkom kotaru). Da se opet u *-vaz*, *-vas* ima tražiti riječ *vьsь* = *vas*[2]) (= selo), dokazuje potvrda terra *Banyavaz* sive *Banathawal*,[1]) gdje je naša riječ *vas* prevedena na madžarski sa *falva* = selo. *Banja vas* je dakle = „banovo sélo“, kao *Banja Luka*, u južnoj Kranjskoj *Banja Loka* = „Banova luka“; ili kao: u *Bagna Dolci*[3]) = „u Banovu dolcu“ a. 1425. *Banja vas* je bila preokrenuta u *Banjevac* po svoj prilici za turskih provâla, kad su novi došljaci iz Bosne, koji nijesu razumjeli riječ *vas*, zamijenili starije autohtono stanovništvo, pa su tražili u dočetku obični sufiks *-ьc*. Kad ne bi imali historijskih potvrda, *Banjevac* bi modernome filologu zadavao dosta muke i zavađao ga na svakojake kombinacije.

---

[1]) Sm. XIII 135. Banathawal je očito prepisačeva griješka mjesto *Banatfalwa*. — [2]) Dolazi dosta često u starim mjesnim imenima onoga kraja: villa *Tulena vas* a. 1311 Sm VIII 283, villa *Radoslavla vas* a. 1258 Sm V 102. — [3]) Mhj III/1 351: terreni communis in valle Bristova: A Straziza versus Glaviza u Bagna Dolci (cf. br. 7).

2. Baščica. A. 1219[1]) pominje se flumen quod vocatur *Bahchizza* kao međa zemlje kod Nina. A. 1249[1]) piše se ovo isto ime flumen *Baschizza* (*sch* čitaj dakako prema mletačkoj ortografiji šć) kao međa posjeda posedarskoga. Danas je to potok *Bašćica* kod Posedarja na istoku od Islama latinskoga, zabilježen na spec. karti 29/XIII. Ime je u metodologičkom pogledu interesantno. Kad bi bilo potvrđeno, recimo, iz 16. stoljeća, identificirali bi ga s *bašta* < tur. *bagča* i rekli bi, da se je potok prozvao po lokalitetu *Bašćica* [isp. lokalitet *Baščina*[2]) u Bosni], deminutiv od *bašča*, koja dolazi doista kao ime lokaliteta.[2]) Ali se tomu protivi potvrda iz 13. stoljeća, koja kaže i to, da je današnje *š* u grupi *šć* nastalo od *hč* kao u *šći*, *šćeri*, ne može dakle da potječe ni od osnove, od koje i *bäština*.[3]) Riječ je prema tome, izuzevši sufiks, tamna.

3. Bilice. Adjektiv *bělъ* sasvijem je običan u slav. toponomastici.[4]) Dolazi sam za se, snpstantiviran sa sufiksima i u svezi sa apelativima. Kod solinskih[5]) zidina pominje se već a. 1090 terra de *Belay*, locus ubi dicitur a *Belay*. Ovaj se lokalitet piše a. 1080[5]) u ikavskoj formi terra in *Bilay*,[6]) a. 1000[5]) in loco dicto *Billa*[7]) bez dočetnoga *-i*. Potvrda iz g. 1090 čita se još g. 1200[8]) terrae de *Belai* vocate que sunt ante Salonam. Napokon bi moglo biti, da na isti lokalitet smjera i potvrda iz g. 1030[5]) de *Bello*[9]) prope Salonam. Današnjeg oblika ne znamo sigurno; ne možemo s toga ni pravo prosuditi, što je *-aj*. Je li sufiks kao u *Bilaj*, *Belaj* ili nespretna latinizacija slavenskoga lokativa *ě*? Za posljednji bi nazor govorile potvrde *Bila*, *Bello*.[10])

Drugi ovako nazvan lokalitet dolazi a. 1210[8]) ad *Beloy*, međa zemlje između Cetine i Trilja. I opet nam je najasan dočetak, jer je nepoznat moderniji oblik.

Adjektiv supstantiviran sa sufiksom *-ica* dolazi također vrlo rano: a. 1182[8]) predium Desconis quod *Belice*[11]) vocatur, danas *Bilice* kod Skradina. Ovako se piše još 1235[12]) u imenu (Bratoslav de) *Belize* (civis Dalmisii); a. 1348[8]) piše se u ikavskom obliku i u singularu: terra in

---

[1]) Sm III 177. IV 391. — [2]) Ak. Rj. I 198. — [3]) Berneker, 46. — [4]) Miklosich br. 12. — [5]) Rački, Doc. 153, 29, 138, 39. — [6]) Ovo bi bila najstarija potvrda ikavskoga govora, cf. Leskien Skr. Gr. § 202 i AfslPh. IV 405. — [7]) Šišić, Priručnik I 613 čita Killa; ovako se zove lokalitet kod Spljeta još i danas. *Kila* dolazi u dokumentu iz g. 1338 Sm X 416: vites positae ad *Chillam*. — [8]) Sm II 368, III 102. II 180, XI 454, VII 271, 333, XII 497, IV 523, IX 541, XIII 214, XIV 191 sl. 293. — [9]) Jireček, Romanen I 61 meće ovo među romanska mjesna imena. Kako u drugim romanskim zemljama *bellus* dolazi samo u svezama sa apelativima (n. pr, vedere, voir, regard, sguardo, i t. d.), ja sam se odlučio, da u *Bello* tražim slav. *bělъ*, koje u slav. toponomastici dolazi u ženskom i srednjem rodu, isp. Miklosich l. c. — [10]) Potvrda iz g. 1187 govori za sufiks *aj*: de terris que sunt a *Belayo* ad murum, scilicet ad caput pontis, Sm II 216. — *Kaer*, Dvije opatije 24 drži, da je lokalitet terras *in Biloy* u darovnici Petra Crnoga identičan sa današnjim lokalitetom *Bilaje*, široko zemljište u selu Podstrana. Budući da u solinskom predjelu ima i danas lokalitet *Bile*, gdje je i živa voda (cf. kod Račkoga 29 terrenum trans torrentem qui labitur a *Billa* ab oriente), moguće je, da se radi o različitim imenima, koja imaju zajedničku osnovu, a različite sufikse. — [11]) Isp. i Bullettino Dalmato X 141. — [12]) Mhsm I 52, 2 sl. 123, XXVIII 111.

Bylicha. Šišić identificira na svojoj karti hrv. kraljevstva u 10. vijeku s ovim lokalitetom Konstantinov *τὸ Βελίτζειν.*[1]) Ova je grafija utoliko čudna, što piše ѣ sa *ε*, a ne sa *εα* ili *α*, isp. *sěno* > novogrčki *σανόν* arn. *sanɛ.*[2]) *ει* ima se čitati *i.* Prema tome će to biti naš lokativ; *ν* je dodan kao i u *τὸ Δαλέν* = *Dole.*[3]) Ovaj dodatak potjecat će od samovoljnog greciziranja Konstantinovog.

Supstantivirati može se ovaj adjektiv i sa sufiksom *-ava*: isp. *Bjelave,* lokalitet ispod Pašin-Brda u Sarajevu. U Dalmaciji susrećemo ovu denominaciju u daljoj izvedenici s pomoću *ьskъ* + *ica*: fiumara *Bielavstizza* a. 1681[4]) u budvanskom statutu.

I sa safiksom *-ina*: *Bijeline,* sjevero-zapadno od Nunića na specijalnoj karti 29/XIV. Starih potvrdâ nema. Ali je od ovoga imena zacijelo izvedeno sa sufiksom *-janinъ* ime starohrvatskoga plemena, koje se piše a. 1322[5]) (Bogdan Dussigh de) generacione *Bilignan,* a stanovalo je u ovom kraju, možda baš u mjestu Bijeline.

U lučkoj županiji ima lokalitet *Billane* a 1299,[6]) a. 1358[6]) villa *Byglane* in Luka, danas *Biljane* prema Piramatovcima na spec. karti 30/XIV. Ovo je ime plural od izvedenice s *-janinъ* i pretpostavlja lokalitet *Bila* < *bĕla,* koji naziv dolazi n. pr. u Bosni kod Travnika.

Bìokovo, naziv planine, koji se dade potvrditi od 16. stoljeća,[7]) ide samo u drugom redu ovamo. Riječ je posjedovni adjektiv na *-ov.* Prema tomu izveden je od muškoga imena *Bêlьko,*[8]) hipokoristik od *Bĕloslav.*[9]).

U vezi s apelativom *grad* dolazi također vrlo rano: *τὸ Βελόγραδον* kod Konstantina, a. 1059[10]) *Belgrado,* a. 1253[6]) *Belgrad,* 1291[6]) sub *Belgrado,* a. 1349[6]) in *Belogrado.* U ijekavskom obliku dade se potvrditi iz g. 1367[11]: Utiesen Radoslavich de Bielgrad factus fuit civis Ragusii. Ova se potvrda ne odnosi na Biograd kod Zadra. Na ovo se mjesto odnose još potvrde a. 1076[11]) prior de *Belgrado,* a. 1279[6]) capitulum de *Belgrado,* a. 1370[6]) *Belgradi.*

4. Bokanjac (kod Zadra) je primjer, kako mjesna imena mogu dobiti u toku vremena sufiks, koji u početku nijesu imala. Ime se dade potvrditi od 14. stoljeća: a. 1323[12]) vinea posita ad putheum de *Bochani* (izgovori *Bokań*). U drugim je dokumentima riječ latinizirana latinskim dočetkom *-anum*: a. 1335[12]) ad puteum *Bocanum,* a. 1339[12]) vinea ad puteum *Boccano.* U *Bokań* ima se tražiti adjektiv izveden s pomoću sufiksa *-jь,* kako se vidi iz jedne oporuke iz g. 1348: terre, vinee et possessiones in villa *Bochan studenez*[12]) (= Bokanov studenac); a. 1344[12]) terra posita

---

[1]) NVj. XXIV 664. — [2]) G. Meyer, alb. et. Wbch 378. i *dad* a. 1062 kod Račkoga Doc. 62. — [3]) Šišić, Priručnik I. 653. — [4]) Mhj III 79. — [5]) MhSm XLII 1 = Sm IX I. — [6]) Sm II 368, III 102, II 180, XI 454, VII 271, 333, XII 497, IV 523, IX 541, XIII 214, XIV 191 sl. 293. — [7]) APj. IV 54. — [8]) Ispravno već Daničić u Ak. Rj. I 319. — [9]) Ak. Rj. I. 386, 294. — [10]) Šišić, o. c. 230. — [11]) MhSm I 52, 2 sl, 123, XXVIII 111. [12]) Sm. IX 119, X 222, 484, XI 111, 465, X 203, XIII 95, 286, III 52, IV 202, V 153, 188-9, 357, 530.

ad puteum *Bocagni studeneç*, a. 1361[1]) terra posita in districtu Jadre ubi vocatur *Bochayn studenaç*. Da se radi o osobnom imenu *Bokanu*, vidi se i iz drugoga zadarskoga lokaliteta iz g. 1335: terra monasterii sancti Demetrii que dicitur *Bocanschina.*[1]) Kasnije je ovome posjedovnom adjektivu pristupio sufiks -ьc, ili drugim riječima, adjektiv je bio supstantiviran, kao što su n. pr. ecclesia sti Michaelis = danas *Doňi Miholjac*, ili ecclesia sti Petri = danas *Petrovac* u Bosni; pa tako čitamo a. 1363[1]): Bogdanus condam Radovani de *Bocagnaç*, terraticum monasterii monialium sti Nicolai de Jadra ad *Bocagnaç*. U hrv. se dokumentima iz 15. stoljeća zove samo ovako.[2]) Ime *Bokan* potvrđeno je kao prezime, odakle *Bokanić* u 15. vijeku; za tijem kao ime familijskoga naselja *Bökāni*, i kao posjedovni adjektiv u ž. r.: *Bokańa.*[3]) Bokanjac je osim toga primjer, kako lokalitet u toku vremena može da mijenja svoj naziv. Prije 14. stoljeća zvao se je naime *Ognacovo Blato* a. 1205,[1]) a. 1243[1]) palus que dicitur *Ognacovo blato*. Teritorija je bila urbarna, jer čitamo a. 1260[1]) terras meas de *Onacoua blata*, tako i a. 1265[1]) i 1270[1]). Cijeli se kraj (konfin) ovako zvao; u njemu je bilo i drugih lokaliteta: a. 1260[1]) locus qui vocatur Ceperlani in confinio *Onacove blate*. Za osobno ime *Oňak* nemam potvrda, a o takovom se ovdje zacijelo radi. Koji su razlozi bili, da je lokalitet napustio ovo ime, ne znam.

5. Brisnik u Poljicima kod Srinjina. Ovo mjesto (i vrelo) dolazi već u oporuci Petra Crnoga (a. 1080): terra a *Bresteni.*[4]) Iz ove se potvrde razabire, da je osnov današnjemu obliku adjektiv izveden od *brěstъ*,[5]) veoma česte imenice u imenima mjesta (cf. Mikl. br. 28), s po-

---

[1]) Sm IX 119, X 222, 484, XI 111, 465, X 203, XIII 95, 286, III 52, IV 202 V 153, 188-9, 357, 530. — [2]) Mhj II 144 a. 1437, 272 a. 1473. — [3]) Ak. Rj. I 520.

[4]) Rački Doc. 131 = Šišić, Priručnik I 280. *-i* je lokativ singulara. Poluglas je zamijenjen sa *e*, cf. NVj XXIV 633, 4.

[5]) Ak. Rj. I 649. Potvrda je od važnosti i za historičku fonetiku, jer dokazuje, da je ikavski oblik mlađi cf. Leskien, Skr. Gram. I. str. 114 § 202. Ovom prilikom bilježim iz dokumenata svoje notice, koje su od važnosti za prosuđivanje *ѣ* > *i*. Još u 12. stoljeću piše se kao *e*: a. 1185 *Verchreca* Sm II 193; čak a. 1366 *Werherka* MhSlm V 336, kasnije sa *i*: a. 1435 *Werhrika* MhSlm XII, a. 1463 *Vrhrike, vrhrički* Mhj. V/1, 9, danas *Vrlika*. U doba narodne dinastije ovaj se je *e* izgovarao otvoreno, jer se piše *a*: a. 1062 Volesa *dad*, Rački Doc. 62. U još starijo vrijeme morao se izgovarati kao dvoglas, jer se strano *ia* pretvara u *ѣ* i u *Hadrianopolis* > *Drěnopolje*. *Odrin* se osniva na *Hadrianum*, a na slavenskom lokativu *vъ Odrině* tursko *Edirne*, na ovome opet srp.-hrv. *Jedrene*. Tursko *e* mjesto slav. *o* osniva se na vokalnoj harmoniji. Na slav. lokativu osniva se i rum. *Odriiŭ, Udriiŭ*, jer je u rum. *nj* > *i* (cf. ČMFL VII 166). Od interesa je, da i bizantinski pisci transkribiraju *ѣ* sa *ια, εα, α*: a. 1073 *Πριζδριανα* = *Prizrěn* (od *zrěti*, cf. *Ozren, Ozrin* u Dalmaciji); *Zvьnědpolje*, danas *Znepolje*, piše se a. 1020 *Σβενέαπος* ili *Σβενεάπολις*, Jireček Handelsstrassen 68, bilj. 220, Heerstrassen 78; *Brěgalnica Βραγαληνίτζα* Jireček Christ. Elem. 68; *Děvna*, adj. od děva, turski prevedeno sa *Kyz-tepe*: *Διαβαινᾶ* Jireček o. c. 82; *Věnьcь* = *Βεανίτζα* ibid. 82; *Rjahovica* < *orěhovica* = *Ῥεάχοβος, Ῥεάχουβις, Ῥεαχοβιτζα* ibid. 85, *Stěnьskъ Στεανίσκος* ibid. Srijemska biskupija (Srěmъ) se piše *τῆς Θράμου, τὸ Στριάμου, ὁ Σιρμίου ἤτοι Στρίαμου*, gdje se pravi grčki oblik tumači slavenskim, upravo onako, kako Konstantin piše *ἡ Κούρκρα ἤτοι τὸ Κίκερ* (mjesto **Κίρκερ* = hrv. *Krkar*, isp. za ispa-

moću sufiksa *-ьn*. Ovaj je adjektiv bio kasnije supstantiviran s pomoću sufiksa *-ik*. Ovakva se pojava češće opaža u imenima mjesta. Ovako nastadoše *Rudnik* (= rudno mjesto) u Srbiji, *Kalnik* (= kalno, blatno mjesto) u Hrvatskoj[1]) i t. d.

Poljičko se mjesto zvalo i jednostavno *Brest*, kako se vidi iz citirane oporuke Petra Crnoga[2]): vinea que est ubi dicitur *Bresti*.[3]) Vjerojatnije je, da je ovo lokativ nego li plural od *brěstъ*. U kasnijoj se listini iz g. 1187 zove *Brest* ili se prevađa na tal.: luoco detto *Olmo*[4]) sotto Perun (= brdo Pèrūn kod Žrnovnice).

Vrelo se pominje a. 1158. aqua que vocatur *Brisnich* blizu Srinjina.[4])

Brest je i inače česta imenica u dalmatinskoj toponomastici: a. 1236[5]) *Brest* terra = 1242[5]) terra posita in starea (= na kopnu) ad Petriçanum (= Petrčane kod Zadra) inter *Brestum* et terram Cose de Strea. Kod Ljupča ima puteus vocatus *Brest* a. 1535 (J. b.).

Odatle je izveden kolektivum *Brestie* (J. b.), danas *Brišće* u ninskom kotaru. U Policorionu se pominje a. 1070-8, 1085-95 isti kolektivum: vinea *na Brijschiae*, terra in *na Brijshie*.[6]) Prema Račkomu nalazi se u županiji Sidraga. Darovano je samostanu sv. Ivana u Biogradu.

Druga je izvedenica sa sufiksom *-janinъ Brischiane* u ninskom kotaru. A. 1206[5]) piše se possessio terrae vocatae *Bresghan* (po drugoj varijanti *Bristiane*), a. 1243[5]) possessio *Bresciane* in territorio Nonae. Čemu danas odgovara, ne zna se.

Od adjektiva **brěstьnъ* izvedeno je još *Brisniza*[5]) a. 1321 (dimidietas unius lazi positi ad —). Nejasna je izvedenica *Bristivina* a. 1518-20 (J. b.), isp. *Bristivica* kod Trogira s drugim sufiksom.

Adjektiv na *-ovъ* dolazi u vezi s imenicama: a. 1078 *Brestovi potok*.[6])

6. Bubnjani. Ak. Rj I 699 bilježi tri mjesta, koja se zovu *Bubanj*, dva iz Srbije, jedno iz Hercegovine. Na starohrvatskoj teritoriji imamo izvedenicu sa *-janinъ* kao obično u pluralu, jer se pluralom označuje stanoništvo. Piše se jednom sa starim nominativom

---

danje *ϱ* uslijed disimilacije Konstantinovu *ἡ Δίστρα* za *Dristar* = Silistrija), koji dalmatinski-romanski oblik tumači hrvatskim, cf. Nastavni Vjesnik XXIV 665. Umetnuto *τ* a zadnjoj potvrdi je radi olakšanja Grku neobične konsonantske skupine *σϱ*. Isto umetanje, istu grafiju za ѣ vidimo i u *Srědecь*, kod Bizantinaca *Tralitza* ili *Triaditza*. *S* je ovdje ispalo, jer ga je Grk zamijenio sa *s* iz *εἰς*. Grafija *ια*, *εα* ne dokazuje doduše ništa za praslavenski izgovor, jer se osniva po svoj prilici na starobugarskom izgovoru (cf. Vondrák, Vgl. sl. Gr. I 54, 66 sl.). Ali je od važnosti za prosuđivanje slavenskih tuđica u rumunjskom jeziku, gdje je također ѣ > *ea*, n. pr. *veac* < *věkъ*. — S ѣ pišu listine na srp.-hrv. teritoriji i etimologičko *i*: ѹ Вѣталини = Vitaljini, Прѣдиславѣкъ = *Prědislavić* a. 1369 Sm XIV 210.

[1]) U dokumentima u madžariziranom obliku *Kemluk*. *e* mjesto *a* osniva se na vokalnoj harmoniji, jer je u sufiksu bio *i*; a *ml* mjesto *ln* je metateza.

[2]) Rački Doc. 133.

[3]) Kaer, Dvije opatije 23.

[4]) Sm II 86, 217.

[5]) Sm IV 6 sl., 142, 202, III 52, IX 23.

[6]) Rački Doc. 119, 167, 173.

-e: a. 1183[1]) molendinum *Bubinnanne* (*i* stoji mjesto poluglasa), a. 1340[1]) *Bubnane*, a. 1341[1]) *Bubgnane*, a. 1352[1]) *Bubinane*. Već u vrlo staro vrijeme dolazi *-i* u pluralu: a. 1181[1]) locus *Bubniani*, a. 1207[1]) *Bubiani*,[2]) a 1209 *Bubniani*, a. 1358[1]) *Bubani* (u papinskoj listini), a. 1369[1]) super suptus Carso (= krš) versus *Bubiani*. Ili je pak dočetak latiniziran prema lat. *-anum* a. 1207[1]) ecclesia sti Petri de *Bubiano*, a. 1369[1]) usque *Bubianum*. Danas su to *Bubnjani* pod Tinjem.[3]) Ovo mjesno ime može da stoji u etimologičkoj vezi sa *bǫbьnъ*, ako se prema Leskienu Skr. Gram. § 203 uzme, da je nasala nestalo izmedju 9. i 11. stoljeća. *Bubanj* dolazi *i inače* u našoj toponomastici.[4])

7. Čabrijanj dolac. Zemlja, koju je *Smoljac* poklonio samostanu u Povljima, zove se a. 1250 Чьбрьѣнь долець.[5]) Ime je sasvijem jasno. To je *Čabrijanov*[6]) (= Ciprijanov) *dolac*. Posjedovni adjektiv *Čabriań* krivo piše Ak. Rj. I 876 *Čabren dolac* kao današnji oblik.

Dolac dolazi često u dalmatinskoj kao i u opće u srpsko-hrvatskoj toponomastici, sam za se i u svezi s adjektivima (cf. Mikl. br. 83). A. 1367 imademo terra[7]) in insula Farre in campo sti Stephani in loco *Colludar dolaz* (= Fratrov dolac).

A. 1329[7]) *Crastovi dolaz* (= Hrastovi dolac) negdje na međi između Trogira i Šibenika. A. 1333. piše se bez sumnje neispravno *Castrovi dolaz*. Ljubića je zavela ova grafija, te je rastavio u dvije riječi ovako: *castro Vidolac*.[8])

U Smoljčevu dokumentu[9]) ima još lokalitet (*polь*) Десєлнна долца. Rački piše kao ime sela ili zemljišta *Veselin dolac*. Nije li *v* mjesto *d* štamparska griješka? Kakvo se ime sakriva u ovom adjektivu, nije mi poznato. Isto su tako nepoznati adjektivi u: (terra) *Gerleç Doleç* (posita ultra rivum) (valjada blizu ninskog Obrovca) a. 1296,[10]) i a. 1250[9]) Плаинкобн дольць na Braču.

Na Korčuli kod Blata dolazi *Divin Dolaz* a. 1426.[11]) Isti je adjektiv u lokalitetu (*odь*) *Děvina vrьha* a. 1305-7.[10]), međa zemlje darovane sv. Mariji rogačkoj.

U hvarskom statutu a. 1331[11]) locus *Dminaz Dolaz*, adjektiv od *Dminko* = *Dminač* (Dominicus). Ovakav adjektiv od *Dominko* bit će po svoj prilici u (in loco quod sclavonica lingua nuncupatur) *Dominici*

---

[1]) Sm II 172, III 63, 66, 79, 82, X 531, 594, XII 101, 544, XIV 191. — [2]) Cfr. Bull. dalm. XIV 58. — [3]) Jelić, VjHADr III 89. — [4]) Ak. Rj. I. 699. — [5]) Mhj VI 7 = Starine XIII 207. *v* mjesto *b* u Šurminovu izdanju bit će valjda štamparska griješka. — [6]) Pored *Čubran*, *Čubrijan* Ak. Rj. II 82 dolazi još i danas *Čabrijan* kao prezime, osim toga u listinama a. 1373 *Zabrian* iz Nina Sm XIV 501, *Zaprian* u Zadru a. 1368 Sm XIV 116. Piše se i *s* i *Chibrian* Sm XIV 324. Za prijelaz *pr* > *br* isp. *brez* (= bez) = *prez*, prvo kod unijata, drugo kod katolika u Žumberku, *persica* > *breskv(o)a*, *brvelež* < *privilegium* Ak. Rj. I 687 kao i u franc. kadikad *Brancas* < *Pancratius*, Nyrop, Gram. hist. I 517, *bronchier* < *pronicare* REW 6778. — [7]) Sm V 137, VIII 578, IX 487, XIII 345. — [8]) MhSlm I 421. — [9]) Mhj VI 7, 9 = Starine XIII 207, 209. — [10]) Sm II 45, 240, 233, VI 405, IX 125, VIII 98, 309, X 30, 165, 395, III 268, 308, VII 261, XI 277, XIV 211 sl. — [11]) Mhj I/1 132, 134, III 206, 210, III/1 351.

drazie a. 1189[1]) (= *vъ* Dominči drazě, lokativ), negdje kod Trogira ili Klobučca. U hvarskom statutu dolazi još terra *Dovaz Dolaz* a. 1331. Ne znam, što bi mogao biti prvi dio. Zatim ibid. terra *Dragigni Dolci*[2]) od *Draginja*. Лнχомнрь дольц a. 1250[3]) kao da je takodjer mjesno ime. *Mocni dolaz* a. 1367[1]) quaedam vallis (međa posjeda *Lucane* i t. d.) sadržava adjektiv *močan* = mokar[3]).

Dolьcь sam za sebe također je čest naziv: a. 1312[1]) kod Spljeta nemus sive sclavonice dubrava *Dolez*, možda isto, što i a. 1338[1]) (terra) *Dolizo* (usque ad ripam supra minimos arcus) u listini punoj romanizama ili territorium in *Dolcio* de Conscaco iuxta territoria sti Domnii (= Dujmovača) a. 1134;[1]) a. 1334,[1]) 1346[1]) na otoku Ugljanu (insula Gelani, sti Michaelis de Monte) *Dolaç* = a. 1282[1]) vinea *Doleç* posita ad Montem Ferreum. Na Lastovu se pominje a. 1332[1]) locus *Na dolci*.

Složenica sa adjektivom bit će po svoj prilici a. 1188[1]) vallis *Besoldolez* iuxta terram monasterii sti Benedicti negdje u spljetskoj okolici, a. 1227[1]) ad *Bisol dolaz* terra, a. 1229[1]) opet pisano sa srhrv. prijedlogom *Do Bisol doleç*. U lučkom konfinu ima doduše *Vrzov dolac*, ali mislim, da grafije dozvoljavaju samo tumačenje *bьzovъ dolac*, isp. u Hercegovini *Zovi Dô*.[4]) *l* mjesto *v* bit ce mletačka grafija za *u*, — tako je naime Talijan mogao shvatiti naše *v*, — kao u *olde* < *audit*, *colsa* < *causa*, *olsa* < *ausat*.[5]) Budući da je nepoznat moderni oblik ovih potvrda, sve ovo može biti samo uspjela kombinacija. *Vrzov* se ne može naime nikako dovesti u vezu s *Bisol*.

Na Visu je terra ad *Rogacçini Dolac* iuxta viam publicam a. 1320.[6]) Od čega je ovo posjedovni adjektiv, ne znam. Isto je tako nejasan adjektiv u terra *Xiuini dolaz* a. 1426[2]) in districtu Chzara.

Sa posjedovnim adjektivom *bań* (= banov) samo jednom: a. 1425[2]) u *Bagna Dolci* in valle Bristova. Isp. *Bandolac* na Hvaru na spec. karti.

Možda je kakav kompositum vicus *Seno-dolcę* a. 1323[1]) na Visu. Šta je prvi dio, ne znam.

8. Čikalj Dol. U hvarskom se statutu pominje a. 1331. (via qua itur de casali vocato) *Cichal Dol* (usque ad Cupinovich). Na drugom se mjestu u istom statutu[7]) govori o još jednom općinskom putu: 4. via c^{nis} campi sti Stephani ultra dictum campum per tressum incipiendo a casali vocato Cichal Dol, a cimiterio stae Barbarae. U prvom se dijelu ima zacijelo tražiti adjektiv izveden od romanskoga ženskoga imena *Cicla*, koje dolazi u Zadru i u Spljetu. Postaje od *Lucicla*, deminutiv od *Lucia*, kao što imamo u Dubrovniku od *Ana-Anukla*.[8])

---

[1]) Sm II 45, 240, 233, VI 405. IX 125, VIII 98, 309, X 30, 165, 395, III 268, 308, VII 261, XI 277, XIV 211 sl. — [2]) Mhj I/1 132, 134, III 206, 210, III/1 351. — [3]) Upor. druga ovakva imena mjesta baš u Dalmaciji u Ak. Rj. VI 878, zatijem a. 1312 vinea *na Moçach* na Visu Sm VIII 306. — [4]) NVj XXIII 754. — [5]) Upor. Monaci, Crestomazia 566 § 61. — [6]) Sm V 137, VIII 578, IX 487, XIII 345. — [7]) Mhj III 206, 207, 209, 334, 133. — [8]) *Anukla* uxor Martoli de Miscglien a. 1457 više puta u Kodeksu Vlajićevu (u biblioteci b. h. zem muzeja pod br. 6333) str. 39.

Početno *Lu-* je ispalo, jer je izgledalo, kao da je to član muškoga roda, koji ne pristaje ženskomo imenu.[1]) Takovo ispadanje dolazi iz istoga razloga češće kod imena: insula *Crome*[2]) mjesto *Lacrome*, in campo *Corani* mjesto *Lucorani*.[3])

Dol sam za sebe i u svezi s adjektivima veoma je često mjesno ime (cf. Mikl. br. 83). Bez adjektiva imamo a. 1330[4]) Radtius de villa *Dol* (negdje u zadarskoj teritoriji); a. 1320[4]) i 1322[4]) na Visu terre posite in Lissa ubi dicitur *Dolum*; a. 1337,[4]) 1345[4]) na Braču: in *Dolo*; a. 1331[5]) u hvarskom statutu in *Dolum* magnum sub monte sti Michaelis, a. 1367[4]) na Hvaru terre in *Dolo* sanctae Barbare; a. 1185[4]) u makarskom primorju *Dol* totum usque ad Vrullam; a. 1344[4]) na Lastovu terra *V dole*.

Još češće su potvrde za veze s adjektivima: a. 1345[4]) na Hvaru terra vineata in loco *Cottlare dol*,[9]) ako je = *Kotlarev dô*. Izgleda, kao da je adjektiv u lokativu. A. 1250[5]) na Braču *Dragyšinь dolь*; a. 1363[6]) *Dragichin dol*, piše se i *Dragochin dol* quod confinabat cum terris de Curila; a. 1265[4]) na Rabu in *Lutidol* (= Ljuti dô). Interesantno je ime *Sutmartindol*[7]) in jaderensi districtu a. 1324[6]), jer pokazuje neobičnu vezu svetačkog imena sa *sut* < sanctus. Današnji se *Cerodol* kod Zadra potvrđuje uvijek ovako bez *v* u *cerov*. Dodaju se samo latinski nastavci našoj riječi: a. 1209[8]) de *Cerodolo*, a. 1294[8]) in *Çirodolo*, a. 1303[8]) in *Cerodollo*. Jednom se asimiluje *o* prema *e* kao u romanskim riječima: a. 1320[8]) in *Ceredolo*, a. 1371[8]) in *Ceredollo*. Ima potvrdâ i bez latinskog dočetka: a. 1275[8]) *Zerodol*, a. 1334—41[8]) više puta *Cerodol*, a. 1224[8]) *Çerodol*. Mislim, da se u ovom imenu ne radi o onakovim kompozitima, kao što su današnji mnogobrojni *Suhodol*, *Mrkodol*, nego da su zadarski Romani, da olakšaju sebi izgovor, ispustili *v*. Da je naše ime bilo zaista romanizovano, dokazuje pomenuta potvrda in *Ceredollo*. Na spec. karti piše se i danas na tal. *Zerodo*. *Pokonji Dol* kod Hvara označuje se u hvarskom statutu kao *dolaz* = terrenus. Adjektiv, koji sadrži, dolazi i sam za sebe kao mjesno ime.

U dokumentima imade dosta vezâ s nejasnim adjektivima, koje pominjem radi potpunosti: a. 1331[5]) na Hvaru *Casalin dol*; a. 1426[9])

[1]) Jireček, Romanen II 86: *lu qual*, *lu dictu*. — [2]) Monasterium de Croma mnogo puta a. 1368, Sm. XIV 138. — [3]) NVj XXIV 665. Isp. slično ispadanje u *Ominicus*, *Menego* za *Dominicus*, Jireček II 34, jer se je početak identificirao sa prijedlogom *de*, ili tal. *Omago*, hrv. *Mâg* na Rabu, jer se je u *o* > *u* vidio hrv. prijedlog. Ovakovoga ispadanja na početku ima i drugdje. Današnja *Valona* zvala se u dokumentima *Lavalona*. Srp. *Lješ* je u dokumentima *Alessio*; *a* > *o* se držao prijedlogom i s toga odbacio. — [4]) Sm XI 117, 214, 262, IX 528, 91, V 346, VIII 550, IX 545, X 214, II 193, XIV 72. — [5]) Mhj III 206, 207, 209, 334, 133. — [6]) MhSm. XXVII 309, 314, I 348, XLII 9, 34. — [7]) Možda je identična sa ovim mjesnim imenom i očito izopačena grafija: usque ad *Martindam* in mare, također negdje u zadarskom kraju a. 1242, Sm IV 162. — [8]) Sm III 83, 238, 268, V 69, VI 103, 338, VII 111, 187, 311, 358, 176, VIII 44, 130, 369, 415, 550 sl., 574, X, XII 638, XIII 291, XIV 388, XI 193. — [9]) U hvarskom statutu, Mhj III 206 a. 1331 piše se ovaj lokalitet vinea *Choclartuv Do*, meda između općina campi sti Stephani i Varbagno.

na Korčuli in districtu Blata *Cesuin dol*; a. 1314[1]) na Lastovu terra *Nadesyendole*, in *Nadosirendol*, a. 1345[1]) *Nadesibi dole*. Izvjesna je samo imenica i prijedlog u ovim kompositima. Različito pisani adjektiv je potpuno taman. Ako se uspije pronaći moderni oblik, možda će se zagonetka sama od sebe riješiti. Možda ide ovamo i očito izopačena grafija a. 1314[1]) terra *Naudouine dole* na istom otoku.

Od izvedenicâ ima samo s *-janinъ*: a. 1059, 1070—78[2]) *Dolani* u Policorionu, zemlja darovana samostanu u Biogradu.

Češće su izvedenice s prefiksima. Kolektivum od *među* + *dol* + *je* dade se dosta rano potvrditi: a. 1331[3]) u hvarskom statutu *Meudolye*; isp. *meu* za *među* u imenu planine crnogoricom obrasle: *Měorič* (govori se i *Měhorič*) u Bosni < **Meždu* + *rěčьj* od *rěka*, isto što i *Međurječ*[4]) u drugim našim krajevima i *Meziříč* u Moravskoj. Drugi se kolektivum *vъz* + *dol* + *je* spominje a. 1435[5]), 1487[5]) *Wzdolye*, *Vzdolye* negdje na međi dalmatinsko-hrvatskoj. Složenica s *raz* dolazi a. 1250[6]) u Smoljčevoj darovnici: *otъ Razdoli* na Braču.

9. Čudomiršćina. Osobno ime Čudomir dade se rekonstruirati iz mjesnih imena *Čudomerići*[7]) u Hrvatskoj i *Čudomirići*[7]) u Dalmaciji a. 1451, a. 1362[8]) villa *Zudomerich*, a. 1372[8]) terre in *Zudomirich* districtus Jadre. Od ovoga imena izveden je naziv a. 1278[8]) terre in *Çudomyrschyna* (= *Čudomiršćina*) in contrata Jadre. Iz listine se također vidi, da je naziv nastao baš od ovoga imena. Zemlju prodaje naime Dobroje sin Vukoja Čudomirića. Označuje dakle posjed ovako nazvane porodice.

Složeni sufiks *ьsk* + *ina*[10]) dolazi dosta često baš u starim hrvatskim mjesnim imenima: a. 1324[8]) terrae *Maslofschina* in districtu Jadre, a. 1353[8]) terra *Heremanschina* negdje kod Bribira; a. 1368[8]) villa *Jagodaschina* u lučkoj županiji; kod Trogira a. 1189[8]) terra de *Magduscina*; a. 1333[8]) possessio ad *Virefschina*[9]) negdje kod Zadra.

I s apelativima od *oblast*: a. 1249[8]) ad petram que vocatur *Oblascina* ad portum Sdrilaz, međa posedarskoga posjeda.

10. Dubrava. Dolazi u dalmatinskoj toponomastici kao imenica sama za sebe i kao supstantivirani adjektiv (cf. Mikl. br. 74). Pored *dubrava* morala je postajati i *dubrova* u našem jeziku kao i u starobu-

---

[1]) Sm III 83, 238, 268, V 69, VI 103, 338, VII 111, 187, 311, 358, 176, VIII 44, 130, 369, 415, 550 sl., 574, X, XII 638, XIII 291, XIV 388, XI 193. — [2]) Rački, Doc. 53, 163. — [3]) Mhj III 206, 207, 209, 334, 133. — [4]) Ak. Rj. VI 579 sl. — [5]) MhSm. XXVII 309, 314, I 348, XLII 9, 34. — [6]) Mhj VI 7 = Starine XIII 207. — [7]) Ak. Rj. II 95. — [8]) Sm VI 233, IX 432, XII 157, XIV 153, 402, II 240, III 391, XIII 247, X 122. — [9]) Možda stoji u svezi s imenom plemićke porodice *Vireuich* u Zadru. Isp. a. 1072 *Virovikka*, silva in Brauzo (Obrovac kod Nina), Rački Doc. 92. — [10]) U Smoljčevoj darovnici čitamo a. 1250 ovako načinjenu imenicu, koja nam jasno kaže, što je bilo značenje ovome sufiksu: „Kupihъ u Rečimira vьsu *Vьlkovьščinu* u Brězihъ do vьrьha" Mhj VI 8 = Starine XIII 209. Rački drži, da je *Vlkovšćina* mjesno ime kao i Brezi (v. Rad 224; 107, 14). Meni izgleda vjerovatnije, da ova riječ nije mjesno ime, nego da znači „Vukov posjed".

garskom i poljskom[1]). A. 1078[2]) u apokrifnoj povelji pominju se *Dubrave* montes; na Lastovu a. 1346[3]) vinea in loco *Dubraua*; na Korčuli a. 1426[4]) *Dubrava*; na Pelješcu *Dubrave*[3]) a. 1362—1396[5]). U svezi sa prijedlogom a. 1332[3]) locus *Pot dubrava* na Lastovu. *Dubrava* može biti i u svezi sa posjedovnim adjektivom. Za to ima samo jedan primjer iz dokumenata: a. 1368[3]) villa *Nogoroua Dobrava* in comitatu Lucke. Od kojega je osobnog imena ovaj adjektiv, ne znam.

Deminutiv dolazi a. 1299[3]) via descendens *Dubraviza* versus Bitne, danas isto tako na spec. karti 30/XIV kod Skradina. Sa sufiksom -ьc terra in *Dubravaz* a. 1358[3]) kao posjed spljetskog nadbiskupa. Prije se zvalo ovo mjesto u izvedenici od *dubrova*, ako se možemo pouzdavati u Smičiklasov Codex u fonetskom pogledu: a. 1266[3]) *Dubrovaz*. Izvedenice od ovoga oblika utvrđuju to, kako se čini: u Policorionu a. 1070—1078[6]) in *Dubrouiçaij*, po Jeliću danas *Dubrava* blizu Galovca[7]). Ako je tako, staro je ime mjesta napustilo deminutivni sufiks i promijenilo osnovu. A. 1189[3]) pominje se *Dubroviza* negdje kod Trogira. Svakako nam pak zajamčuju ovaj oblik a. 1310 terra in districtu Nonae ad *Dubrofnic*[3]) i *Dùbrōvnīk* (Ragusa), kako su već primijetili Jireček[8]) i Berneker[1]), izvedenice sa sufiksom *-ik* u imena od biljki.

[1]) Berneker 215. U rumunjski su jezik prešla oba oblika *dumbravă*, *dumbravnic* i *dobromnic*. Tiktin, Deutsch-rum. Wbch. II 585. — [2]) Rački Doc. 114. I pisanje ovoga mjesnog imena dokazuje apokrifnost listine, jer bi očekivali u ovo vrijeme nasal. — [3]) Sm XI 327, X 30, 141, 218, 286, VII 333, V 380, XII 380, II 240, VIII 270, XIV 152. — [4]) Mhj I/1 133. — [5]) MhSlm IV 65, XXVIII 20, 21, 261, 263. — [6]) Rački, Doc. 166. *-aij* dolazi obično u osobnim imenima. Ovdje je možda latinizatorova zamjena za naš lokativ. — [7]) VjHADr III 116. — [8]) Bedeutung Ragusas 7.

Dr. Petar Skok.

Encore une étymologie — ou pseudologie — du nom slave.

Au grand nombre des tentatives entreprises déjà pour expliquer le nom des Slaves[1]) je me propose d'ajouter encore une — à d'autres d'en apprécier la vraisemblance.

Le suffixe qu'on trouve dans *Slovĕne* sert, on le sait, avant tout à former des noms ethnographiques, dérivés de noms de lieux. Donc, il n'est que naturel de chercher aussi pour ce nom de *Slovĕne* une étymologie «géographique» et c'est justement ce que je veux essayer dans la présente notice.

Or, chose un peu déconcertante pour qui considère la longue liste de vains essais étymologiques émis jusqu'à ce jour, il se trouve beaucoup de rivières en Pologne et en Russie qui portent les noms *Slava, Slavica, Slavuta, Slavec, Slovaž, Ne-slovka,*[2]) et d'autres encore, dérivés des thèmes *slav-* et *slov-*.

En voici une liste,[3]) sans doute facile à compléter par des noms correspondants, en usage autre part et enregistrés dans d'autres sources que je n'ai pas fouillées.

Sława, aujourd'hui Wełnianka, affluent (riv. g.) de la Wełna qui se jette dans la Wartha (r. dr.), affl. de l'Oder.

Sławica, rivière aujourd'hui inconnue, probablement la Goślinka, affl. de la Wartha (r. dr.), non loin de la précédente; sur la S. un village du même nom, aujourd'hui inconnu.

Славица, rivière dans le district Duchovščina du gouvernement Smoleńsk.

Sławka, affl. de l'Opor (r. dr.) qui se jette dans le Stryj (r. dr.), affl. du Dnièstr (r. dr.). Sur la S. un village *Sławsko,* ce qui prouve que le torrent s'appelait autrefois simplement *Sława* : aujourd'hui on l'appelle aussi *Sławsko* ou *Wołosianka* en transportant sur lui les noms des villages adjacents.

Sławka, deux torrents, affl. du Jelenkowaty potok (r. g.), celui-ci affl. de la précédente Sławka (Sławsko).

---

[1]) On les trouve citées chez M. Niederle dans son précieux ouvrage sur les antiquités slaves (Slovanské Starožitnosti) II 480 et suiv.

[2]) C'est-à-dire, en russe et en polonais avec *ѣ* : *sława*, etc.

[3]) Tous les noms cités ci-dessous sont tirés des ouvrages suivants : Kozierowski, 1) Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidyecezyi gnieźnieńskiej, Poznań 1914; 2) Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidyecezyi poznańskiej, Poznań 1916, deux vol.; Маштаковъ, Списокъ рѣкъ Днѣпровскаго бассейна, Pétersbourg, 1913, et du grand Dictionnaire géographique polonais, 15 vol.

Sławka ou *Sławska struga*, affl. de la Szkotowa, qui se jette dans la Nida (allem. Neide), affl. de la Vistule (r. dr.) sous le nom de Wkra.

Sławec, affl. de la Mihodra (r. dr.), celle-ci affl. du Sereth en Bukovine.

Славута, affl. de l'Uš (Už) (r. dr.), tributaire de la Prypeć.

Sła'vut, *Sła'vuteć*, *Sła'vuta* ou *Sła'vutyća*, noms du Dnièpr.

Slaweczna ou *Słoweczna*, en russe *Staročna*, auparavant aussi *Słoweszn(i)a*, affl. de la Prypeć (r. dr.).

Słowna, appelée aussi Leszezanka, affl. de la Plis(s)a, qui se jette dans le Niémen (district Nowogródek).

Słownia, autrement Słonówka ou Sestratyn, affl. du Styr (r. dr.) au pays limitrophe de la Galicie et Volhynie.

Словажъ, affl. de la Volostь, celle-ci affl. du Dnièpr (r. g.; gouvernemt Smoleńsk).

Несловка, affl. de la Lemna (Ljamna) (r. dr.), qui se jette dans le Słovaž; à analyser *Ne-slovka*. Une autre *Nesłovka* ou *Nesła* est l'affluent de la Ptič ou Ptycz (r. g.), affl. de la Prypeć.

Je fais abstraction des noms *Słowianka* ou *Słowiański potok*, affl. de la Mizuńka (celle-ci affl. de la Świca (r. g.), affl. du Dnièstr, district Dolina en Galicie); **Словянка**, affl. de l'Ordyninka (bassin du Dnièpr, district Dorogobuž du gouvernement Smoleńsk); **Славянка** ou **Ржавка**, affl. de la Peregonka (affl. du Sož, celui-ci affl. du Dnièpr, gouvernement Mohilew) en tant qu'ils peuvent provenir du nom de *Slověne*.

Autres noms de lieux qui sont de moindre importance mais non tout à fait sans conséquence : plusieurs *Sławsk* ou *Sławsko*, appelés sans doute d'après les cours d'eau qui portaient le nom de *Sława*; la ville *Sławuta* sur le Horyń en Volhynie; *Sławiec*, autrefois *Sławc*, village près de Łomża; *Słowenia*, village dans le district Orsza du gouvernement Mohilew, avec une source d'eaux ferrugineuses; un village *Słowita* en Galicie du Nord-est; deux villages *Sławogóra* (Stara~ et Nowa~), situé sur la rivière Orzyc, près de grands marais Niemyje sur des côtes dominantes (distr. Mława), qui s'appelaient ou s'appellent encore sans doute *Sława* (góra), tout à fait comme la montagne *Sława góra* en Galicie, non loin de Jarosław et l'arête *Sławiec*, appelée comme le torrent qui prend naissance d'elle (v. ci-dessus).

Même en admettant que tous ce *Slava* etc. dans leur qualités de noms de rivières reposent sur le thème bien connu, contenu dans *sluti*, *slovą*, *slava*, *slovo* etc., on aurait le bon droit de faire dériver le nom *Slověne* avant tout de ces dénominations des rivières ou, pour s'exprimer exactement, d'une d'elles, et non pas directement des noms communs *slava* et *slovo*. La chose me semble parfaitement claire. Les *Slověne* c'est le peuple habitant au bord d'un fleuve qui s'appelait *Slova* ou *Slava*, peut-être le Dnièpr lui-même, ou plutôt une partie de lui, ou, encore, habitant un pays nommé *Slovo*. Les noms cités ci-dessus s'associent, certes, avec les appellatifs *slovo* et *slava* et dérivent même

positivement d'eux, mais pas tous. Il est clair que, par exemple, *Sławut(a)* n'est autre chose que le thème bien connu *slavạt-* || *slovạt-*, mais il est non moins certain pour nous que toutes ces rivières, quelques-unes d'elles tout à fait petites, ne peuvent pas être appelées du thème en question. Et nous ne sommes aucunement bornés à ce rapprochement, car il s'offre à nous une autre étymologie convaincante, à savoir la racine *k̂leu-* « arroser, d'où : nettoyer » dans vieux lat. *cluere* « purifier », *cloāca*, plus ancien *clovāca* « égout, cloaque », lituan. *šlúoju šlaviaũ, šlavinėti, šlavimas* « balayer », *šlúota* « balai », peut-être aussi sanskr. *śruvati* que l'on aime à tenir pour variante orthographique de la racine *sreu-* « couler » dans sanskr. *sravati* etc. Pour la signification et l'emploi de la racine *k̂leu-* conférez surtout irland. *Cluad* nom de rivière, celt. **kloutā*.

En outre, on sait que la racine *k̂leu-*, élargie par *-d-*, apparaît dans gr. *κλύζω* « baigner de ses flots; laver, nettoyer », acc. sing. *κλύδα* « flot », *κλύδων* « flot, vague », et dans german. **hlūtra-* = **k̂lūd-ro-* (got. *hlūtrs* « pur », vieux haut all. *hlūttar* « pur, propre, clair », etc.). Je la trouve aussi en slave, cf. russ. слудъ, слуды . . « des prés en fond de rivière », наслудъ « une mare d'eau sur la glace », petit russe *słudva* « stalactite », et noms de rivières, pol. *Słudwia*, bassin de la Bzura, affl. de la Vistule (r. g., district Kutno), russ. Слудевка ou Слудибна, affl. de l'Osьma (ou Vosьma, r. g.), celle-ci affl. du Dnièpr (r. g.), non loin de ses sources.

En somme, je pense qu'il y avait un fleuve, nommé *Slova* ou *Slava*, ou peut-être un pays marécageux, appelé *Slovo*, habité par nos ancêtres, qui, conformément aux lieux de leur habitation, reçurent le nom *Slověne*, plus tard associé avec les noms communs *slovo* et *slava* de tout autre origine.

Kraków — Cracovie.

Jan Rozwadowski.

Неколико речи о београдском говору.

Под „београдским говором“ подразумевам само говор Београда, а не и његове околине, која не чини једну говорну целину, чак ни један диалекат.

Одмах се намеће питање: може ли се говорити о београдском говору као целини, издвојеној из општег шумадиског (или шумадиско-сремског) диалекта? Да ли он има толико својих специфичних особина да се због њих може одвојити од околних говора? Као што ће материал који износим показати, београдски говор јасно се издваја као једна говорна целина, не само према осталим говорима на територији шумадиско-сремског диалекта, већ и према свима диалектима српског језика.

Београд је на територији шумадиског говора; због доскорашње политичке границе он је био ван утицаја Срема (и Баната), зато се и ограничавам на његову везу само са шумадиским делом шумадиско-сремског диалекта. Пошто се налази у области шумадиског диалекта сматрало се да он чини нераздвојну, потпуну целину с њим, и, колико ми је познато, никоме није ни на ум пало, да га сматра као нешто одвојено, па чак и да га проучава. Међутим не само садашње стање његова говора, већ и начин како је Београд насељаван не допуштају да се он у језичном погледу просто придода осталој Шумадији; напротив све показује да он представља засебну говорну целину, независну од околног диалекта, чије су само неке особине ушле у овај београдски говор при његову стварању.

А друкчије није могло ни бити. Кад је Београд ослобођен од Турака, и задуго после ослобођења, он и није био српска варош: у њему су живели Турци, Јевреји и Грко-Цинцари, а Срба је био врло мало, па и они су већином били из других крајева, нарочито из Босне и Македоније. Поставши престоница и будући на важној трговинској и саобраћајној раскрсници он је почео привлачити у се људе не само из свих крајева Србије, већ и из целе Југославије. Према тој најезди из области свих наших диалеката губили су се досељенци из околине т. ј. из области шумадиског диалекта; Београд дакле не чини говорну целину са својом околином, као што је то случај са другим варошима, где је највећи део становништва досељен из околних села, већ је он говорна оаза усред централног (шумадиско-сремског) диалекта, која има свој засебан пут развитка.

Да видимо који су све фактори утицали на стварање данашњег београдског говора.

У првој половини 19 века у Београду се, по сведочанству М. Ђ. Милићевића, врло мало говорило српски, па и то мало врло искварено, а тек од пре 50—60 година „српски се чисти и исправља сваки дан".[1]) Али маколико се чистио, у смислу књижевног језика, он није могао остати без утицаја оних елемената који су чинили становништво Београда: Турци, Грци, Цинцари и Јевреји, принуђени да говоре српски, уносили су у њега особине свога матерњег језика, те су дали нарочити отисак београдском говору, који је зачуђавао људе из крајева где се говори чистим књижевним језиком. До пре 20 година опажала се осетна разлика између говора Савамалаца, насељених већином из југозападних наших крајева, и Дорћолаца и Палилулаца, чији је говор био под утицајем Турака, Јевреја и неколиких околних села, чији су се становници доселили из наших југо-источних крајева; и сама Палилула, која је раније била предграђе београдско, насељена је досељеницима из Сврљига. Та села: Велики и Мали Мокри Луг, Раковица, Јајинци, Бањица, пола Вишњице (и Сланци?) по Милићевићу расељена су прво 1521, кад су Турци заузели Београд, и насељена у близини Цариграда, где су њихови становници основали место Београд. Доцније, због честих бораба око Београда и нагомилавања велике војске у њему и око њега, околина му је била потпуно опустела, и тек је Карађорђе населио Сврљижане у горе поменута села (у Сврљигу има и сад село Палилула). Из испитивања пок. Ристе Т. Николића[2]) види се да су становници тих села пореклом не само из Сврљига, већ и из других места југо-источне Србије, па и Македоније. Уосталом, и по ношњи, и по облику кућа и по типу људи види се да су досељеници из друге етничке области. То показује и назив брда *Горлака*, који се налази у средини тих села.

Дакле, основни елементи данашњег београдског говора развили су се из говора Палилуле и околних села, не без утицаја туђих језика: турског, јеврејског, грчког и циганског (са Чубуре). Ти елементи у току времена нису нимало слабили, као што би се могло претпоставити, с обзиром на то што је Београд државно и културно средиште Србије; напротив. Налазећи се на важној моравско-вардарској артерији Београд је привлачио све нове и нове насељенике из југо-источне Србије, Старе Србије, и Македоније. Највећи број радника дају сиромашни, „печалбарски", југо-источни крајеви, који дају изразиту физиономију говору београдске улице. Ти досељеници су споро мењали особине својих локалних говора, или их нису никако ни мењали, нарочито акценат. Редак је школован човек из области косовско-ресавског и призренско-тимочког диалекта који је примио књижевни, Вуков акценат, па макар он живео и 30 година у Београду. Чак и скоро сви наставници српског језика који су из тих крајева или из старе Црне Горе марљиво чувају свој матерњи акценат, немајући осећања за сва четири акцента нашега

[1]) М. Ђ. Милићевић. Кнежевина Србија, стр. 23.
[2]) Насеља Српских Земаља, стр. 929 и даље.

језика. И док родитељи мање више чувају особине свога локалног говора, дотле њихова деца већ говоре једним заједничким говором, у којем су се све те разлике нивелисале, те се добио један нов тип говора, са претежним утицајем југоисточних елемената. Тако видимо појаву да су и деца школованих родитеља с чистим вуковским акцентом, ако су се родила и одрасла у Београду, подлегла утицају средине и говоре тим новим говором, који је помирио разлике у говору њихових родитеља. И кад ни родитељи ни школа немају снаге да се одупру све силнијој навали овога новог говора, онда није чудо што људи с малом културом и никаквом школом много лакше подлежу утицају његову. Посматрао сам, например, како келнери који су из Срема, Бачке и Баната, брзо почну да говоре нарочитим београдским „келнерским“ језиком, што је у ствари овај београдски говор.

Тим новим, београдским говором говори сва улица и сва школска омладина, упркос једу и отпору граматичара, који никако не могу да сузбију тај „палилулски“ говор из школе. То више није никакав „арго“, није ачење, као што код појединаца у почетку често бива, није пролазна појава, већ жив и бујан говор, који има свој природни развитак и своје законе, и који се све више шири и јача, тако да они који њим говоре *морају да уче књижевни језик*. Ја сам га посматрао и проучавао у кафани, на улици, а највише у школи на својим ученицима, што је и најзгодније и најпоузданије, јер се школа труди да истреби те „неправилности“, па ипак их доста остаје. Уколико су деца млађа, уколико је утицај школе мање сузбио утицај улице, утолико је овај говорни тип чистији, обилнији својим специфичним особинама, тако да се општи београдски говор може поделити на три ступња: *најмлађи*, који је најтипичнији и који и јесте овај говор о коме ћу говорити; *средњи*, који је мешавина: овај најмлађи измењен под утицајем књижевног или књижевни измењен под утицајем најмлађег; и *књижевни*. Најраспрострањенији је *најмлађи* ступањ, јер њим говори $^2/_5$ становништва, пошто њим говоре већином деца, а њих је највише, — а најмање је распростр чист књижевни говор. Пре него што пређем на његове карактеристичне особине у појединостима истаћи ћу у општим цртама чиме се овај млади београдски говор разликује од књижевног и како су се те разлике развиле.

Оно што прво пада у очи људима из наших југозападних крајева кад први пут дођу у Београд то је акценат, који пара њихове уши, из малена навикле на најчистији вуковски акценат. Београдски акценат је и квалитативно и квантитативно и по месту различан од књижевног акцента. Том својом особином београдски говор припада косовско-ресавском, а код најпрогресивнијег дела и призренско-тимочком диалекту. Друга особина која га везује са тим говорима јесте појава упрошћавања флексије, т. ј. губљење и изједначавање појединих именских и глаголских облика. То нарочито показује недостатак у осећању синтактичне разлике између акузатива и локатива с предлозима *на*, *у* и др.

Као што сам у почетку напоменуо, главне особине овога говора развиле су се из наших југоисточних говора, преко досељеника, потпомогнуте туђим елементима. На тој основи а под утицајем практичне тежње за упрошћавањем језика, која је производ културног живота, београдски говор се почео нагло ширити, нарочито за време рата и окупације, кад није имао на путу никакве препреке, јер је утицај књиге и школе на децу био минималан, а утицај улице неограничен.

Да пређемо редом све његове карактерне особине.

I. Фонетика.

1. Код именица ж. р. на *-а* у дативу и локативу једнине *к* и *г* (*х* се и не изговара) од основе не прелазе у *ц* и *з*, већ остају непромењени, под утицајем других падежа: *стоки*, *мајки*, *ноги*, *снаги* и сл. Ту појаву сретамо и у књижевном говору, јер док је Милићевић писао *Луци*, сад нико тако не говори.

2. Интересантно је мешање *ћ* и *ч*. Познато је да поједини људи, па и читави крајеви не праве разлике између та два сугласника, т. ј. изговарају их подједнако, било као *ћ* или као *ч* (већином умекшано). Та особина узима све више маха међу београдском децом, тако да се може слободно узети да читава трећина деце не разликује *ћ* од *ч*. Узрок те појаве није никакве физиолошко-фонетске природе, већ чисто психолошке: то је последица подражавања, које се као мода шири, јер кад сам деци која не разликују *ћ* и *ч* показао начин артикулације тих гласова, већина их је после тога могла тачно изговорити и *ћ* и *ч*.

3. Али најважнија фонетска особина београдског говора је у *акценту*, који се и местом, и квантитетом, и квалитетом разликује од књижевног говора.

Квантитет. Дугӣ слогови се уопште губе; код најмлађе генерације нема никаквих дужина, а код средње после акцента нема дугих слогова: *вȍде*, *слȁве*, *рȕком*, *љȕди* (gen. pl.), *књȋга*, *пȃшем*, *чȉтам*, *трéсем*, *пӣјем*, *плӗту*, *ȉду*, *нӧсу*, (м. *нӧсе*) (Акценат је овде свуда књижевни). У овоме се слаже са косовско-ресавским.

Дужина акцентованих слогова се унеколико чува, али је све јача тежња за скраћивањем; а где се чува она, већином, нема тонског спуштања или падања. Ово је утицај призренско-тимочког диалекта.

Квалитет. Још пре 20—30 година опажало се да у Београду нема сва четири акцента, већ само три, или чак и два т. ј.: ̏, ́ и ̑, односно ̏ (кратак) и ́ (дуг без тонског елемента). То се сад још јаче испољава и иде се тако далеко да најмлађа генерација уопште и нема никаквог музикалног акцента, већ чист експираторан, онакав какав имају, Бугари, Руси, Французи и други. Овде се најјасније виде три ступња београдског говора: најстарији не разликује *оштар* од *благог* акцента, а има *висок* и *снажан*; средњи ступањ има један *кратак* и један *дуг* акценат: *нȍга*, *нӧгу*, *рȕка*, *рȕку*, *мȉр*, *пȉшем* (отприлике као

руски у отвореним слоговима); и *најмлађи* ступањ има чист *експираторан* акценат без икаквих дужина: *пѐро, нѐбо, глàва, слàва, пѝсати.*

Место акцента. По месту акцента београдски говор се приближује косовско-ресавском, јер, изузев са последњег слога, акценат се не преноси на претходни слог. То вреди као правило без изузетка, нарочито за сложене речи. На пр.: *побрàтим, несрѐћа, поклàде, напѝшем, пољȕбиш, долетѐла* итд.

Доследно горњем правилу никад се не преноси акценат на предлоге одн. на неку другу енклитику, чак ни у случајевима где се преносио у прасловенском. Отуда се Београђани увек подсмевају Шапчанима или Ваљевцима што ови говоре *„из Шапца“* (т. ј. *ȉз Шапца*), *ȕ Ваљево* и сл. Београђани увек говоре: *у кȕћу, код кȕће, на пòље, пред шкòлом, и јȁ, и тȉ*, (или *и јá и тú*), *од мѐне, под тòбом* и сл.

Ово није никаква архаична црта, бар код једног дела, већ се развила под утицајем акцента просте речи или речи без предлога.

Код речи *госпòда* вокатив обично има *госпòдо*, а акузатив *гòсподу* према вокативу *гòсподо.*

У прилогу времена садашњег све се више генерализе (код оних који још чувају квалитативне разлике) изговор типа: *певајȕћи, читајȕћи, идȕћи.*

Тако исто преовлађује у прилогу времена прошлог акценат типа: *оставúвши, полегáвши, бацúвши.*

II. Морфологија.

1. Именице ж. рода без наставка почињу да се осећају као именице мушког рода. Употребљене у мушком роду забележио сам именице: *јесен, мисао, со, зелен, глад.*

2. Најизразитија црта београдског говора после акцента је упрошћавање флексије, које је наступило услед губљења осећања за синтактичку разлику, нарочито код 4 и 7 падежа с предлозима. Због тога се 4 и 7 падеж кад стоје с предлозима *на* и *у* у првом реду стално мешају т. ј. погрешно употребљавају, а у другом реду се потпуно изједначују, и то на штету 7. То исто вреди и за сложене прилоге, у којих је први део предлог *на* или *у.*

Из ђачких задатака повадио сам ове примере: Он је *на гробље. Напоље* је снег. Погледао *напољу.* Отишао *у школи. На Божићу* родио се ... Снег пада *у крупне пахуљице.* Кад изађемо *на пољу.* Она је *на* врло *лепо место.* Кад се уђе *у самој згради.* Изашао сам *у Топчидеру. На коју* је то *страну. У позној јесени* почиње опадати лишће.

Датив и локатив се мешају и уз друге предлоге, који траже та два падежа. Тако сам забележио: *Међу тим птицама* спадају и ласте. Пас је стајао *међу ђаке.* Причају шта су чули *по варош.* Грудвали смо се *по улицу.* Почели су да се купу *по дрвећем.*

Предлог *с* обично стоји с акузативом место с инструменталом. На пр.: Не иде анђео *с крста*, већ ђаво с буцом. *С њега, с нас, с кога,*

с Милана, с мога брата. Да је то акузатив, а не генетив види се по женском роду, где има *с моју мајку*, дошао је *без књиге* (м. књига), мада се код женског рода та замена 6 падежа 4-тим ређе сусреће, без сумње зато што је ту 2 пад. различан од 4, а код мушког рода (за живо) они су једнаки, а предлог *с* (истина другог значења) стоји и с 2 падежом.

Код имен. ж. рода на *-а* чија се основа свршава на два сугласника београдски говор више воли у gen. plur. наставак *-и*, него да умеће *-а-*, Тако се говори: *пѐсми, бâсни, гȕски, тȕкви*, чак и *лâсти, звѐзди*, место: *пѐсāмā, бâсāнā, гȕсāкā, лâстā, звѐздā.*

Уз усклик *ѐво, ѐто* не употребљава се gen. pl. већ nom plur., на пр.: *ево свеске, ето врапци.*

3. Интересантно је да се уместо заменице *ко*, стално употребљава *који*, што је вероватно контаминација из личне зам. *ко* и упитно-показне (релативне) заменице *који*, под утицајем заменица *овај, тај, онај*. Примери (узети из писмених задатака): *Који* први уђе у кућу зове се положајник. Па *који* нађе пола динара он га метне поред свеће. Шта *који* воли? Да виде *који* је јачи.

Под утицајем заменица *оваки, таки, каки, сваки* каже се *ники* уместо *нико*, на пр.: *Ники* га не зна.

4. И код поређења придева видимо исту тежњу за упрошћавањем, јер се налазе оваки примери : Дани посташе све *више топлији*. Осећао сам се све *више несретан.*

5. Код глагола има доста особености. Тако се 3 *л.* множ. глагола 4 врсте (носити) изједначује својим завршетком са истим лицем глагола других врста, т. ј. уместо наст. *-е* имају наст. *-у*. Та појава изгледа да је општа у целом нашем језику, јер сам је чуо и у другим говорима, а у поцерском већ нико не употребљава наст. *-е* у 3 *л.* множ. код глагола 4 врсте. Тако се у београдском говори: Почели су да се *купу*. Они *крсту, виду, возу, служу. Носу* је за рану стоки.

Глаголи I врсте чија се основа свршава на *к* и *г* у 3 *л.* множ., под утицајем осталих лица, не претварају те сугласнике у *ч* одн. *ж*, већ их остављају непромењене. На пр.: *можу, печу, сечу* и сл. Ту исту појаву имамо стално и у поцерском говору.

Ти исти глаголи уносе *ч* одн. *ж* и у imperat. уместо *ц* одн. *з*, н. пр.: *печи, вучи, сечи, жежи* и сл.

У 3 *л.* мн. сад. времена забележио сам и оваке примере: Врапци *цвркутају. Искају* мрвице хлеба. *Мекају* их у кесице. Видимо дакле да изведени глаголи III врсте на *-ати* типа *цвркутати* мењају се у садашњем времену као неизведени глаголи III врсте типа *читати.*

Забележио сам и: Зима ме *потсекује* (bis), што значи да је инфинит. *потсекивати* постао према *посекивати* (besuchen).

Реч *треба* стално се мења у свима облицима као прави глагол, на пр.: Снагу не *требамо* трошити. Играчи *требају* да су опрезни. *Требам* ли да дођем? *Требали сте* слушати.

Глагол *бежати* већином се замењује глаголом *бегати* у свима облицима.

Уместо будућег времена све више се употребљава конструкција *да* са *садашњим временом*. Та појава је позната на целом пространству српског језика, али је најјаче развијена у македонском и у призренско-тимочком диалекту, где је потпуно истиснула инфинитив. Београдски говор у томе се све више приближује призренско-тимочком, па чак изоставља и *да*. На пр.: Рекао је да их *неће дира*. *Ја ћу препишем* кући. Онај *ће* га *пита*.

Потодбени начин је сасвим упрошћен, као у руском, те помоћни глагол има *би* у свима лицима, и једнине и множине: ја *би знао*, ти *би знао*, он *би знао*, ми *би знали*, ви *би знали*, они *би знали*. И ова црта је преотела маха и у другим говорима.

Прећашње несвршено време се никако не употребљава, а прећашње свршено врло ретко, обично у неким нарочитим изразима.

6. Забележио сам врло често *јел* уместо *јер*.

III. Синтакса.

1. У Београду се говори: *српски сира*, *бели хлеба*, *црни лука*. То значи да се развио нарочити партитивни падеж, који одговара француском du pain, du fromage и сл.

2. Једна од најкарактеристичнијих особина београдског говора је употреба збирних именица. И у књижевном језику врло често сретамо поједине облике или врсте речи чија употреба у реченици зависи некад од њихове граматичке категорије, а некад од смисла. Тако ако су подмет збирне именице *браћа*, *господа*, *властела*, *деца*, *телад*, *јагњад* и др. прироков глагол стоји у множини, слажући се тачно по смислу са подметом, док се именски део прирока слаже са подметом граматички: *Господа се јесу завадила*, чак и: *Сва* му *дружба* муком *замукнуше*, али и: Код њега *је* господа *избрана*. Даље, уз *бројеве* више од четири и уз *бројне именице и збирне бројеве*, у књижевном језику конгруенција може бити и граматична и логична: *Пије* вино *тридесет* јунака. — То *слушали тридесет* сердара. *Дошло је* њих *тројица* или: *Дошла су* њих *тројица*. Исто тако код именица мушког рода на *-а* слагање је и по граматичком и по природном роду: *Слуга је дошао*. — *Слуге су дошле*. Али раније и: Голубане, *моја верна слуго*.

Видимо, дакле, да у српском језику одавно постоји конфликт између граматичких правила и логике, па није ни чудо што је он нашао пуног израза у београдском говору, који показује толико тежње за упрошћавањем и ослобађањем од граматичких форама које нису у складу са смислом и практичношћу. То се најпотпуније огледа у употреби *збирних именица* и *бројева*, при чему имају два ступња: у првом је страховита збрка и лутање у употреби, јер је још јак књижевни утицај, а у другом је потпуно преобладала логичка употреба.

За правилну логичну употребу збирних именица неће наводити примера, јер нису ништа необични, већ ће показати примере из којих се види да се нема осећања за збирне именице, да се не зна како да се оне сматрају, у погледу броја и рода. Зато се често место збирне именице употребљава множина, или се од збирне именице прави множина.

Примери (узети из ђачких задатака): *Биље цветају. Разна биља су презрела. Лишће опада* са дрвећа и *почињу* жутети. *Дрвеће која су била зелена* . . . Сетили се *зелених дрвећа. Дрвећа* се *савила.* С леве стране *засађено је разно дрвеће, који* у лето *праве* хлад. Почели су да се купу по *дрвећем.* Има неколико *дрвећа. По голим дрвећима. Дрвећа пуцају. Дрвета се зелену. На дрветима су лишћа опала.* Тада *успевају* разна *воћа.* Родитељи метну *децама* у обућу играчке. Многим *децама* погинули су родитељи. Зима је најрадоснија *децама.*

И обрнуто, именица *деца*, која је по облику имен. ж. рода и означује множину, те тражи глагол у множини, овде може да се слаже са својим глаголом и граматички, на пр.: *Деца која иђаше. Деца прављаше. Деца претрчаваше весело.* Само ови примери нису поуздани, јер је овде можда погрешно употребљен аорист м. имперфекта.

3. Несхватањем рода и броја речи *врата* и *кола* објашњавају се овакви примери: Наша школа има *троје врата.* Терају *пуне кола* жита.

4. Збирна именица *дечурлија* употребљена је као имен. муш. рода у множини, (јер се мислило на мушкарце) у овом примеру: Видео сам *дечурлију, који су јурили* по снегу.

5. Та иста помућеност види се код бројева, на пр.: Изнад басамака *налази се два* лепо *израђени кипови.* Пролеће је једно од *четири годишњих времена.* Уз бројеве изнад четири све више преобладује nom. plur. уместо genit. plur. Тако се говори: Имам *пет банке.* Наша школа има *петнаест учионице.*

6. Реченице без подмета (граматичког), нарочито с глаголом *имати* стално се употребљавају у погрешној конструкцији. На пр.: У четврто одељење *има разноврсне тице.* Пред зградом *има свакојаке биљке. Има троје врата.* Има *неколико дрвећа.* На сред ходника *има једни басамаци. Сугласници има више.* Изнад басамака *налази се два* лепо израђени *кипови.*

7. Врло често се погрешно употребљавају *предметни додаци* уз неке глаголе. На пр.: Деца се *радују за све,* а нарочито *за печеницу.* Не *секају се за грудвање.* Нисам *мислио за дрва.* Колико *се* год *грозимо* њеним (зиме) *почетком.* Више сам *се радовао за зиму.* Најважнији празник је Божић, *кога се* ми деца највише *радујемо.* Непријатно *утичу по* нашем *здрављу. Огрну* га *са поњавом.*

8. При употреби *релативних заменица* осећа се непоузданост, тако да се испред именице на коју се односи релат. заменица ставља демонстративна заменица, која се у споредној реченици опет понавља. У највећем броју случајева у ђачким задацима нашао сам овакву конструкцију: *Сне ласте које су право летеле, оне су стиле.*

9. Уз релативну заменицу *чиј* обично се употребљава овака конструкција: Онда *чија* је рупа била, *он* продужује да тера то дрво.

10. Врло често се срета овакав ред речи у реченици: *Ни му је објаснио.*

Ето, то је непотпуна слика садашњег београдског говора. Имао сам намеру да овај говор темељније проучим, да га са више научног апарата уведем у ред осталих српских говора, али жеља да и сам бар што унесем у Споменицу свога уваженог учитеља натерала ме је да овај свој рад само у кратким потезима објавим, остављајући за други пут његову детаљнију обраду и закључке који се на основу овог говора могу извести о развитку нашега језика уопште.

На католички Ускрс 27 марта 1921, у Београду.

Милош С. Московљевић.

Књижевност у Срему за последњих деспота Бранковића.

(1465—1516.)

Обично се узима да књижевност код северних Срба, на левој обали Дунава и Саве, почиње тек после т. зв. Велике Сеобе, у XVIII веку. То је тачно само толико што одиста тек тада почиње у том крају нешто ново у књижевности православних Срба и што то ново постаје квасац за даљи развитак наше књижевности. Иначе, ако се мисли уопће на неку књижевну радњу, ње је било ту и пре.

Нека тамна предања говоре о православним манастирима у овим крајевима већ од XIII века. Ако је ту било манастира, и ако су то били српски манастири, без сумње је ту било и словенских књига. Манастир се не може замислити без књига, без писмености уопће. Али се до данас није ушло у траг ниједној књизи тих старих манастира.

Што знамо поуздано, то је, да се у другој половини XV века пишук књиге у Срему. И о том желим овде да проговорим нешто мало.[1])

Сланкамен.

На граници XV и XVI века Сланкамен постаје неки књижевни центар. Ово је последица тога што је Сланкамен постао политички и културни центар, а тим је постао он онда, кад је у Срем дошао Вук Гргуровић.

Срба је, разуме се, било у Срему и пре тога, особито су се тамо населили у већем броју онда, кад је деспот Ђурсаћ Смедеревац добио од угарско-хрватског краља, у замену за Београд, многе градове сремске, међу њима и Сланкамен. За год. 1437 тврди један савременик, добро обавештен, да у већем делу Срема, између Саве и Дунава, станују Срби.[2])

Кад је пала већ и Босанска Краљевина под турским ударцима (1463) угарско-хрватски краљ Матија је видео каква опасност прети с Балкана и како су му Срби потребнији него икад за чување јужне границе. Требало је Србе нечим везати. На позив краљев, Вук Гргуро-

---

[1]) Овај чланак је скица и не претендује на потпуност и довршеност. Политичка страна историје приказана је према књизи проф. J. Радонића *Histoire des Serbes de Hongrie* (Paris 1919) и Јиречковој Историји Срба (друга књига, прва половина, Gotha 1918). Подаци о књигама су црпени из *Записа и натписа* Љ. Стојановића, и С. Петковића *Описа рукописа манастира Крушедола* (Ср. Карловци 1914).

[2]) Ил. Руварац, *Стари Сланкамен* (Земун 1892) стр. 20. Ово деоце је овде главни извор за историју Сланкамена.

вић, члан угледне и поштоване деспотске породице, остави турску службу, пређе у Угарску (1465) и добије од Матије све оно што је дед му Ђурађ имао у Срему, међу осталим и Сланкамен. Кад је Вук — Змај Огњени Вук — у борбама у Чешкој и Пољској оправдао наде краљеве, постави га овај 1471 деспотом српским.

По народном предању Вук је имао двор у Сланкамену, саградио је тамо цркву св. Николе (1468). Свакојако је Народ Српски сматрао овога јунака својим старешином, иако је био само титуларни деспот. Кад је после смрти краља Матије (1490) средишња власт у Угарској јако ослабила, ови титуларни деспоти су добивали све већи значај.

Времена су у овом углу Европе била бурна и узбудљива, испуњена непрестаним ратовањем. Српски живаљ се непрестано селио с југа на север, прелазио је преко Саве и Дунава и окупљао се око свог природног представника у Угарској и Хрватској. У борби с Турцима Вук се толико истакнуо да је постао народни херој и средиште народне поезије. Деспот је, са својом српском војском, учествовао 1476 у борби око Шапца, 1477 у борби против Фридриха III, цара аустријског, 1480 при упаду у Босну, кад се допрло до Сарајева, 1481 при упаду у Србију до Крушевца, 1482 у сукобу с Турцима у Банату код Бечеја, у борби с Турцима на Уни.

О каквом мирном и нормалном културном и књижевном раду, у таким приликама, није могло бити ни говора. Крвави живот је могао дати обилату грађу и јаку побуду за усмену литературу. Па тога и имамо у приличном обиљу. Али ову неписану књижевост, иако је интересантнија од писане, остављам засад на страну, јер она почива на сасвим другим психичким основима, те и захтева да јој се приступи другим методима.

Останимо засад код писанога, што чини прост наставак онога старијега рада на југу. Заиста, о књижевном раду за доба деспота Вука имамо само два помена. Год. 1481 преписао је јеванђеље неки поп Јован, „у дане благочастивога и христољубивог господина деспота Вука", као што је сам забележио (*Записи*, бр. 351). Поп Јован не каже где је јеванђеље писао, а оно се сад налази у Хиландару, камо га је, јамачно, после однео какав Светогорац, који је купио милостињу по Срему.

Друга књига из овога доба доспела је још даље; чак у париску Народну Библиотеку. О њој знамо то да је зборник, а ко ју је писао, и где, то нам је непознато. Али запис на њој: „Сија књига Гргуровића Вука" (*Записи*, бр. 354) доказује да је деспот имао своју књижницу. Не може се мислити, дакле, да би ово била једина књига деспотова. Исто тако, није веројетно да су за целе владе деспотове, која је трајала двадесет година (1465—85), написане само две књиге. За деспотову цркву св. Николе требало је набавити или преписати потребне књиге, али од библиотеке ове цркве остала нам је само једна књига, и то писана тек после смрти деспота Вука. Срем је био после главно поприште ратова кроз векове. Не би било чудо да су књиге уништене

или развучене, те нам се, пуким случајем, сачувале из доба деспота Вука само две, на две разне стране Европе.

После сина слепога Гргура, дошла су на сремско деспотство два сина другога слепога брата, Стефана: Ђурађ и Јован. Црква св. апостола Луке у Купинову (онда још Купинику), у којој су положили њихот с моштима својега оца, морала је имати своје књиге, али о њима нема данас трага. Иза њихова деспотовања од седамнаест година (1485—1502) остало је нешто више књига, и све су писане у Сланкамену. Што су баш све писане у Сланкамену, у ово доба, кад вештина писања није била распрострањена, а сремског православног манастира, по свој прилици није још било ниједнога, не може бити пуки случај. Приморани смо да мислимо да је овај подунавски град био духовно средиште. Око цркве св. Николе се окупило неколико писмених свећеника — није немогуће да је ту основан онда и манастир — који су се бринули за најпреће духовне потребе оних тешких времена, наравно, са старинским схватањем и на стари начин. Сасвим је вероједно и то да је поменути поп Јован, преписивач јеванђеља у време деспота Вука, био из Сланкамена, само није то забележено на рукопису.

Све четири књиге које су писане у Сланкамену за доба деспота Ђурђа Стефановића и брата му Јована тичу се најпречих потреба цркве: два су јеванђеља, два апостоли. И, то је карактеристично.

Први је рукопис, из год. 1490, четверојеванђеље које је писао ђак Елисеј у граду Сланкамену, у дане „благочастивих и христољубивих деспота српских Јурја и матере његове Ангелине.“ Откуда се деспот зове „Јурај“? Отуда што је преписивач Елисеј, као што је сам назначио из Каменца-Подољског, дакле је Рус, који је, Бог зна каквом судбином, доспео из Подолије у Подунавље. Елисеј ђак је био толико тачан да је забележио и то, да је књигу писао у кући рибара Петра (*Записи*, бр. 360).

Друго тетројеванђеље је писао за сланкаменску цркву св. Николе — споменуо сам горе ту једину књигу на којој је изреком забележено да је те цркве — год. 1501 поп Георгије. И он бележи: „у дане благочастивог и христољубивог господина деспота Јована и брата му јеромонаха Кир-Максима“. (Од деспота Ђурђа, као што видимо, постао је међутим јеромонах Максим.) Побожни поп Георгије латио се трудноga посла да препише цело јеванђеље, да би га приложио цркви, „за душу своју и својих родитеља“, као што се у старо време често чинило (*Записи*, бр. 388).

Остале две књиге су писане убрзо једна за другом. У Сланкамену тада већ нису заповедали синови мајке Ангелине, јер је Јован међутим умро а Ђурађ се, као што смо чули, био покалуђерио. Али је Сланкамен још носио заставу — управо заставицу — културе. Год. 1514 преписао је ђакон Божа апостол у Сланкамену — то је све што дознајемо из његова записа (*Записи*, бр. 5586). Други преписивач је нешто речитији. Протопоп Ђурађ — вели он — видећи из писма игумана и братства

хиландарског да немају „протлк апостолски“ (апостол с тумачењем), а желе га, дао га је о свом трошку преписати и приложио га је Хиландару. Препис је извршио опет неки Рус, Андреја из Сјанока (у Галицији), год 1513, „при благочастивом и христољубивом митрополиту београдском Кир-Максиму, бившем деспоту“ (*Записи*, бр. 416).

Осим два Руса и ђакона Боже, о којима иначе ништа више не знамо, спомињу се на овим рукописима још поп Георгије, затим протопоп Ђурађ. Ако је то једно исто лице, као што је сва прилика, онда о њему можемо нешто више рећи, што ће, уједно, пустити један зрачак светлости и на ондашње прилике. Поп Ђурађ од г. 1501 могао је до год 1513 постати протопоп. У запису на јеванђељу он сам о себи каже да је син пресвитера Радоње и матере Радосаве и да је из места Витезова у Србији. Родитељи су му прешли за многих бежанија и сеоба XV века у Сланкамен и ту су умрли. Год. 1525, у очи самога слома Угарске, ишао је поп Ђурађ у Будим, можда по плату или припомоћ за шајкаше, који су боравили код Сланкамена.[1])

То је било доба, кроз које се орило из Сланкамена кукање тужне Маргите девојке. Ово је кукање било тако страшно да је уједало за срце сремског војеводу Рајка, те се од очајања убио, а за њим и јадница Маргита. После пада Београда (1521) био је Сланкамен попаљен и разрушен, с многим подунавским и посавским градовима, међу осталим: Митровица, Купиново, Земун, Карловци. Тим је завршена кратка улога Сланкамена у историји српске културе. Улога прилично незнатна, али у оно доба, јамачно, једино могућа.

Иларион Руварац, — који је први обратио пажњу на Стари Сланкамен, — с маштом и жељама једнога историка, овако се беше занео, мислећи на сланкаменске преписиваче: „Да је нешто наш поп Ђурађ Сланкаменац био лак и итар на перу, па да је записивао згоде и незгоде свога времена својим језиком, и да је у записцима својима испричао и казао, како је тада Српски Народ живовао у Срему, и поменуо јуначка дела Змај-деспота Вука и братучеда његових, деспота Ђурђа и деспота Јована, и Јакшића из Нађлака, и Беломужевића у Банату, и Радича Божића, капетана шајкашког; и где је Змај-деспот Вук седио и где се преставио, и зашто се деспот Ђурађ покалуђерио; зашто и које је године јеромонах Максим оставио Срем и отишао у Влашку и које се године вратио из Влашке и кад су и од кога су и како су подигнути српски манастири у Срему и у поткриљу Фрушке Горе и у равном Срему, па, може бити, и у самом Сланкамену итд. итд. — ој, да је само тај поп Ђурађ, протопоп сланкаменски, или други који мирски поп, записао што о свему том, и да су се нешто записи и меморари ти поповски сачували до наших дана, куд би се од радости дели ми? . . . “.[2])

---

[1]) Ил. Руварац, *Стари Сланкамен*, стр. 25, 26.

[2]) *Стари Сланкамен*, стр. 26, 27.

Да је, да је . . . Наш славни историчар је много тражио од сланкаменских преписивача. Они, по свој прилици, и нису умели нешто друго до преписивити, механички копирати. Нису били кадри наши стари књижевници ни у старим, бољим, приликама онаке задатке извршити какве је тражио учени Иларион од своје братије, камо ли ће бити способни Сланкаменци онда кад је настало „последње време“ . . .

Крушедол.

За неко време ће, поред Сланкамена, и после њега, Крушедол постати и бити главно место духовног и књижевног живота.

Кад је манастир Крушедол основан, не зна се тачно, јер о његову оснивању није издата никаква повеља. Најверојетније је да је то било између 1509 год. и 1514. Владика Максим га је подигао од прилога својих рођака (спомиње се влашки војевода Јован Њагоје—Neagoe), а може бити да је употребно и дар великог кнеза руског Василија Јоановића деспотици Ангелини 1509 год.[1]) У Крушедол је Максим сместио ковчеге са земним остацима оца и брата; ту је, после смрти му (18. јан. 1516), сахрањено и његово тело, и мајке Ангелине, чија је година смрти непозната. Манастир се после често зове „деспотска обитељ“ (*Записи*, бр. 3312, 3521), „монастир деспотски“ (бр. 3040), чак и „лавра“ (бр. 3558), па и „царска обитељ“ (бр. 504).

Интересантно је да је оснивач ман. Крушедола, владика Максим, провео младост у римокатоличком свету, па је ипак сачувао љубав према православљу. Јаке породичне традиције су у том, без сумње, главни чинилац. Велике патње потомака једне племените породице још су продубле религиозно осећање. Како ни у брачном животу није био срећан, деспот Ђурађ је убрзо изгубио сву вољу за светован живот и покалуђерио се, изненада и потајно. Симпатије за теологију, у осталом, позната је особина дома Бранковића.

Природна је ствар да је и други огранак деспотске породице у Срему имао своју књижницу. Сведоци су томе и данас некоје књиге у библиотеци ман. Крушедола, на којима је забележено да су припадале којему члану породице. Ово што је остало до нас зацело није све што је сачињавало њихову књижницу; то су остаци после турског пустошења и пожара од год. 1716.

Међу овим књигама неке потичу још из бољих дана, из Смедерева. Једно је *Лествица*, аскетско дело Јована Синајца, врло популарно у нашој старој књижевности. Овај превод је израђен на непосредни потицај самога деспота Ђурђа (*Записи*, бр. 262), деда Максимова, који је био образован у духу византијске учености и много се интересовао за теологијска питања.[2]) Друго је дело *Зборник*, у којем већи део (15 ко-

[1]) Дим. Руварац, *Манастир Крушедо* (Срем. Карловци, 1918) стр. 9—11.

[2]) *Опис*, бр. 68. На рукопису има запис: „Сија књига деспотице Ангелине монахије“, како мисли С. Петковић, руком саме власнице. Шафарик (*Serb. Lit.* бр. 123, стр. 209) је с правом жалио што се деспот Ђурађ толико кидао за ово дело.

мада) чине беседе Јована Златоустог, осим тога има по једна беседа синајског монаха Анастасија и Јефрема Сирца и два светитељска житија. Књигу је писао, као што сведочи запис (*Записи*, бр. 320), Стефан доместик у граду Смедереву господину деспоту Лазару, сину деспота Ђурђа.[1])

Прва књига за коју знамо да је писана у новом манастиру било је једно јеванђеље. Ово ремек-дело писарске вештине, написано крупним, лепим словима и урешено красним иницијалима и уметничким орнаментима, израдио је, по налогу владике Максима, јеромонах Панкратије, год. 1514. Год. 1540 је књигу оковао у сребро, искуцавши на окову распеће Христово, и још неке фигуре, златар Петар Смедеревац у Бечкереку (*Записи*, бр. 419 и 504). Ова драгоценост краси и сад ризницу ман. Крушедола.[2])

Има још шест књига у библиотеци ман. Крушедола које су обележене као својина владике Максима или његових родитеља, дакле су припадале њиховој књижници. Све су то или црквене обредне књиге, потребне за службу Божју, или су теолошка дела, намењена богословском образовању или црквеној пракси. Теологија влада овде без такмаца. Добивамо, даље, утисак да је и теолошки интерес био скучен и да у књижници наших деспота није било ништа сувишно.

Од обредних књига има једно тетројеванђеље, бугарске рецензије, које је писао „многогрешни и недостојни" Леонтије, кад и где, није забележено.[3]) Ово бугарско јеванђеље је Максим јамачно донео из Влашке. Другу књигу назива Шафарик[4]) *Псалтир*, *Апостол* (т. ј. дела апостолска и лекције из канонских писама) и *Синаксари с Хорологјем*, и назначује да је из друге половине XV века.[5]) Трећа књига је збирка чланака о аскези, моралу и црквеном правилу и има опћи наслов: *„Тлькованіе заповѣдемь господнимь"*. Језик је бугарске рецензије. Није забележено кад је рукопис писан и где.[6]) Четврта књига је егзегетске

---

[1]) *Опис*, бр. 69; пре тога описао га Новаковић у *Летопису* Мат. Срп. Књ. 145 (год. 1886), под насловом: „Златоуст деспота Лизара."

[2]) *Записи*, бр. 419 и 504; *Опис*, бр. 1.

[3]) *Опис*, бр. 6. Ту се вели да би јеванђеље могло бити писано у XVI в. Како на рукопису има запис да је припадао аеп. Максиму, писан је свакојако до 1516 год.

[4]) *Serb. Lit.* бр. 61 (стр. 187).

[5]) *Опис*, бр. 12. На рукопису има запис да је „Максима бившаго деспота и Јована деспота".

[6]) *Опис*, бр. 55; ту се вели да је рукопис из XVII в., што не може бити. У запису на крају књиге се каже да је књига обновљена године, коју Љ. Стојановић (*Записи*, бр. 800) чита 1588, Петковић 1748. Обнављач књиге напомиње да је она Максима деспота, те већ стога не може бити из XVII в. Мора да је на књизи, пре обновљења, било негде забележено да је књига аеп. Максима, коју је он, јамачно, донео из Влашке, кад је бугарске рецензије. Теодосије Поповић, типикар Крушедолски 1696, није писао рукопис, као што се вели у *Опису*, него га је само „потписао". И откуда ће Крушедолски монах писати бугарском рецензијом?

садржине. Ту су покупљена тумачења појединих стихова Дела Апостолских и Саборних Посланица, из списа св. отаца и писаца црквених, нарочито Јована Златоустог.[1]) Остала два дела су беседе: прво, омилије Јована Златоустог на поједине стихове јеванђеља Матејева, писано, по Шафарику, у првој половини XV века,[2]) друго, проповеди Григорија Богослова, писано у XV веку.[3])

Најоригиналнији књижеван производи сремске књижевности су службе (правила) крушедолским светитељима: Максиму и Јовану и родитељима им, Стефану и Ангелини.[4]) Осим Јованова, свако од ових правила има и житије светитељево. Имена писаца и време писања није познато. Према старијој црквеној књижевности, пре XVI века, ове службе са житијима не представљају ни у ком погледу нешто ново. И у облику, и у садржини, и у језику, то је прост наставак пређашњег књижевног рада те врсте на југу. Али за Срем су ова дела најоригиналнија, јер имају бар нову тему, ако је све друго старо.

Не може бити сумње да су их писали крушедолски калуђери, те би и то ишло у крушедолску књижевност. Само не знамо кад су писане ове службе. Како је, међутим, поплава балканских Срба и њиних калуђера непрестано расла, те се почиње писати или преписивати и у другим сремским манастирима, колико их је било у првој половини XVI века, а оснивају се и све нови, престаје искључиво крушедолска књижевност. Књижевност се у Срему у току XVI и XVII века распрострла, али није добила нових елемената. Ти су елементи дошли тек после т. зв. Велике Сеобе од 1690 год., кад је Српство у Срем, Бачкој и Банату организовано политички и културно и кад је створена нова школа.

---

[1]) На крају књиге има запис да је она „деспотице Ангелине монахије“ (*Опис*, бр. 56); за деспотичин потпис вели Шафарик (*Serb. Lit.*, бр. 116, стр. 207) да је „својеручан“.

[2]) По *Опису* (бр. 59) рукопис има сад 451 лист, за доба Шафариково (*Serb. Lit.*, бр. 138, стр. 213) имао је 469. Шафарик је забележио да је рукопис првобитно био деспота Стефана, оца Максимова, затим деспотице Ангелине, најзад аеп. Максима. Год. 1519 је прешао у својину ман. Аргиша у Влашкој, после је доспео у Крушедол, где је, ваљда, и пре тога био.

[3]) *Опис*, бр. 60. За Шафарика имаше рукопис 415 листова, сад има 403. На њему има запис да је „архиеп. Максима, бившаго деспота“.

[4]) Овамо свакојако треба прибројити и службу св. Стефану Штиљановићу.

Скопље, март 1921.

† *Тихомир Остојић.*

Пехар од лубање.

У једном нашем забележеном народном предању о постанку крсне славе вели се, међу осталим, и то, да је Стеван Дечански из лубање свога брата начинио пехар, из кога је напио у славу божију и арханђела Михајила. (Босанска Вила 1893., 384).

Откуд тај мотив у нашем народном предању?

Могло би се, с разлогом, указати најпре на скитски утицај у старој домовини. Херодот детаљно прича (IV, 64—5) о навикама тих племена, да од глава убијених непријатеља чине разне употребе, а нарочито приказује, како од глава најљућих противника праве пехаре. Отпи̂ла̂ се све, што је испод обрва, па се ишчисти. Сиромаси тако ишчишћену лубању обавију с поља кожом и употребљавају је; а богаташи је украшују и изнутра. Тако поступају чак и са сродницима. Кад им после дођу гости од угледа, пружа им се такав пехар и прича се уједно, како је дошло до тог „великог“ дела. — Могло би се, даље, с исто толико разлога, указати и на утицај народа на самом балканском подручју. Прављење пехара из лубање спомиње се 567. године, у борби између Лангобарда и Гепида. Албоин, лангобардски краљ, убио је гепидског краља Кунимунда, caputque illius sublatum ad bibendum ex eo poculum fecit. Таква врста посуда звала се код Лангобарда „scala“. (Pauli Historia Langobardorum. Hannoverae 1878., 80). У тој лангобардско-гепидској борби били су Авари као тражени савезници и врло вероватно и један део Словена с њима. (Менандар, Historici graeci minores, ed. L. Dindorf II, 56—8; L. Schmidt, Allgemeine Geschichte der germanischen Völker, München und Berlin, 1909., 77—82). — Такав обичај имали су и Бугари. Теофан спомиње у својој хроници, да је бугарски кнез Крум од главе побеђеног грчког цара Нићифора 811. направио пехар и пио из њега и давао га при гозби и својим великашима (Ed. Bonn., I 764), πίνειν εἰς αὐτὸ τοὺς τῶν Σκλαβίνων ἄρχοντας ἐποίησεν ἐγκαυχώμενος. То се место налази и у Манасијиној Хроници и у старом бугарском преводу гласи овако: събрався Крꙋмъ съ своими оставшими ѿ разбою нападе нощїѫ на цр҃ѣ и не тъкмо разби Гръкы, нѫ и самомꙋ црви главѫ ѿрѣза и окова въвъ[1]) еѫ сребромъ и въливаѫ вино

[1]) Очевидно погрешно читано. Прва би поправка била, да се чита: оковавъ въ. Али с обзиром на грчки текст ἄργυρόν τε ἐνδύσας ἔξωθεν можда треба да стоји: оковавъ въ или бръхъ. И у ватиканском тексту стоји: оковавъвъ.

въ на дааше Блъгарѡм пити. (О переводѣ Манасійской лѣтописи на словенскій языкъ. Москва 1842., 82).

Обичај тај ушао је у мотиве словенских предања и постао врло раширен. Грегор Крек изнео је врло много примера са разних словенских страна, нарочито занимљивих код Чеха, и указао на факат, како се у хришћанско време сматрало чак као лек пити из лубањеког светитеља. (Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Graz 1887., 759 и д.) У једној руској песми јављају се чак и овакви прохтеви:

Я изъ рукъ, изъ ногъ коровать смощу,
Изъ буйной головы яндову скую,
Изъ глазъ его я чару солью,
Изъ мяса его пироговъ напеку
А изъ сала его я свѣчей налью.

(Л. Воеводскій, Каннибализмъ въ греческихъ миѳахъ. СПетербургъ 1874., 62—3).

Ми, ипак, поред свега тога не мислимо, да је наше предање потекло ни из ове хисториске традиције ни из мотива насталих у народној поезији, него држимо, да је овде утицај био много непосреднији и да је дошао из наше средњевековне писмености. Ево како. Манасијина Хроника преведена у време бугарског цара Јована Александра и очувана у једном ватиканском рукопису писаном иза 1345. садржи и тај навод и, што је много важније, чак и једну слику, која представља сцену, како Крум, при једној гозби, за ниском а дугом трпезом, диже тај пехар својим гостима. Над сликом је натпис: Крꙋм кназъ окова главѫ Никифора цр҃ѣ и напиватъ здравицѫ Блгаромь. (Сборникъ за нар. умотворения, наука и книжнина. VI, 1891., 333). Таква слика, коју је неки наш преписивач или читалац видео, могла је врло лако да се пренесе у сцену крсне славе као дан, где ће се таква гозба и софра најлакше објаснити. С њом у вези могло је онда настати предање, како је баш Дечански тај, који диже пехар од лубање у славу божију и наздравља њим својим званицама.

Ова сва поставка важи, наравно, у толико, у колико би било тачно да је ово све само предање, а не факат. Константин, брат Дечанског, доиста се борио с њим и заглавио у једном боју. Један, Дечанском непријатељски савремени извор, казује, да је краљ том приликом поступао према брату „начином тако суровим, да се тако што никад чуло није. Он га даде опружити на једном комаду древета, па му клинцима проби мишице и бутине, па га онда расече на две поле, по средини.“ (Годишњица, XIV, 1894., 25). Иначе, за тумачење за што се ово предање везало баш за Дечанског, а не за које друго лице наше хисторије, биле би, у главном, две поставке. Прва би била та, да је његова лична суровост према брату могла изазвати у машти неког читатеља ове Хронике и такву могућност. Друга и можда вероватнија била би

поставка, да се то приписало њему као не само победиоцу, него и ретком уништачу свог противника, бугарског цара, који је пао у борби против њега као Нићифор у борби против Крума. Слични случајеви изазивају сличне апликације. Овде би била само тегоба у том, што би зет био замењен братом. У народном сећању често се мешају лица и догађаји, па је вероватно, да је и овде био сличан случај. Друго објашњење целог случаја једва би се, иначе, дало наћи.

Владимир Ћоровић.

Тургеневскій Переводъ „Мцыри“ на французскій языкъ.

Проблема перевода занимаетъ серьезное мѣсто въ методологіи исторіи литературъ, какъ и смежный съ нею вопросъ о вліяніи.

Художникъ созерцаетъ что то и воплощаетъ созерцаемое въ какомъ либо матеріалѣ. Т. обр. въ художественномъ процессѣ необходимо участвуютъ три элемента: 1. созерцаемое, 2. созерцатель самъ художник и 3. матеріалъ. Въ художествѣ словесномъ матерьяломъ будетъ языкъ и его составная часть — слово. Соцерцаемымъ при оригинальномъ творчествѣ могутъ быть и какія либо жизненныя явленія, и другія произведенія воздѣйствовавшія на художника, какъ мы говоримъ *повліявшія* на него, или то и другое вмѣстѣ.[1])

Для переводчика созерцаемое одно — оригиналъ; это его ограничиваетъ, хотя не лишаетъ самостоятельнаго творчества: созерцатель-художникъ-другой, матерьялъ-другой: два другихъ элемента, входящихъ въ художественный процессъ, различны и они даютъ переводчику свободу.

Художникъ творецъ оригинала и художникъ творецъ перевода — два разныхъ лица, два различныхъ созерцателя. Самобытный художникъ-переводчик неизбѣжно накладываетъ печать своего лица на создаваемое (вѣрнѣе возсоздаваемое) имъ произведеніе. Онъ толкуетъ его по своему и потому „портитъ“, „искажаетъ“ оригиналъ. Искаженіе усиливается если переводчикъ пытается толковать тѣ силы, которыя создали оригиналъ: художника и созерцаемое имъ, когда переводчикъ въ попыткѣ понять автора оригинала изнутри стремится передать не только выраженное имъ, а и то что можетъ-быть желалъ выразить.

Два разныхъ матеріала, два разныхъ языка подвергаются обработкамъ художника оригинальнаго и художника переводчика. Въ любомъ словарѣ огромному большинству словъ одного языка, соотвѣтствуетъ нѣсколько словъ другого передающихъ всевозможные оттѣнки смысла

---

[1]) Напримѣръ въ созданіи „Клары Миличъ“ (первоначальное названіе „Послѣ смерти“) принимали участіе кромѣ личнаго опыта Тургенева, приводившаго его къ сознанію что „любовь сильнѣе смерти“ (его любовь къ Полинѣ Віардо): самоубійство артистки Кадминой и посмертная влюбленность въ нее ученаго Аленицына и литературные памятники: Edg. Poe — „Лигейя“ (и, можетъ быть „Вѣра“ Villiers de l'Isle Adam), стихотвореніе Красова, о которомъ упоминается въ повѣсти — „Клара Мобрай“, а черезъ него — правда, весьма отдаленно „Сен-Ронанскія воды“ Вальт. Скотта. Но тутъ не было механической смѣси, какъ это представляютъ иные изслѣдователи далекіе отъ пониманія сути художественнаго дѣла — тутъ химическое соединеніе, энергіей художника таинственнымъ органическимъ путемъ создается новое тѣло.

Вѣдь извѣстно что словъ тождественныхъ не бываетъ — есть только адэкватныя слова.

U. v. Wilamowitz-Moellendorff, бросившій свѣтъ на проблему въ статьѣ „Was ist übersetzen?“, считающій что „die wahre Übersetzung ist Metampsichose“ такъ относится къ словамъ въ двухъ разныхъ языкахъ: „in Wahrheit können wir ein einzelnes Wort fast nie übersetzen, weil abgesehen von technischen Wörtern niemals zwei Wörter zweier Sprachen sich in der Bedeutung decken“.[1])

Каждое слово исторически развивается, на немъ „пыль вѣковъ“, оттого въ двухъ разныхъ языкахъ у одного и того же слова различный смыслъ. Важно то мѣсто, которое занимаетъ слово въ предложеніи, подвергаясь вліянію, т. ск. отсвѣчиванію сосѣднихъ словъ. Не лишено бываетъ значенія и мѣсто слова въ произведеніи какъ единомъ цѣломъ.[2])

Дословный переводъ нерѣдко лишаетъ слово его дѣйственной силы, либо придаетъ оттѣнокъ не имѣвшійся въ оригиналѣ. Объ этомъ говорили, между другими, Жуковскій и Фетъ, которымъ должно довѣрять какъ одновременно поэтамъ и переводчикамъ. Фетъ писалъ: „при выраженіи будничныхъ потребностей сказать ли: „Ich will nach der Stadt“ или „я хочу въ городъ“ математически одно и тоже. Но въ пѣснѣ обстоятельство, что die Stadt steht, а городъ городится можетъ обнаружить цѣлую бездну между этими двумя представленіями“. Объ этомъ же говоритъ Потебня, сравнивая слова: жалованье, annuum, pensio, gage и опредѣляя ихъ различіе „внутренней формой слова“.[3])

---

[1]) Reden und Vorträge, Berlin 1902, 7.

[2]) Смыслъ слова идіотъ для Достоевскаго, въ его собственномъ смыслѣ раскрывается по ознакомленіи съ произведеніемъ „Идіотъ“ въ цѣломъ (тоже нигилистъ для „Отцовъ и Дѣтей“ Тургенева). Въ такомъ же отношеніи къ русскому языку грузинское слово мцыри, значеніе его ясно изъ всей поэмы.

[3]) Фетъ. Два письма о классич. образов. „Литер. Библ.“ апр. 1867, с. 57, и Потебня. Мысль и языкъ, Харьк. 1913, с. 146.

Я подобралъ примѣры на слово „die Stadt“ — указанное Фетомъ: въ стихотв. Гейне (положенномъ на музыку подъ назв. „Doppelgänger“), разсказывается что любимая оставила городъ и домъ гдѣ она жила —

„Sie hat schon längst die Stadt verlassen,
Doch steht noch das Haus auf demselben Platz.
Da steht auch ein Mensch . . . .“

Зависимость между „die Stadt“ и „steht“ не только звуковая. Мы начинаемъ невольно думать, где не только — steht das Haus, steht ein Mensch, но и steht die Stadt — „auf demselben Platz“. А въ сербскомъ языкѣ ясно что „городъ городится“ изъ пѣсни „Зидање Скадра“:

„Град градила три брата рођена
Град градили Скадар на Бојани,
Град градили три године дана . . . .
Не могоше темељ подигнути,
А камо ли саградити града.“

Тургеневъ раздѣляетъ высказанный взглядъ на переводъ въ своей рецензіи „О Фаустѣ Гете“ (1845): „роль Фауста переведена вообще довольно вѣрно. Эта вѣрность не совсѣмъ насъ радуетъ — мы сейчасъ объяснимъ почему. Чѣмъ болѣе переводъ намъ кажется не переводомъ, а непосредственнымъ самобытнымъ произведеніемъ — тѣмъ оно превосходнѣе; читатель не долженъ чувствовать ни малѣйшаго слѣда той ассимиляціи, которой подвергается подлинникъ въ душѣ переводчика, хорошій переводъ есть полное превращеніе-метаморфоза.“ Дальше онъ говоритъ: „Г-нъ Вронченко болшей частью переводилъ слова ... одни слова — и поневолѣ скажешь:

Все есть ... одной бездѣлки нѣтъ:
Духовная ихъ связь ужь улетѣла.“

Это насъ обязываетъ внимательно относиться къ тургеневскимъ переводамъ. Въ нихъ ищемъ мы — „самобытное произведеніе.“ Къ такимъ самобытнымъ произведеніямъ переводъ Мцыри вполнѣ причислить нельзя: придется принять слова Тургенева (въ письмѣ С. А. Венгерову 1875 г.): „какъ это возможно писать на чужомъ языкѣ, когда и на своемъ то, на родномъ, едва можно сладить съ образами, мыслями и т. д.“ [1])

Однако условія матеріала не затушевали совершенно для насъ того, што увидѣлъ Тургеневъ въ „Мцыри“. Вѣроятно въ преодолѣніи языка Тургеневъ многимъ обязанъ Мериме, о его участіи пишетъ онъ самъ въ своемъ предисловіи, но la revision Мериме во вякомъ случаѣ не лишила Тургенева возможности подписать свою фамилію подъ работой.

Помѣщенный въ »Revue moderne“ — t. 34, 1865 — подъ именемъ „Le Novice“ — переводъ „Мцыри“ упомянутъ въ статьѣ „Лермонтовъ у французовъ“ André Mazona (акад. изд. Лермонтова, т. V), предисловіе къ переводу перепечатано М. О. Гершензономъ въ IIIмъ томѣ „Русскихъ Пропилеевъ“. Переводъ прозаическій, имѣетъ характеръ новеллы — столь излюбленный Тургеневымъ, а частыя главы дѣлаютъ маленькіе отрывки поэмы похожими на только что передъ переводомъ написанное „Довольно“.

Переводъ — это видно сразу и ясно — слабѣе подлинника, гдѣ ямбическій метръ и „rimes uniquement masculines et alternantes“ съ особой лаконической четкостью выдѣляютъ слова — какъ сказано въ предисловіи: „par sa monotonie, même une énergie singulière“. Только оцѣнивая безотносительно, забывъ что это переводъ можно уловить „космосъ“ заново созданнаго произведенія.

На отклоненіи перевода отъ оригинала отразилась прежде всего личность переводчика. Лермонтовъ былъ одною изъ вершинъ того движенія — обычно называемаго „романтизмомъ“ — котораго Тургеневъ

[1]) Первое собр. писемъ И. С. Т. (Спб. 1885), с. 261.

былъ эпигономъ. Лермонтовъ болѣе символиченъ, онъ видитъ вещи общѣе и идеальнѣе, Тургеневъ конкретнѣе, въ духѣ классицизма но на романтической основѣ. Можно почувствовать пѣснь грузинки какъ „звукъ словъ“ Ангела — что то вродѣ платоновскаго *ἀνάμνησις*'а, на что мы имѣемъ право беря Лермонтова въ цѣломъ, тогда „Мцыри“, ничего не теряя въ своей реальности, получаетъ метафизическія углубленія и тоска по родинѣ привезеннаго въ культурныя условія мальчика пріобрѣтаетъ міровой характеръ. Въ Тургеневѣ были лермонтовскія порыванія. Въ раннемъ письмѣ къ П. Віардо онъ отдаетъ предпочтеніе Сатанѣ и Прометею — „типамъ возмущенія“ — передъ кальдероновскими героями, но у него не было байронической, хотя бы и надломленной, воли и путь отреченія отъ я сдѣлался единственнымъ для него путемъ („Entbehren sollst du, sollst entbehren“ — эпиграфъ къ „Фаусту“; „renoncer“ и „la resignation“ въ письмахъ Флоберу). Взамѣнъ тяготѣнія Мцыри „туда ... гдѣ въ тучахъ прячутся орлы“, Тургенева тянетъ „назадъ ... въ деревню, въ темный садъ, гдѣ липы такъ огромны, такъ тѣнисты“. Это тоже бѣгство отъ культуры, потому что тамъ, какъ онъ писаль Флоберу: „On s'immobilise dans une sensation grave et immense et stupide, qui tient à la fois de la vie, de la bête et de Dieu“[1]) и онъ описалъ въ своей „Деревнѣ“ (Стихотв. въ прозѣ) — какое тамъ величавое спокойствіе: нѣтъ ни барсовь, ни волковъ... Въ этомъ спокойствіи, ясномъ и классическомъ, немного грустномъ отношеніи къ жизни-дороги ея детали, ея конкретныя формы. Но онѣ проникнуты пантеизмомъ.

У Лермонтова религія Мцыри противопоставлена христіянскому монастырю (гроза страшащая монаховъ для молодого „діонисійца-“откровеніе); Тургеневу жалко исчезающую Діану, напуганную крестомъ То, что у Лермонтова — молнія, у Тургенева какъ бы далеко мерцающая зарница. Но творцу Базарова, особенно послѣднихъ строкъ „Отцовъ и Дѣтей“ навѣрное были дороги слова Лермонтова, имъ переведенныя такъ: „La tombe, me n'effraye pas. Là, dit-on, dort la souffrance, dans un calme froid, éternel. Mais je regrette de quitter la vie“.

Можетъ быть въ связи съ мироощущеніемъ Тургенева, въ переводѣ замѣна „печальнѣй и мрачнѣй“ — „plus triste et plus *seul*“.

Печаль онъ понималъ: Полина Віардо его называла „le plus triste des hommes“, но ему слишкомъ была близка свѣтлая, „классическая“ печаль Пушкина, такъ связанная съ одиночествомъ, и вотъ „мрачнѣй“ исчезаетъ[2]).

---

[1]) „Cosmopolis“, III, 1896, p. 464 (de Moscou, le 26 juin 1872).

[2]) Пушкинскія слова: „Печаль моя свѣтла“ примѣняетъ Тургеневъ къ Риму въ письмѣ къ М. А. Марковичъ „На холмахъ Грузіи“ цитируетъ Володя изъ „Первой Любви“. „Le plus triste des hommes“ см. Пис. И. С. Т. къ гр. Ламбертъ с 147.

Толкованія допущенныя Тургеневымъ при переводѣ конкретизируютъ и реализируютъ романтическіе, лермонтовскіе образы, загоняя ихъ въ болѣе очерченныя, но зато и менѣе сжатыя, рамки.[1])

„Церковный сводъ" — „la voûte de *l'antique* eglise". „Молящихъ иноковъ за насъ" — „des moines priant pour *nos pechés*". Мцыри нашли „без чувствъ" — въ переводѣ добавлено: „*étendu* sans connaissance". „Межъ темнымъ небомъ и землей" — „entre le ciel sombre et la terre *plus sombre*". „Торжественный хваленья часъ" — „l'heure solenelle ou *Dieu* est glorifié". Духъ и ритмъ языка требуютъ олицетворенія мцыревскаго пантеизма. „Святой отецъ" (монахъ) — le cénobite; восходя къ греч. *κοινὸς βίος*, это слово означаетъ именно общежительствующаго монаха, въ отличіе отъ анахорета. „Свѣтилъ напутственныхъ" — „astres *lumineux* qui dirigeait ma route". „Опрокинулся" — „il se renversa *sur le dos*". „Въ тѣни разбросанный аулъ" — это не удовлетворяетъ Тургенева; не аулъ — разбросанный, а „les *toits* épars de l'aoûl". Смѣлый образъ „рукою молнію ловилъ" — психологизированъ: „j'ai *voulu* saisir". . . .

Иногда Тургеневъ усиливаетъ выраженіе оригинала. „Все лѣсъ былъ, вѣчный лѣсъ кругомъ" и дальше — „все тотъ же былъ зубчатый лѣсъ"; добавлены лишнія „toujours" и „la forêt": „toujours la forêt, *toujours* la forêt èternelle . . . . toujours la même forêt, *la forêt* dentelleé". Ритмъ и привычка къ большей сокращенности предложеній требуетъ нѣкоторыхъ вставокъ: „говоритъ о славѣ прошлой и о томъ" — parle d'une gloire passée. Elle dit." „А мой отецъ?" — „Et mon père. *Ah* lui." „я помнилъ" („смуглыхъ стариковъ . . . блескъ оправленныхъ ноженъ") — „je rappelais . . . . *je revoyais*". Стремленіе конкретизирующе толковать образы, или другія соображенія (большей частью зависящія отъ новеллистической формы и ритмы), могутъ привести къ невѣрной передачѣ смысла, къ насилію надъ оригиналомъ. У Лермонтова „грудь прижать" сказано „съ тоской" — въ этомъ все его отношеніе къ любви, какъ бы невозможной на землѣ; Тургеневъ „съ тоской" пропустилъ. „По корнямъ шепчущихъ кустовъ бѣжали дружно и легко" — „lavait doucement de leurs ondes rapides des racines des buissons qui chuchotait *entre eux*". „Шепчущихъ" разрослось въ цѣлое придаточное предложеніе. „Изъ за горы и нынѣ видитъ пѣшеходъ" — „le pieton *qui descend* la montagne apercevait". „Изъ за одной" (горы) — „*au pied* de l'une d'elles." „и слабъ и гибокъ какъ тростникъ" — гибкость свойство Мцыри; Тургеневымъ оно относится къ тростнику: Мцыри — „frêle comme le roseau qui ploie". „И все зачѣмъ?" ослаблено: „tout etait perdu". „Мнѣ слышился вечерній гулъ домой бѣгущихъ табуновъ" слуховой образъ исчезаетъ: „près de la maison des troupeaux de che-

[1]) Вспоминаются при этомъ слова Тургенева изъ письма къ П. Віардо, что морда пьющей воду коровы открываетъ ему больше чѣмъ то что ангелы могутъ увидѣть на небѣ.

vaux errants". Говорится что бой съ барсомъ происходилъ „на землѣ", у Тургенева „dans les ténèbres". „Трудами ночи изнуренъ" — предложеніе разорвано на два запятой: „La nuit est venue, epuisé par les émotions". „Незримый духъ ее поетъ" (пѣснь грузинки) — Лермонтовъ не говоритъ *кто* поетъ эту пѣсню; Тургеневъ, врядъ ли правильно, приписываетъ ее грузинкѣ и лишаетъ предложеніе его поэтической неопредѣленности: *son* esprit invisible me la chante". Кавказъ не „*сѣдой*, незыблемый", а „*sombre*, inébranlable". „И милліономъ черныхъ глазъ смотрѣла ночи темнота" — „un million d'yeux noirs regardaient l'obscurité de la nuit", т. е. глаза смотрѣли, а не темнота. „Занемогъ, не перенесъ — отрывочность смягчается: „malade qui n'avait pu supporter". „Божья благодать" не „grâce", а „la bénédiction". „допросъ" ослабленъ въ „questions". „Съ пути сбиваться сталъ" — банально: „je perdais la route". „Башни угловой" переведено описательно: „qui fait angle". Оставлено разъясняющее „découvre": „сметаетъ пыль съ могилныхъ плитъ, которыхъ надпись говоритъ" — balaye la poussière des dalles funeraires et *découvre* l'inscription qui parle". Нѣкоторыя измѣненія настолько необоснованы, что заставляютъ предполагать существованіе не въ мѣру услужливаго корректора тургеневскаго перевода' хотябы среди редакторовъ „Revue Moderne".

„Гордо выслушалъ" переведено съ отягчающимъ добавленіемъ: „*sans rien perdre de sa fierté* l'écouta jusqu'au bout. „Однажды русскій генералъ изъ горъ къ Тифлису проѣзжалъ" — „Revenant du *Caucase* à Tiflis un général russe" .... врядъ ли можно приписать Тургеневу противопоставленіе Кавказа Тифлису! „Барсовъ и волковъ" — „tigres et léopards" — ни тѣхъ ни другихъ не водилось на Кавказѣ въ прошломъ вѣкѣ; барсъ хотя и одной породы съ леопардомъ (корень общій „pardus"), который водился въ Суданѣ, но какъ же можно было ихъ смѣшать; въ русскомъ текстѣ такая экзотическая стилизація рѣзала бы ухо своимъ неправдоподобіемъ и она лишила бы поэму ея величественной простоты. Голосъ грузинки „молодой такъ безыскуственно живой" переведено „si fraiche *dans sa sauvagerie.*" Опять экзотическая деталь, быть можетъ въ угоду французскому читателю.

Зависимость художника отъ матерьяла, т. е. отъ слова, языка, прослѣдить сравнительно труднѣе. Французскій языкъ бѣднѣе прилагательными чѣмъ русскій. Чтобы вѣрнѣе передать образъ — „Далній лай знакомыхъ псовъ" надо „au loin, l'aboiement des chiens qui j'ai connaissais". Или „при свѣтѣ лунныхъ вечеровъ" — „Les soirs éclairés par la lune". „Смотрѣлъ ... на востокъ томимъ неясною тоской" — приходится перевести конкретнѣе „*les yeux* tournaient vers l'orient". „На волѣ" — „dans un instant de la liberté", причемъ „liberté" не соотвѣтствуетъ русскому „воля". Точно также „дума" не имѣетъ полныхъ соотвѣтствій во франиузскомъ языкѣ и переводъ „la pensée" — не удовлетворяетъ. Точно также: „Думы пылкія мои смутились" — „mes *sens* troublés m'abandonnèrent" выходитъ почти грубо.

Французскій языкъ, несмотря даже на помощъ Мериме, такъ и остался чужимъ для Тургенева. Онъ не нашелъ соотвѣтствія оригинальному образу „за гранью дружескихъ щтыковъ“ („derrière un remport de baïonnettes amies“, а слова рыбки „люблю какъ жизнь мою“, — точно переведенныя: „je t'aime comme ma vie“ — непреносимо банальны. Такихъ примѣровъ много.

Совершенно не объяснимъ пропускъ Тургеневымъ XXII-й пѣсни.

Выводы отъ сравненія перевода съ оригиналомъ:

1. Переводъ ослабилъ впечатлѣніе оригинала.
2. Переводчикъ наложилъ на него печать своей личности,
   a) своимъ міроощущеніемъ,
   b) вытекающимъ изъ него стремленіемъ къ конкретизаціи образовъ и реализму ихъ,
   c) зависимостью отъ избранной имъ (новеллистической) формы и ритмы,
   d) желаніемъ психологически подѣйствовать на французскаго читателя экзотикой.
3. Переводчикъ такъ и не овладѣлъ вполнѣ матеріаломъ, т. к. языкъ для него былъ чужой.

Изслѣдователи занимались вопросомъ о вліяніи Лермонтова на Тургенева (К. Истоминъ. Старая манера Тургенева. „Изв. Ак. Наукъ“).

Самый фактъ перевода Тургеневымъ „Мцыри“ долженъ занять существенное мѣсто въ изученіи лермонтовскаго на него вліянія.

1916. Петербургъ.

Юрій Никольскій.

Да ли се сачувало што од Савине Службе и Похвале св. Симеону?

Кад је, по преносу у Студеницу, Немања-Симеон проглашен за свеца, са санкцијом светогорског сабора, требало му је за дан прославе, за 13 фебруар, спремити *службу* (каноне), *житије* (са чудесима) и *похвалу* (панегирик). *Служба* која ће се *појати* у цркви, *похвала* која ће му се *говорити* над гробом, *житије* које ће се *чатати* за време обеда у трапезарији.

По сведочанству Доментијана, коме се за *тај* податак може веровати, сабор је благословно Саву да новом свецу напише каноны и стихыре и чоудотворенніа єго (Живот св. Саве стр. 190, Живот св. Симеона стр. 89) т. ј. *службу* и *житије светачко.* Теодосије казујући исто вели: и житиє прѣподобнаго писаниѥмь паметьно ѡставити и сь светꙑими пра-ꙁновати (Живот св. Саве, стр. 73), т. ј. написати *житије* и *службу.* У осталом, и да нам то нису казали они, шта би било природније него очекивати да и то писмено прослављање свечево прими на себе Сава, чијим је трудом највише Симеон и проглашен за свеца.

Сава је то синовље одужење светом оцу поделио са старијим братом Стефаном. Можда и за то, да би тај, за оно време и потежи посао, био брже готов, да би стигао за прву прославу, у Студеници. Као што и знамо, *житије*, право светачко, са чудесима („житије и жизн") саставио је св. Симеону старији му син, велики жупан Стефан. То је посао који није морало радити баш свештено лице. *Службу* (каноне са стихирама) саставио му је, и по сведочанству Доментијанову и по уверењу свих књижевних историка наших, млађи син, архимандрит Сава. И ако још нигде није нађена, њу као Савино дело наводи и Вуловић у последњој расправи о св. Сави (*Књижевни радови св. Саве*) и П. Поповић у *Прегледу* (стр. 40).

Савина је *Служба* морала бити краћа, простија, без многог кићења, као и све друго што је Сава писао (биографија калуђера Симеона, типици). С тога је вероватно, крајем XIII века, кад се у књижевним делима код нас највише ценила лепа форма, китњаста фраза, обиље светих цитата, што изванреднија чудеса; кад је Доментијану наручено да, по новом укусу, преради и накити Стефаново *Житије св. Симеона* — тада је, нешто доцније, поручено ваљда и Теодосију, још бољем орнаментисту и од Доментијана, да прекити и Савину *Службу св. Симеону.* То је учинило те су Стефаново *Житије* и Савина *Служба* забачени. Стефаново се дело сачувало само у једном препису, вероватно

старијем од Доментијанова рада, и у једној врло скраћеној, изводној преради из половине XV века (рукопис у г. дир. гимн., Св. Томића); Савино се пак сасвим загубило.

Да ли сасвим? Ми знамо како су ондашњи књижевници *састављали* своја дела, како су се обилато служили ранијим, туђим: Доментијан Стефановим, Теодосије Доментијановим. Сасвим је дакле вероватно да је Теодосије у својој *Служби* сачувао бар један део Савине. То је врло вероватно у оном почетном дêлу Теодосијеве службе, *пре* „канона“ који су несумњиво његови јер их, 33 на број, као такве обележава Теодосијев акростих (краегранесије): Ѳеωдосије недостоиии пою те ѿче Сїмеωне. Можда има што Савинога и у оним уметцима међу Теодосијевим канонима, уметцима који су у нама познатим издањима (Вуковићевом Празничном Минеју од год. 1536 и у Србљаку митрополита Михаила од 1861) раставили Теодосијеве стихире и покварили, односио прикрили Теодосијево краегранесије.[1]) Готово несумњиво је Савина ова стихира св. Симеону коју бележим по берлинском Романову Типику из половине XIV века (Starine V, стр. 4) а с којом се слаже и на руско-словенски измењен текст Теодосијеве у Србљаку од 1861 године: Божьств'ною благодѣтию просвьтѣв се и по смрти показаюши свѣтлость житиѥ Твоѥго, истачаѥ мѵро благооуханиѥ притекающимь кь рацѣ мощеи твоихь. И люди своѥ наставиль ѥси кь свѣтоу благоразоумиѥ. Сумеωне ωтьче нашь, Христа бога моли, даровати намь велию милость.

Да је ова стихира Савина а не Теодосијева утврђивало би:

1. што је то *тропар*, основна стихира која се, једном утврђена и канонисана, не може мењати;

2. што је у почетном делу Теодосијеве Службе, *пре* канона, несумњиво обележених као Теодосијеви;

3. што најглавнији део текста из те стихире — тропара — истачаѥ мѵро благооуханиѥ притекающимь кь рацѣ мощеи твоихь — још пре Теодосија — у половини XIII века наводи Доментијан у оба своја Житија (у издању Даничићеву на стр. 48 и 148). И што је најглавније, наводи их као *речи Савине*, у писму којим овај позива Симеона у Св. Гору.

Толико би за сад поуздано могли рећи да нам се сачувало од загубљене Савине *Службе св. Симеону.*

Али, видели смо да ни Доментијан ни Теодосије не спомињу да је, уза Житије и Службу св. Симеону, Сава благословљен од сабора да

[1]) Теодосијева Служба очувана је *цела,* чак и више него цела, ако се може тако рећи. Има међу стихирама њеним и више неке ван оне 33 што су обележене показаним акростихом. Али су оне Теодосијеве растављене уметцима, па је Новаковић запазио само четири почетне са почетком акростиха ѲЄѠД, и мислио да се осталих 29 изгубило („за остатак се не зна“) и изгрдио с тога „недостојне епигоне Теодосијеве“ који су му избрисалим акростих из наслова канонима (Starine XI, стр. 159). Међутим, и у *Србљаку* митрополита Михаила од 1861 год., идући редом од листа 121а до 127а и прескачући уметке, налази се цео акростих Теодосијев, т. ј. цела Служба Теодосијева.

напише и *Похвалу* (похвално слово, панегирик). Можда зато што се она већ подразумева као додатак *Служби*, или и *Житију*. А, међутим, изгледа да се баш једна Савина *Похвала св. Симеону* очувала готово цела.

Наиме, у Доментијанову *Житију св. Симеона*, у Даничићеву издању од стране 29 до 41, уметнут је између причања Доментијанова о оставци Немањиној и причања које се логички непосредно наставља на прво, о „избору“ Стефанову за наследника на престолу — један чисто панегирички текст за који је — како ћемо малочас видети — несумњиво доказано да није првобитан Доментијанов; знајући *како* је Доментијан састављао своја Житија, нарочито Симеоново које је радио по наруџбини српског двора, ми одмах, познајући стилизацију похвалних слова, долазимо на мисао да је тај текст ту Доментијан просто унео готов из раније какве *Похвале св. Симеону*.

Ево почетак њен, по Доментијану, и неколико места на којима се боље види да је тест из похвале:

Кь симь же вьсѣмь светааго вь светынхь и чоудьнааго вь чоудесехь, светааго и прѣподобьнааго отьца нашего Симеона кьто вьзможеть исповѣдати многыѥ ѥго ноштныѥ молитвы и дьневьныѥ штедроты, иже творѣше кь ништиимь и кь вьсѣмь светыимь, кь сырыимь и вьдовицамь, и кь вьсѣмь трѣбоуюштиимь милости? . . . . . .
Слышаноѥ прѣподобьныи дѣломь испльни, прошениѥ комоуждо подаѥ, нагыѥ одѣваѥ, альчьныѥ насыштаѥ и жедьныѥ напаѩѥ, болѣштеѥ посѣштаѥ, трѣбоуюштиимь вьсѣмь вьсако оутѣшениѥ подаваѥ, дльжьныѥ искоупоуѥ, работьныѥ свобождаѥ, ѥгоже штедроти и милостыниѥ вь светѣи поустыни сеи вьсѣми светыими и до ныниѩ поминаѥмы соуть живоуштиими вь светѣмь мѣстѣ семь . . . . . (стр. 29).
Мы же, о прѣподобьне, чеда твоѩ обновлѥнаѩ доухомь светымь и порождена светыими ти молитвами, кою похвалоу вьзможемь тебѣ принести, о богоносе? или кыѥ пѣсни вьспоѥмь достонны кь похвалѥнию твоѥмоу, вьсечьстьныи отьче нашь светыи? . . . . . (Стр. 31.)
Каково ти благодарениѥ вьздамы рабы твои, ѩко твоими молитвами бога познахомь и льсти идольскыѥ избавихомь се, ѩко твоимь боголюбиѥмь по вьсеи земли твоѥго отьчьства Христа славити навыкохомь . . . . . (стр. 32)
Повѣждь намь рабомь твоимь, чьстьныи отьче нашь, повѣждь намь, оучителю нашь добри, повѣждь намь . . . . . аште бо и прѣстави се оть нась пльтию нь доухомь светыимь вьсегда сь нами ѥси . . . . . (стр. 32)
. . . . И ти се периоди са повѣждь намь ређају и даље готово до краја, прекидани доцније дужим уметцима од поређења и цитата . . . . . .
И оного оскрьбѣвьшааго за имѣниѥ ти посрамиль ѥси и сь радостию раздавь имѣниѥ своѥ, и не до того ста, нь и вь Светоую Гороу вьстече . . . . . (стр. 37).
Драги отьче нашь, богогласе Симеоне, прѣдобрыи рачителю Христовь и красителю црьковьныи, небесьныи чловѣче и земльныи аньгеле, Христово

вьселенніе, покоиште светааго доуха, обитѣли красьнаꙗ прѣсветыіе и животворештніе троице, молитвьниче бьдрыи, отьчьства любьче . . . . . (37)
И твоимь светыимь наоученніемь по вьсеи земли отьчьства твоіего чеда твоꙗ, ꙗже светыимь доухомь породиль ѥси, вьси вѣрни Христоу богоу ꙗвише се . . . . . и чеда твоꙗ ако звѣзды небесьныіе златозарьнами лоучами свьтеть се . . . . . (38)

Да је овај уметак у причање Доментијаново текст из Похвале види се и:

1. По непосредном обраћању свецу, у вокативу и другом лицу једнине (. . . тебѣ . . . о, богоносе, повѣждь намь);

2. аутор говори за себе не у првом лицу једнине (што би још и могао) ни у трећем (како би захтевала учтивост) него у првом лицу множине (можемь . . . вьспоѥмь) у име свега клира и народа (чеда);

3. што се директно каже да је то *похвала.*

Ко је могао саставити ову похвалу св. Симеону? Можда сам Доментијан, па је своје раније дело употребио у доцнијем, као што је Живот св. Саве у Животу св. Симеона? Таквој претпоставци противило би се ово: Види се да је *Похвала* писана да се говори директно над самим гробом Симеоновим а он у време Доментијаново није већ био у Хиландару него у Студеници. Види се, и више још, да је *Похвала* и писана у Рашкој, у Студеници а не у Светој Гори, у Хиландару, јер се изрази вь светѣи поустыни сеи и вь светѣмь мѣстѣ семь тичу предела око Студенице и манастира Студенице[1]) како се види по свему тексту око тих израза. Напротив, за Свету Гору помиње се као да је она *чак* негде даље. Па онда, она *чеда* и *раби* свечеви који му се директно обраћају види се јасно да су Рашани а не Светогорци. Осем тога, овом похвалом како нам је сачувао Доментијан, веје један, назовимо га, *рашки патриотизам* изражен нарочитом љубављу према земли отьчьства Симеонова и према чедомь и рабомь ѥго. А тога у Доментијана, у неоспорно његову тексту не може да се запази. Напротив, Доментијан се увек истиче као Светогорац који сь вьстока гледа као с неким покровитељством на западьныіе страни на отьчьство светааго. Ов увек истиче светогорски престиж, хиландарски интерес.

Да је није саставио можда Стефан, уза своје Житије, како је доцније Теодосије радио? Биће да није, и по томе већ што је *Похвала*, сврхом својом и формом, више везана за *Службу* него за *Житије* једнога свеца. А Стефан није писао Службу. Па и по томе, што се у овој Похвали — како ћемо мало доцније видети — опажа врло јака, директна веза са књижевним радом *руским* који је, до сад, запажен само у књижевном раду Савином, не пак ни у Стефановом, као ни у Доментијановом, који су сасвим под утицајем основног угледног рада грчког, визан-

[1]) У *Типику ман. Студенице* (у биографији Немањиној и др.) који је писан у Рашкој после 1207 зове Сава тај исти предео *пустим местом овим* а м. Студеницу *светом пустињом овом*

тијског. И најзад, Стефан нам је у свом *Житију* (у глави XIX по Шафариковој подели) дао једну врсту Похвале (њоме је завршавао прву редакцију свог дела), а она је сасвим друкчија. Да је не хвалим много, једна од најлепших у врсти својој, можда баш због тога што се чини да је прерада доброг узора грчког. Остаје, дакле, оно што је било најприродније помислити: да је *Похвалу* св. Симеону писао састављач *Службе* његове — архимандрит Сава, чији прости избор епитета (драгыи отьче, добрыи учителю, прѣподобныи, богоносе, отьчьства любьче, небесьныи чловѣче и земльни аньгеле и др.) налазимо и у овој Похвали. Могли бисмо, с највише вероватности, закључити, дакле, да је у панегиричком тексту, што га је Доментијан уметнуо у своје Житије св. Симеона (стр. 29—41 у Даничићеву издању), сачувана једна *до сад непозната књижевна радња Савина, Похвала св. Симеону, написана у Студеници, после преноса Симеонових моштију, од 1207—1208 године.*

Да текст Доментијанов од стр. 29 до 36 по издању Даничићеву у Животу св. Симеона — није оригиналан Доментијанов, него да га је он готова унео из неке раније светачке похвале, несумњиво је утврдио М П. П(етровск)ій у чланку *Иларіонъ митрополитъ Кіевскій и Доментіанъ, іеромонахъ Хиландарскій*, штампаном од стр. 81 до 133 у тому XIII, књишки IV, Извѣстій Отдѣленія Русскаго Языка и Словесности И. А. Н. за 1908 г.

Он је, наиме, паралелним текстовима показао да је тај Доментијанов текст пренет, с неопходном променом у имену свеца, готово дословно из руске Похвалы каганꙋ нашеѧ ꙁемли Владимироу отъ негоже крещени быхомъ. Њу је саставио Иларион, који је г. 1051 био митрополит кијевски; написао је дакле на 200 година пре Доментијана, у XI веку. Између Владимирова и Немањина рада и значаја за утврђење хришћанства има заиста сличности. Било је сасвим лака и проста ствар сва добра дела, све оне лепе епитете, које Иларион даје Владимиру, пренети на Симеона, па и рушење идола и њихових капишта и др. Код Владимира све то више одговара стварности, реалније, код Симеона је то ипак више фигура. Али похвале се и не пишу ради историје.

Петровски, наравно, сматра да је Иларионову *Похвалу Владимиру* прерадио у *Похвалу Симеону* сам Доментијан. Међутим, неће бити тако. Доментијанов текст је дужи него Иларионов. Овај у Даничићеву издању захвата управо од стр, 29 до 36 те се остатак од 36 до 41 има сматрати као самостална допуна прерађивача. А у тој баш допуни су она места која говоре против Доментијана као аутора Похвале а за Саву (прости епитети, *чак* у Св. Гору, рашки патриотизам). Осем тога, и на оном месту у заједничком тексту где се српска прерада разликује од руског оригинала самосталним уметком (ѥгоже штедроти вь светѣи пꙋстыни сеи и до нынѩ помнѥмы соуть живоуштими вь светѣм мѣстѣ сем, и др.) види се да тај уметак није могао потећи од Доментијана, у Хиландару. Доментијан је тај панегирички текст унео у своје Житије заиста из похвале, али не из Похвале Владимиру него из Похвале

Симеону. Кад му је наиме од српског двора поручено да састави *Житије св. Симеона* он је, као и увек, потражио прво сва ранија дела која говоре о Симеону: пре свега своје *Житије св. Саве*, па Стефаново *Житије св. Симеона* и, вероватно, *Службу* и *Похвалу св. Симеону*, да уметцима из њих украси приповедни житијски текст. Шта би му при том вредела руска *Похвала св. Владимиру* као таква?

То је једно. Друго, у другој половини XIII века српска књижевна радња је, с обзиром на дела Савина, Стефанова и Доментијанова, стајала већ боље него руска, која у то време опада, јер је у првој половини XIII века Русија потпала под Татаре. У везама које су одржаване међу књижевном радњом српском и руском, ускоро ће се, током XIV в., јасно показати утицај од српске ка руској, а не обрнуто. Међутим на 60 година пре Доментијанова рада, крајем XII и почетком XIII, кад је Сава тек почиње, није управо српске радње ни било, и сасвим је природно што је руска, као јача, утицала на њу.

Савине пак везе са руским књижевним радом познате су и раније. Наслућује се донекле у преводу и преради Евергетидског Типика у Хиландарски. Још јасније се види руска радња у преводу *Крмчије* (Номоканона) коју је, и по тексту Доментијанову, (стр. 272) Сава само *преписао*, и ако се иначе, у предговорима наших текстова, Сава истиче као главни трудбеник што је та књига „скривена тамом грчког језика изнесена на светлост словенскога језика".

Те Савине везе са руском књижевном радњом сасвим су разумљиве, јер знамо да је Сава из Рашке и побегао с руским калуђерима, и био прво у руском манастиру, Пантелејмону, и ту, као руски искушеник. жељан књига, читао наравно дела руске књижевне радње. Иларионову *Похвалу Владимиру* само је ту и могао наћи, јер она као руски књижеван рад вероватно није имала интереса за друге, неруске калуђере, Немањином сину који је познавао како је у „српским земљама" лабаво стајало хришћанство и православље поткопавано још и богомилством, могла је понајпре пасти у очи сличност у раду кагана Владимира и великог жупана Немање. Сава је понајпре могао доћи на мисао да све оне лепе епитете што их Иларион даје Владимиру, пренесе на свог драгог оца и учитеља.

Да је Сава а не Доментијан непосредно био упознат с књижевим радом митрополита Илариона види се још на једном месту, у другом делу Доментијанову, у *Животу св. Саве*. Петровски је (стр. 225) у том саставу Доментијанову, нашао мало текста узетог и прерађеног из исте Иларионове Похвале Владимиру. Ту је тај пренос, и по сведочанству самог Доментијана, везан директно за Саву. Пренос се налази у једној од епископских беседа коју Доментијан цитира као Савину. Са готовом Савином беседом Доментијан је тај Савин пренос из Иларионове Похвале пренео у своје Житије св. Саве. Како је радно „састављајући" Живот св. Саве, у коме има много више његова оригинална рада, тако

је наравно и више радио и при састављању Житија св. Симеона, које је већим делом скрпљено из туђих дела, Стефанова и Савиних.

Из свега овога расправљања можемо закључити:

1. Сава је, после преноса Симеонова у Студеницу, г. 1207—1208, уза *Службу св. Симеону*, од које се несумњиво сачувао првобитни тропар и у Теодосијевој Служби, написао и *Похвалу св. Симеону* која се главним делом очувала у Доментијанову *Житију св. Симеона.*

2. Састављајући *Похвалу св. Симеону* Сава се обилато послужио *Похвалом св. Владимиру* од Илариона, митрополита кијевског, чијим се радом користио и у састављању својих беседа.

3. Списак Савиних писмених и књижевних радова треба овако допунити:

а) *Типик Карејски*; б) *Типик Хиландорски*; в) *Типик Студенички* са г) *Житијем Симеоновим*; д) *Писмо Спиридону*; ђ) *Служба св. Симеону* са е) *Похвалом св. Симеону*; ж) *Беседе епископске.*

4. На стварање српског књижевног рада, почетком XIII века, утицао је не само основни, византијски, и најближи, непосредни, бугарски, него и сродни, *руски књижевни рад*, везе с којим се најбоље виде у раду првог књижевника нашег, св. Саве.

4 јуна 1921 г.

Драг. Костић.

Родина славянства и начало русскаго государства.[1])

Восточная Европа, о которой во времена Геродота европейскій культурный міръ получилъ первыя исчерпывающія свѣдѣнія, была послѣ VI вѣка надолго совершенно terra incognita. Только римскія побѣды, какъ сообщаютъ Страбонъ и Плиній, раскрыли передъ культурнымъ человѣчествомъ области къ востоку отъ Дуная, а также прикарпатскій районъ. Въ началѣ I вѣка по Р. Х. карта Агриппы, легшая въ основаніе раннихъ средневѣковыхъ руководствъ Dimensio и Demensuratio provinciarum или Orbis terrarum, вводитъ впервые въ научный обиходъ такія названія, которыя до того времени не были извѣстны: это *Visla (Visulus, Viscla, Vistula)*, *Venedi (Venadi)*, *Fenni* итд. Какъ въ настоящее время вполнѣ доказано археологами и лингвистами, это явленіе стоитъ въ связи съ появленіемъ римскихъ монетъ въ области Привислія и средняго Приднѣпровія, съ первымъ и древнѣйшимъ слоемъ германскихъ словъ въ западно-финскихъ нарѣчіяхъ, который по умозаключеніямъ Норена, Клуге, Томсена, Сетэлэ и др., восходитъ именно къ I вѣку по Р. Х. и представляетъ древнѣйшій видъ германскаго языка, съ первыми передвиженіями германскихъ и кельтскихъ племенъ въ бассейнѣ рѣки Одера и западной части бассейна Вислы итд. Слѣдуетъ думать, что появленіе на римскомъ рынкѣ янтаря, который въ I же вѣкѣ входитъ въ моду и при дворѣ императора, а также мѣховъ куницы и соболя также стоитъ въ связи съ раскрытіемъ передъ взорами римскаго міра новыхъ восточно-европейскихъ территорій. До впаденія Вислы въ море, до средняго теченія Днѣпра, до болотъ Полѣсья римское владычество никогда не простиралось, но косвеннымъ образомъ, черезъ посредниковъ, доставлявшихъ Риму модные товары, оно доходило. Посредниками этими были германцы, отправлявшіе караваны изъ средней Россіи, гдѣ жили финны, съ драгоцѣнными мѣховыми товарами къ устью Дуная. На этомъ пути, который, по словамъ Тацита, простирается отъ финновъ до певкиновъ, — всюду бродили шайки венедскихъ разбойниковъ, караваны страдали отъ нихъ, и германскіе купцы, прямо или посредствомъ другихъ лицъ доставлявшіе Риму мѣха и янтарь, впервые сообщили и римскимъ образованнымъ кругамъ о славянахъ-венедахъ и о финнахъ.

---

[1]) Авторъ въ теченіе 25 лѣтъ занимался вопросами славянскихъ древностей. Результаты его работъ изложены главнымъ образомъ въ трудѣ „Славянскія Древности“, который былъ законченъ вполнѣ въ 1916 г. и остался въ Россіи ненапечатаннымъ въ связи съ событіями послѣднихъ лѣтъ. Воспроизвести эти результаты на чужбинѣ безъ тѣхъ матеріаловъ и пособій нѣтъ возможности. Настоящая статья представляетъ лишь скелетъ многолѣтней работы надъ вопросами славянскихъ древностей.

Къ первому же вѣку по Р. Х. восходятъ и тѣ германскія слова, которыя были заимствованы, вѣроятно, одновременно и изъ одного источника славянами, литовцами и западнофинскими племенами. Этихъ словъ не мало, и они охватываютъ понятія изъ государственнаго и культурнаго быта. Таково, напр., слово князь (др.-слав. кънязь, литов. *kuningas*, фин. *kuninkaa-n*: это восходитъ къ формѣ **kuning* — König), или деньга (пѣнязь, лит. *piningai*, ср. н.-в.н-. *Pfennig*), мечъ, стекло, колодецъ, лѣкарь и др. Оченъ характерно слово *городъ* (слав. *градъ*, литов. *Gardinas* — Гродно, фин. *kartano* и также осет. *kärt*, готское *gards*, др.-сѣверное названіе Россіи *gardariki* — страна гардовъ). Весьма много словъ древне-германскаго происхожденія заимствовано въ той или другой группѣ западнофинскихъ, балтійскихъ или славянскихъ языковъ и не встрѣчается въ другой.

Какъ установлено датскимъ ученымъ Томсеномъ въ его знаменитой книгѣ „Beröringer mellem de finska og baltiska språket“, и затѣмъ развито финскимъ лингвистомъ Э. Сетэлэ въ его основномъ трудѣ Yhteissuomalainen äännehistoria, тѣсная словарная связь существуетъ между западно-финскими и балтійскими (литовскимъ, латышскимъ и пруссимъ) языками. Первые заимствовали изъ послѣднихъ огромное количество словъ для обозначенія всевозможныхъ понятій. Этимъ заимствованіямъ предшествовали весьма многочисленныя какъ въ западныхъ, такъ и въ восточныхъ и сѣверныхъ финскихъ языкахъ заимствованія изъ древне-иранскихъ языковъ (о чемъ писали, особ., Мункачи, а также весьма цѣнно Paasonen, Tomaschek и др.). Финскій ученый Вихманъ отмѣтилъ одно зырянское слово, которое ставитъ сѣверно-финскіе языки въ непосредственную связь съ осетинскимъ, и если мы примемъ во вниманіе такія соотношенія, какъ лит. *balandis*, латышс. *balods* съ осет. *baläd* (голубь) или загадачное латышское *bulbulis* (соловей, персид. *bulbul*), то, не говоря обо многомъ другомъ, иранская струя въ группѣ славянскихъ, балтійскихъ, финскихъ языковъ получаетъ нѣкоторую характеристику.

Финскіе языки представляютъ своимъ словарнымъ матеріаломъ настоящій археологическій музей Восточной Европы, и новѣйшія изслѣдованія въ этой области открываютъ черезвычайно широкія перспективы и еще далеко не изслѣдованныя глубины. Въ связи съ вопросами этнологіи Восточной Европы, внѣ которыхъ не можетъ быть рѣшена и проблема родины славянства и начала русскаго государства, я коснусь вкратцѣ нѣкоторыхъ предметовъ этого финскаго „музея“. Въ настоящее время поставленъ вопросъ уже не о единствѣ финно-угорскаго языкового цѣлаго, но о временахъ болѣе древнихъ, о единствѣ финно-угорско-самоѣдскомъ. Въ журналѣ „Finnisch-Ugrische Forschungen“ *Setälä* напечаталъ замѣчательную статью, разсматривающую этотъ вопросъ. Онъ находитъ, что въ эту отдаленную эпоху, когда разбросанныя племена, говорившія на близко родственныхъ нарѣчіяхъ, обитали на холодныхъ равнинахъ Восточной Европы и Западной Азіи, они уже знали

оленя, ѣздили на саняхъ, имѣли какую-то постройку въ родѣ чума. По всей вѣроятности, мы имѣемъ здѣсь дѣло съ тѣми племенами каменной культуры, которыя занимали когда-то болѣе южныя области и ушли на сѣверъ вслѣдъ за отступающими ледниками. Изслѣдованія Сиреліуса въ области построекъ у финно-угорскихъ племенъ а также изученіе охотничьяго и рыболовческаго быта у финновъ, произведенное цѣлымъ рядомъ финнскихъ и русскихъ ученыхъ, — приводятъ насъ къ возстановленію древнѣйшаго типа финно-угорскаго жилья (въ видѣ самоѣд-, скаго чума или же навѣса изъ вѣтвей, образующаго родъ прикрытія) и древнѣйшихъ орудій. Данныя языка прекрасно покрываютъ здѣсь то, что сообщаетъ этнографія.

Дальнѣйшимъ этапомъ въ жизни финно-угорскихъ племенъ было ихъ совмѣстное пребываніе, по всей вѣроятности, въ области нижняго Урала и южныхъ притоковъ Оби, откуда остяки, ближайшіе родичи мадьяръ, должны были впослѣдствіи, по какимъ-то неизвѣстнымъ намъ причинамъ, опять подняться на сѣверъ; мадьяры же отдѣлились и передвинулись на югъ, въ степныя пространства сѣвернаго Кавказа, откуда уже очень поздно (не ранѣе 9 вѣка по Р. Х.) они направились на западъ. Обиліе осетинскихъ элементовъ въ мадьярскомъ языкѣ, изученныхъ Мункачи, представляется фактомъ несомнѣннымъ и легко объяснимымъ.

Общефинское языковое и культурное единство продолжалось, вѣроятно, долго. Вся масса этихъ племенъ, мало дифференцированныхъ въ отношеніи языка и быта, жила въ лѣсныхъ и полустепныхъ пространствахъ средней Россіи, въ мѣстности распространенія *клена*. По всей вѣроятности, здѣсь она пришла въ соприкосновеніе съ появившимися здѣсь такъ или иначе индоевропейскими племенами, которыя находились въ свою очередь подъ сильнымъ воздѣйствіемъ Эгейской культуры съ ея извѣстными семитическими особенностями (откуда теорія J. Шмидта о родинѣ индоевропейцевъ въ Малой Азіи). Взаимодѣйствіе индоевропейскаго міра съ финноугорскимъ оказалось настолько тѣсно, что создался цѣлый рядъ общихъ языковыхъ явленій, рядъ настолько значительный, что явилась поддерживаемая многими учеными (англичаниномъ Sweet'омъ, Вихманомъ и др.) теорія объ общемъ происхожденіи двухъ группъ языковъ. Быть можетъ, такъ далеко не слѣдуетъ заходить: зная, до какой степени финно-угорскіе языки были воспріимчивы къ иноязычнымъ вліяніямъ, мы можемъ ограничиться предположеніемъ сильнаго вліянія индоевропейскаго языкового единства на финно-угорское. И то же самое въ области культуры: Gothiot блестяще доказалъ это на примѣрахъ изъ области пчеловодства, но тоже самое можно прослѣдить и въ другихъ сферахъ. Еще въ своемъ раннемъ сочиненіи, вышедшемъ въ 1886 г., О. Шрадеръ указалъ на то, что въ нѣкоторыхъ восточно-финскихъ языкахъ названіе Волги соотвѣтствуетъ древне-греческому *Ῥαν* или *Ῥᾶ*, которое въ свою очередь восходитъ къ иевр. *srava* (отъ глагола *srev-*, гр. *ῥέω*). Это общее названіе главной рѣки Восточной Европы, Волги,

чрезвычайно знаменательно. Среди финно-угорскихъ самыхъ ранних заимствованій изъ индоевропейскихъ языковъ есть группа загадочная: она представляетъ слова съ вокализмомъ и консонантизмомъ не арійскихъ языковъ, а между тѣмъ именно арійское (въ узкомъ смыслѣ-индоиранское) вліяніе должно быть здѣсь предположено. Однако, и среди словъ и названій, которыя Геродотъ выдавалъ за скиѳскія, есть не мало такихъ, которыя представляютъ особенности также какого-то индоевропейскаго языка, близкаго по своему словарному составу къ иранскимъ, но съ сохраненіемъ *s* или гласными *e* и *o*. Быть можетъ, послѣ открытія тохарійскаго языка это насъ не должно удивлять, но, во всякомъ случаѣ, какую-то иную языковую струю на югѣ Россіи мы должны предположить, кромѣ иранской.

Слѣдующій пластъ заимствованій въ финскихъ языкахъ уже довольно ясенъ. Это довольно хорошо изученныя Томашекомъ, бар. Штакельбергомъ и многими финскими учеными заимствованія изъ иранскихъ языковъ, при чемъ иногда выступаетъ отчетливо и ихъ источникъ, осетинскій языкъ, бывшій, какъ извѣстно, въ ближайшемъ родствѣ съ сарматскимъ. Эти заимствованія принадлежатъ всѣмъ тремъ вѣтвямъ финскихъ языковъ, которыя къ этому времени, быть можетъ, уже нѣсколько дифференцировались, но все же, несомнѣнно, держались въ ближайшемъ соприкосновеніи между собой. Въ сѣверной (вотяцко-зырянской), восточной (мордовско-черемисской) и западной группахъ встрѣчаются нѣкоторые общіе иранизмы. Весьма любопытно, что нѣкоторые изъ нихъ извѣстны и славянству; таково напр. слово *богъ*, мордовское *pas* или *pavas* (изъ *pahas* — иран. **bahas*). Въ эту пору масса финскихъ племенъ должна была занимать среднюю Россію, заходя на западъ и на югъ весьма далеко, какъ я отмѣчу это ниже. Когда иранскій племенной міръ на югѣ Россіи потерялъ ту государственность, о которой сохранилъ воспоминанія Геродотъ, вѣроятно, ослабѣло и это вліяніе. Но иранизмъ въ южнорусскихъ древностяхъ, изученный русскими учеными Ростовцевымъ, Фармаковскимъ и др., должно быть, найдетъ свои далекія культурныя развѣтвленія и въ финскихъ орнаментахъ. Вопросъ этотъ, насколько мнѣ извѣстно, до сихъ поръ детально не изученъ, хотя въ трудахъ Аспелина и др. финскихъ ученыхъ не мало для этого матеріаловъ.

Наконецъ, передъ нами уже обособленная западно-финская группа языковъ, состоящая въ настоящее время изъ суомалайнскаго (финляндскаго), эстонскаго (virolainen), водскаго (vadjalainen), вепсскаго (vepsälainen), ливскаго (liivilainen), олонецкаго (aunus) и особенно карельскаго нарѣчій. Собственно, къ этому послѣднему сводятся и всѣ названныя нарѣчія кромѣ ливскаго, эстонскаго и собственно финскаго. Нѣкогда карельское нарѣчіе было широко распространено, и финскія названія области Мери, вся Костромская, Ярославская, Московская, отчасти Псковская, Тверская, Новгородская губерніи полны совершенно ясными карельскими названіями рѣкъ и населенныхъ мѣстностей. Съ этой именно первоосновой западно-финскихъ нарѣчій имѣли дѣло и литовскіе, и праславянскій народы.

Въ названномъ уже знаменитомъ трудѣ В. Томсена доказано, что финскія заимствованія изъ балтійскихъ наречій предшествуютъ хронологически германскимъ, а такъ какъ послѣднія относятся къ 1 в. по Р. Х., то слѣдовательно, они предшествуютъ этому времени. Гдѣ же происходило это соприкосновеніе, явствуетъ изъ анализа рѣчныхъ названій въ бассейнѣ Днѣпра. Къ сожалѣнію, я лишенъ возможности дать полное подтвержденіе вышесказанному въ этой статьѣ, такъ какъ здѣсь мнѣ не удалось достать изданный Имп. Акад. Наукъ трудъ Маштакова „Притоки Днѣпра". При анализѣ рѣчныхъ названій обнаруживается съ полной очевидностью, что въ Минской губерніи карельскій элементъ чрезвычайно силенъ, и что его можно найти даже въ Черниговской губ. и отчасти Гродненской губ. До сихъ поръ въ Минской губ. сохранилось названіе нѣсколькихъ ручьевъ *Корельскій*, а слово *карела* въ бѣлорусскомъ языкѣ означаетъ бродягу. Ниже я отмѣчу нѣсколько поразительныхъ фактовъ финно-литовскихъ отношеній, а теперь ограничусь указаніемъ, что, повидимому, и самое названіе Нѣмана, необъяснимое изъ литовскаго языка, получаетъ объясненіе изъ финскаго. Лит. *Nėmūnas*, праслав. *Нѣмънъ (откуда старорус. *Нѣмонъ*, пол. *Niemen*) восходятъ, какъ кажется, къ формѣ **nēmine*, которая представляетъ уменьшительную форму отъ зап.-фин. *niemi* (кар. *nemi*), „гряда холмовъ, мысъ, выступъ" и т. д. Нѣманъ вытекаетъ въ Гродненской губ. изъ гряды холмовъ, которая выступаетъ среди окружающихъ болотъ, сопровождая верхнее теченіе этой рѣки.

Таково, слѣдуетъ думать, было географическое разселеніе финскихъ племенъ около начала нашей эры. Гдѣ жили въ это время балтійскія племена, литовцы, латыши, куроны (Ковенской губ., племя, посредствующее между литовцами и латышами, — взглядъ, высказанный мною въ 1894—5 г. и впослѣдствіи развитый проф. Эндзелиномъ), галинды, ятвяги, и др., — племена, которыя въ эту пору отчасти уже дифференцировались, при чемъ латыши жили, вѣроятно, ближе къ славянству, чѣмъ литовцы? Нѣтъ сомнѣнія, что въ сѣверной части Минской губ. къ сѣверу отъ Припяти, и затѣмъ далѣе на сѣверъ, въ Смоленской, Могилевской, отчасти Черниговской и далѣе на востокъ, въ Калужскую губернію, и на западъ въ Гродненскую, Виленскую и Ковенскую губерніи, шли поселенія литовцевъ, которые такимъ образомъ, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ перемѣшивались съ финнами и славянами.

И вотъ гдѣ-то въ области, откуда одни и тѣ же культурныя вліянія шли на сѣверъ (къ литовскимъ племенамъ), на востокъ (къ финскимъ), и на югъ (къ славянамъ), поселились древнѣйшіе въ Россіи германцы. Это должно было произойти въ 1 в. по Р. Х. Центромъ, откуда шли эти культурныя вліянія, было, какъ я полагаю, Приднѣпровье, или его средняя часть, которая примыкаетъ къ Кіеву. Какъ пришли сюда германцы? По старому предположенію, которое поддерживалъ въ 1899 г. и Ѳ. А. Браунъ, съ Вислы. Но если вспомнить разсказъ Іордана о странствованіяхъ готовъ, то не исключена и другая возможность: именно,

что уже въ это время былъ проложенъ путь (если онъ не существовалъ еще и раньше съ древнѣйшихъ временъ) по системѣ рѣкъ, озеръ и волоковъ изъ Финскаго залива къ Днѣпру, тотъ путь, который впослѣдствіи именовался „изъ Варягъ въ греки“. Именно, въ началѣ нашей эры въ Прибалтійскомъ краѣ появляются особаго рода желѣзное оружіе, которое археологи (см. напр. Наскпап, Die Eisenzeit in Finland) признаютъ германскаго происхожденія. Эти орудія, а также т. наз. „готскія фибулы“ идутъ на югъ. На Днѣпрѣ возникаетъ то готское государство, о которомъ память сохранилась у всего германскаго міра, а Іорданъ сохранилъ и другое воспоминаніе: о томъ, что Свеи (Шведы) получали мѣха чернаго соболя изъ теперешнихъ восточныхъ русскихъ лѣсовъ. Въ англосаксонской поэмѣ о странствующемъ пѣвцѣ, въ древне-сѣверныхъ сагахъ объ Эрманрикѣ, въ древне-верхне-нѣмецкомъ эпосѣ сохранились преданія о царствѣ Эрманариха, лица историческаго, о которомъ знаютъ Іорданъ и Амміанъ. Эта широкая слава Эрманариха не могла проникнуть такъ далеко на сѣверъ послѣ 4 в. по Р. Х., когда гунское нашествіе уничтожило его царство и разорвало связь между готами и сѣверно-германскими народами. Живыя воспоминанія о поѣздкахъ ко двору Эрманариха должны основываться на дѣйствительной связи между этими племенами, поддерживавшейся отчасти по Вислѣ, отчасти же и съ сѣвера. Весьма характерно, что въ литовско-латышскомъ языкѣ сохранилось древнее названіе нѣмцевъ, какъ господъ (лит. *vokëtis*, латыш. *vacëtis* восходитъ къ приводимому жмудскимъ писателемъ Довконтомъ слову *voka*, господское имѣніе), и что и въ славянскихъ языкахъ названія германскихъ племенъ (*гьте, свьи, Донь*—датчане) должны восходить къ общеславянскому періоду.

Гдѣ же жила масса славянства въ эти столѣтія, отъ перваго появленія ихъ несомнѣннаго этническаго названія *Venedi* (теорію акад. Шахматова о томъ, что *Venedi* — кельты, и о значительномъ кельтскомъ вліяніи на славянство я считаю непріемлемой; насколько я знаю, онъ въ личныхъ бесѣдахъ и самъ отказался отъ нея съ присущей ему скромностью и простосердечіемъ) до появленія на Днѣпрѣ въ концѣ 4 в. гуновъ (*хины* нашего „Слова о Полку Игоревѣ“)? При анализѣ географическихъ названій въ бассейнѣ Днѣпра, не говоря уже о данныхъ у Тацита, Плинія и Птолемея, обнаруживается, что въ южной части Волынской губ. чувствуется примѣсь ѳракійскихъ названій. Такими могли бы быть *Уборть*, *Горынь* и нѣк. др. Но къ сѣверу отсюда и далѣе въ обѣ стороны, на западъ къ Вислѣ и по Вислѣ, и на востокъ къ Дону открывается чрезвычайно чистая географическая номенклатура, которая охватываетъ такимъ образомъ огромное пространство. Здѣсь тихо, въ сторонѣ отъ культурнаго воздѣйствія классическаго міра и внѣ наблюденія съ его стороны, созрѣвало славянское племя, расходясь въ процессѣ мирнаго завоеванія лѣсовъ и болотъ, равнинъ и холмовъ все шире и шире. *Десна*, *Псель* (отъ *пьс-*, какъ *козель*), *Сула* (положит. степень къ сравн. *сулии*, *лучшій*) и безчисленное. Къ числу

праславянскихъ названій относится и одно изъ названій Карпатъ, *Татры* (изъ **trtri*, о чемъ есть статья Мелиха въ Fin.-Ugrische Forschungen). Повидимому, это самый западный предѣлъ распространенія славянской родины; на востокъ же типично славянскія названія рѣкъ тянутся черезъ Полтавскую губ. къ Харьковской, гдѣ *Ворскла* (осет. *vors*, бѣлый и *käla*, рѣка, старое *Вьрскъла*: рѣка вытекаетъ изъ подъ *Бѣлгорода*), *Хоролъ* (осет. *hor*, пастбища, и *ol-postposit. на, по*) и др. носятъ уже характеръ ясскій. Здѣсь, вѣроятно, находились крайнія кочевья ясовъ-осетинъ-сарматовъ, центромъ которыхъ служила, однако, Донская область. Итакъ, на востокѣ славянство (русскія племена его) соприкасалось съ иранцами, на крайнемъ западѣ съ ѳракійцами и на нѣкоторыхъ притокахъ Вислы съ кельтами (*Cotini* и др.). Главная масса славянства жила въ тѣсномъ соприкосновеніи съ западными финнами, которые, кажется, около 4 в. по Р. Х. двинулись на сѣверъ, къ Балтійскому морю, и съ литовскими племенами. Самое же славянство оставалось такъ долго мало дифференцированной въ своемъ быту и языкѣ массой, что при разселеніи въ 5—6 вѣкахъ его языкъ былъ, несомнѣнно, тѣмъ, что мы называемъ „праславянскимъ“, т. е. съ носовыми, глухими, сочетаніями *tort* и т. д. Самыя племена не представляли чего-нибудь обособленнаго, и тотъ процессъ, который такъ хорошо изученъ въ извѣстномъ, многотомномъ трудѣ „Насеља српских земаља“, можетъ быть обобщенъ и на праславянскія отношенія: одно и то же племя, дробясь на части, входило въ составъ образованія болѣе значительныхъ этническихъ группъ. Дѣйствительно, мы находимъ *Смольнянъ* въ Россіи и у болгаръ (*Σμολενοί*), тоже съ *Дреговичами*, городъ св. Ольги *Псковъ* (*Пльсковъ*) повторяется въ древне-болгарскомъ *Πλίσκαβα*; *волыняне* въ Россіи и Чехіи, *дульбы*, *хорваты* и т. д.: все это племенныя названія, которыя встрѣчаются въ древнѣйшей исторіи нѣсколькихъ славянскихъ народовъ. Въ процессѣ разселенія вихрь исторіи подхватилъ части того или другого племени, оторвалъ ихъ отъ главной массы, занесъ далеко на югъ, западъ, сѣверо-востокъ и образовалъ изъ нихъ вмѣстѣ съ другими племенами тотъ или другой славянскій народъ.

Образовать какое-нибудь одно государство изъ этой аморфной массы было невозможно, но та часть славянства, которая ближайшимъ образомъ примыкала къ ядру готовъ, образовавшемуся на Днѣпрѣ, вошла въ созданное ими государство. Когда же подъ гунскимъ напоромъ оно пало, начался процессъ переселенія народовъ не только по ту сторону Карпатъ, къ Западу, но и къ Востоку отъ нихъ, на равнинахъ, лѣсахъ и болотахъ средней Россіи. Начались движенія среди финновъ, которые, подвигая передъ собой лопарей, потѣснились къ Финляндіи и Балтійскому морю; произошли перемѣщенія среди славянскихъ и литовскихъ племенъ, и очень рано часть славянства также двинулась къ Зап. Двинѣ и на Востокъ, къ Ладожскому озеру, къ Финскому заливу и т. д.

Однако, старые пути государственности и культуры не забываются народами. Когда на Днѣпрѣ, послѣ многихъ лѣтъ кочеваній здѣсь раз-

личныхъ тюркскихъ племенъ, установилось наконецъ владычество культурныхъ хазаровъ, то возстановились и связи Приднѣпровья съ германскимъ Сѣвером. По великому водному пути „изъ Варягъ въ Греки“ проникли въ Черноморье скандинавскіе русы, а на Балтійскомъ морѣ, на системѣ его рѣкъ складывается изъ финскихъ, славянскихъ и литовскихъ племенъ также государство скандинавскихъ русовъ варяговъ.

На поразительную связь трехъ этихъ племенныхъ группъ указываетъ много фактовъ. Я остановлюсь здѣсь лишь на немногихъ. Прежде всего я обращу вниманіе на то перечисленіе извѣстныхъ раннему русскому лѣтописцу племенъ, которое должно было имѣться уже въ первоначальной лѣтописи. По всей вѣроятности, это мѣсто было составлено въ Новгородѣ или, вообще, на Сѣверѣ, такъ какъ оно обнимаетъ міръ, извѣстный русскому сѣверянину, и понятно лишь съ его точки зрѣнія. Какъ извѣстно, этотъ списокъ охватываетъ финскія, литовско-латышскія и древне-русскія племена до варяговъ. Онъ какъ бы вспоминаетъ этническій составъ перваго варяжскаго государства. Но любопытна форма, въ которой названы здѣсь племена. Такъ, названіе Жмуди передается въ формѣ „*Жемойть сирьчь Нерома*“. Для автора списка эти названія однозначущія и, дѣйствительно, они означаютъ одно и то же для человѣка, понимающаго по литовски и по фински. Именно, *Жемойть* есть лит. *Žemaitis* (отъ *žemas*, низкій), а *Нерома* — есть фин. *Nero* (низменность) и *maa* (земля). Въ какой этнической обстановкѣ, могло случиться, что русскій лѣтописецъ объясняетъ литовское названіе племени финскимъ? Разумѣется, только въ такихъ условіяхъ, гдѣ связь литовцевъ и финновъ съ русскими была уже старымъ фактомъ. Такія географическія названія, какъ *Олоньсь* (Олонецкое), *Сумь*, *Волга*, *Мъста* и мн. др. указываютъ также на глубокую древность русско-финскихъ отношеній. Но ближайшая связь карелъ съ литовцами обнаруживается довольно неожиданно еще въ одномъ фактѣ нашей лѣтописной исторіи. Именно, одна изъ южнорусскихъ лѣтописей сообщаетъ о ятвягахъ, которые молились богу своему *Андаеви*, и во время битвы кричали: „Анда Анда!“ Эти загадочныя слова легко объясняются изъ карельскаго языка, гдѣ *анда* означаетъ „дай“, а *Андая* — „даятель“. Въ ятвяжскомъ полѣсьѣ, видимо, еще долго держались финскіе элементы, о которыхъ свидѣтельствуютъ извѣстныя названія. Вернемся, однако, къ началу русскаго государства. Что оно было основано изъ соединненія разнородныхъ племенныхъ образованій германцами, въ этомъ едва-ли можно теперь сомнѣваться. Новѣйшая польская исторіографія справедливо задумалась опять надъ норманскими начатками польской государственности. Въ литовскихъ земляхъ мы имѣемъ совершенно достовѣрныя извѣстія о попыткахъ норманновъ основаться здѣсь прочно. Это исторія города Апуле (въ Курляндской губ.), о которой писалъ еще въ началѣ 80-ыхъ годовъ прошлаго столѣтія Э. А. Вольтеръ. Апуле былъ центромъ владычества норманновъ въ 9 вѣкѣ въ Прибалтійскомъ краѣ. Въ 853 году литовцы, объединившись, свергли это владычество, но не надолго:

укрѣпившись и собравши новыя силы, норманы вновь прикрѣпили литовцевъ къ своему владычеству и удержали его надолго. Нѣчто подобное въ то же самое время произошло и у Финскаго залива. Варяги превратили временное и неоформленное владычество въ постоянную государственную организацію, заняли своими гарнизонами русскіе города и оттуда двинулись на завоеваніе Кіева.

А. Погодинъ.

Marko Andriolić Trogiranin, zaboravljeni pisac 16. vijeka.

„Pisali su ovacimi latinskimi slovimi naše riči ovsen ostalih ovi, kojih sam ja pisma imao u ruci:

Marko Marulić Splićanin, Brno Karnarutić i dum Šimun Budineić Zadrani, biskup Brautić, Marin Burešić, dum Basilij Gradić, pop Petar Palikuća, Sigismondo Ġorġi, Andrija Ćubranović i fra Arhanđeo Gučetić Dubrovčani, Anibal Lucij Hvaranin a prvo od svih Marko Andriulić u Vangelistaru Trogiranin, takojer najposli u Vangelistaru fra Ivan Bandulavić Skopljanin".

Ovim odlomkom u predgovoru „Blagomu i milomu štiocu" svojega „Rituala Rimskoga" (Rim, 1640.) uveo je o. Bartolomej Kašić Marka Andriolića Trogiranina u istoriju naše književnosti i tako mu sačuvao jedini spomen, jer mu se inače toliko bio zametnuo svaki trag, da se ni o vremenu, kad je otprilike živio, ništa nije znalo. Kasniji literarni istorici, koji su spominali Marka Andriolića, pozivali su se kao jedino vrelo o ńemu samo na ovo mjesto kod Kašića.

Prema ovoj Kašićevoj napomeni unio ga je ponajprije Ivan Kukuljević u svoju „Bibliografiju hrvatsku" (Zagreb, 1860), gdje pod br. 118. o ńemu kaže ovo: „Andriulić Marko Trogiranin, pop, napisao prvi (po svjedočanstvu Bartola Kašića u predgovoru k ńegovom prevodu Rituala) Evangelistar u hrvatskom jeziku latinskimi slovi; prije ńega pisalo se samo glagolski i kirilski". Već prema ovome moglo bi se kazati, da je Kukuljević stavljao Andriolićev Evanđelistar u doba prije Lekcionarija Bernardina Splićanina, koji je štampan 1495. god. Da je Kukuljević uistinu stavljao Andriolića u doba prije Bernardina vidi se iz ńegova uvoda „Marko Marulić i ńegovo doba" prvoj knizi „Starih pisaca hrvatskih (Zagreb, 1869), gdje (na str. XXIII.) bilješku iz Lekcionarija „Evangelia & epistolae . . . in lingua yllirica . . . emendata & diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem" . . . objašńava tako, da je prijevoda lekcionarija bilo već otprije a Bernardin ih je u svojem izdańu samo popravljao, „kako se doista u Ritualu Bartola Kašića spominje Marko Andrijulić ili Andreašević, koji već prije Bernardina Evanđelja na hrvatski prevede".

Kao Kukuljević stavljao je Andriolića pred Bernardina Splićanina i Šime Ljubić u „Ogledalu književne povijesti jugoslavjanske" (Rijeka 1869). „Po Kašiću Pažaninu najstariji naš narodni spisatelj u prozi bio bi Andriulić Marko, svećenik iz Trogira, jer o ńem veli u predgovoru svoga rituala, da je Marko napisao prvi Evangelistar u hrvatskom jeziku latinicom, dočim se otprije sve pisalo glagolicom ili klimenticom;

ali danas toj knizi nema traga. Toga radi ostaje za nas kao najstariji narodni prostopisalac slavni otac Bernardin Spljećanin, malobraćanin države sv. Jerolima" (v. kn. II. str. 432).

U svojim dopunama Jagićevim „Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben" (Arch. f. slav. Phil. sv. 34. str. 533) ja sam stavio izdaće Andriolićeva Evanđelistara u doba između izdaća Zborovčićeva (1543. god.) i izdaća Bandulavićeva (1613 god.). Ipak pri ovom redaću nisam ni pomišljao, da bi se jedno od poznatih izdaća Bernardinova Lekcionarija — naime izdaće od god. 1586 — moglo dovesti u vezu s Markom Andriolićem. Danas iako za ovaku tvrdnu nemam pouzdanih dokaza ipak sam u ovome prilogu nakan iznijeti ovako tvrđeće i pokrijepiti ga svim onim, što držim da za ń govori.

Osim izdaća Evanđelistara preveo je Marko Andriolić Trogiranin po zapovijedi „biskupa od Verone, bnetačkoga vlastelina i vizitadura namisto svetoga oca pape po Dalmaciji" Augustina Valiera (Vagliera) iz talijanskoga jezika u naš jezik „Instruttione catholica per li fanciulli" sa ovim naslovnim listom: NAVCH CATOLIZ | ZASCHI OD SFETE VIRE | Y OD XIVOTA CARSCHIAN | ſcoga, Za dizzu y oſtale haruazcoga yezica po | Don Marcu Andriolichia troghiranu | Meſtru od sfetoga piſma y tumazzu | pri criqui Trogirſcoy. | Stampan po naredbi Prisfitloga Goſpodina Biſcu | pa od Verone Goſpodina Auguſtina Va | gliera vlaſtelina Bnetazchoga. | IN VENETIA. | Ad inſtantia de Ambroſo Mazoletto detto garbin | l'anno 1585.

Ovo Andriolićevo djelo bilo je još do nedavna sasvim nepoznato. Prvi zasad poznati primjerak nabavila je zagrebačka univerzitetska biblioteka mjeseca maja ove godine i prema ńemu možemo sada da odredimo Marku Andrioliću mjesto u našoj literarnoj prošlosti.

Nabavljeni primjerak, formata 14·3 cm. | 9·7 cm., vrlo je dobro sačuvan, ima 20 nepaginovanih listova. Na listovima 2a do 3a nalazi se talijanski pisani Breve pape Pija V. od god. 1567. (6. oktobra), kojim se naređuje poučavaće djece u nauku kršćanskom (gli franciulli debbano esser amaestrati nella dottrina christiana). Na l. 3b nalazi se prevodioćeva posveta „Gospodinu Aluisu Corlianovichia Gospodina Hyerolima: Gospodinu od novoga Castila pri Troghiru Don Marco aneriolich (!) poclon y pozdravglienie cacho sfomu gospodinu". Ova je posveta potpisana „Yz-bnetahna (!) per Misezza vratara (!) 1585".

Iz ove posvete Alojsiju Jeronima Koriolanoviću, članu poznate trogirske porodice Koriolanovića-Ćipika i vaļada bratu Milice Jeronima Koriolanovićeve, kojoj je pjesničke poslanice slao Hvaranin Hanibal Lucić, možemo da izvedemo, da je ovaj „Nauk" bio Andriolićev literarni prvjenac, jer se prevodilac mnogo žali u posveti na teškoće, koje je morao svladavati pri prevođeńu a pri ćem mu je pomagao i Koriolanović, kojemu se Andriolić uticao u pomoć, „kakono ptičica trudna po moru leteć na dugu putu po naravi poznade človika svoga

pomoćnika i k ńemu u ladju prileti da s ńim u pomoć projde, tako i ja Vaše milosti sluga videći, da ću s mukom velikom stumačiti i ne sa svim kako se dostoji ove stvari od pisma svetoga priletil sam ńegovoj milosti".

Na listovima 4a do 12a dolazi hrvatski prijevod nauka s ovim natpisom: „Nauk katoličaski za dicu hrvatskoga jezika po dalmaciji" i napokon na listovima 12b do 20b sam talijanski tekst „Instruttione catholica per li fanciulli della citta et diocese di Verona".

Nema nikake sumńe, da je Kašićev pisac Evanđelistara Marko Andriulić Trogiranin istovetan s prevodiocem „Nauka katoličaskoga", Markom Andriolićem Trogiraninom, pa prema tome i izdańe Andriulićeva Evanđelistara ide u ovo doba a nikako ne u doba prije Bernardina Splićanina.

Kako je poznato, u našoj literarnoj prošlosti imademo tri izdańa Lekcionarija Bernardina Splićanina, prvo od god. 1495. drugo od god. 1543. — izdavač ovoga izdańa je Benedat Zborovčić Trogiranin — a treće izdańe od god. 1586. s ovim naslovnim listom: „PISTVLE | I EVANYELYA | PO SFE GODISCHIE | HARVATSCHIM | yazichom Stumachena, | Nouo priſtampana, i s pomgnom priuiyena, po nacinu, | nouoga Miſſala nareyena po sfetoy | materi Crichui. | Prodayu ſe v Bnecih pri sfetomu Xulianu v chgnigara | chi darxi zlamen od Macche. 1586. Ad. calc.: In Venetia ‚per Giovan' Antonio Rampazetto.

Prof. Maretić u 4. izdańu „Lekcionarija Bernardina Splećanina po prvom izdańu od god. 1495" (Štampanom u „Djelima Jugoslavenske Akademije, kn. V.) ne slaže se s ranijim Jagićevim mišljeńem (izrečenim u prilogu „Zwei bibliographische Seltenheiten", Arch. f. slav. Phil. sv. 2. str. 720—724) da između 1. i 2. izdańa nema baš nikakih razlika, jer kako prof. Maretić veli, iako su razlike rijetke, ali se ipak mogu potvrditi. Mnogo više razlika imade između 3. izdańa i prva dva izdańa, i ove razlike za istoriju jezika nisu sasvim bez interesa, jer je izdavač svijesno izmjeńivao oblike i riječi, koji u ńegovo vrijeme u ńegovu kraju nijesu bili obični (isp. Jagić, o. c. str. 723—724. i Maretić. o. c. str. IX.).

Dok je prema tome Benedat Zborovčić izdao 2. izdańe bez znatnijih razlika, anonimni izdavač. 3. izdańa mijeńao je sva ona mjesta, koja je tražio naš pomladjeni jezik iz kraja 16. vijeka. Ovaj anonimni izdavač 3. izdańa držimo može da bude samo ovaj naš Marko Andriolić Trogiranin.

Ponajprije spomenuto mjesto u Kašićevu Ritualu „a prvo od svih Marko Andriulić u Vangelistaru Trogiranin" držim da ne vaļa onako objašńavati, kako su to činili Kukuļević i Ļubić, da je Andriolić prvi naš pisac, koji je iza perioda glagolskoćirilovske pismenosti pisao latinskim slovima. Ovaj stavak s izbrojanim piscima koji su pisali latinskim slovima u uskoj je vezi s onim, što je Kašić iznio u obranu svoje ortografije, kako ju je on utvrdio već u svojoj gramatici (1604).

Govoreći on naime o ortografiji naših pisaca uopće žalio se na nedosljednost ńihova pisańa. „Pročtio sam ja bio razlika pisma pisaca naših i nijesam našao ni jednoga meju mnozimi, da jednako jednimi slovimi piše; paček ni dvojicu skladnu meju sobom.“ Kao što je Kašić jedan od prvih naših pisaca, koji je bio na dobru putu da riješi problem jedinstvenog literarnog jezika, tako je on držao, da je našao „jedan način osobiti“ pisańa, pri kojem „bude imati svako slovo svuda jedno vazda samo glaseńe, a ne sad jedno sad li drugo“. Kako glagolica i ćirilica imadu za svaki glas osobito slovo, a to je Kašić istakao i u obranu svoje ortografije, tako i ńegova latinska azbuka imade za svaki glas našega jezika osobito ili jedno slovo ili kombinovano od više slova (tako on postojano piše naše *c* kao *ç*, *č* kao *c*, *ć* kao *cch*, *š* kao *sc*, *ž* kao *x* i t. d). Stavljajući on ovako pisańe za ugled svim našim piscima, za pisce, koje je poimence spomenuo, istakao je, da se „malo ne svak svojim načinom služio latinskimi slovimi, glaseći ih sad na jedan način, sad na drugi (n. pr. *ch* i zá *ć* i za *k*), što meni ne budući ugodno, nastojao sam po nauku od gramatike svoje vazda jednim načinom upisati i utištiti moja pisma“.

Pri ovom svom obazirańu na ortografiju spomenutih pisaca a svojih prethodnika Kašiću nije bilo do ńihova hronologijskoga ređańa, jer mi vidimo, da ih je on ređao po gradovima, a spomińući ih doista nije trebao da pomišlja na ńihova najstarija izdańa već na izdańa koja su u ńegovo doba bila najobičnija. Većina izdańa spomenutih pisaca štampana je i onako u prvim godinama 17. vijeka, a samo neki u drugoj polovini i pod kraj 16. vijeka. Samoga Marulića mogao je poznavati po izdańima od god. 1586. (dosad nepoznato) ili 1627, a ne po izdańima od god. 1521. ili 1522.

I zato ja držim, da je Kašić u svojoj napomeni „a prvo od svih Marko Andriulić u Vangelistaru Trogiranin“ htio samo to da kaže, da je Andriolićev Evanđelistar jedna od prvih knńiga štampanih latinskim slovima našega jezika, koju je on imao u ruci i u koje se ortografiju on najprije i najviše ugledao. I doista ortografija Andriolićeva Evanđelistara lijepo se poklapa s ortografijom Kašićevom, jer i Andriolić piše *c* kao *ç*, *č* kao *c*, *ć* kao *ch*, *š* kao *sc*, *ž* kao *x* i t. d.) a zamijerao je Andriolińu kao i ostalima samo ńegovu nedosljednost u pisańu, a koje se on u svojoj ortografiji sasvim otresao.

Da je Kašić kao isusovački pitomac i kasniji svećenik najprije upoznao ovu liturgijsku knńigu a tek kasnije produkte i naše svjetovne knńiževnosti, to ne treba dokazivati. U Kašićevo doba t. j. od prvoga ńegova izdańa (Institutiones linguae illyricae, Romae, 1604) svakako je najrašireniji Evanđelistar mogao da bude upravo ovaj u izdańu od g. 1586. Prva dva izdańa od g. 1495. i 1543. bila su bez sumńe već i u ńegovo doba rijetka, a Bandulavićev Evanđelistar štampan je tek g. 1613.

U izdańu od g. 1586. nema doduše nigdje nikake napomene o izdavaču, bar taka napomena nije sačuvana ni u jednom od poznatih

primjeraka ovoga izdaña (primjerak zagrebačke univerziteske biblioteke je potpun), no ipak Kašiću (1575—1650), mlađemu suvremeniku Andriolića, nije bilo teško doznati, tko je izdavač ovoga izdaña Evanđelistara. Kako je izdaňe od g. 1495 bilo povezano s imenom Bernardina Splićanina, izdaňe od g. 1543. s imenom Benedata Zborovčića, tako su suvremenici mogli vezati i izdaňe od g. 1586. s imenom izdavača, koji je ńima, ako se sam i nije nigdje spomenuo, mogao lako biti znan, pa je Kašić prema ovakoj predaji vezao i ovo izdaňe s imenom izdavača t. j. s imenom Marka Andriolića Trogiranina. Kašić misionar-svećenik na svojim putovańima po Balkanskom poluostrvu i sam kasniji izdavač Evanđelistara u izdańu od g. 1641. morao je imati pri ruci ovakav Evanđelistar i do g. 1613., dok nije bio štampan Bandulavićev Evanđelistar, koji je jezički, jer je pisan štokavskim narječjem, bio razumljiviji štokavcima Balkanskoga poluostrva, mogao se služiti samo izdańem Evanđelistara od g. 1586. jer da se služio kojim od ranija dva izdańa — od god. 1495. ili 1543. — , onda bi ih bio nazvao ili Bernardinovim ili Zborovčićevim Evanđelistarom. (Kukuljević spomine doduše u svojoj „Bibliografiji hrvatskoj“ pod br. 192. i izdaňe Bernardinova Lekcionarija od g. 1596, ali o ovome izdańu ništa ne spomiňe Maretić, a Jagić u prije spomenutom prilogu izrijekom kaže, da ne vjeruje u ispravnost ovoga Kukuljevićeva navoda, a i inače ovo se izdaňe nigdje ne spomiňe).

Za Andriolića kao izdavača izdańa od g. 1586. može da govori i to, da je pobudu za ovo izdaňe dao Andrioliću stariji ńegov sumještanin Trogiranin Zborovčić, da tako obnovi negovo izdaňe od g. 1543., koje je valjada za ovih 40 godina što su protekle između oba izdańa, postalo već vrlo rijetko, a opet nije nevjerojatno, da je Andriolić i izdaňe Evanđelistara od g. 1586 priredio po zapovijedi veronskoga qiskupa Augustina Valiera, koji se kao papinski vizitator za Dalmaciju morao starati i o tome, da svećenstvo imade potrebne liturgijske kńige, kaošto se kako smo vidjeli, starao o tome, da prema Brevu pape Pija V. iz g. 1567. namakne za potrebe dalmatinskoga svećenstva za obučavaňe djece potrebni „Nauk katoličaski“. Napose treba da istaknem još nešto. God. 1585. bavio se Andriolić u Mlecima, kako to sam u svojoj posveti Koriolanoviću kaže: „Budući mili gospodine ja tvoj sluga rođeni pri ovoj polači prisvitloj na službu čestite gospode bnetačke koja jest krilo i šćit svemu krstjanstvu cića časti, ku mi veta crikva jest podala nedostojnu, da po milosti velikoga boga bih prizvan k sebi od prisvitloga gospodina biskupa od Verone gospodina Agustina Vagliera, bnetaškoga vlastelina i vizitatura na misto sfetoga oca pape po Dalmaciji, od koga prijavši zapovid da stumačim u naš jezik ovi nauk od života kršćanskoga . . .“. Za ovog svog bavljeňa u Mlecima prevodio je Andriolić po zapovijedi „Nauk katoličaski“, a po jednakoj zapovijedi mogao je da priredi već iduće godine izdaňe Evanđelistara od g. 1586. I dum Benedat Zborovčić nije se dao na prireďivaňe izdańa

od g. 1543 sam od sebe, već kako je u posveti: „Počtovanomu u Isusu Isukrstu gospodinu Dom Jakofu Miličiću Trogiraninu“ sam istakao, „jere ovihe mimošasnih dan zgoda mi se govoriti s nikim mestrom od kńig, koji mnogo biše rad ponoviti stumačenja od svetih pristuo i evangelji . . . Uzmoli me, da bih hotio pristati s trudom mojim k misli ńegovoj, kojemu zgoditi obitovah dokoli moći budu truda i mala uminja moga ne pokratiti“ (isp. Maretić o. c. str. VII),

Prema svemu što sam kazao držim, da se s mnogo vjerojatnosti, i ako ne sa svom pouzdanosti, može tvrditi, da je Marko Andriolić izdavač izdańa Bernardinova Lekcijonarija od god. 1586.

Inače o ličnosti Marka Andriolića Trogiranina osim u natpisu spomenutih časti „meštra od svetoga pisma i tumača pri crikvi trogirskoj“ pa o ńegovu bavļeńu u Mlecima „pri prisvitloj polači na službi čestite gospode bnetačke“ nisam mogao ništa naći. Rođen je upravo u Kaštelu Novome kraj Trogira, koji je bio svojina Koriolanovića-Cipika i zato vaļada kao težački sin naziva Koriolanovića svojim gospodinom.

Dobrotom g. Katića primio sam iz Trogira samo dva zapisa, u kojima se spomińu Andriolići. U rukopisu kanonika Antonija Bajelli iz g. 1772 spomińe se pod g. 1601. neka „Cattarina Andriolicha“ a u rukopisu „Carte di qualche utilita“ u dijelu „Possessiones S. Nicolai de Podmorje“ ova biļeška: In terra ad Lucovine laborabat Andriola de Castro Cippico (Castrum Cippico je današńi Kaštel novi). Prema tome je ispravni oblik ńegova prezimena Andriolić (a ne Andriulić, kako ga je zapisao Kašić). Ujedno iz ovoga se vidi, da nije ni u kakoj rodbinskoj vezi s trogirskom patricijskom porodicom Andreisa — Andreaševića. Jerolim Kavańin spomińući u svojoj velopjesni „Povijest vanđelska“ u VII. pjevańu odličnike trogirske nigdje ne pomińe Marka Andriolića Trogiranina, a ne spomińu ga ni istorici trogirski Ivan Lucić, Pavao Andreis, V. Celio-Cega.

Ja sam ovdje iznio sve ,što sam — daleko od bogatih dalmatinskih arhiva — mogao naći o Marku Andriolići, a uvjeren sam da će se u dalmatinskim arhivima bez sumńe naći više vijesti o ńemu. Utvrdivši ovime doba, kad je živio, lakše će biti upotpuniti ovaj moj prilog i osvijetliti život ovog zaboravļenog našeg pisca iz druge polovine 16. vijeka.

Zagreb, koncem mjeseca oktobra 1921.

Dr. Frańo Fancev.

Pův. *-oi̯, -ai̯* v slovanských slabikách koncových.

Ve Slovanské deklinaci jmenné (v Praze 1910) dospěl jsem rozborem těch případů, v nichž podle svědectví různých jazyků indoevropských lze předpokládati koncovku s *oi̯* nebo s *ai̯*, k výsledku, že slovanština má za takový difthong *i*, byla-li jeho intonace ražená (vzestupná), a *ě*, byla-li jeho intonace tažená (sestupná). Poněvadž v gen. sing. *i*-kmenů, v němž se podle gotštiny (*anstais*) hledala koncovka *-oi̯s* s intonací taženou (srv. lit. *naktiẽs*), a ve 2. a 3. sing. slov. imperat., kde rovněž v konkovce předpokládáno tažené *oī* (*-oīs, -oīt* podle ř. *παιδεύοις, παιδεύοι*, lit. *te sukiẽ*), za tažené tyto difthongy se objevuje ve slov. *i*, hledal jsem příčinu této odchylky v tom, co bylo oběma tvarům společné, to jest v tom, že jde v případech těchto o slabiky zavřené, i vykládal jsem, že za koncové tažené *oī*, je *i*, jde-li o koncovou slabiku zavřenou (l. c. 74).

Ale když jsem poznal, že možno slov. imperativ vykládati také inak než z pův. optativu, že může být pokračováním pův. tvaru na *-ei̯*,[1]) jenž v litevštině *(vedì)* a v řečtině *(ἄγεις)* se objevuje ve 2. sing. indic. a v staré litevštině *(vedi)*, lotyštině *(weddi)* a ojediněle v řečtině také v imperativě,[2]) a že výklad tento doporučují také poměry přízvukové (ve slov. se jeví v tomto tvaru posunování přízvuku na koncovku, byla-li slabika původně přízvučná krátká nebo dlouhá tažená, což podle známého zákona Saussurova svědčí, že koncovka byla ražená), viděl jsem, že není třeba předpokládati pro tažené *oī* odchylný vývoj v slabikách zavřených; neboť gen. sing. *i*-kmenů sám o sobě neznamená nic, poněvadž v jeho koncovce lze stejně dobře předpokládati v kmenovém zakončení stupeň *-ei̯* (tedy koncovku *-ei̯s*).[3]) A tak jsem již v RSl. 6 (1913) 254 formuloval svůj výklad tak, že za koncové *oī* je ve slovanštině *ě*, za *oi̯* pak *i*. Srv. i můj Úvod do dějin jazyka českého 30. Stranou zůstal při výkladě tom tvar *vědě*, o jehož koncovém *ě* nelze říci s jistotou, jakého je původu, protože tvar ten, třeba že se obecně pokládá

[1]) Srv. Solmsen KZ. 44 (1911) 195 (již před ním dotkl se toho Berneker a Brugmann IF. 17 (1904-5) 186). Lehr.-Spławiński RSl. 9 (1921) soudí nyní, že změna *k* v *c* a *g* v *z* před koncovým *i* ve slov. imperativě brání tomuto výkladu (srv. již Brugmann l. c.); ale věc ta se snadno vysvětlí vlivem tvarů plurálových, jež jsou pův. optativní tvary, jak jsem naznačil již v RSl. 6 (1913) 253.

[2]) Srv. ř. *ἄγει*, (dor.) *πίει*; literaturu o nich v. u Brugmanna-Thumba Griech. Gramm.[4] 395. Jinak vykládá *πίει* Lagercrantz Eranos 14 (1914) 171 n. a Slotty Der Gebrauch des Konjuktivs und Optativs in den griech. Dialekten 1 (1915) 27 n.

[3]) U *i*- kmenů podle všeho ve slovanštině se objevuje kmen, pokud má stupeň plný, veskze ve formě *-ei̯*, jako zase u kmenů na *-u* má plný stupeň veskrze znění *-ou*.

za tvar 1. sing. med. perfecta, není vyložen bezpečně, nemaje v žádném jazyce tvaru, jenž by se s ním úplně shodoval.

Současně skoro obíral se těmito otázkami Solmsen v KZ. 44 (1911) 183 nn. a dospěl k výsledku právě opáčnému: podle něho za koncové, *oi̯* je v slov. *ě*, za *oĩ̯* je *i*; za difthongy dlouhé *(āi̯)* i tažené je podle něho *ě*. Solmsen pracuje s materiálem úplně týmž jako výklady mé, a je-li možno z téhož materiálu vyvoditi výsledky zcela protichůdné, je z toho patrno, jak nesnadná je otázka, o niž jde, jak rozličné připouští řešení, jinými slovy, jak křehký je materiál, na němž se buduje. Proti výkladu mému má již předem výklad Solmsenův tu závadu, že připouští jiný vývoj u difthongů dlouhých než u difthongů krátkých (*-āi̯* > *-ě*, *-aĩ̯*, *-oĩ̯* > *-i*), rozdíl to, jenž se jinak ve slovanštině nejeví, jak dobře proti Solmsenovi poznamenal Kuľbakin RSl 5, 114[1]: ve slovanštině se vyvíjejí difthongy dlouhé tak jako krátké, t j. krátí se a splývají s difthongy krátkými. Solmsen se při stanovení původní intonace koncovek, o něž jde, opírá především o litevštinu (sl. *vьlci* : lit *vilkaĩ*, sl. nom. du. *rǫcě* : lit. *rankì*) a přímo vyslovuje methodickou zásadu že je nepřípustno srovnávati slovanštinu dříve s řečtinou než s jazyky baltskými (l. c. str. 187[1], zásadu, již opakuje po něm i Kuľbakin (RSl. 5, 113[1]. Je to zajisté zásada v základě správná, ale nesmí se, jako žádná zásada jiná, mechanicky zpovšechňovati a v našem případě s ní naprosto nevystačíme: je-li třeba stanoviti stav prajazykový, musí se to díti jen srovnáním jednotlivých jazyků všude tam, kde srovnání takové je možné. Pro stanovení intonace prajazykových koncovek máme pramen — nehledíme-li k slovanštině, již vykládáme, — v řečtině a litevštině. Obojího se musí užít, a kde se rozcházejí, nutno hledat, na které straně je odchylka od stavu původního. A není nikterak jisto, že se slovanština musí shodovati s baltštinou, jestliže se baltština odchýlila od původního stavu, jejž zachovala řečtina. A docela už nevystačuje toto stanovisko tam, kde v litevštině samotné nalézáme nestejnosti, jako tomu je v nom. plur *o*-kmenů, v nichž substantiva mají koncovku taženou (*vilkaĩ*), adjektiva však raženou (*gerì*). Při výkladě Solmsenově lze vyložiti sl. *vědě* za tvar mediálního perfekta, jež mělo podle všeho v koncovce ražené *ai̯* (*γέγραμμαι*), ale lok. sing. *o*-kmenů, jenž má v slov. *-ě* proti taženému *-oĩ̯* jiných jazyků, jež tento tvar mají, musí se vykládat dost značnou oklikou.

Tak podán skoro současně o téže věci na týchž základech budovaný dvojí docela protichůdný výklad a není nezajímavo sledovati, jak se osvědčily výklady tyto v dalších zkouškách, pracujících snad novými methodami nebo s novým materiálem a novými hledisky.

Mého výkladu, již v prvotné jeho formulaci, jak podána v Deklinaci, se přidržel Vondrák Akslav. Gram.[2] (1912) 91, ale Kuľbakin RSl. 5, 111 n. shledal, že neobjasňuje výklad ten daná fakta lépe než theorie, již potírá; avšak ani výklad Solmsenův ho neuspokojuje (114[1]) a ve

své mluvnici církevně-slovanské (Древне-церковно-слов. языкъ[1] 157) má otázku tu za nerozřešenu.[1])

Stanovisku Solmsenovu dostalo se zdánlivě silné opory v práci Lehrově Ze studjów nad akcentem słowiańskim (Prace komisji językowej 1, 1917) str. 7 nn. Lehr obíraje se jednotlivými případy pošinutí přízvuku podle zákona Saussurova konstatuje, že v nom. pl. mužských *o*-kmenů se v daných případech přízvuk nepošinuje, že tedy koncovka tohoto pádu nebyla ražená, nýbrž tažená. Dosvědčuje muto přízvuk sem náležejících tvarů srbsko-chrvatských (*rözi, bözi, grȉjesi, drûzi, pûci, vlâsi, grâdi*) i polabských (*porʒái* : rus. *порóги, rüʒái* : srb.-chrv. *rözi, büʒái* : srb.-chrv. *bözi*) — v polabštině nastalo pošinutí přízvuku na koncovku, byla-li tažená. V tom vidí Lehr důkaz, že zde jde o koncovku taženou, že *i* je za tažené *oį*, a tedy zřetelné potvrzení výkladu Solmsenova a diví se, že tohoto prostředku k poznání intonace slovanských koncovek nebylo použito již dříve. Ale tu je závěr, plynoucí z pozorovaných fakt, poněkud ukvapeně formulován a je nesprávný; uvedená fakta ukazují jen, že v praslovanštině koncové *i* v nom. pl. *o*-kmenů bylo tažené, ale nic více, zejména z toho nevyplývá, že původní zakončení, jež slovanština zdědila z doby starší a z něhož se časem vyvinulo slov. *i*, mělo intonaci taženou, neboť je vždy možno, že se původní intonace z jistých příčin změnila, a mohlo se to stát také až v době, kdy už změna původního *oį* v *i* byla provedena, takže tato pozdější intonace nemusí míti nijakélo významu pro vývoj původní koncovky. Při výkladě hláskového vývoje koncovek nutno zajisté vycházet od intonace původní, o níž nás poučuje srovnání jednotlivých jazyků. Vidíme zcela zřetelně, jak třeba obé rozlišovati, v nom. akk. du. mužských *o*-kmenů : slovanština v tomto pádě má koncovku intonace tažené (srv. nyní v. Wijk Neophilologus 2, 1920, 113 n.), kdežto litevština a řečtina svědčí, že původní intonace koncovky tohoto pádu byla ražená : patrně se intonace koncovky změnila až na půdě slovanské. A takovýchte rozdílů mezi slovanskou intonací a intonací litevskou nebo řeckou v koncovkách jinak sobě odpovídajících je více; obírá se jimi v. Wijk l. c. Je patrno, že kriterium, jež v řešení naší otázky chtěl uplatniti Lehr, selhává. Jak je nespolehlivé kriterium to, viděti je zejména zcela zřetelně v nom. -akk. du. *ā*-kmenů: Lehr (l. c. 6) konstatoval na základě mlrus. *borodí, zvizdí, stiní, raní*, že koncovka byla v slovanštině ražená. Poněvadž také litevština má v těchto tvarech koncovku intonace ražené (*rankì*), byla v tom viděna shoda slovanštiny s litevštinou a ovšem silná opora pro výklad, že *-aí* > *-ě*. Ale číslovka *obě* měla v praslovanštině podle svědectví ruštiny i srb.-chrvatštiny přízvuk na slabice prvé (srb.-chrv. *öbje*, rus. *óbě*), což svědčí, že koncové *ě* tohoto slova bylo tažené, a je to přece koncovka táž jako v nom. du. jmenných *ā*-kmenů! Litevština má také zde intonaci raženou (*abì*) a slovanština se tedy s litevštinou rozchází. Lehr nyní sám uznává

[1]) Tak i Meillet RSl. 7 (1914—1915) str. 1.

(RSl. 9, 1921, 123), že se z maloruského přízvukování těchto substantiv nedá soudit na praslovanskou intonaci koncovky a tím méně ovšem na intonaci původní. Přizvukování isolované číslovky *obě* je zajisté původnější než přizvukování obdobných tvarů jmenných, jež lehce podléhaly různým vlivům.

Případ tento je vůbec velmi poučný. Slov. *obě* se neshoduje, pokud se intonace koncovky týče, s lit. *abì*. Co je tedy původnější? Rozhodnutí je znesnadněno tím, že nemáme žádného jiného svědectví pro intonaci koncovky tohoto slova než právě jen v slovanštině a baltštině. V případě takovém nezbývá než theoretickou úvahou hledati, jaká byla asi původní intonace koncovky v nom.-akk. du. *ā*-kmenů: je-li v koncovce té přípona *-ī*, kterou nalézáme v nom. du. kmenů konsonantických, pak je na snadě se domnívati, že koncovka vzniklá kontrakcí měla intonaci taženou a že tedy intonace litevská je nepůvodní, právě tak jako nepůvodní je intonace nom.-akk. du. mužských *o*-kmenů ve slovanštině (sl. *óba* proti lit. *abù*). Je tu patrně jakési vyrovnávání: lit. m. *abù* (původní) a fem. *abì* (nepůvodní), ve slovanštině naopak masc. *óba* (nepůvodní), fem. *obě* (původní). Tak jsem v podstatě vykládal o nom. du. *ā*-kmenů v Deklinaci 83 n., a jak patrno, nic se ani novějšími výklady na věci nemění, spíše fakty čerpanými z přízvukování číslovky *obě* výklad ten nabývá nové opory.

Úhrnem je viděti, že poznání o intonaci koncovek, jež vyplývá z provádění zákona Saussurova, lze pro výklad o vývoji koncovek použít jen tenkrát, jestliže se shoduje s tím, co víme odjinud, — to v něm pak nachází potvrzení. Ale tam, kde závěry odtud plynoucí vedou k výsledkům odchylným od toho, co víme z pozorování jazyků jiných, nelze na závěrech těch budovat, protože jde anebo může jít o změnu dost pozdní, jež nastala až po provedení změn, jež závisely na intonaci původní.

Domníval-li se Lehr, že v působení zákona Saussurova nalezl neklamný prostředek k poznání intonace koncovky a že tímto prostředkem je rozřešena sporná otázka ve smyslu theorie Solmsenovy, myslil K. H. Meyer, že studií Slavische und indogermanische Intonation (Slavica 2. V Heidelberce 1920) na bezpečnou cestu přivedl zkoumání v této otázce tím, že vnesl do něho nové hledisko a nový materiál: úvaha fonetická na straně jedné vede ho k výsledku témuž, k němuž jsem já dospěl jen objektivním rozborem daných fakt, a opravdové potvrzení theorie takto získané viděl na druhé straně v tom, že dvojí zastoupení pův. *oi̯*, *ai̯*, různé podle různé intonace, se jeví také ve středosloví. Ale naděje skládaná v tyto dva nové momenty se nesplnila: úvaha fonetická může jen potvrditi anebo vyložiti poznatek jinak získaný, sama o sobě neznamená nic, a dvojí zastoupení pův. *oi̯*, *ai̯* podle různé intonace v středosloví nepodařilo se Meyerovi dokázati, protože se mu nepodařilo dokázati, že srb.-chrv. *jě*, ukazující na původní hlásku raženou, je jen za pův. *ē* a nikdy za pův. *oi̯*. Srb.-chrv. *pjëna*, jež majíc *jě* za pův. difthong neshoduje se s tímto tvrzením, nedá se vysvětliti jakožto

novotvar srbsko-chrvatský podle *pljëva, djëva, mjëra* atd., jak je vykládá Meyer, aby tuto výjimku odstranil, protože rus. пѣна, mlrus. *pína*, bulh. *pjána* ukazují již na prasl. paroxytonou a tedy na pův. intonaci raženou kořenné samohlásky, má tedy prasl. *pěna ě* za *oí*, jež vidíme také v lit. *spáinė*. Srv. LF. 48, 1921, 151 nn.

Nedostalo se tedy ani Solmsenově theorii objevy Lehra-Spławińského ani výkladu mému výklady Meyerovými nové opory, tím méně ovšem opory tak jisté, za jakou se nové tyto výklady vydávaly. Nenalezena nová bezpečnější cesta k řešení této otázky ani nepřibylo rozhodujících nových fakt jazykových, jež by řešení to usnadňovala. Ale je jisto, že ani subtilní zkoumání přízvukových poměrů, o něž v naší otázce jde, zkoumání, k němuž se v posledním desítiletí obrátila zvýšená pozornost a jež dospělo v různých směrech k výsledkům pozoruhodnym, nevyneslo na jevo nic, co by odporovalo mínění mnou zastávanému, že slovanské *ě* koncové je za pův. *-oį̃*, slov. *-i* za pův. *oį́*.

K jiným výkladům, jež podány o těchto věcech v poslední době, možno tu nehleděti: vykládají slovanské střídnice koncového *-oį* (*-aį*) na základě docela jiném. Agrell (Slavische Lautstudien [Lunds Universitets Årsskrift N. F. Avd. 1, Bd. 12, 1917, Nr. 3] str. 117 nn.) vykládal, že se řídil vývoj těchto difthongů podle toho, byla-li koncovka přízvučná či nepřízvučná: v koncovce přízvučné a takové nepřízvučné, před níž předchází přízvučná slabika s přízvukem stoupavým, je podle něho za pův. *o* ve slovanštině *-ě*, všude jinde *-i*: to je výklad, který se vůbec nedá dokazovati. Otrębski zase (v čl. Słow. formy nom. pl. typu *plodi*, v Kališi 1919) se domníval, že *-i* v slov. nom. plur. mužských *o*-kmenů a v slov. imperativě je z pův. *-ēį*, opět bez důvodu dost podstatného. Výklady tyto hledají východiště docela jinde, popírají souvislost vývoje takovýchto koncovek s jejich intonací, ale nejsou takové, aby zasluhovaly přednosti před výklady, jež se snaží různé zastoupení pův. *-oį* (*-aį*) ve slovanštině vyložiti různou intonací: výklady tyto mají pro sebe stále ještě nejvíce a o to, jak obstály výklady tyto ve zkoušce kvantitativně i kvalitativně zdokonaleného novějšího studia akcentologického, šlo v těchto řádcích.

Praha.

Oldřich Hujer.

Guturalni problemi.

(Jermenski refleksi ievr. nepalatalnih guturala.)

§ 1. U centar jednoga od najsloženijih pitańa uporedne gramatike, problema ievr. guturala, postavio je HOLGER PEDERSEN albanski jezik. Tu su, kako je on pokazao u svojoj osnovnoj studiji o guturalima u albanskom,[1]) ievr. labiovelari pred *e i* palatalizovali u *s z*, dok su, nasuprot, prajezični čisti velari pred palatalnim vokalima doprli samo do faze *ḱ ǵ*. A kako je u albanskom, kao u jeziku *satəm*ske grupe ievr. jezične familije prvobitno palatalni red odvojen od velara, to iz razilažeńa refleksa dvaju stražńih redova guturala pred palatalnim vokalima sledi vrlo važni zaključak: da su u albanskom očuvani do danas tragovi prajezične trojakosti guturala, do koje inače dolazimo rekonstrukcijom.

Tačnost ovoga rezultata pokušao je da ospori E. HERRMANN *Zur Rekonstruktion* KZ XLI, 46 i d.[2]) On drži naime da su u albanskom palatalizovala bez razlike oba dva *k*-reda, iako nema primera za *s, z* iz **k*, **g*, koje bismo prema ńegovoj postavci morali očekivati. Da dokaže jednakost alb. refleksa reda *k* i *kᵘ* on je s toga primoran da sve primere sa *ke ki, ǵe ǵi* objašńava sekundarno i to analogijom iz ranijega **ka*, **ga*. To bi valda moglo važiti za nekoje od primera koje navodi PEDERSEN l. c., ali se tako ne daju nipošto tumačiti oni, kao n. pr. alb. *ǵən* ‚nalazim' : lat. *prehendo* PEDERSEN IF XXII 354, N. JOKL, *Gesch. d. idg. Sprachw.* II/3, 144 gde je iza velara već prajezično sledilo *e*; grč. *χανδάνω* koje bi se moglo, u smislu HERRMANNove teze, suprotstaviti lat. *prehendo*, ne može da ospori starinu *e*, jer je *α* grčkoga oblika nastalo unutrašńim grčkim procesom, upor. aor. *ἔχαδον* : praobl. **e-hᵑd-*. Siguran primer je i alb. *kohε* ‚vreme' iz **kēsā*; preglas, na koji misli HERRMANN l. c. nije dokumentovan, upor. stprus. *kīsman* (iz **kēsman* Acc. ‚vreme') stslov. *časъ*. Isto tako se ne može očuvano *k* u *kohε* pripisati ni prelazu *ē* > *o*, koji bi po HERRMANNu bio već dovršen u vreme palatalizacije **ke* > *se*. *ko-* pokazuje naime jedino da je prelaz ievr. *k* > alb. *ḱ* pozniji nego li onaj ievr. *ē* > alb. *o*; palatalizacija labiovelara u *s, z* je, naprotiv, ranija od te iste vokalske promene: alb. *zońε* ‚gospođa' : got. *qēns* iz **kᵘēnį̄ām*, upor. i alb. (**šon* >) *šuań* ‚gasim' iz **zgᵘēsnį̄ō* = stslov. *u-žasnǫti* ka grč. *σβέννυμι*. Iz relativne hronologije

[1]) *Die gutturale im Albanesischen* KZ XXXVI 277 i d.

[2]) Tako i HIRT IF XVII 388 koji u ostalom ne iznosi nikakva protudokaza kao ni THUMB Anz. IF XVIII 40; BRUGMANN *Kurze Vergl. Gramm.* 168. i WIEDEMANN BB XXVII 201 su usvojili PEDERSENOV zakon.

ovoga prelaza sledi sasvim sigurno da je gutural u alb. *kohε* bio prajezično čisti velar, a tim je uvrđen jedan primer, koji bi, sve kad bi i bio jedini, bio sasvim dovoljna podloga za PEDERSENOV zakon. **kuesā* bi naime dalo u alb. jedino **sohε*.

Sem ovoga indirektnoga, ali za to ne maňe evidentnoga PEDERSENOVA dokaza za odvojenost dvaju prvobitno nepalatalnih redova u albanskom ima i jedna izravna potvrda za to da se u albanskom održao labiovelar. To proizlazi, kako sam pokazao na drugom mestu, iz *v* u primerima kao alb. *trevε* ‚put' : stir. *tráig*, srp. *trag*, *vetēm* ‚idem' : lat. (> umbr. osk.) *baito* lit. *gaitù* ‚hod' i t. d.[1]), gde *v* odgovara prema navedenim ekvacijama ievr. *gu̯*. Gubitak elementa *g*, koji se u albanskom vrši preko spirantskoga *γ* među sonantima, upućuje na to da se labialni prizvuk ievr. labiovelara već u praalbanskom razvio u *w* ili, drugim rečima, da ievr. *gu̯* odgovara u praalb. *gw*. Ovo se dalje razvijalo kao i prvobitno *gw* : t. j. intersonantski u *(g)w*, a postkonsonanski, i to ako se nahodi pred nepalatalnim vokalima, izjednačilo se, pravilnim gubitkom *w* posle konsonanta, sa prethodnim velarom. Zato što se, kako smo videli, labiovelarno *g* dugo održalo, palatalizacija ievr. labiovelara pretpostavlja među *ku̯i/e gu̯i/e* i *s z* faze **kwi/e* **gwi/e*, čije je *w*, delimično izjednačeno sa sledećim *i*, *e* — za alb. *sü* iz ievr. **oqu̯e* > **[a]swe* upor. alb. *tü* iz **twe* = grč. *σέ* — palatalizovalo gutural koji mu prethodi.

§ 2. U ievr. jezicima grupe *satəm* izjednačila su se dva prajezično nepalatalna, a u *centum*skim dva nelabialna reda guturala. Albanski bi, prema tome, od svih ievr. jezika bio jedini koji je očuvao sva tri prvobitna reda. Ali zbog uskih srodničkih veza među albanskim i jermenskim,[2]) koji sa tračkim i frigiskim sačińavaju jednu jezičku grupu[3]) čini mi se već *a priori* neverovatno PEDERSENOVO mišljeńe da

[1]) Broj sigurnih primera za taj fonem nije veliki, kao što je i inače oskudan za fonetiku ievr. elemenata u albanskom, koji je tako pozno dokumentovan i čiji se stari rečnik tako proredio uticajem susednih jezika. Ali ja ipak ostajem i posle VASMEROVIH izlagańa *Studien zur alb. Wortforschung* I 53 pri svome mišljeńu da alb. *trevε* nije latinska pozajmica. Iz lat. *trīvium* ‚raskršće' iz kojega M. VASMER l. c. izvodi alb. *trevε* očekivali bismo **trievε* a ne *trevε* zato što je u vlat. elementima albanskoga diftongiralo, isto kao i vlat. *ę́* (kl.-lat. *ḗ*), i vlat. *ę́* (kl.-lat. *ḗ ī́*) H. PEDERSEN, *Krit. Jhber. über d. Fortschr. d. rom. Phil.* IX/1 214 i d.; za alb. *ie* iz vlat. *ę́* upor. još alb. *meźrier* ‚sažaljeńe, milost, iz lat. *miserēre* N. JOKL IF XXXVI, koje odgovara strum. *mesereare* Psalt. Schei. 12. 6, W. MEYER-LÜBKE *Rom. Etym. Wb.* 5608 a, gde je takođe očuvan taj verbalni substantiv. — Isto tako spada među primere sa *v* iz **gu̯* < *gw* i alb. *prevε*; izvodeći alb. *prevε* iz diminutiva **prevezε* prema slov. *prěvozъ* VASMER l. c. ne vodi računa o alb. *pruva prura* G. MEYER *Etym. Wb. d. alb. Spr.* s. v. *bie*, od kojega se *prevε* na da odvajati. Ono stoji prema *prua* kao ńegov derivat na *-gu̯-*, v. za to n. pr. grč. *κελέβη* ka lat. *calva*. Za ove i ostale primere koji spadaju ovamo upor. moje *Albanorum. Stud.* I 107 i d. 128.

[2]) H. PEDERSEN *Albanesisch und Armenisch* KZ XXXVI 306 i d.; H. HIRT, *Die Indogermanen* II 600 i d.; v. i moje *Albanorum. Stud.* I 97 i d., 119 i d.

[3]) H. HIRT o. c. II 588 i d.; v. i bel. 3) na str. 187.

su i u jermenskom[1]) — kao možda u ariskom[2]) — ievr. čisti velari prešli u labiovelare.

Meni se naprotiv čini da se i u jermenskom daje konstatovati odvoəſnost dvaju ievr. nepalatnih redova i to na osnovu uslova dosad još neobjašńene palatalizacije prajezičnih velara i labiovelara. Nedoslednost ńene provedbe svodi se — da već ovde iznesem svoju tezu — na to što se, kako mislim u kratko pokazati u ovom prethodnom sitnom prilogu, labialni elemenat prajezičnoga labiovelara držao u jermenskom još u vreme kada se vršila palatalizacija *k > č, *g > ǰ.

§ 3. Pre nego što pređem na to pitańe moraću se, potpunosti radi, zadržati na refleksima ievr. stražńih guturala u tračkom — kao najbližem srodniku albanskoga[3]) — i u frigiskom, zbog ńegovih uskih

[1]) H. Pedersen KZ XXXIX 441 i d.

[2]) H. Pedersen KZ XXXVI 85 i d.

[3]) H. Hirt, *Die Stellung des Illyr. im Kreise idg. Spr.*, Festschrift f. Kiepert str. 189 i d., v. i G. Weigand, Jhber. d. rum. Inst. Lpz. XVI s. III. — Hipoteza G. Meyera da je albanski nova faza ilirskoga osniva se, u stvari, jedino na tome što Arbanasi živu u nekadašńoj *'Ιλλυρίς*. Jer leksikalne paralele među albanskim i ostacima jezika Messapijaca i Veneta, koje antički pisci ubrajaju među Ilire, mogle bi se shvatiti kao dokaz pripadnosti alb. ka ilirskome jedino onda, kad bi u albanskom bile utvrđene ilirske jezičke karakteristike. Međutim, i te leksikalne paralele, kao i pojednaka toponomastika s obe strane Jadrana, biće pre ilirski relikti, jer zajedničkih fonetskih crta među alb. i ilir. nema. Da su t. z. ven.-alb. crte (Kretschmer, *Einl. in d. Gesch. d. griech. Spr.*) iluzorne pokazao je već H. Pedersen KZ XXXVI 300 i d., v. i Torp, *Festskrift til Kong Oscar II.* A to isto važi, po mojem mišļeńu, i za mes.-alb.: protiv poređeńa mess. relacije *au* : *a* sa alb. *au* > *a* (S. Bugge BB XVIII 193, Kretschmer o. c. 263) govori već fakat, što je taj prelaz u alb. pozan. On obuhvata i lat. *au* (*l'ar* < *laurum* i t. d.), dok je u ilir. predlatinski, ako je grč. *λάμια* : lit. *laumé* ilir. pozajmica G. Meyer, *Alb. Stud.* III 60; ali, a to je glavno, *au* > *a* ne može se smatrati alb.-mess. isofonom zato što mess. ima alternaciju *au a u*: *βαυρία· οἰκία, βᾶρις, τεῖχος, βύριον· οἴκημα.* Ovo nisu *variae lectiones* Kretschmer o. c. 265_1, jer je razlika očuvana u toponomastici i u nomenklaturi: *Βαῦστα* Ptolem. III 1, 76, *Basta* Plin, *taotorrihe* (natp. 18 iz Urie) *Tutorius*Deecke, *Falisker* s. 287. Isto je kod *eu* u mess. i ven.: *Βρεῦκοι* : *Βέβρυκες*, *Φευγ- Fuχ-* Pauli, *Altital. Forsch.* III str. 233 i s. v., ilir. *Beusas* CIL III 9156 (Solin) : *Busa* Liv. 22, 52 i t. d. dok u alb. ima, naprotiv, prelaz *au* > *a*, te, kao i u tračkom, *eu* > *e* upor. trač. *ζετραια* : grč. *χύτρα*. Ni u refleksima **o* mess. ne odgovara albanskome. Tu je naime jedino **ó* dalo *a*, dok *-o* nestaje: upor. **-tós* < alb. *-tε* (iz **-ta*) ali *ǵak* : srp. *sôk* W. Meyer-Lübke, *Mitt. d. rum. Inst. in Wien* I 23. Da je faza preko koje je u alb. otpalo *-o* bilu *-u* vidi se jasno iz alb. *šteg-u* ‚prolaz', gde je *u* ostalo jer se, kao u univerbaciji, nahodi pod sporednim akcentom: **stójghos sò*. Isto tako je i u tračkom, upor. *-παρος* iz **póros*, ali *Auluzanus*, dok ilir.-mess. ima, po Kretschmeru o. c. 266, *as* iz nenaglašenoga **-os*. Najzad, ako je venetski, kako se opšte misli, jezik *centum*ske grupe, nije moguće zamisliti alb.-ilir. zajednicu za to što je alb. *satəm*ski jezik, a i to opet upućuje na trački. Pokušaj Pedersena l. c. i Jokla, *Gesch. d. idg. Sprachw.* II/III 121 da iz ilirskoga izdvoje venetski kao zaseban jezik je nesumńivo pogrešan. Jer kad se odbiju pozni keltski elementi u ven. natpisima, ostaje među ven.-mess. ne samo zajednička nomenklatura (Pauli, *Altital. Forsch.* III 298, Schulze, *Lat. Eigennamen* 41 i d.), nego i specifične ven.-mess. jezičke crte Pauli o. c. 233 i d., kojih opet u alb. nema. — Međutim je van svake sumńe da je i ilirski, kao proetnički substrat, imao nekoga udela u obrazovańu alb., i to naročito ńegova rečnika, v. o tome i moj članak *По илир. траговима* Јужносл. Фил. II 60 i d.

veza s jermenskim, iako je očuvani jezički materijal tračkī i frigiski tako oskudan i nesiguran da bi bio i suviše smeon svaki pokušaj da se na osnovu tako nepouzdanoga materiala izvede na čisto pitanje kako su se razvili praievr. guturali u tim jezicima.

§ 4. Ipak izgleda da su u tračkom, barem u koliko se to odnosi na labiovelare, refleksi guturala jednaki albanskim. Meni se naime čini da nema naročitih teškoća da se tračko **dzerm-* ‚topao' u predlatinskom imenu mesta *Ζερμι-ζιργα* u Dakiji (današńe toplice Feredő Gyogy na levoj obali Moriša Tomaschek, *Die alten Thraker* II 88) identifikuje sa grč. *θερμός* = jerm. *jerm* ‚topao' iz ievr. **gᵘhermos*. Jer u ‚varianti' *Γερμι-ζιγρα* Ptolem. III. 8, 4 (upor. i *Germisara* CIL III 1395; *Germihera* Tab. Peut. *Germigera* Geogr. Rav. 189, 3)[1]) zbog koje se Kretschmer *Einleitung* 231 pita da li je oblik sa *ζ-* pisarska greška, *Γερμ-* može biti prema relaciji *ą* : *e* u trač. *-ζανος -ζεντης Auluzanus* : *Αὐλού-ζέντης*, *Mucazanus* : *Mucasenus*), *-dava* : *-deva Scaidava* : *Σκαιδέβα*, *Pulpuldeva*, *Μοιριδέβα*, *Νάστος* : *Νέστος* i t. d. Kretschmer o. c. 222 iz ranijega oblika *Γάρμ-*. Ievr. praoblik je **gᵘhorm-*; za tračkī *a* < ievr. *o* upor. *-παρος* (u *Δωδόπαρος*, *Bessapara* i t. d.) : grč. *πόρος* Fick, *Sprachein.* 423; a da je prelaz *a* > *e* obuhvatio i *a* iz ievr. *o* vidi se jasno iz *Δρισιπέρα Drusipera* prema pomenutom trač. *-παρος*. Šta više, tračkī *ζερμ-* kao da nije jedini primer za suponirani prelaz **gᵘe* u *ze-*. Pod pretpostavkom preglasa *e*/*o* trač. *ζέτνα· τὴν πύλην* (Photius) daje se spojiti sa stsaks. *geat* ‚vrata' pragerm. **gatān* iz ievr. **gᵘhotōn*, dok za tračkī oblik treba polaziti od **gᵘednā* kao *ā-* derivata ka nazalnoj osnovi **gᵘedōn*. Ako je ta etimologija tačna, otpala bi, kao potpuno izlišna, Solmsenova emendacija dokumentovanoga *ξέτνα· ἡ πύλη* u *ζέτνα· ἡ πυγή* KZ XXXIV 70, a tim i poređeńe sa nirs. *gead* ‚zadńica' Hirt, *Die Indogermanen* II 592; pa ako, dalje, lično ime *Tsita* predstavlja, kao što je vrlo verovatno (T. *qui et Vitalis* na natpisu u Glavu na Iskru, Tomaschek, o. c. II 39) tračkī korelat lat. *Vitalis* A. Fick BB XXIX 242 onda bi se taj oblik dao svesti na **gᵘitā* : grč. *βίος*, lat. *vivo* i t. d.[2])

§ 5. Na jednake reflekse labiovelara pred *e i* moglo bi se pomišlati i za frigiski, kad bi bilo neosporno da se *ε-τι-τε-τι κ-μενος*, kojim se u nfrig. natpisima prevodi grč. *κατεραμένος*, ima spojiti kao genuini frig. oblik part. perf. pass. sa lit. *keik-ti* ‚kleti' Fick BB XIV 51. U tome slučaju bi se *τ* (= *č*) — za *τ* mesto stranoga *č* upor. n. pr. *Τισσαφέρνης* iz pers. *čidrafrana* — moglo shvatiti kao frig. refleks

---

[1]) Ovamo spada i *Γέρμια* Anna Comm. Alex. V 464 B u Bitiniji, kao čisto tračkī oblik. Bitinci *οἱ Θρᾷκες οἱ ἐν Ἀσίᾳ* su se tamo preselili s Balkana tek VII veka Kretschmer *Einleitung* 211, H. Hirt, *Die Indogermanen* I 133.

[2]) Kad bi se moglo držati da je tim u tračkom utvrđena palatalizacija labiovelara pred palatalnim vokalima, i grč. *σῖτος* bi našlo objašńeńa kao pozajmica iz tračkoga **dzita* : slov. *žito*.

ievr. *kṷi*. Taj primer je, međutim, jedini,[1]) a pošto je palatalizacija ievr. *gutturalis tenuis* i grčka pojava nije bez osnova SOLMSENOVO mišļeńe da je ετιτετικμενος možda ipak grčka pozajmica, iako te reči nema u grčkome.[2]) Γέρμη (ime mesta na Kaikosu u maloazijskoj Moesiji) iz **gṷherm-* nije pak tako odlučan primer kako u prvi mah može da izgleda zbog toga što je u frigiskom i inače najbližem dialektu, u jermenskom, media labiovelaris aspirata (v. § 14) delabializovala, pa bi se onda *g* u frig. *germ-* iz **gherm-* moglo svrstati u isti red sa velarom u frig. ἀδδακετ: grč. ἔθηκε. U jermenskom je izostala (§ 10 i d.) palatalizacija labiovelara, a tome bi odgovaralo i frig. κε: lat. *que* KRETSCHMER *Wiener Zeitschr. f. d. Kunde d. Morgenl.* XIII 359.

§ 6. Direktnih dokaza za to da su odvojena dva prajezično nepalatalna reda nema ni u jermenskom, ako se kao takav ne shvati što, kako izgleda, jermenski razlikuje ievr. *kṷo-* od **ko-*. Ovome paru naime odgovara, kako bi se moglo zakļučiti iz primera koji slede, u jerm. *ho-* i *k̄o*: upor. jerm. *o-k̄* ‚neko' : ievr. **kṷo* u umbr. *po* i t. d., *holovem* ‚kotrļam se' : grč. κυλίνδω MEILLET MSL X 282 < **kṷol-* κύ-κλος ‚krug', cimr. *pel* ‚kugla' i t. d. WALDE, *Lat. Etym. Wb.*[2] s. v. *colo* — ali *k̄orem* ‚grebem' : koren **ker-*. Jedini primer za (*h*)*o* iz **ko-* bi bio *oln* ‚hrbat, kraļežńak, pleća', koje PEDERSEN KZ XXXIX 387 poredi sa grč. κωλήν, stslov. *kolěno*, ali ta reč spada ka grč. ὠλένη, lat. *ulna* (iz **ŏlenā*) kako je pokazao LIDÉN, *Arm. Stud.* I 127 i d., a kamo se ima svrstati i slov. **olnita* > stslov. *lanita*, rus. *lanita* i t. d. TORBIÖRNSSON, *Gemeinslav. Liquidametathese* I 68.

Pouzdanije nego li ovom konstatacijom, koja se opire PEDERSENOVOJ postavci da je svako *ko-* (ievr. **kṷo-* i **ko-*) dalo u jermenskom *ho-* *-o*, dvojakost jermenskih refleksa prajezičnih nepalatnih guturala daje se utvrditi na osnovu palatalizacije. Evo kako.

Kao u albanskom, a i inače u mnogim ievr. jezicima, i u jermenskom su palatalizovali velari pred *e i*; u albanskom je to pomerańe artikulacije dovelo samo do *k̄ ǵ* — *k̄* prelazi u *č* jedno posle *s* (**ske*,

---

[1]) Frig. αττηγος je očuvano u jonskom, pa je zbog toga moguće da je η jonski prelaz ranijega *a* v. frig. *attagos* ‚hirquos' ARNOBIUS adv. nat. V 6; zbog oset. *säg* ‚koza' nije daļe sigurno ni to, da li je gutural u stind. *chagas* ‚koza', s kojim se poredi *attagos*, ἄττεγος nepalatalan ili palatalan v. SOLMSEN *Thrakisch-Phrygisches* KZ XXXIV 63 i d.

[2]) Da su grčke pozajmice u frigijskom vrlo staro pokazuje i frig. βέος ‚živ' gde je očuvano adjektivno značeńe grč. βίος, koje nalazimo u grčkom samo kao substantiv. Za frig. **germos* ne može se polaziti kao za tračko-bitinsko (v. § 4) od **gẓhorm-*. Jedan od bitnih frig.-jerm. isofona koji odvajaju trač.-alb. od frig.-jerm. je upravo to, što ni u jerm., ni u frig. nema *a* iz ievr. *o*, koje je tračko-alb. zajednička crta up. moje *Albanorum. Stud.* I 65 i. d. a za jerm. naročito H. GÜNTHERT, *Idg. Ablautsprobleme* 89 i. d.; *a* u frig. imenu mesta *Garmias* u Kapadokiji je iz *r̥*; *garm-* se svodi na **gẓhr̥m-* = lat. *furnus*, a ne **gẓhorm-* : lat. *formus*; za αρ iz *r̥* upor. frig. ματεραν (iz **ματεραμ*) ‚mater': ievr. **materm̥*. Ta ista pojava dolazi i u frig. imenu uškopļenih sluga Kybelinih Γάλλοι iz ievr. **gẓhl̥nó-* prema stnord. *geldr* adj. i *gelda* ‚uškopiti 'M. OLSEN IF XXXVIII 168 i d.

**ski* > *šče, šči* > *šte, šti* Jokl IF XXX 192) — a u jermenskom do *ç č* (< *ž*) *ž* (*ž'*) *š* (< *x'*) : *p'čem* prema *p'uk'*, *ačem* prema lat. *augeo*, *aužti aužti* prema *augut*, *gišer* prema lit. *vākaras* i t. d.

§ 8. Kako sam već pomenuo, ova palatalizacija nije opšte provedena. Dojakošńi pokušaji da se utvrde uveti pod kojim je palatalizacija izostala ne mogu nikako da udovolje. Oblici kao *gišer* : lit. *vākaras*, stslov. *večerъ* dovolni su da ospore pravilo da jedino mediae mogu palatalizovati (Meillet, *Esquisse d'une gramm. comp. de l'arm. class.* 12), a evidentnu nemogućnost Brugmannova zakona *Grundr.* I² 619 i d. po kojem u jerm. ne palatalizuju ievr. mediae pokazuju opet primeri kao *čem* ‚uzda, ka stslov. *zęti, žmem* i t. d. Isto tako ne može da se održi ni mišleńe koje je izneo Pedersen KZ XXXIX 393 i d., jer ni tu primeri ne odgovaraju zakonu koji on postavla. On drži naime da je jerm. palitalizacija ovisna o akcentu, t. j. da se ona vrši jedino kad se konsonant nalazi pred naglašenim *é*. To može izgledati verovatno ako se misli na primere kao *jer* : grč. *θέρος*, *gočem* ‚vičem' : ievr. **vokuéiō*, ali ekvacija jerm. *gišer* : lit. *vākaras*, Pl. *vakarai* pokazuje sasvim jasno da palatalizacija nije ovisna o tom uvetu, a na ń se u opšte ne može pomišlati ni s toga što u jermenskom nema inače ni jednoga slučaja gde bi konsonantska evolucija bila ikako zavisna od akcenta.

§ 9. Ima više razloga zbog kojih se palatalizacija nije izvršila. Tako bi se *ǩ* mesto *č* u tipu *ǩerem* moglo pripisati uticaju oblika *ǩorem*; meni se ipak čini mnogo verovatnije da se *ǩerem* ima izvoditi iz ranijega **ǩarem* čije se *a* asimilovalo prema sledećem naglašenom *é* posle izvršene palatalizacije velara pred *e*; prema tome, u mesto da se dovodi u vezu sa grč. *χείρω* Meillet MSL VIII 154, jerm. *ǩerem* (iz **ǩarem*) bi se pre dalo porediti s grč. *καρῆναι*; za jerm. asimilaciju nenaglašenoga vokala prema naglašenom upor. n. pr. jerm. *noróy* — grč. *νεαρός*, jerm. *ç̣oroy* — grč. *ξερός*.

Sem analogije prema oblicima bez *e* i jermenske vokalne harmonije tipa *a—é* > *e—é* ima još jedan uzrok s kojega je izostala palatalizacija, a to je jermenska disimilacija *č* — palatalis u gutturalis — palatalis. Ievr. **ghelĝh-*, koji možemo postaviti polazeći od stslov. *žlěza* ‚žlezda' Bugge KZ XXXII 5 dalo je prajerm. **gelj-*. *g* oblika *geljǩ* ‚žlezda', mesto **j* je ili prajermensko, gde je palatalizacija izostala zbog disimilacije, ili je iz **jelj-* opet obnovleno *gelj-* zbog disimilacionoga uticaja sledećega *-j-* Meillet MSL XIII 243 i d. E. Lidén *Armen. St.* I 71 navodi uz ovaj primer još jerm. *gez* ‚pukotina, zarez' iz ievr. *gheĝh* (> prajerm. **gej*), ka stznord. *giǫgrar* Pl. Nom. ‚procepi(pećinâ)' iz pragerm. **ʒeʒ-ura*, čija osnova odgovara praobliku jerm. *gez*. Isto tako bi se disimilacionim uticajem afrikate *j* — odakle je u jerm. nastao međuvokalni spirant *z* — iz ievr. **ĝh* moglo objasniti *g* mesto očekivanoga *j* i u jerm. *gzir* ‚scirpus' iz **giz* = ievr. *ghiĝh*, kada stslov. **žьzlъ*, srp. *žezeļ* i t. d., sa kojima Lidén l. c. poredi jerm. *gzir* ne bi imali i drugih etimoloških mogućnosti. Ovo objašńeńe izostale palatalizacije disimilacijom

koje je prvi dao MEILLET l. c., nalazi, kako se meni čini, jednu potvrdu u tome, što je u jermenskom na sličan način postao *gutural* + *s* iz *palatala* + *s*: ievr. **ĝhans* ‚guska' — stind. *hamsá-*, grč. *χήν*, lat. (*h*)*anser anser*, irs. *gé's*, stvnem. *gans* — dalo je prajerm. *ǵa*[*n*]*s* i dalje **gas* — očuvano u osm. *kaz* ‚guska' (< npers. *yāz*, oss. *qaz*), PEDERSEN KZ XL 192 i metatezom, nastalom pod uticajem jerm. reči *jaq* ‚ptiče', u jerm. *sag* HÜBSCHMANN KZ XXIII 26 i d., J. SCHMIDT KZ XXV 127, PEDERSEN KZ XXXIX 454, s kojim se daje porediti slov. *gǫsь* mesto **zǫsь* : lit. *žąsis* za koje v. MEILLET MSL IX 374, XIII 243 i *Études sur l'étym. et le voc. du vieux slave* I 178.[1])

§ 10. Do spoznaje ostalih uslova pod kojima je u jermenskom pred palatalnim vokalom izostala palatalizacija guturala dovode sledeća zapažańa. Dok je *x* (iz *k̑*) u jerm. *gišer* (iz **gēšer* < ievr. **wek̑eros*) postalo *š* pred *e*, ostalo je *x* u jerm. *xind* ‚veseļe' : poļ. *chęć* ‚voļa' MEILLET MSL IX 153. Etimološka veza jerm. *xind* sa cimr. *chwant* ZUPITZA BB XXV 94 i d. upućuje na to da je, u vreme kad se vršila palatalizacija *x* + *e* > *še* u **wek̑ēros*, labialni elemenat među guturalom i palatalnim vokalom sprečio taj prelaz u jerm. *xind*; dalje: gubitak labialnoga elementa *g*(*w*)- iz **gw*- < ievr. *wek̑eros* u jerm. *gišer* mora da pada u vreme po dovršenoj palatalizaciji, koja zbog toga nije obuhvatila ovaj novi gutural; za ovo poslednje v. H. PEDERSEN KZ XXXIX 394 i d.

Jermenska palatalizacija ievr. *wek̑eros* ‚veče' vršila se, dakle, prema evoluciji **kwenti* ‚voļa' ovako:

I	**wexer*	**xwind*
II	**gwēšer*	**xgwind*
III	*gišer*	**xgind*
IV	*gišer*	*xind*.

Ovo je *xind* nastalo asimilacijom iz **xgind*. Posredna faza među *xgind* i *xind* biće pre *xk̑ind* nego **xkind*. To se vidi iz jerm. *k̑san* iz ievr. **wīkm̥tī* î [*t*]*k̑o*- iz **two*-.

Još jedan primer u kojem je pod istim uvetima izostala palatalizacija labiovelara pred palatalnim vokalima je jerm. *kel-t* ‚nečistoća, ļaga' SCHEFTELOVITZ BB XXVIII 305; *kel-t* spada sa praievr. zamenom *r*/*l* ka stslov. *s-krvь-na* ‚ļaga'; u koradikalnom grč. *σκώρ σκατός* imamo već praievr. oblik bez *w*. Ovamo spada i jerm. *ankiun angiun* ‚ugao' kao jerm. formacija sa -*i*[*s*]*ōn*- ka ievr. **angw*- : **angu*, koje je još očuvano u lat. *angu-lus*, stslov. *ǫgъ-lъ*.

§11. Kao što je u *xind* izostala palatalizacija zbog toga što mu u prajerm. odgovara **xwind* : cimr. *chwant* a ne *xind*, ne može se ni za jerm. *kin* ‚γυνή' pretpostaviti ovome u prajerm. istovetni oblik — jer

[1]) Protiv LIDÉNOVE ekvacije jerm. *sag* : slov. *sova* iz *$\hat{k}$aγā* o. c. 82, v. i Arch. f. sl. Phil. XXVIII 36, govori i disparatno značeńe ‚sova' : ‚guska'.

bi prajerm. **kin* bilo dalo **čin*, kako to sasvim jasno proizlazi iz jerm. *čim* ‚uzda‘ : grč. *ὀγ-γεμος* ‚*συλλαβή*‘ — nego **kwin*, gde je *w* još postajalo u vreme kada se vršio prelaz *k* > *č* *čim* ‚uzda‘; za *w* upor. germ. (**kwinōn-* >) stvnem. *quena*, grč. (**gwaná* >) *βανά*, irs. (**gwen* >) *ben*, alb. (*gwēnjā* >) *zońe*. Naravno, ovo *w* nije već prajezično, jer bi inače ostao neobjašńen ńegov potpuni gubitak u grč. *γυνή*, stind. *gnā-žani*, stpr. *genno*, stslov. *žena*.

Iz svega ovoga se može, mislim, zaključiti da je u ievr. *gᵘ kᵘ* u prajerm. postalo, kao i u srodnom albanskom (§ 1), pa italskom, germanskom i keltskom *gw kw*. Tako je ievr. labiovelarni red ostao i u jermenskom odvojen od reda velara jer palatalizacija obuhvata samo ovaj velarni red, pa su na taj način i u jermenskom, gde su prvobitni palatali *ǩ ķ ĝ ĝh* postali *s ç c j*, očuvani do danas tragovi prajezičnih triju redova guturala.

§ 12. Među primere u kojim je izostala palatalizacija labiovelara pred *e i* zbog *w* iz ievr. labialnog prizvuka, koji se daje utvrditi ckvacijama iz jezika gde je utvrđen labiovelar, spadaju još:

1) jerm. *e-lkn* ‚on dođe‘. Praoblik je **e-gᵘem-t*. On spada kao preterit bez tematskog vokala k avest. *jamáiti*, got. *qiman*, stvnem. *quëman* i t. d. Walde, *Lat. Etym. Wb.* s. v. *venio*; posredni oblici među prajerm. **e-gwin[t]* i *e-ku* tu **ékwin* > **ék[i]n*; za *gᵘ* ievr. **gᵘeme-* ‚doći‘ upor., sem navedenih germ. oblika još umbr. *benust* ‚venerit‘, osk. *kumbenníeís* ‚conventus‘ *kúmbenet* ‚convenit‘, *cebnust* ‚huc venerit‘, grč. *βαίνω*, lat. *venio*, irs. *bé'm* (*gᵘemmeru*), *fobenal* ‚subvenient‘. — Mańe je verovatan pokušaj da se jerm. *ekn* svede na ranije **ekan* iz ievr. **e-gᵘm̥t* iako je moguće da se jedno ievr. **gᵘm̥mé* nahodi u stind. *gámal-* i angls. *cuman*.

2) jerm. *hing* ‚quinque‘. *hing* iz **hinǩ* pokazuje pravilnu promenu *ǩ* (iz *k*) *n* i *g*; prajerm. *hinǩ* do kojega dolazimo tim putem je iz **hinkwe* prema ievr. **penkᵘe* = stind. *pañca*, grč. *πέντε*, eol. *πέμπε*, gal. *πεμπέ(δουλα)* ‚*πεντάφυλλον*‘, lit. *penkì*, stslov. *pętь* = stind. *panktiš*. Iz ievr. **penkᵘe* imamo dakle preko **fenkwe* > **hinǩwe* **hink[w]e* > **hinǩe* > *hing*.

3) jerm. *keam* ‚vivo‘. Sporno je da li je *ea* u jerm. *keam* iz ievr. *īi̯ā* ili iz *ei̯ā*, drugim rečima da li je li praoblik **gᵘei̯ǎmi* ili **gᵘiī̯āmi*; ali kako se u jermenskom vrši palatalizacija velara pred *i* kao i pred *e*, ovo je pitańe za nas sasvim irelevantno. Treba pak svakako poći od jednoga ranijega oblika **kwe/iam* t. j. prajerm. **gwi/ei̯ā-mi* sa jerm. evolucijom *gᵘ* > *gw*; labiovelar *gᵘ* je utvrđen grč. *βίομαι*, lat. *vivo*, got. *gins*, irs. *bin*.

4) jerm. *ker* ‚hrana‘ *keri* ‚jedoh‘. Iz **gᵘer-*; upor. grč. *βορά* ‚žderańe‘, lat. *voro* ‚žderem, gutam‘, stcimr. *brenad* ‚strvinski crv‘, *brenan* ‚vrana lešinarka‘; dali srodnici ievr. korena **gᵘere-*: lit. *gerìv*, *gérti* ‚piti‘ stslov. *žьrǫ* ‚gutam‘ i t. d. Walde, *Lat. Etym. Wb.* s. v. *voro*.

5) jerm. *keł* ‚čir'. Ievr. praoblik je **gu̯el-* (> prajerm. **gu̯el-*) upor. stvnem. *quëlan* ‚osećati jake bolove' *quāla* ‚muka', lat. *vallessit* ‚perierit, dictum a vallo militari, quod sit circa castra quod qui eo eiciuntur pro perditis habentur', ir. *atba'il* ‚perit', *atrubalt* ‚mortuus est'.

6) *eł-ungn* ‚nokat na rukama ili nogama, čaporci, gvozdene kuke', po Ostʜoffu *Etym. Parerga* I 280 ka irskom *inga*, stind. *nakhá*. Praoblik je **onoku̯(h)* **onogu̯h*; prema tome je prajerm. oblik *onku̯im* postao najpre **unkuim*, pa pravilnim prelazom *ng* > *nk* : *ung(i)n*.

7) jerm. *akn* ‚oko'. Najbliže mu je lit. *ākį̄m* iz ievr. **oku̯i-m*. Prajerm. bi oblik, prema tome, bio **akuim*, odakle gubitkom *į̄* pa, po dovršenoj palatalizaciji, i elementa *u̯*: jerm. *akn* sa prelazom *m* u *n*. Ovaj primer ipak nije sasvim siguran, jer *akn* može odgovarati i osnovi na *-n* **oku̯ōn*, na koju se svodi i stvnem. *ouga* ‚oko'.

8) *k'im-k'* Pl. ‚*λάρυγξ*, faux, guttur' : pragerm. *hvēm* u nisl. *hvóma* (iz **huáma*) ‚ždrelo, jedńak', stind. *cāmati* ‚srkati' E. Lidén *Armen. Stud.* I 19.

9) jerm. *knik* ‚isleđeńe, ispitivańe'. Scheftelowitz BB XXIX 14 izvodi taj oblik iz **kin* i dovodi ga u vezu sa stind. *činóti* ‚istražiti, zapaziti'. Ako je ova relacija tačna onda treba polaziti od **ku̯i-n* > *kuin* zato što iz grč. *ποιέω* proizlazi da je **ku̯ei̯e-* koren ka kojem pripadaju i pomenuti oblici s labiovelarom.[1])

§ 13. Ima veliki broj primera koji, kako izgleda, osporavaju tačnost postavljenog zakona da ievr. labiovelari u jermenskom ne palatalizuju. Ta su odstupańa, međutim, prividna.

U prvu kategoriju primera, koji se ne daju svesti pod ovaj zakon, spadaju oni u kojima jerm. palatalu odgovara ievr. gutural + *i̯*. Tu je palatalizacija provedena zbog toga, što je gubitak labialnog elementa već praindoevropski, pa je zato jerm. *ač-k* ‚oči' — za labiovelar upor. grč. *ὄπ-ωπα* ‚video sam', stvnem. *awi-zoraht* ‚manifestus' — iz prajerm. *açem* identičan, sem u vokalu *a* (iz **ə*) sa grč. *ὄσσε* iz ievr. **okje* < **okuje*. Da je prelaz *labiovelara* + *j* u *gutural* + *j* jedna pojava, koja pada već u praievr. doba sledi iz grčkoga: *πέσσω*, kuvam' : *πεπτός*, *λίσσομεν· ἐάσωμεν*, *νίζω* ‚perem' : *χέρ-νιψ* i t. d. Brugmann I/1, 595; za *gutural* + *i* iz *labiovelara* + *i* upor. u latinskome: *socius* : *sequor*, *colliciae* : *liqueo*, *deliciae* : *laqueus*, *Jegius* : grč. *ἦβη* o. c. 602; za germanski: stvnem. *wecki* : grč. *ὀφνίς*, angls. *secȝ* ‚čovek' = lat. *socius* : *sequor*, stnord. *ulgiar* ‚vučice (gen.)' : stvnem. *wulpa* o. c. 614. Iz keltskoga se, istina, ne da navesti ni jedan siguran primer za praievr. de-

[1]) Među ove primere imalo bi se svrstati i jerm. *kith* ‚mleko', kad ne bi zbog razlike značeńa bilo sumńivo da spada ka stnord. *kvaða* ‚lepak, smola', angls. *cwidu cwudu* ‚smola', stvnem. *quiti*, *kuti*, nvnem. *kitt*, lat. *bitūmen* ‚zemļana smola', stind. *játu* ‚lȁk' kako misli Scheftelowitz BB XXIX 15.

labializaciju labiovelara pred *i* ali još maňe i jedan primer koji bi to mogao osporiti. Prema svemu tome može se zaključiti da je preduvet jermenske palatalizacije tipa jerm. *aǩ* delabializacija, koja nije jermenska nego jedna praievr. pojava.

§ 14. Delabializacija labiovelarne medije *gu̯h* > *gh* je, međutim, utvrđena jedino u keltskom: upor. irs. *snigid* ‚curi' : grč. *νείφει*, irs. *gorim* ‚grejem' : grč. *θέρμος* Osthoff *Labiovelare Media und Media Aspirata im Keltischen* IF IV 264—294, H. Pedersen *Vergl. Gramm. d. kelt. Sprachen* I 187 i d.

H. Pedersen l. c. pita, zbog cimr. *nyf* ‚sneg' : grč. *νείφει*, bret. *devi* ‚goreti' : lat. *fovere* ‚grejati' : alb. *djek*, da li nije u britanskom, i to barem intervokalno, očuvano *gu̯h*. U to ja ne mislim ulazito ovde, ali ću u vezi s našim pitaňem upozoriti na to, da i u tragofrigiskoj jezičkoj grupi ima paralelno dialekatsko razilaženje u refleksima ievr. *gu̯h*. U tračko-alb. je kako smo videli, očuvana labiovelarna media aspirata: alb. *zjarm* ‚vrućina' trač. *ζερμι-* (§ 4) dok jerm. *jerm* ‚topao' upućuje zbog *čim* > **ki-* prema *kin* : **ku̯i-* — na ranije **germ-* (frig. *Γέρμη* § 5), a ne **gu̯erm-* odakle je nastalo alb. *zjarm* (**germ* bi dalo u alb. **jiarm* upor. § 1). Drugim rečima, ievr. **gu̯herm-* je delabilizovalo u jermenskom u **gherm-*, pa je onda izvršena palatalizacija kao i kod prajezično nelabialnih guturala.

§ 15. Ovom delabializacijom *gu̯h* > *gh* objašňava se jerm. palatalizacija *gh* > *ǧ* još u ovim primerima:

1) jerm. *iž* ‚zmija'. Praobl. je **ěgu̯hi-* : stind. *áhi*, avest. *aži* Hübschmann, Arm. Gram. I 450; *ž* iz *iž* je nastalo iz *j* = *dž* pred konsonantom.

2) jerm. *jil* ‚žila' iz **gu̯hīnslo-* : lat. *fīlum* ‚žica' lit. *gįsla*, *gysla* ‚žila', stslov. *žila* Hübschmann o. c. I 486; H. Pedersen KZ XXXIX 413.

3) jerm. *lanǰk'* ‚prsa' < ‚pluća' Meillet MSL VIII 165 iz **lṇgu̯hī* : rus. *lëgkoje* ‚pluća', stisl. *lunga*, engl. *lights* ‚životińska pluća'. Prvobitno je značeńe zapravo ‚lako' (v. za to i portg. *leves* ‚pluća' *leve* ‚lak' ka lat. *levis*), stslov. *lьgъkъ*, irs. *laigiu* — sa gubitkom labiala kao u jermenskom — pa alb. **lew léf-te ľehtë*. Oblik na *-ž* u **lṇgu̯hī* > jerm. *lanǰ-*[*i*]*-k'* je po svoj prilici dual kao u stslov. *prьsi*, stvnem. *lenti* ‚bedra', a to je zbog udvojenosti ovih delova tela samo po sebi jasno.

4) jerm. *mulǰ* ‚noć', ako je iz ievr. **mōrgu̯ehx̌*[*n*]; za *ẽ* iz *ēn* osnovâ na *-n* upor. got. *maurgins* ‚jutro' i grč. *μορφν-ός* ‚tamnomańast'; praoblik **mōrgu̯hio* od kojega polazi Scheftelowitz BB XXIX 17 nema paralela.

5) jerm. *arǰn* ‚zagasito smeđ' koje Scheftelowitz l. c. poredi sa grč. *ὄρφνος* ‚taman'. Ta se ekvacija može usvojiti, ali onda treba poći od praoblika **rgu̯hẽn-* a ne od **orgu̯eno-*.

6) Pouzdan primer za delabializaciju *gu̯h* u *gh* je i jerm. *ǰujem* < *ǰijem* iz *gu̯hemiō*, koje odgovara tačno grč. *θείνω* ‚bijem', lit. *geniú* ‚odsecam grane', grč. *φόνος* ‚umorstvo' jerm. *gan* ‚udarci', *ǰin* ‚štap' *ǰnem* ‚udaram' = stind. *hánti* ‚udara' stslov. *ženǫ* ‚gonim'; dalji srodnici su navedeni kod WALDE-a *Lat. Etym. Wb.*[2] s. v. *defendo*.

§ 16. Protiv našega pravila da je u jermenskom očuvan, sem kod aspirata (§ 14), ievr. labiovelarni gutural moglo bi se navesti jerm. *č̣ork* ‚4' gde se palatalizacija izvršila, iako bismo prema našoj postavci očekivali za ievr. *kᵘetwores* jerm. **k'[etw]ork'*. Međutim je i taj izuzetak prividan. On se daje objasniti disimilacijom prajerm. **kᵘetwōres* koja mora da se vršila posle jerm. prelaza *kᵘ* u *kw* (§ 10) u *k[w]etwor[es]* odakle je palatalizacijom *ke-* > *č̣e-* nastalo *č̣[ew]ork'*. A da je pak u prajermenskom oblik **kwetwor-* odista postojao vidi se sasvim jasno iz jerm. *k'arasun* ‚4 + 10' *k'er-a-sun*, gde je palatalizacija, kako je i očekivati, izostala. Za gubitak [*w*]-*w* u prajermenskom može se navesti kao paralela i jerm. *čiᵘł* < *čilu* ‚ogranak, prst' koje PEDERSEN KZ XXXIX 393 dovodi u vezu sa grč. *βέλος*.

Beograd, krajem 1920.

H. Barić.

Замена за ћ у Динка Рањине.

1. До сада није детаљније проучен језик ни једног песника дубровачке литературе, како уопште, тако и специално у погледу звука *ћ*. А од свих песника дубровачких ранијега доба најудесније је проучити, особито у погледу *ћ*-а, језик Динка Рањине, јер је он први Дубровчанин од кога имамо велику збирку песама наштампану за живота песникова (1563 год.). Осим песама налази се у тој збирци и једна подужа посвета написана прозним стилом („у одријешену бесједу"), те је на тај начин у неколико дата прилика, да се испореди језик једнога истог песника у стиху и ван стиха. Предузимајући овде тај посао, ја држим да ће резултати до којих ћу овде доћи важити у главном, бар у принципу, и за све остале песнике дубровачке почевши од почетка литературе на крају XV века, па до на измак XVI века, тј. за песнике пола столећа старије или пола столећа млађе од Рањине.

2. Пошто овде немам довољно простора да узмем у обзир сав материал који Рањина даје за питање о *ћ*-у у историји нашега језика и у историји дубровачког диалекта, то ћу се ограничити на главно и у исти мах најинтересантније и најзамршеније питање, наиме на однос икавских и јекавских форми, а остало ћу додиривати колико је потребно да се ово питање расветли. Такође се овде нећу упуштати у поређење Рањине са другим дубровачким песницима и писцима, препуштајући та поређења другима и себи за другу прилику.

3. При изради ове расправице узео сам у обзир флорентинско издање Рањининих песама; но како то издање нисам имао при руци, употребио сам га према академиском издању што га је приредио Ваљавац као XVIII. књигу *Starih pisaca hrvatskih*. Према томе нисам узео у обзир оно неколико песама којих нема у флорентинском издању, наиме песме акад. изд. под бр. 437—439, 442—444. Такође нису узете у обзир и две песме из флорентинског издања, јер нису Рањинине: једна је Мароја Мажибрадића, додана у флорентинском издању на крају књиге, а у академиском наштампана после 155 песме; друга је Франа Лукаревића, такође додана на крају флорентинског издања, а у акад. издању наштампана испод текста на стр. 223—224. Све ове у обзир неузете песме, и Рањинине и туђе, не разликују се по језику од Рањининих песама у флорентинском издању. Једина разлика, коју вреди споменути, јесте у томе што се у песми 444 налази форма *mistu* (изван слика), док у флорентинском издању та реч гласи увек *mjesto*.

Ваљавчево издање Рањине долази међу боља академиска издања дапсих писаца. Иначе би се Ваљавцу, уз још гдекоју ситнију замерку,

могло замерити што је Рањинину ортографију *ie* и *je* за јекавске рефлексе од чести мењао, те писао онако како је он мислио да треба. То је, по мом мишљењу, требало у акад. издању оставити онако како је у флорентинском. Додуше мени, за садашњу сврху, то Ваљавчево мењање Рањинине ортографије не смета, јер ми је потребно да имам пред собом јекавске форме без обзира како су оне написане.

4. Песници далматинске књижевности пружају неоспорно богат материал за познавање језика у месту и времену у ком су живели и писали. Они су писали у локалним народним диалектима; и какви су били ти диалекти, такав је у главном и њихов језик. Говори далматинских градова XV и XVI века не представљају чисте диалекатске типове, већ су у њима, више или мање, биле заступљене црте различних диалеката. Мешање диалеката није необична појава за наш језик, али је у овом случају нарочито карактеристично, пошто су се овде на малим територијама сабирали колонизатори са разних страна, представници различних диалеката. Тако су доспеле и у Дубровник многе језичне црте пореклом из различних диалеката. Хетерогености језиковне структуре треба додати обичне дублете, које су у сваком диалекту, мање или више, распрострањене. Ове обичне дублете принципиелно нису важне, али се оне у оваким хетерогеним диалектима не могу строго одвојити од принципиелно за ове диалекте врло важних језичних црта пореклом из различних диалеката. Сву разноврсност језичног материала песници су уносили у своја дела. Тако су, на пример, у Марулића релативно ретке језичне црте са једноструком формом. Тако и Рањина, поред јекавских, икавских и екавских форми у многим речима, пише *gospođa* и *gospoja*, *uzeti* и *vazeti*, *greb* и *grob*, *htil* и *htio* (партицип на *-l*), локатив на *-y* и на *-u*, парт. през. на *-e*, *-ће*, *-ћи*, итд. Ова разноврсност језика далматинске књижевности представља врло интересантан објект за филолога.

5. Разноврсност језиковне форме чини главну карактеристику језика далматинске песничке књижевности. Али осим ње и поред ње треба увек имати на уму да ми овде имамо посла са књижевним језиком, где се увек мора рачунати са литерарном традицијом и личним моментом. Зато ми не смемо без резерве судити о језику на основу материала који нам песници пружају. Имајући у виду порекло народног језика у далматинским градовима, ми уважавамо разноврсност језиковие форме у језику далматинске песничке књижевности; али, водећи рачуна о општем односу говорног и књижевног језика, ми не можемо à priori уважити међусобни однос међу различним врстама језиковне форме. Или, другим речима, чешћа или ређа употреба једне језиковне форме у литератури не мора стојати увек у правој сразмери са чешћом или ређом употребом дотичне језиковне форме у народном говору.

6. Овде сам се морао задовољити да само констатујем ове чињенице, остављајући да други пут опширније о њима говорим. Оне су врло значајне, и, кад је реч о језику далматинске песничке литературе,

морају се увек имати на уму да би се имао правилан суд о језику у *целини*. Али осим њих и поред њих има језик далматинских песника и других мање важних карактеристика, али ипак значајних у толико што се без њихова уважења може добити погрешан појам о језику у *појединостима*. Од тих другоразредних по значају одлика песничког језика поменућу овде једну: *насиље према језику*. Мора се наиме имати на уму да су песници писали по нешто што ни они сами, нити њихови сугрђани нису говорили. Ово су песници чинили по невољи, ради потребе стиха, готово искључиво ради слика. Примера за то има у различних песника, а највише сам их побележио из Марулића. Но овде ћу навести један пример из Рањине, који Ваљавац помиње у свом предговору академ. издању Stari pisci, (XVIII, стр. XVII), а који се састоји у томе што Рањина каткад промени verbum finitum с инфинитивом, те напише н. пр. *it diže* место *ide dizati* 124, 1 (први стих 124. песме акад. изд.). Само Ваљавац нетачно тумачи ову „необичну чудновату конструкцију" мислећи да је њој био повод обичан lapsus linguae, који се Рањини свидео, па га после више пута употребио наумице. Порекло и употреба ове „конструкције" стоји у супротности са Ваљавчевим објашњењем. Из Ваљавчева тумачења излази да је ово једна од оних врста погрешака у говору што их Мерингер описује у својој књизи *Versprechen und Verlesen*, и баш прва Мерингерова врста — *промењивање* (Verwechselung). Међутим, Ваљавац није приметио да ове „конструкције" нема у Рањининој прози и да сви његови примери, осим четири, стоје у слику. Ова „конструкција" начињена је свесно, да би се добио слик, а после је неки пут употребљена у песмама и изван слика, премда и ту од чести ради потребе стиха.

У случајевима, као што је горњи, где песници пишу нешто чега у нормалном језику уопште нема, насиље према језику није тешко распознати. Али у случајевима кад песник употребљава једну врсту језиковне форме ретко и само у слику, не може се знати, имамо ли ту посла са насиљем, тј. не може се одвојити неаутентично од аутентичнога, јер, како је речено, говори који служе као основе књижевног језика далматинске литературе нису били хомогене језичне целине. Кад, на пример, Рањина, који увек и у стиху и у прози пише *је* за *Ѣ* у речи *бесѣда* и од ње изведеним речима, напише два пута *besidi*, у песмама 171 и 402, оба пута у слику с *vidi*, ми можемо закључити само толико, да он те икавске форме није говорио, а не можемо тврдити, да их баш нико у Дубровнику у његово време није говорио.

7. Сам стих као такав није опредељујући фактор у писању икавских форми. Јер за број слогова је песницима било у главном свеједно које ће форме употребљавати, пошто је јекавски рефлекс за дуго *Ѣ* у средини речи готово увек једносложан, а и на крају речи и у завршецима заменичке деклинације чешћи су примери у којима јекавски рефлекс важи као један слог од примера у којима је двосложан. Уосталом, Рањина не обраћа пажњу на помоћ коју би у овом последњем случају,

где јекавски рефлекс може бити и једносложан и двосложан, могао имати од икавског рефлекса, који он иначе радије пише. Има наиме стихова у којима, једна поред друге, стоје две јекавске форме, једаред са двосложним, а једаред са једносложним *ie*, исп. *vrhu svieh inieh ľudi* (песма 145, ст. 120), *izvan svieh inieh vila* 146, 56, *nie biľ', nie sada, ni će bit u vike* 194, 4, итд.

Исто тако ни слик није узрок претежности икавских форми над јекавскима, јер у великој већини речи које Рањина пише мање или више претежио са *i* за *Ђ*, претеже то *i* и изван слика, а такође су и икавски сликови, као н. пр. *cvitu — svitu* 319[1]), претежнији од јекавских. Само изузетно, за по неку реч што је Рањина пише претежно икавски, видећемо да је Рањина није говорио икавски, пошто икавску форму пише у слику, а изван слика и у прози — јекавску.

8. Од разбирања јесу ли икавске и јекавске форме у слику или ван слика много важнија је разлика међу једним и другим формама у песмама и прози. Проза је у флорентинском издању Рањининих песама заступљена једном необично дугом посветом песама Миху Менчетићу и извесним бројем наслова песмама. И у посвети и у насловима однос икавских и јекавских форми друкчији је од тога односа у самим песмама: докле су у песмама икавске форме претежне, дотле су и у посвети и у насловима претежне јекавске форме. Из ове чињенице излази закључак да за Рањину, у погледу употребе јекавских и икавских форми, постоји извесна разлика између језика којим се песме пишу и његова обичног говорног језика. И ова ће расправица показати да је Рањина писао песме претежно икавски, а да је говорио претежио јекавски.

9. Рањинин језик садржи у себи у многоме елементе који су и данас карактеристични за дубровачки диалекат. Тако н. пр. данашњи дубровачки глас *дз* (дзора, једзеро) потврђен је већ у Рањине; тако се и данашњи дубровачки завршеци показних заменица *-ега*, *-ему* у 2., 3. и 7. пад. једн. муш. и сред. рода налазе од чести већ и у Рањине (само у Рањине датив и локатив још нису сасвим изједначени). Па и у рефлексу за *Ђ* језик Рањинин слаже се у великом броју речи са данашњим говором у Дубровнику; али у многим речима Рањина, поред *ie* или *je*, пише *i* за *Ђ*, а у неколико речи пише искључиво *i*. О томе ће се изложити натанко у даљим параграфима, а овде ћу још напоменути да у флорентинском издању постоји донекле колебање између јекавског и икавског рефлекса за *Ђ*. То колебање констатовао је Ваљавац у слику; таки су, на пример, сликови: *pribielo — milo* 2, *vidieti — slieditі* 31, *bješe — umriše* 50, *brieme — zime* 86, *mire — matere* 369, итд. Ваљавац је у белешкама испод текста нотирао 30 таких случајева, за које он мисли да им се слик помутио истом код преписивања за штампу приређених песама (исп. *Stari pisci*, XVIII, стр. XXVI).

[1]) Арапска цифра означана ми број песме, а римска ће означати страну посвете у акад. издању, где је посвета пагинирана арапским цифрама, од 1—7.

Објашњење Ваљавчево није немогућно, премда ово не морају бити погрешке само при преписивању, већ делом и при штампању. Ваљавац је добро учинио што је те некоректности слика нотирао, само се не види увек начело по коме је текст исправљан.[1]) Карактеристично је да су у огромној већини случајева јекавске форме оне које ремете слик (управо само су три сигурна примера где га икавске форме ремете), иако су, сумарно узевши, јекавске форме у знатно мањем броју него икавске. Зато би се ове неочекиване јекавске форме могле и друкчије протумачити но што их Ваљавац тумачи. Могло би наиме бити да ово нису обичне погрешке при преписивању, већ да је овде нехотице долазио до израза говорни језик Рањинин. Ово би се добро слагало са чињеницом да је Рањина у неколико друкчије писао стихове а друкчије прозу. Него, било са тим како му драго, ми морамо ове форме рачунати онако како су у старинском издању наштампане, већ и зато што не можемо знати о сличним „погрешкама“ изван слика, којих по готову мора имати, кад их је у самом слику онолики број. А да таких „погрешака“ збиља има доста, закључује се по *казалу*, у ком су именовани први стихови свих песама. У тим првим стиховима не слаже се 13 пута казало са текстом у погледу икавских и јекавских форми изван слика: у два случаја (у песмама под бр. 30 и 348) стоје у казалу јекавске форме наместо икавских у тексту, а у једанаест случајева — обратно (у песмама под бр. 10, 81, 96, 153, 191, 220, 264, 302, 344, 354, 386). Како се види, и ван слика, као и у слику, постоји у тексту песама извесно колебање између једних и других форми, у главном на корист јекавских форми. Та чињеница, доведена у везу са општим резултатом до кога ће ова расправа доћи, јако наводи на мисао, да у флорентинском издању Рањининих песама има више јекавских форми но што је требало да буде, тј. више но што је Рањина желео.

10. Кад се расправља о односу икавских и јекавских форми у Рањине, морају се узети у обзир и екавске форме, јер се оне од чести пишу у истим речима у којима и икавске или јекавске, а у извесним речима оне представљају млађи степен јекавскога рефлекса. Да би се што прегледније изложио однос икавских и јекавских форми, поступићу овако: прво ћу изложити однос једних и других форми у извесним категоријама, а затим у појединим речима изван оних категорија; потом ћу изложити потврде екавскога рефлекса; и најзад ћу дати бројне односе икавских и јекавских форми у песмама и у прози.

11. У категоријама које ће се овде прегледати, гледајући на те категорије као на целине, одсудно претежу икавске форме. Само те категорије, некад у целини, а некад у појединим деловима, не могу доћи

[1]) То вреди за оне од ових случајева где је помућен слик од двеју ѣ-форми. Тако је Ваљавац у песмама 38 и 402 оригинално *vidieti* поправио на *viditi*, да би добио слик са *sviti*; а у песми 19 оригинално *sviti* поправља на *svijeti*, да би добио слик са *vidjeti*. Ваља рећи још и то, да у прзом случају дотерује потоњи стих према претходном а у другом — обратно.

у обзир. При излагању означиваће се оно што не долази у обзир, те се у бројном односу неће рачунати.

А. Пред *о* из *л* без изузетка је *і*, н. пр. *htio* I, *dio* II, *bio* 24, *strioca* 436. Оваких примера нема много, јер се *-л* у прошастом придеву обично пише.

Ова категорија примерâ не може се узети у обзир и неће се рачунати у бројном односу икавских и јекавских форми, јер се не може знати на коју би страну требало бројити потврде из ове категорије, пошто је овде у питању једна језична црта заједничка икавским и јекавским диалектима.

Б. Испред ј.

а) У *компаративу*, затим у *имперфекту* (н. пр. *umijaše* 26, *ktijaše* 126, *htijahu* IV) и свуда у глаголима *grějati* и *sějati* искључиво је *і* И ова је црта заједничка икавским и јекавским диалектима, те се ни она не може рачунати.

б) У осталим случајевима — у *презенсу*, *императиву*, *инфинитиву* и у облику бројева *dvěju* -- *ověju* — потврђене су такође и јекавске форме: *smijejati* 345, 347, *smijeju* 62, *nasmijeju* 335, *ktje'* 97, 206, *hotie* 352, 406, *htie'* 374, *htje'te* VI, *objeju* 62, *dvjeju* 122. За последње две форме треба рећи да су оне једине потврде тих бројева у том падежу, те икавске форме у том случају нису потврђене.

В. У слогу прѣ- налазе се многобројне икавске потврде кад је *прѣ-* префикс уз придеве и глаголе, затим често у придеву *prik* и предлогу *prid*. У тим честим потврдама само је *і*, као и у речима *priz* и *priko*, за које се налази тек по која потврда (исп. *priz* 233, 351, *priko* 24, 349). Понаособ ваља споменути усамљене форме *pritile* 368 и *pretilo* 402. Глагол *prědati* потврђен је три пута, само са рефлексом *е*, исп. *preda* 407, *predaše* 42, 400, као што се и сада говори у Дубровнику (исп. Будмани, Rad LXV, стр. 156).

Јекавске су форме: *prijeklonjem* 39 (исп. *priklono* 230, 231, *priklonim* 421), *prijerok* 81, *prijekor* 53, *prijekora* 24 (исп. *prikor* 150 насл., 337 итд.), *upriječi* 30 (исп. *upriči* 306), *zapriječit* 228, *naprijeda* 20 (исп. *naprid* 265), *sprijeda* 260 (исп. *sprid* 277), *prijevaru* 26, *prijevare* 24, 26, 148 (обичније *privara* 100, 261 bis, 262, 271 итд.).

У овој категорији најбоље се слаже Рањинин језик с данашњим дубровачким говором. У прози Рањининој није потврђен ни један пример јекавскога рефлекса у овом случају.

Г. У завршецима деклинације:

а) *У апсолутном завршетку:* само икавске форме (у *о-* основа је поред *-і* такође и *-и*). Једини су изузеци форме (*па*)*воље* 69, 347 и *tebije* 218. Прва је окамењени локатив, а друга није аутентична, већ је написана само да би се добио исправан стих (у њој *-ије* броји два слога). У овом последњем случају имамо један од примера за насиље

против језика (исп. тач. 6). — Ова под-категорија не може се рачунати, јер ту имамо морфолошке проблеме који немају везе с рефлексима за *Ѣ*.

б) У обзир долазе завршеци именичке и заменичке деклинације *ěh—ih* и сл. У локативу множ. именица муш. и сред. рода јекавске форме доста добро се држе (само ти облици по себи нису многобројни), н. пр. *gradovijeh* IV, *jezicijeh* IV, *lijecijeh* 24, *djelijeh* 35 итд. (исп. *krajih* VII, *biljezih* 159 итд.). Главну масу у овој категорији чине примери из деклинације заменица и придева. Ту су уз многобројне икавске форме заступљене, премда релативно ретко, и јекавске форме, исп. *tijeh* 2, *svijeh* 24, *svijem* 27, *svijema* 29, *čijem* 26, 45, *dobrijeh* 24, *ļutijeh* 26, *mnozijeh* 26 итд. Понаособ треба забележити да је у сваком положају поред обичнијег икавског потврђен и јекавски рефлекс, осим иза *j*; у таком положају и у песмама и у прози стоји увек *i*, осим једнога изузетка, *svojijeh* XXVI.[1])

Д. На крају речи у прилога.

gdě: уз масу икавских потврда долазе и спорадичне јекавске, исп. *gdje* IV, 47, 338, *nigdje* III, 97, 98, 214, 245, 410, *nigdjere* 26. Икавске форме чешће су и у прози, јер на две јекавске стоји пет икавских (четири у посвети и једна у насловима).

ordě: само икавске форме; такође у прози два пута, исп. XXVI, 58 (наслов).

ondě: није заступљено, осим једном икавском формом, исп. *ondi* 307.

godě: у песмама само икавске форме; у прози махом икавске, јер на 9 икавских долазе само две јекавске, исп. *godijer* IV, VI

gorě: само икавске форме. Поред њих такође и форме друкчије врсте, исп. *goru* III, 94, 255 итд.

dolě: само икавске форме. И овде такође форме друге врсте, исп. *dolu* 330. — За ове прилоге *gori—doli* није сигурно да ли их треба узимати у обзир, кад је реч о бројном односу икавских и јекавских форми, али сам их ја ипак узимао.

Прилози *gorě—dolě* нису потврђени у прози.

-kolě(-klě): само икавске форме. Поред њих такође и друкчије форме, исп. *odkole* 401, 402, *dokole* 402, *dokle* 402 (тако и *dotle* 256, 402, *dotole* 266) итд. Можда честе Рањинине форме *pokli—pokoli* и сл. не би требало ни рачунати, али сам их ипак рачунао. — У прози није потврђено.

svudě: само икакске форме. Овде се може поменути усамљена јекавска форма *vazdje* 29. — У прози није потврђено.

[1]) Овим бројем означавам страну у предговору академ. издању на којој је цитиран текст што стоји у старинском издању на месту где се исправљају штампарске погрешке.

prě: обичне и једне и друге форме, исп. *pri* 1, 2, 8, 9, 20, 29 итд. и *prije* 9, 19, 21, 26bis итд. У прози су потврђене само јекавске форме (свега две потврде у посвети).

lě: само јекавске форме, исп. *ljȇ* 42, 62, 66, 95, 144 итд. У песми 98. схваћена је речца *li* као прилог, те у једном рукопису написано *lje* м. *li* у флорентинском издању. Није сигурно, је ли то *li* везник или прилог.

zlě: само јекавске форме.

Б. У глаголским облицима (и од њих изведеним речима) с Ѣ на крају основе.

cvilěti: само икавске форме. Форма *cviļenje* 393 не мора чинити изузетак, јер се пасивни партицип могао поново образовати према инфинитиву *cviliti*. — У прози није потврђено.

gorěti: само икавске форме. — У прози није потврђено.

htěti-hotěti: обичне и једне и друге форме, исп. *kti* 20bis, 26ter, *ktil'* 23, 25, *ktinja* 24, *hotinje* III, 26, *htil* III итд. и *ktje* 10, 26ter, *ktjet* 24bis, *hotjet* 24, *htje* III, *htjet* V, *htješe* VI, *hotješe* VI. У посвети четири јекавске и две икавске форме. У осталој прози нема потврда.

mrěti: уз честе икавске форме стоји као изузетак *umrije* 165, 247. У прози није потврђено.

-něti: уз многобројне икавске само две јекавске форме: *odnijet* 89, *prinijeti* 368. Једна икавска форма такође у посвети, исп. *priniti* III.

rěti: уз масу икавских форми стоје као изузеци ове јекавске: *rijeti* II, *rjeću* 92, *rijeh* 99, 333. Икавске форме такође у посвети (пет потврда).

trpěti: уз неколико икавских нотирао сам јекавске: *trpjeti* 402, *trpjet* 354, 368. — У прози нема потврда.

viděti: уз обичније икавске форме заступљене су и јекавске, исп. *vidjeti* 3, 19, 48, 273, *vidješe* 106 итд. У прози две икавске и две јекавске форме, исп. *viditi* II, *vidit* VI према *vidjelo* IV, *vidjeti* XXVI.

zrěti(=гледати): само икавске форме (често). У партицину пасивном потврђена је више пута у песми 436. екавска форма *zazreno* (у слику), о чему исп. § 18. — У прози нема потврда.

želěti: уз неколико икавских потврђене су и јекавске форме, исп. *želje* 168, *željenja* 24, *željenje* 401.

živěti: уз обичније икавске има и јекавских потврда, исп. *živjeti* 164, *živjet* 24, 26, 163, 193, 215 итд. У посвети је овај глагол заступљен са две икавске форме, исп. *živiti* V, *živinje* III. У осталој прози нема потврда.

žuděti: уз неколико јекавских једна икавска форма, исп. *žudih* 174. У прози није потврђено.

Остали глаголи слабо су потврђени, тако да их не вреди посебно разгледати. Неки од њих потврђени су само у појединим икавским формама (н. пр. *bolěti, letěti, mrzěti*), некоји у појединим јекавским (*odolěti, prispěti*), а неки двоструко (н. пр. *razumčti, uměti*).

Овде ћу додати и презенс *něsam* и имперф. *běh*. У песмама пише Рањина ове форме и икавски и јекавски. Нарочито је честа у песмама икавска форма *ni* (3. л. једн.). Тако је у првих 26 песама *ni* потврђено 18 пута, *nije* 4 пута, *nijesu* једаред, *biše* 3 пута и *bješe* 2 пута. Форма *biše* долази сва три пута у песми 26. и стоји сва три пута у слику (и иначе икавске форме од *běh* стоје обично у слику). У прози су потврђене само јекавске форме, исп. *nije* III, IV (пет пута), VI, XXVI, *nijesu* III, V bis, *bješe* II (четири пута), III, IV, *bjehu* I, III bis. Само једаред стоји *ni* у посвети, на стр. VI.

12. У овом параграфу поређаћу речи у којима Рањина пише рефлекс *i* или искључиво или много чешће од јекавског рефлекса (под овим *много чешће* разумевају се речи које су бар два пута чешће написане, resp. наштампане, икавски него јекавски). При врстању материала поступио сам онако како ми је било најподесније да прегледно и кратко изложим односе, те сам тога ради полазио обично од основне речи, кадшто од замишљене претходне форме, а кадшто и од корена.

blěd: на 10 икавских две јекавске форме, исп. *blijedilo* 174, *bljedilom* 109. Обе јекавске форме стоје ван слика, а икавске све у слику осим две: *blidilom* 321, *bliđu* 337.

běl: икавских форми избројио сам 18, али су и јекавске неколико пута потврђене, исп. *bijel* 29, *bijeli* 4, 11, 167, *bijeloga* 145, *bijelu* 47, *pribielo* 2. Приметити треба да све јекавске форме стоје изван слика, а само *pribielo* стоји у слику, али против слика, т. ј. ремети слик; међутим, све икавске форме, осим *bil* 376, стоје у слику.

cěća—cěć: икавске потврде многобројне (такође у прози три), а јекавске изузетне, исп. *cijeć*[1]) 56, 157.

cěpati: само две потврде, исп. *cipa* 146, 191 (оба пута у икавском слику, с *lipa*).

cvět: икавске форме честе, а јекавске изузетне, исп. *cvijetja* 164, *cvjetnima* 344. Једна икавска форма такође у посвети (исп *cvitje* I).

člověk: на 80 икавских потврда долазе изузетно јекавске, исп. *človjek* 368, *čovjek* 125 насл., *čovjeka* 348, *čovjeku* 400, *čovječe* VI. Икавска форма *človik* потврђена је пет пута у прози (3 потврде у посвети и две у насловима). Поред *človik* и *čovjek* пише Рањина и *čoek* (само у песмама, десет потврда).

[1]) Ову реч боље би било писати *cjeć*, кад се већ мења оригинална ортографија.

dvě: само икавске потврде (14 примера). Остали облици од овога броја потврђени су само три пута, и то јекавски, исп. *dvjeju* 122, *dvjema* 59, 62.

děl-: икавске форме чешће, али и јекавске обичне, исп. *dijeliti* 39, 407, *dijelit* 53, 206, *dijeliš* 400, *dijeli* 2, *dijeliše* 109, *dijeliv* 350, *dijeļat* 35, *odijeli* 36, *odijeļa* 35, *djeļuju* 35, *odijeļenje* у насловима песама 35, 36, 37, 38, 39, *razdijelivši* II, *podijeli* 46, 224. Јекавске су форме по правилу изван слика, а икавске у слику. У прози су потврђене само јекавске форме.

děl (=стслов. дѣлꙗ): само икавске форме, исп. *dil* 20, 73, 81, 85 итд. (нема много потврда). Увек у слику осим у песми 339.

dělo: икавске форме честе (преко 40), али и јекавске потврђене. исп. *djelo* 226, 260, *djela* V, 62, 296, *djelu* IV, *djelome* 271, *djelim* 102 насл., 365, *djelima* 67, *djelijeh* 35, *djeluje* 26, 159. Треба приметити да икавске форме стоје скоро све у слику и да су у прози потврђене само јекавске форме.

gněv: само икавске форме (нотирао сам их 38). Такође у посвети једна потврда (исп. *gńivno* III).

gnězdo: уз 5 икавских две јекавске форме, исп. *gńijezdo* 116, 319.

lěk: икавских форми набројио сам 31, али су и јекавске потврђене, исп. *lijecijeh* 24, *lijeke* 26, *lijecima* 28, *lijeci* 402 *ljekar* 422, *ljekara* 26, *ljekare* 347, *izliječi* 30. — Треба приметити да икавске форме стоје махом у слику, али једанпут и у прози, у наслову 135. песме (исп. § 21).

lěp: икавске форме многобројне, али и јекавске честе (136 : 45).

mlěko: икавских 5, јекавске две (исп. *mlijeko* 277, *mlijekom* 132).

měra: овде ваља забележити разлике између појединих речи. Основна реч *měra* потврђена је са две икавске форме, исп. *mire* 24, 369; прва форма стоји у слику, а друга против слика, т. ј. ремети слик. Према тим несигурним потврдама стоје две јекавске форме у прози, исп. *mjere* III, *mjeru* VI, а уз њих иде и именица *omjer* у песми 240. — Придев *neizměran* има три потврде у песмама, све три икавске, исп. *neizmirna* 359 (против слика), 363 (у слику с *virna*), *neizmirno* 145 (изван слика). Према тим икавским формама стоји једна јекавска у прози, исп. *neizmjerne* II.

Најчешће је потврђен прилог *směrno*, чешће него све скупа остале речи од ове основе, и гласи увек икавски *smirno*, тако н. пр. 12 пута у песми 401.

Овде долази још неколико искључиво икавских потврда, исп. *zamirite* 145; *zamirne* 159, *zamirno* 26, 127, 394.*

nědan: у прози пише Рањина само *nijedan*, а у песмама,' поред обичније форме *nijedan*, налазе се 22 потврде за *nidan* (у различним родовима и падежима у једнини). Ову форму

бројио сам међу икавске, а њој одговарајућу *nijedan* нисам узимао у обзир.

nĕm: ретке потврде: *nima* 375, *nimu* 260, *nimi* 302 према *nijema* 251.

rĕč: икавске форме честе (преко 50 примера у песмама), али и јекавске потврђене, исп. *riječ* 62, *riječi* 28, 30, 35, 49, 50, 288, 345, 368, 401 bis. Употреба ових форми нема никакве везе са сликом. Али док у песмама на једну јекавску форму долази 5 икавских, у прози су обоје форме једнако заступљене, са по шест потврда.

rĕka: на 26 икавских долазе ове јекавске: *rijeka* 144, *rijeku* 26 bis, *rijeko* 398.

slĕd: икавских форми 52, а јекавских само неколико, и то махом у прози, исп. *slijediti* 31, *slijedeći* 174, *slijedio* V, *nasljedovat* V, *nasljedujući* V. За ове последње две форме нема одговарајућег икавског рефлекса. Иначе су икавске форме чешће и у прози, исп. *sliditi* I, *slide* 58 насл., *sliđahu* IV, *slidimo* IV, *slideći* VI bis.

smĕh: икавских форми нотирао сам 16, а јекавске 3, исп. *smijeh* 159 bis, 244.

snĕg: икавских 10, јекавске две потврде, исп. *snijegom* 65, *snijeżaše* 126. Ова последња форма нема одговарајућег икавског рефлекса, који је потврђен само у *snig*.

strĕla: икавских форми 54, јекавске 4, исп. *strijele* 227, 276, *strijeliti* 240, *strijeļate* 145. У кратком слогу исп. § 17.

svĕt: јекавске форме доста обичне, али се ипак губе у маси икавских, исп. *svijet* 26, 27, 45, 153, 169, 266, 319, 367, 402, *svijeta* 6, IV, 145 насл., *svijetu* 19 bis, 26, 100, 303, 402, 433, I, III, *svijeti* 3, 19, 117, 259, *svjetni* 402, *svjetovne* 409. Икавске форме чешће су и у прози, исп. *svit* II, IV, *svita* IV, V, VI, *sviti* III, IV, *svitu* IV, 125 насл.

svĕt-(lux): на 54 икавске само неколико јекавских, исп. *svjetlos* V, *svjetlost* 11, *svijetli* (adj.) 29 bis, *svijetlo* 126, 231, *svjetļa* 53, *svijeće* 323. Икавске форме чешће и у посвети, исп. *svitla* II, *svitlijeh* V, *svitlos* IV, VI.

vrĕd: икавских форми 8, јекавска једна, исп. *vrijeđati* 388.

vrĕdan: икавске форме чешће (40), али и јекавске честе: *vrijedan* 24, 91 bis, 93, 185, 402, *vrijedni* 68, 165, 264, VI, *vrijedna* 308, 341, III, IV, V, *vrijednu* 13, 87, 407, 411, III, *vrijedne* V, *vrijednos* 191, Овде су урачунате и форме у посвети. У њој су три икавске форме, исп. *vridnos* IV, *vridni* IV, *vridnijeh* V. Ако се не рачуна посвета, икавских форми има два пута више; у посвети обратно. — У кратком слогу исп. § 17.

vrěme: икавске форме много чешће (преко 50), али и јекавске потврђене, исп. *vrijeme* 10, 141, 320, 367, 402, 413 bis, 433, *brijeme* 107, 245, 280, 368, 445. — У кратком слогу исп. § 17.

věd: Код овога корена мора се обратити пажња на разлику у писању појединих речи. Увек је *i* у презенсу *vȅm* и у *(spo-) vědȅti* и *(spo-)vědati* (само те речи нису многобројне, све скупа 15 потврда), а једини је изузетак *spovijeda* 55. Ова јекавска форма стоји изван слика, а њој одговарајуће икавске у слику, исп. *spovida* 55, 222, 325. Од ових глаголских облика још је најчешћи презенс *vim*, исп. *vim* 91 bis, 142, 400, *vime* 252, *vi* 204, 267, 347, 368.

Само икавске форме потвђене су и за именице *zapověd* и *pripovȅst*, исп. *zapovid* 95, 158, 253, 280, 281, *pripovis* 123. 126. А само јекавски потврђене су речи: *svjedoči* 54, *navijestiti* III, *navijesti* III.

С овим кореном је сличан случај као са речи *měra* и од ње изведеним: што је потврђено у прози, написано је јекавски; што је потврђено у песмама, то је, без мало, све икавски написано. — Реч *svȅst* види у § 13.

věk: икавске форме многобројне, јекавске изузетне, исп. *vijek* 145, 413, *vijeku* 91, *vjekovno* 285.

Ово не вреди за придев *věčan*, који ће се претрести у § 14.

zvěr: икавске форме честе (47), јекавске изузетне, исп. *zvijer* 77. *zvijeri* 26, 31, 403.

zvězda: само икавске форме (25). У прози није потврђено.

13. На реду је да се претресе неколико речи које су у Рањине обичне и у икавској и у јекавској форми, тако да ни једна форма није два пута јаче заступљена од друге.

(d)rěš-: јекавских 5, икавске 3.

Треба напоменути да су од три икавске форме две придев *neizdrišan* 7, 36, који није потврђен јекавски. У прози је потврђена само једна, и то јекавска форма *odriješeni* VII,

dě-: овај корен (у колико није већ претресен) слабо је потврђен, те имам само по једну форму ове врсте, исп. *odjeći* 5 и *odiva* 279. Овде се може додати да и презенс *dim* није у Рањине потврђен до једанпут у слику, исп. *dim* 346. Реч *dělo* види у § 12.

grěh: икавске форме нешто чешће (18), али и јекавске обичне, исп. *grijeh* 92, 417, *grijeha* 24, *grijehu* 413, *grijehom* 419, *griješiti* 40, *griješi* 48, *sgriješiti* 232, *sagriješih* 413, *sgrješenja* 422, *zgriješenje* 431, *pogriješil* 347, *pogrješenja* XXVI. У прози само једна потврда (јекавска). О речима са кратким *Ђ* исп. § 17.

mě́n-: обоје форме готово на равној нози: икавских 16, јекавских 13. — Могло би се приметити да су испред *њ* потврђене само икавске форме, исп. *miňa—promiňa* 131, *promiňa* 368, 432, *promiňat* 138. Од осталих 11 икавских форми само су три изван слика. Од јекавских форми само су три у слику, остале све изван слика.

slě́p: обоје форме готово једнако обичне: икавскнх 14, јекавских 10. У прози само *zaslijepļuje* VI.

svě́st: икавске форме чешће (37), али и јекавске честе, исп. *svijes* 16, 26 bis, 36 bis, 107, 128, 220, 379, 402, 412, 421, *svijesti* 61, 144, *nesvijesti* 179, *nesvijestan* 101, *nesvijesna* 400, *nesvijesni* 171, 181, *osvijestite* VI. Последњи пример је једина потврда у прози. Могло би се приметити да су икавске форме мање разноврсне, увек само *svis*, осим једног изузетка *svisti* 232, што стоји у слику. Тако је у песми 179. наштампано *nesviesti*, иако слик захтева *nesvisti*.

sě́k: јекавских форми 4 (од којих једна у прози, исп. *posječe* II), икавских три. Све јекавске форме изван слика, а икавске у слику, исп. *siče* 308, *odsiče* 150, *osiče* 340.

trě́ba (subst.): икавских форми 8, јекавских 10 (такође у прози једна, исп. *trijeba* 24 насл.).

vě́t: најобичнија реч од овог корена је *svět*(=сѣтъ). У њој и од ње изведепим речима претежне су јекавске форме: 12 јекавских, 5 икавских. Могло би се приметити да су икавске форме не само ређе већ и мање разноврсне, управо само *svit*; уз то једаред у слику (исп. песму 185.) и једаред против слика (исп. песму 131.). Јекавске форме разноврсније су, исп. *svjeti* 146, *svjetuju* 102, *svjetuje* 134 насл. Уз то су у прози потврђене само јекавске форме, исп. у насловима песама 134. и 254.

Иначе су ретке речи које припадају овом корену, исп. *obitam* 255, 338, *obit* 42 према *objet* 24, 53.

Такође је само изузетно потврђено и *obećati*, о чему исп. § 17.

14. Сад ћемо прегледати речи у којима Рањина пише или искључиво или много чешће јекавске форме.

besě́da: само јекавске форме, изузевши *besidi* 171, 402, што стоји у слику *cvidi*. Јекавске форме и у прози (6 потврда у посвети).

bolězan: само јекавске форме (19 потврда).

bě́g-: само јекавске форме (20 потврда); икавска је форма *pobiže* 364, што стоји у слику.

bělě́g: (у обзир долази други слог, у првом је и у Рањине увек *i*): само јекавске форме (9 потврда).

bě́s: само јекавске форме (5 потврда). Треба рећи да су 4 форме у слику, али једна у прози, исп. *bijesno* IV.

cěn-: јекавске форме много чешће, али и икавске потврђене, исп. *scini* 15, 165, 275, 310, 368, *scin'* 303, *scine* 216, *scińu* 395, 398, *scińah* 367, *scineći* 291, *scineć* 319, 410, *uscini* 400, *procinil* 353. У прози нема ни једне икавске форме, а јекавских је 8 (у посвети).

drěvo: само јекавске форме (слабо заступљено, свега три потврде).

děv-(ица, -ојка): све јекавске форме (15 потврда), а изузетак је *divičan* 69 bis, оба пута у слику с *običan*. Иначе форма *djevičan* није потврђена

jěd: само јекавске форме (свега 3 потврде, исп. *ijed* 410, *ijeda* 24, 103).

jěsti: све јекавске потврде осим *ji* 368 и *ite* 145 (у слику с *bojite*).

lěto: поред чешћих јекавских потврђене су и икавске форме, исп. *lita* 146, 407, *liti* 46, *primalitje* 145, *primalitu* 145, *prolitje* 6, 376, I, 6 насл., *prolitńi* 6, *prolitńe* 402, *prolitńu* 4 насл.

Ваља приметити да све икавске форме (дакле, првих пет) од *lěto* стоје у слику, а изван слика и у прози само јекавске форме. Од *prolitje—prolitńi* потврђене су само икавске форме (три у прози).

lěva-: у овој итеративној основи од глагола *liti* потврђене су јекавске форме 8 пута (једном и у прози, исп. *lijevat* V). Потврђена је такође и основа *liva-*, али она не долази у обзир.

lěz: јекавских потврда 12. Икавске су само две, и то у слику, исп. *ulis* 128, *lizu* 368. Јекавске форме потврђене су и у посвети, исп. *uljesti* V, *uljezoh* V, *uljezli* IV.

měd: само јекавске форме, свега 3 потврде, исп. *mjed* 13, *mjedi* 63, 64.

měsec: само јекавске потврде, свега 3, исп. *mjesec* 174, *mjeseci* 146, *mjesecom* 368.

město: јекавских потврда 34 (такође у посвети 7). Икавска је форма *primisti* 60, што стоји у слику с *koristi*.

měšati: само две потврде, исп. *miješav* 26, *zamiješal* 246.

ně-: у речима *něki—někoji*, *něgda*, *někad* и сл. само јекавске потврде (често).

obě: јекавске три потврде, од којих једна у прози (исп. *obje* VI, *obje(dvi)* 252, *objeju* 62); икавска је форма *obi* 337.

peděps-: на 12 јекавских (такође једна у прози, исп. *pedjepsan* III) једна икавска форма, исп. *pedipsa* 365.

plěn: слабо потврђено: три јекавске форме, од којих две у посвети (исп. *plijena* II, *plijeno* 41, *poplijene* II) и једна икавска, *plinu* 26, што стоји у слику.

pě: уз многобројне јекавске има и неколико икавских форми, исп. *pripivam* 162, *pripiva* 168, 402, 441, *spiva* 440, *spivat* 213. Све ове форме, осим последње, стоје у слику. Јекавске форме потврђене су и у прози.

pěna: само јекавске форме (свега три потврде).

pěnez: само јекавске потврде (свега 8 форми, од којих 3 у посвети).

spě: само јекавске форме; ретке потврде, исп. *posp̀jeh* 26, 402, *prisp̀ije* 247, 319. Последње две форме припадају такође у § 11 под *Ђ*.

sě-: само јекавске форме; исп. *sijevom* 124, *sijeva* 263, *sjeme* 124. Потврђен је и глагол *sějati*, али не долази у обзир.

sěd: свега две потврде, исп. *sijeda* 20, 26.

sěd-: само јекавске форме (9 потврда), изузевши *silo* 194, што стоји у слику с *milo*.

sěn: само јекавске форме (19 потврда).

sěver: само јекавске форме (6 потврда).

těca-: (итеративна глаголска основа, исп. горе код *lěva-*) исп. *natjecat* 62, 150, *natječuć* 402, *stječe* 219, 400, *stječuć* 167, *istječe* 402.

těrati: само јекавске форме (17 потврда), изузевши *odtira* 402, што стоји у слику.

Уз ову форму глагола потврђен је неколико пута, али само у слику, и глагол *tiriti*, исп. *tiriti* 224, *tiri* 26, 132, 147 bis, 365.

těšiti: само две потврде, исп. *tješuć* 22, *utješte* 401.

věčan: само јекавске потврде (често) изузевши *vičnim* 392.

věnac: само јекавске форме (6 потврда). Поред њих такође и екавске, исп. § 17.

věra: јекавских форми 45, икавских 16. Овде долазе и екавске потврде (исп. § 17.), којих је више од икавских, а мање од јекавских (34). У прози само једна потврда, исп. *vjeru* 62 насл.

věs-: само 3 потврде, од глагола *objesiti*, исп. *objesit* 340, *objesi* 340, 402.

věšt: јекавских форми 5, а икавске су *nevišta* 332 и *višti* 347 (у слику).

větar: све јекавске форме (15 потврда), а икавска је само *vitru* 321, што стоји у слику.

Овде се морају помепути и појединачне јекавске форме, т. ј. таке речи које су потврђене само на једном месту: *pijesak* 24, *lijeno* 24, *rijetke* 24, *kudjeļu* 26, *pješ* 140, *lijevom* 150, *djetetom* 213, *bijedu* 263, *krijekaju* 263, *tjetni* 277, *ljepir* 332, *stijenja* 338, *klijenit* 341 bis, *kriješti* 368, *prijeti* 368, (од глагола *prětiti*), *lijes* 368, *ńegah* 398. — Таку усамљену икавску потврду могу навести само једну, исп. *kris* 368.

15. У §§ 12., 13. и 14. изнео сам сав свој материал, а оставио сам да овде споменем још гдекоју реч која је потврђена свега два пута,

једаред икавски а једаред јекавски. То је случај са формама *bris* 342 према *brieste* 145, *naliće* 332 према *lijetaju* 256.

Треба споменути још и речи у којима је у Рањине (као и данас у Дубровнику) други који вокал промењен као *Ѣ*. То су речи: *jelen, koren, kupina, pastir*. Прве три, у колико су потврђене, долазе само у јекавској форми, исп. *jeljena* 24, *jeljeni* 26, *korijenu* 117, *kupjene* 436. Често је потврђена само реч *pastir*, и увек у тој форми, осим једнога изузетка, *pastijerka* 145. Тако ће се честе форме *pastir—pastirka* (потврђене и у прози) рачунати међу икавске.

Овде ћу још поменути једну форму из Рањине, где је талијански вокал замењен јекавским рефлексом, наиме *mjentovat* 239 (mentovare), што се и данас слично у Дубровнику говори.

16. Ваљавац у уводу академиском издању Рањининих песама вели: „За стсл. ѣ долази у Рањине најчешће *i*, често *ie* и *je*, ријетко *e*“ (исп. стр. XXV). Ово Ваљавчево тврђење, у колико се односи на икавске и јекавске форме, тачно је само у томе смислу, да је *сума* икавских форми у Рањине већа од *суме* јекавских форми. То долази отуда што су речи у којима Рањина пише искључиво или претежно икавске форме много чешће заступљене од речи у којима он пише искључиво или претежно јекавске форме. Ваљавчеве речи не смеју се тако схватити као да је у Рањине већи број различних речи у којима су потврђене икавске форме од броја речи у којима су потврђене јекавске форме, јер то би било у великој опреци са истином. Толико о Рањинину писању.

Што се Рањинина говора тиче, види се већ из изложеног материала да је Рањина говорио јекавски не само речи у којима је писао искључиво или претежно јекавске форме, већ и неке речи у којима је писао чешће икавске форме него јекавске, н. пр. речи *bĕl, dĕl-, dĕlo, svĕst,* као и да се у њега налази доста релативно ретких икавских форми (нарочито у слику) које он није говорио, н. пр. *nidan, tiriti*. Тако је већ из досадашње расправе, из самога материала, јасно да је Рањина био претежно јекавац у говору, што ће се из даље расправе видети још јасније.

17. Најређи рефлекс за *Ѣ* у Рањине је *e*. Примери екавског рефлекса припадају трима различним групама речи: у прву групу долазе речи које су потврђене само са екавским рефлексом (не рачунајући гдекоју реч са кратким *Ѣ* иза *p*); у другу групу долазе речи које су поред јекавског и икавског рефлекса потврђене такође са екавским рефлексом; и најзад, у засебну групу уврстићемо речи у којима *Ѣ* стоји у кратком слогу иза *p*.

a) Искључиво је *e* у: *zlĕd* и изведеним речима (честе потврде); *obĕćati* (слабо потврђено, исп. *obećajući* I, *obećanja* 144); *cĕlov, cĕlovati* и сл. (честе потврде); *cĕsar* (слабо потврђено, исп. *česara* II, *čezar* 26, *česar* 293, *cesarice* 337). Основа *tĕles-* у Рањине није потврђена, а реч *zĕnica* у форми *zenice* 368.

б) Спорадичне потврде у различним речима: *teku* 26, *trpet* 46 *nekoji* 49, *vrednome* 150, *hotenju* 163, *mesto* 199, *osekla* 217, *bolezan* 230, *posleđne* 255, *posleđńu* II, *sledio* 426, *sledno* 426, *sedoše* 402, *pesni* 402, *večnoga* 412. За ове речи није сигурно, је ли њихово *е* аутентично, јер би њихово *е* могло представљати и погрешке при штампању. Знам да би се *е* у некима од ових речи могло и друкчије схватити и објаснити, али немам потребе задржавати се на томе.

Од речи које припадају овој групи сигурно је само за две да је њихово делимично екавско писање аутентично, наиме за *věra* и *věnac*, За прву исп. § 14, а за другу су ове потврде: *venče* 107, *venci* 275, *venca* 338.

в) За нас је важна она група екавских форми где је *Ѣ* стајало у кратком слоґу иза *р*. У тим речима Рањина ретко пише *і* или *је*, а обично *е*. Овде се не узимају у обзир речи *goréti* и *zréti*, о којима исп. § 11 под *Ъ*, а такође и слог *prě-*, о коме исп. § 11 под *В*.

brěd-: само екавске форме (слабо потврђено, исп. *bređa* 160, *bređe* 150, *nabređa* 368).

grěh-: уз честе екавске форме (поред обичних и данас речи *grešan*, *grešnik* такође и у неким данас необичним у том облику, н. пр. *pogreha*, исп. *pogrehu* XXVI, *pogrehe* XXVI. итд.) стоји као изузетак *grišne* 329.

krěp-: икавске форме много чешће, али и екавске потврђене, исп. *krepka* III, 310, 379, *krepko* 24, 242, *kreposna* 181 итд. Икавске форме чешће и у *посвети*, исп. *kriposti* V, *kriposnim* V.

mrěža: само екавске форме (слабо потврђено, исп. *mrežome* 26, *mrežam* 145. *mreže* 331, *mrežu* 347).

rězati: уз екавске форме потврђене су и јекавске, исп. *rjezaše* 401, *urježe* 26.

srěća: уз многобројне екавске форме изузетно и неколико икавских, исп. *srića* 364, 396, *srićo* 129, 309, 400, 408, *nesrićan* 374. У прози искључиво екавске форме, исп. *sreći* IV, VI, 400 насл., *sreću* V, *sreće* 143 насл., 144 насл.

У глаголу *srěsti* нема ни једне икавске форме, исп. *srekši* 109, *srete* 277, *sretav* 402; уз то и једна јекавска форма, исп. *srjeta* 402.

srěd: уз многобројне екавске форме изузетно и нека икавска, исп. *srid* II, 396.

strěha: само једна потврда исп. *strehom* 319.

strěla: само екавске форме (слабо потврђено, исп. *strelam* 145, *strelami* 142, 159).

trěb-: редовно и често екавске форме (у речима *potrěba*, *potrěban*, *trěbovati*), а нашао сам само једну икавску, исп. *tribuje* 370.

vrědniji (comp.): уз редовне екавске форме стоје по изузетку икавске *vridniji* 277, *vridnija* 217 насл. и јекавска *vrjednija* 393.

vrȃlo: икавских форми неколико, али све стоје у слику осим *vrilu* 263, према којој стоји екавска форма *vrelu* 146.

vrȇmen-: уз честе екавске наће се и гдекоја икавска форма, исп. *vrimena* V, 3, 220. Екавске форме обичније и у прози, исп. *bremena* I, VI.

zrȅla (matura): икавских форми нотирао сам 6, али све стоје у слику (исп. песме 20, 61, 402, 407) осим *nezrila* 407, а једна је против слика, исп. *zrila* 152. Према тим несигурним икавским формама стоје ове сигурне (све ван слика) екавске: *nezrela* 61, *nezrelo* 316, *nezrele* 407.

18. Ова последња категорија екавских форми знатна је за нас принципиелно, јер она представља млађи степен јекавскога рефлекса. Да је то заиста тако, види се по томе: *а*) што и сам Рањина пише кадшто у тој категорији јекавски рефлекс, *б*) што ова категорија даје многе примере екавскога рефлекса, који је иначе у Рањине готово ограничен на речи у којима друкчији рефлекс није ни очекивати и на речи *vȅra* и *vȅnac*, и *в*) што старији дубровачки писци, такође песници Менчетић и Држић, пишу јекавске форме у тој категорији.[1])

Ова категорија екавскога рефлекса потврђује за једну групу речи да се у Дубровнику у Рањинино време (као, уосталом, од увек откако је Дубровник, по језику, постао претежно словенски град и за дуго после Рањине) говорило од чести и икавски, али да се претежно јекавски говорило. Ни код ове категорије речи, као и иначе, не може се баш за сваку реч утврдити како је Рањина говорио, тако на пример за речи изведене из *krȇp* (у њега је потврђено и *je* у дугом слогу од исте основе, исп. *pokrijepi* 2).

Рефлекс за *Ѣ* у кратким слоговима иза *р* може нам донекле помоћи и у суђењу о Рањинину говору у оним случајевима где је дуго *Ѣ* стајало иза *р*, као што је случај у речима *grȅh, drȅšiti, rȅka, rȅč, rȅti, strȅla, trȅba, vrȅd, vrȅdan, vrȅme* итд., које је Рањина мање или више претежно писао са *i*, избегавајући *je*, које он није марио да пише. За речи *drȅšiti, grȅh, rȅč, trȅba, vrȅdan* и *vrȅme* излази већ из односâ изложених код тих речи да их је Рањина јекавски говорио, док се за остале може још и сумњати.

При срачунавању бројног односа између икавских и јекавских форми требало би све екавске форме у слогу са кратким *Ѣ* иза *р* рачунати међу јекавске. Али ја то нећу чинити, јер не мислим дати бројни

[1]) Судећи по оном делу академ. издања Менчетића и Држића који обухвата песме сачуване само у рукописном зборнику Николе Рањине из год. 1507. (исп. стр. 384—509 акад. издања), Менчетић и Држић писали су у овој категорији много чешће јекавске форме него екавске. Овде ћу навести неколико примера за јекавске форме у оним речима из ове категорије у којима оне у Рањине нису потврђене, н. пр. *krjepko* стр. 438, *krjepȍije* 439, *svjeće* 397, 413, *srjeći* 422 bis итд. (често), *strjelica* 480, *strjelice* 480 ter итд. (често), *vrjemena* 484, 488 итд. (често).

однос икавских и јекавских форми према Рањинину говору (то се тачно не може ни утврдити), већ према Рањинину писању. Зато ћу при бројању јекавских форми рачунати ове речи само кад су јекавски написане. А кад би се и екавски написане форме у слогу *рЂ* бројиле међу јекавске, онда би број јекавских форми и у песмама и у прози био осетно већи.

Што се тиче глагола *zrěti* и *gorěti*, које је Рањина можда икавски говорио, они долазе међу глаголе на *-ěti*, у којима се *i* у раније време у Дубровнику раширило према основи времена садашњег и према глаголима из IV. врсте. Томе мешању могла је дати повод икавска мањина.

У слогу *prě-* се у Рањинино време већ било у главном утврдило *i*. Налазим да је тачно објашњење Решетарово да су се ту помешала два префикса *prě-* и *pri-* (исп. *Rad* CXXXIV, стр. 126); само томе објашњењу ваља додати да је повод мешању дао икавски говор.

19. Да би се видело, како стоје бројно икавске и јекавске форме једне према другима у песмама Рањининим, и да би се у исто време показао бројни однос између једних и других форми у посвети и у песмама, избројио сам да у посвети има укупно 2393 речи, не рачунајући оно мало стихова у њој, па сам по толико исто речи одбројио у песмама на пет различних места, не рачунајући наслове песмама, која означујем са *А*, *Б*, *В*, *Г*, *Д*. *А* обухвата речи од почетка прве песме, па све редом до краја 11. стиха у песми 23.; *Б* обухвата речи од почетка песме 24., па редом до речи *svijeta* у 3. стиху песме 29.; *В* садржи речи од почетка песме 159., па даље редом све до речи *ures* у 63. стиху песме 174.; *Г* садржи речи од почетка песме 335., па редом до краја 13. стиха у песми 353.; *Д* обухвата речи почевши од 436. песме, па све редом у натраг и наопачке бројећи (тј. од краја сваке песме) до речи *ku* у 5. стиху песме 414.

А	има	230	икавских,	68	јекавских	форми.
Б	„	173	„	85	„	„
В	„	248	„	83	„	„
Г	„	205	„	50	„	„
Д	„	212	„	58	„	„
свега	„	1068	„	344	„	„

У овом делу Рањининих песама икавске форме чине 76%, а јекавске 24%, те икавске форме према јекавскима стоје као 3 : 1.

Ако овај проценат икавских и јекавских форми треба пренети на све песме Рањинине, онда треба рећи да је он у најмању руку такав, јер је онај однос у *Б* изузетан, а обично је икавских форми три пута више него јекавских, кадшто четири, па и пет пута.

Међутим, сасвим друкчији је однос међу икавским и јекавским формама у посвети: икавских је форми у њој 144, а јекавских 210, што

значи да икавске форме чине 41%, а јекавске 59%, или да икавске форме према јекавскима стоје као 1 : 1·45.

Од 210 јекавских форми у посвети пада 83 на саме речи од корена *пѢ-*. Да не би ко, површно гледајући на ствар, помислио да је та околност у многоме узрок јакој разлици у броју икавских и јекавских форми у посвети према песмама, скренућу пажњу да и у песмама главну масу јекавских форми чине речи од корена *пѢ-*. Тако, на пример, у *В* број јекавских форми од корена *пѢ-* износи 36, па ипак је ту икавских форми три пута више од јекавских. На однос икавских и јекавских форми у посвети у корист јекавских утиче поглавито та чињеница што је у посвети, готово у свима категоријама и речима, бројни однос икавских и јекавских форми повољнији по ове друге него у песмама, како је то раније код појединих речи констатовано.

20. Материал што нам га *посвета* даје за решење питања о односу икавских и јекавских форми у Рањинину говору (па према томе и у дубровачком говору његова времена) може само побити важност материала који нам за решење тога питања пружају његове песме, а никако се према посвети не може закључивати о односу икавских и јекавских форми у Рањинину говору. За ту сврху *посвета* губи свој значај не толико због своје *краткоће* (она је само релативно дуга) колико због своје *поетске садржине*, јер је често између појединих места у посвети и између појединих песама разлика само у спољашњој форми: овде речено у везаном, онде у невезаном слогу, па се је Рањина пишући посвету у толико теже могао ослободити утицаја песничког језика. Зато у питању о бројном односу икавских и јекавских форми у Рањинину говору много више вредности имају *наслови* песама, иако они садрже много мањи број речи него *посвета*. Наслови су, у колико их има, метани тек после испеваних песама, и тичу се једне или више њих. Они су писани обичним говором, управо као коментар песама, на пример *Kaže, za što je žestoka ńegova gospođa*, или *U hvalu pastira. kih život jes boļi, nego vsi ini životi od svijeta*, или *Uzete iz pjesnivac grčkijeh ove šes pjesni*, итд. Него, како ћемо видети, Рањина ни овде, у насловима, није био потпуно слободан од утицаја песничког језика.

Насловима треба додати, као праву прозу, још и напомену испод песме 436: *svrha svijeh pjesni*, па натпис *казалу: ovo listje kaže početke od svijeh pjesni*, и најзад нешто текста у ком Рањина говори о штампарским погрешкама флорентинског издања (тај текст прибележен је на стр, XXVI академ. издања).

У целој овој прози има икавскил форми 37, а јекавских 83[1]), те икавске форме чине 31%, а јекавске 69%, што значи да икавске форме према јекавскима стоје као 1 : 2·24.

[1]) Треба напоменути да сам међу јекавске форме рачунао и две погрешке, наиме *nijema* 267 (м. *ne ima*) и *istije* 435 (м. *iste*). Кад се те две форме одбију, онда је број јекавских форми 81.

Овде су јекавске форме чешће него икавске у завршецима деклинације, док су у тој категорији у песмама много чешће икавске форме, које су чешће од јекавских и у посвети. У глаголским облицима с *Ђ* на крају основе (рачунајући ту и *nȅsam* и *bȍh*) такође су чешће јекавске форме и у насловима и у посвети. Међутим, за прилоге с *Ђ* на крају слога свега су три потврде у овој правој прози, и све три икавске: једаред *gdi* и двареду *ovdi*. Иначе је *gdje* потврђено и у песмама и у посвети, а *ovdje* у Рањине уопште није потврђено.

21. У насловима може се донекле пратити утицај песничког језика. Тако је код речи *lȅk* (исп. § 12) речено, да Рањина пише икавску форму махом у слику, а изван слика *lijek*. Међутим у наслову песме 135. стоји *lik* очигледно под утицајем икавске форме из саме песме (где она стоји у слику), чији *први* стих гласи *S jadima suze lik da mogu koji dat*. Тако је јекавска форма *riječ* потврђена у насловима четири пута (исп. песме 102., 160., 440., 441.), док у наслову песме 150. стоји форма *ričima* очигледно под утицајем исте форме из *првог* стиха те песме, који гласи *O ti, ki ričima oholo besjedeć*. Тако је, можда, у наслову песме 303. написано *človiku*, јер је *прва* реч у песми *čoviče*; а у наслову песме 123. написана је форма *človiku* можда под утицајем форме *čovik*, којом почиње други стих те песме. Међутим, у наслову песме 125. стоји форма *čovjek*, премда је у трећем стиху *čovik* (у слику са *vik*).

Могло би се овако ићи још и даље, те рећи да је у наслову 6. песме написано *prolitje* под утицајем исте форме у првом стиху те песме, који гласи *Sad lijepo prolitje tih nami vodi dan*. Али би то било већ ризично, јер у Рањине нема ни једне јекавске потврде за *prolȅtje* (исп. § 14 код речи *lȅto*), те та реч долази међу оно мало речи које је Рањина можда икавски говорио.

22. Већ је довољно јасно да је Рањина претежно јекавски говорио. Ипак ће бити потребно да кажем своју и о оним речима које Рањина пише по правилу икавски а по изузетку јекавски, као што су, на пример, речи *cv̏ć, cv̏ȅt, vȅk*. Само би се ради поређења и доказивања ваљало позивати не само на остале песнике дубровачке, нарочито на оне старије од Рањине, а пре свих на прва два, Менчетића и Држића[1]),

[1]) Менчетић и Држић, рекао бих, нису у већој мери од Рањине писали икавски, тј. проценат икавских форми у њих је мањи од тога процента у песмама Рањининим. Него то мени само тако изгледа према оном делу академ. издања који садржи песме сачуване само у рукописном зборнику Николе Рањине, али то не тврдим. То би могао утврдити неко коме је лакше доћи до тога рукописа. Важно је да Менчетић и Држић пишу од чести икавске форме и у оним речима које у Рањине нису потврђене у икавској форми, н. пр. у речима *bolȅzan, dȅvica, jelȅn, nȅki, vȅnac* итд. Уз то они пишу од чести јекавске форме и у оним речима у којима оне у Рањине нису потврђене, н. пр. у речима *gnȅv, smȅran, zamȑriti, zrȅti, zvȅzda*, у *Ђ*-падежима од заменице *tvoj*, итд. Важио је и то што Менчетић и Држић пишу често јекавске форме у не-

већ и на прозне писце, а овде нема довољно простора за то. Него та поређења не би много ни помогла у питању које нас овде интересује, тј. у питању, како је Рањина говорио неколико речи, јер у диалекту какав је био дубровачки у раније време не морају се књижевници слагати у употреби сваке поједине речи. Тим поређењима могло би се доказати само то, да се у Дубровнику од почетка литературе претежно јекавски говорило, што је већ довољно доказано, на основу прозних писаца, у угледним радовима проф. Решетара, а што је и овде већ показано на језику једнога песника.

Пре но што изнесем своју претпоставку о Рањинину спорадичном писању неких јекавских форми у маси икавских, потребно је рећи нешто и о штампарским погрешкама у флорентинском издању, јер се и сам Рањина жали на талијанске слагаче. Тим слагачима не могу се приписати јекавске форме, јер слагач може једно слово да испусти или да место њега сложи неко друго, али да место *i* слаже *ie* или *je*, те тако даје другу форму језику — то се не може претпоставити. При том ваља узети у обзир и чињеницу да су слагачи били Талијани, који, како Рањина вели, нису знали наш језик (исп. академ. изд. стр. XXVI). Зато ја спорадичне јекавске потврде у неким речима не могу друкчије да објасним него да се у тим јекавским формама огледа говорни језик Рањинин. На оваку претпоставку упућује сам материал за икавске и јекавске форме у Рањине, јер је за неке речи јасно из самога тога материала да их је Рањина јекавски говорио, иако их је претежно икавски писао.

За именицу *rěč* долази у *песмама* на једну јекавску форму 5 икавских; у посвети је тај однос знатно друкчији, јер је ту 5 икавских и две јекавске форме, а у правој прози, у *насловима*, долази само једна икавска форма (која је објашњена у § 21), а четири јекавске. Међутим, за глагол *rěti* нема потврде у правој прози Рањининој, те се из самога материала не може закључити, како је Рањина тај глагол говорио, али се може претпоставити да је и њега јекавски говорио, и да његов говор представља оно неколико јекавских форми у маси икавских. Јекавске потврде тога глагола чешће су у Менчетића и Држића него у Рањине, исп. *Stari pisci*, II, *rieti* стр. 496, 498, *riet* 490, 495, 496, *izrieti* 455 итд. Тако се и за којих 30 јекавских у маси икавских потврда у речи *svět* мора претпоставити да јекавске форме представљају Рањинин говор. У правој прози Рањининој само су две потврде те речи (у насловима): једна икавска и једна јекавска. То се мора претпоставити и за речи *cěć*, *svět*, *věk* и остале речи за које се из самога Рањине не може доказати да их је јекавски говорио.

ким речима у којима су те форме једва потврђене у Рањине, н. пр. у речима *cěć*, *cvět*, *věk*, исп. *cjeć*, *Stari pisci*, II, стр. 475, 476bis. 477, 480, 481ter, 483ter итд. *cviet* 418. 487, 508, *cvieta* 504, *cvietak* 495, *cvietka* 415, 489, 495, *cvietje* 415, *cvietja* 485 итд.; *viek* 479, 482, 484ter, 485ter итд.

За речи које су у Рањине само икавски потврђене могућна су два објашњења: или их је он заиста икавски говорио; или је и њих јекавски говорио, а само је пуки случај што му се и код њих (као код неких других) није поткрала и која јекавска форма. То се не може одлучити.

23. Рањина је писао само јекавске форме у речима које се, у његово време, пису у Дубровнику друкчије ни говориле, или бар за које он није знао да су се и друкчије говориле. У речима које су се од чести и икавски говориле, Рањина је дао предност икавском писању, премда је за известан број тих речи јасно из њега самога да их је он јекавски говорио. Што Рањина пише разноструке форме и у погледу рефлекса за *Ѣ* као и у многим другим језичним цртама, то нас ништа не изненађује, јер је то општа појава у целој далматинској песничкој књижевности XVI. века. Што песници нису одабрали једну језиковну форму за књижевни језик, томе је, несумњиво, узрок потреба стиха, ради које потребе они уносе у своја дела не само разноврсне језичне црте из свога краја, већ од чести пишу и форме које у језику нису биле ни познате (исп. § 6). Него нас се овде тичу само рефлекси за *Ѣ*. Дајући предност икавском писању Рањина такође није оригиналан, јер је претежно икавско писање у дубровачкој песничкој литератури већ било утврђен usus у времену кад је Рањина на књижевну радњу наступио. Тај usus трајао је за дуго и после Рањине, а у дубровачку књижевност увели су га први песници, Менчетић и Држић. Ни њих двојицу, као ни Рањину, потреба стиха није упутила да дају предност икавском писању. Њихово претежно икавско писање није одговарало ни народном говору у Дубровнику. Јер у Дубровнику се, у њихово време, као и у време Рањинино, несумњиво, претежно јекавски говорило. На сваки начин, било је неких разлика у дубровачком говору на крају XV. и у средини XVI. века и у погледу рефлекса за *Ѣ*. Тако су се, вероватно, у неким речима, на крају XV. века, спорадично говориле икавске форме, које су се у Рањинино време можда већ биле изгубиле; али је за то, несумњиво, у раније време јекавски рефлекс био чешћи у неким случајевима, н. пр. у префиксу *prě-* и у формама где је дуго *Ѣ* стајало испред *j*. Зато се не може знати, шта је руководило Менчетића и Држића да дају предност икавском писању.[1]) Мени је, разуме се, познато да је у науци било изнесено мишљење да су се они, у том погледу, угледали на далматинске песнике. Али се то не може доказати. Управо, могло би се доказати да је нетачно. Оно је, по мом мишљењу, исто тако нетачно као и мишљење да се некад у Дубровнику искључиво или претежно икавски говорило. Тако остаје, као једина могућна

[1]) Менчетић и Држић са својим претежним икавским писањем нису једини пример у далматинској песничкој литератури да песници чешће пишу оне форме које нису говорили. Тако, на пример, и Марулић и Рањина пишу у *шесмама* по правилу партицип на *-л*, а по изузетку пишу *о* место *л*, док у *прози* пишу обратно.

претпоставка, да су Менчетић и Држић претежно икавски писали баш зато што је икавски говор у Дубровнику био ређи и необичнији, па им се чинио подеснији за песнички језик, који треба да се у неколико разликује од обичног говора. Пример Менчетића и Држића прихватили су потоњи песници, који су се кроз цео XVI. век на њих угледали не само у књижевном језику, већ, у мањој или већој мери, и у књижевном правцу. Тек постепено уједначивао се књижевни језик у вези с уједначивањем народног говора.

Ал. Стојићевић.

Drobný příspěvek k dějinám jazyka a písemnictví středobulharského.

(O středobulh. evangeliáři sofijské Nár. knihovny č. 579.)

Mezi středobulharskými rukopisy sofijské Národní knihovny zachovány jsou celkem čtyři *evangeliáře* čili tak zvaná izborná evangelia, a to pod č. 199, 273, 397 a 579. Rukopis č. 199 byl vydán prof. B. Conevem v r. 1914 pod názvem *„Vračansko evangele“* ve 4. svazku Bълg. starin, rkp. 397 jsem vydal v publikacích České akademie v r. 1915 v knize *„Zlomek evangeliáře XIII. století sofijské Národní knihovny“* a rukopis č. 273 chystám pro tisk pod názvem *„Veleský evangeliář“*. Zde chci podati krátkou zprávu o rukopise č. 579, jejž Conev uvádí ve svém „Опис-е на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги въ Нар. Библиотека въ София“ (1910) pod č. 33. Rukopis posud nebyl podroben zevrubnějšímu zkoumání, ačkoliv je stejně důležitým dokladem jak pro dějiny středobulharského jazyka a písemnictví, tak pro dějiny překladu evangelia vůbec. Není dnes jistě pochybnosti o tom, že evangeliář patří k nejstarší slovanské liturgické knize a že zasluhuje zvláštní pozornosti tím spíše, že známe dnes několik redakcí překladu, jež možno charakterisovati známými texty Assemanovým, Ostromirovým, Savovým a Miroslavovým, k nimž možno přiřadit též Jurjevský evangeliář, známý z Amfilochiova opisu v Haličském čtveroevangeliu. Mimo to víme, že evangeliářů se dochovalo poměrně mnohem méně než čtveroevangelií.[1]) A zejména velmi málo je zachováno středobulharských evangeliářů, jež nejlépe by mohly svědčiti o vývoji a užívání těchto textů, upravovaných pak pro srbskou a ruskou bohoslužbu. Bělehradská Národní knihovna má na př. ze středobulharských evangeliářů pouze čtyři, tedy stejně jako sofijská Národní knihovna, záhřebská Akademická knihovna má jediný exemplář, v Plovdivě v Národní knihovně podle Conevova „Opisu“ z loňského roku nalézám pouze 2 exempláře, a stejně tak v Rilském monastýru 2 exempláře (Sprostranovův Opis z r. 1902) atd. A v těchto evangeliářích nalézáme vlivy rozličných předloh, odchylný postup čtení na jednotlivé dny a svátky, k čemuž ještě podnes nebyla nalezena původní řecká předloha. Tak na př. postup Vračanského evangeliáře je nejbližší Ostromirovu evangeliu (o tom píši v uvedených „Nových příspěvcích), záhřebský evangeliář (III b 24) shoduje se s Jurjevským evangeliářem (o tom napíši na jiném místě), u bělehradských dvou evan-

[1]) Viz o tom v mé studii „Nové příspěvky k dějinám středobulharského jazyka a písemnictví“ v L. F. 1915 a ve zvláštním otisku v Praze 1916, str. 5.

geliářů č. 69 a 302 dokázal prof. J. Polívka ve své „Zprávě o studijní cestě do klášterů Fruškogorských a do Bělehradu“ (Praha 1895), že patří k redakci Assemanova evangeliáře, a stejně tak dokázal jsem to o sofijském zlomku č. 397 v uvedené publikaci České akademie. Podobně dnes již vím, že Veleský evangeliář patří k redakci Assemanova evangeliáře. O ostatních textech nutno konati teprve podrobná studia, jimiž se umožní náležité roztřídění všech těchto posud známých, ale neprostudovaných rukopisů. Podrobná srovnávací studia zejména v rozboru textu a slovníku přinesou tu mnoho zajímavých příspěvků k naší otázce o překladu evangelia a zároveň i pro historickou mluvnici a slovník jazyka bulharského.

Sofijský evangeliář č. 579 je papírový rukopis 14. století, o 22 listech, od sebe úplně oddělených, velikosti 21 × 14·5 cm, text 14·5 × 8·5 cm. Písmo je pěkné a poměrně dobře čitelné. Rukopis má iniciálky barevné, úplně obdobné iniciálkám Dobrějšova evangelia, jakož i Veleského evangeliáře, které patří k tak zv. teratologickému slohu bulharskému. Jsou provedeny v modré a červené barvě.

Písař neužíval zvláštních nadřádkových znaků; jen tu a tam psal tečku nebo dvě čárky nad samohláskami jako na př. и́мѧ, бы̏ли, ѡ̏ца. Dvě *i* vedle sebe psal obyčejně ї̈н, to jest první s dvěma tečkami, jak je zvykem již v nejstarších textech.

Pokud jde o psaní *jerů*, užíval písař obou znaků ъ i ь, ale většinou psal tvrdý znak ъ. Tak na př. ѡ҆́бонъ полъ 1ª видѣвъ единъ 1ª, тъкмо, въ нем'же, вънидє, възвавше na l. 1ª, тъ 1ᵇ, пръста, въложѧ 2ᵇ, вижда 2ᵇ, въ нъ 3ᵇ (místo správného въ нь) atd.

Před enklitikami сѧ, вы, же a pod. jery mizejí: оупнѧт'сѧ 3ᵇ, кланѣет' сѧ 17ᵇ, варѣ҆́ет вы̏ 8ᵇ, зван же 3ª, любѧт' же 21ᵇ, слышав' же 22ª aj.

Vokalisace jerů v obvyklých případech: начѧтокъ 3ᵇ, 14ᵇ, оуповасте 7ª, тогда 17ᵇ; телець 22ª, весь 3ᵇ (omnis), тремь 3ª, равенъ 4ª, стоуденецъ 14ᵇ.

Jako jery, tak i *nosovky* ѧ—ѫ objevují se vedle sebe, ale celkem nepravidelně. Písař píše вѣдѧтъ 12ª i не имѧтъ 3ª, свѣ҆тельствоуѧтъ 6ª i възлагаѫ҆тъ 21ª, 1. sg. гл҃ѧ 4ª, acc. sg. волѧ 5ᵇ, слышѧ 5ᵇ (ale i слышѫ tamže), въложѧ 2ª, своѧ 3ᵇ to jest tedy ѧ za ѧ, ѫ, ꙗ i ѭ; naopak zase ѫ za ѫ, ѧ, ꙗ i ѭ: зѫдет сѧ 12ª, оуслышѫ҆ 5ª (bis) вѣровашѫ 2ᵇ, 3ᵇ, бышѫ 2ᵇ, коупишѫ 8ª, ale také správně: видѣшѧ 8ªᵇ, нерѣшѧ 8ᵇ; nom. plur. part. свѣ҆тельствоуѭщѫ místo -оуѭщѧ 6ᵇ atd.

Pro výslovnost nosovky ѫ (píše se ovšem též jako ѧ) charakteristické jsou případy, záměny ѫ—ъ (ь): тѫмѫ 4ª místo тьмѫ, влѣзѫше 7ᵇ, рѫцѣте 8ᵇ; чѧтѫ҆ místo чьтѫтъ 4ᵇ, чѧтетъ 4ᵇ (vedle чътетъ tamže); zejména zajímavý jest tvar вътръ 2ᵇ místo вънѫтрь. Pro zevrubnější výklad i doklady z jiných textů středobulharských odkazuji k cit. své knize „Zlomek evangelia XIII. století“ na str. 50 a násl.

Pokud jde o psaní ѣ—ꙗ, psal písař po *b'*, *r'*, *l'*, *ń*, *v'*, *s'* — ѣ, ale po *č*, *š*, *ž*, j- *a* (t. j. 'a): корабѣ (m. -блѣ) 1^{a}, морѣ 1^{a}, црѣ 7^{b}, варѣет бы 8^{b}, волѣ nom. sing. 10^{b}, кланѣет' са 17^{b}, искрьнѣго 18^{b}, анвлѣхж са 19^{a}, высѣ acc. pl. ntr. 17^{b}, 18^{b} a j.; ча 3^{a}, чаа 1^{b}, юноша 18^{b}, лежаше 12^{a}, ꙗзвы 2^{a}, ꙗви 3^{b} atd. Také zde shledáváme běžný tvar само 1^{a}, 2^{b} všude místo сѣмо (Viz v mé knize na str. 57).

Záměny ы s и není.

Epenthetické *l* dochováno téměř všude. Jen корабѣ 1^{a}, 7^{a}, a въ корабъ 1^{a} (bis) svědčí o tvrdé výslovnosti в; ale v ostatních případech je epenth. л dochováno: на землн 7^{b}, ѡставльше 20^{a}, марїа иꙗковлѣ 8^{a}, сѣма авраамле 15^{b} a j.

Písař psal také tvrdé s vedle ꙁ: дроуѕи 2^{a}, мноѕи 18^{b}, ноѕѣ 22^{b}; ѡ вꙁѣ 4^{a}, ꙁѣло 8^{ab}, кнꙁи 13^{a}, мноꙁи 15^{a}. Je zřejmo, že měl při opisování pod rukou nějaký starý text, jehož hláskoslovné zvláštnosti podle možnosti zachovával. O tom svědčí i starobylé tvary: азъ прїидъ 6^{b}, рѣ 10^{a}, сънидъ 10^{a}, 3. plur. съниджь 7^{b} a pod. Zmínky zasluhují také tyto tvary: nom. plur. фарисене 21^{a}, gen. plur. ·е· мжжї (místo -ь) 17^{a}; 2. plur. imper. сважате 22^{b}.

Také *lexikálně* jest zachován starobylý způsob překladu a to jak nepřeložené řecké výrazy, tak starobylá slova i obraty slovanské. Čteme tu tedy shodně s nejstaršími texty: аминъ (důsledně), ароматы Mar. 16.1, архитриклинъ Jan 2.8, 9 ипокрити Mat. 22.8, июдеи (důsledně), кинсѡнь Mat. 22.17, раввїи Jan 6.25 (ale s dodatkem оучителю) a стадїи Jan 6.19.

Starobylý způsob slovanského překladu zachován jest ve vazbě камень его же не врадꙋ (!) створиша зиждщеи, съ бысть са въ главж аглю Mat. 21.42; za řec. ἔρχομαι čteme tu všude градж: Jan 3, 21; 4.21, 23; 5,25, 28; 6.14, 35; 8.14; za τίς: етеръ Jan 4.46; Mat. 19.11 (ale i нѣкыи v Mat. 21.33 shodně s Ostr., kdežto Ass. tu čte rovněž етеръ); za řec. συναγωγή: сънмище Mat. 23.6.

Jinak čteme tu výhradně ча místo staršího година, které je zachováno pouze jednou v Janu 8. 30; místo иночадъ je tu единородьнъ Jan 5. 44; za řec. σινδών плащаница Mar. 15. 46; v Jan 5. 17 čteme въ ладиа (Ass. корабь); řec. τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου Mat. 22. 19 přeloženo je obratem цѣнж киносныи (Ass. образь; Ostr. цатж, Vrač. цѣтж), ale dále ve výkladu 20 je také ѡбразъ к.

V závěr připojuji ukázku z Jana 15. kap. Text náš je *izborno evangelie,* t. j. evangeliář a obsahuje čtení od Jana 20. 19 až do Jana 5. 1–3 (dále chybí, pak opět) Jan 7. 26–30 až Jan 4. 5–27 (opět chybí) a Mat. 20. 29–34 až Mat. 22. 2–13. Postupem čtení se shoduje s Ostromirovým evangeliářem. Podle toho nutno sestaviti listy takto: 2–7, 1, 8–12; 13–17; 18–22. Ukázka zní:

(l. 11b) в сѫ҃ · г · не҃ · еѵ҃лие ѿ їѡа҃ гла҃ · рли҃ · Jan. 15. 17—27

рече г҃ъ своимъ оученикомъ·
17. сїи заповѣдаѧ вамъ да лю-
бите дроугъ дроуга · 18. аще и
миръ васъ ненавидитъ ·
вѣдите ꙗко мене прѣжде
ва҃ възненавидѧ · 19. аще ѿ ми-
ра бисте бьїли · миръ ва҃ лю-
биль би · нѫ ꙗкоже ѿ мира
нѣсте · нѫ азъ избрах вьї ѿ мира
(l. 12a) сего ради ненавиди ва҃ миръ ·
20. помните слово еже рѣ҃ вамъ нѣ҃
рабъ болеи г҃а своего · аще мене и-
згнаша и ва҃ нѫдеѭ · аще и слово
мое съблюдѫ · и ваше съблюдѫ ·
21. нѫ си въсѣ творѧ вамъ за имѧ мое
ꙗко не вѣдѧтъ пославшаго мѧ
22. аще не бинмъ[1]) пришелъ и глаголалъ
имъ грѣха небишѧ имѣли · нн҃ѣ
же виньї не имѧ ѡ грѣсѣ своемъ ·
23. ненавидѧи мене, и ѡц҃а моего не-
навидитъ · 24. аще дѣлъ не би҃ сътво-
рилъ въ ни҃ · ихже инъ никтоже
не сътвори · грѣха не бѫ имѣли
нн҃ѣ же видѣшѧ и възненави-
дѣшѧ, и мемене(!) и ѡц҃а моего
25. нѫ збѫдет сѧ слово писаное въ
законѣ҃ ꙗко възненавидѣшѧ
ѧтоуне (!) 26. егда же прїидетъ
(l. 12b) оутѣшитель егоже азъ послѧ
вамъ · ѿ ѡц҃а дх҃ъ истинньїи ·
иже ѿ ѡц҃а исходи · тъ свѣте-
льствоуеть · ѡ мнѣ · 27. и вьї же свѣ-

---

[1]) Zde je -имъ přeškrtnuto a nad to napsáno хъ: неби҃.

тельствѹ҆ете ꙗ҆ко и҆скони съ
мноѧ҆ е҆сте · · 1. сїи глахъ вамъ да не- Jan. 16. 1—2.
съблазните сѧ · 2. ѿ сънимищь
ижденѫт вы҄ · нѫ прїидетъ
ча · да въсѣкъ иже оубиет вы҄
минит си слоужбѫ принести боу ⁘

Josef Páta.

Dwie grupy wyrazów z utajonym rdzeniem (pierwiastkiem, *radix*) *eį̯* ‖ *oį̯* ‖ *i* „ire".

(Z dziedziny etymologij domniemanych).

I.

St.-ind. (sanskr.) *e-k-a* „jeden" obok *e-v-a-* „chód",
st.-baktr. (avest.) *aē-v-a-*, st.-pers. *ai-v-a-* „jeden",
lat. *oi-n-o- ū-n-v-*,
gr. *oł-v-ó- oł-v-ή* „as na kości do grania",
germ.: got. *ai-n-*, st.-gnm. (ahd.) *ei-n-*,
lit. *v-ẽ-n-a-*, st.-prus. *ai-n-s*,
słow. *ī-n-* (*īn-o-χod-*, *īn-o-rog-*, *īn-o-rŏž-ĭc-*, *īn-ok-*).

We wszystkich tych wyrazach pozwalam sobie widzieć ae. rdzeń *eį̯* ‖ *oį̯* ze znaczeniem „iść, chodzić", z rozmaitemi sufiksami: *-k-*, *-n-*, *-v-*; więc „jeden" znaczyło pierwotnie „chód, krok". Pouczającem zwłaszcza jest połączenie z sufiksem *-v-* w st.-ind. i w językach irańskich: po st.-ind. (skr.) *eva-* znaczy „chód", a odpowiedni co do składu morfologicznego wyraz irański znaczy „jeden".

Ze strony semantycznej, znaczeniowej przypuszczenie to potwierdza się całym zastępem podobnego rodzaju wyrazów. Rosyjskie przysłowie mówi: „один в полѣ не воин" (jeden w polu nie jest jeszcze wojakiem), a niemieckie: „eine Schwalbe macht noch keinen Frühling" (jedna jaskółka nie sprowadza jeszcze wiosny). Podobnie „jeden", „raz" nie jest jeszcze liczebnikiem, nie jest wstępem praktycznym do liczenia, do arytmetyki. Dopiero „dwa" rodzi liczenie, rodzi liczbę, rodzi arytmetykę i stanowi zarodek całej matematyki, od skromnego liczenia i dodawania aż do najwyższych szczebli myślenia ilościowego.

Mamy więc w różnych językach cały szereg wyrazów, synonimicznych do „jeden", a będących najzwyklejszemi rzeczownikami, z jasną i przejrzystą etymologją: Tak np.

słow. *rāz-* (ραζ-; pol. *raz dwa trzy . . .*) od rdzenia *rēz-* ‖ *rāz-* ‖ *rez-* ‖ *rĭz-* „rzezać, rznąć . . .", a więc *raz* = „narznięcie, nacięcie nożem" lub t. p.

Słow. *kort-* (κρατ-; pol. *krot- kroć-*, ros. *корот-* ‖ *крат-* z csł., południowosłow. *krat-*) od rdzenia **čert-* ‖ **kort-* ‖ **čr̥t-*, a więc „nacięcie", „zrobienie rysy" za pomacą uderzenia z góry siekierą lub innem narzędziem ostrem. Tu należą także **čr̥t-a* (ros. *черта*) „linja, rysa, rys, cecha . . .", **kort-ŭ-k-* „krótki", jako „obcięty, obrąbany".

Do tego samego rdzenia sprowadza się oczywiście także lit. *kařt-as* „raz“, pokrewne z czasownikiem *kert-ù kirtaũ kiřsti* „scharf hauen, heftig schlagen“, i t. p.

Do wyobrażenia „rąbania, siekania“ sprowadza się także synonimiczne lit. *sỹk-is* „Hieb“, pokrewne oczywiście ze rdzeniem *sek-* || *sēk-* || *sĭk-* || *sīk-* „siec . . .“.

W innych językach wyobrażenie „razu, jednostki“ odosobnionej. jeszcze nie liczonej, kojarzy się z wyobrażeniami:

„maźnięcia“ pędzlem lub t. p., „plamy, piętna, znaku“ (nm. *mal*, *einmal*),

„uderzenia“ (it. *botto*, skąd m. i. rezjańskie *bot* „raz“, *dam bot* „jeden raz“; fr. *coup*, it. *colpo*),

„obrotu“ (it. *volta*),

„drogi, podróży“ (serb.-chorw. *put*, *dan put*),

„kolei, następstwa, zmiany“ (it. *vece*) . . .

Fr. *fois* (une fois, 2 fois . . .), niezupełnie jasne pod względem historyczno-etymologicznym, sprowadza się przypuszczalnie do podobnego rodzaju wyobrażenia konkretnego.

Ros. *-ždi* (*-ždy*, *-жды*) w *дважды*, *трижды*. . ., zapożyczone z csł.-go, przedstawia prawdopodobnie rezultat zmięszania dwuch rdzeni:

1) *žĭd-* || *god-*, „godzić, celować, trafiać“, „*żdać“, t. j. „czekać“,

2) *šĭd-* || *χod-* „iść, chodzić“.

Tak więc ostatecznie mamy prawo przypuszczać, że *ē-k-a-*, *ai-v-a*, *oi-v-*, *oi-n-* *ū-n-*, *ai-n-*, *v-ë-n-*, *ī-n* . . . znaczyły pierwotnie „chód, krok“. Sufiks *-k-* st.-ind.-go *e-k-a-* jest pokrewny sufiksowi deminutivów (rzeczowników zdrobniałych) słowiańskich.

Zagadkę stanowi poniekąd początkowe (nagłosowe) *v* w lit. *vënas*. Otóż zdaje mi się, iż przypuszczenie etymologiczne ś. p. Jaunisa zagadkę tę rozwiązuje. Wywodził on *vënas* z przeczącego *nevënas*. Prefiks zaś przeczący czyli negatywny miał pierwotnie m. i. trojaką postać:

ne || *neį* || *neu̯*.

W połączeniu z ostatnią postacią, *neu̯*, pierwotne *ëna-* . . ., odpowiadające łacińskiemu *oino-* *uno-*, germ.-mu *ain-*, słow.-mu *ī-n-*, dało *nevën-*. Kiedy zaś przeczenie *neu̯-* *nev-*, jako morfema osobna i samoistna, przestało się odtwarzać w myśleniu językowem litewskiem, wyraz *nevënas* . . . dzielił się w tem myśleniu pod względem morfologicznym w sposób następujący: *ne-vën-a-* zam. dawniejszego *nev-ën-a-*.

Tak więc spółgłoska morfologizowana *v* oddzieliła się od prefiksu i weszła do składu rdzenia. Prefiks w złożeniu utożsamił się co do swego składu wymawianiowo-słuchowego z ruchomem przeczeniem (negacją) *ne*, a dla oznaczenia wyobrażenia „jeden . . .“ zam. dawniejszego *ënas* zjawiło się *vënas*.

Przypomina to zjawienie się form z początkowem *ń* zam. *j* w połączeniach rdzeni zaimkowych i czasownikowych z prefiksami, kończącemi się niegdyś na *n*:

ńego ńemu ńim ńix ńę . . . zam. i obok *jego jemu jim jix ję* . . .
ńēd (pol. *ńad-* || *ńeź-*) . . . zam. i obok *jēd-* (pol. *jad-* || *jeź-* . . .) i t. d.

II.

Dla myślenia językowego różnych plemion słowiańskich wyrazy, odpowiadające polskim *obc- obec-n-* i t. p., a więc ros. *obč- obšč-* община общество общій . . ., czes. *obec obecn-* . . ., serb.-chorw. nazwa miejscowości *Općina* . . ., nawet st.-crksł. ѡбьшт-, zawierają w sobie niepodzielny rdzeń *obc-* || *obec-*, *obč-* || *obšč-*, *obišt* . . ., w połączeniu z sufiksami.

Przytem należy zauważyć, że rosyjskie *obšč-* zostało zaszczepione do myślenia językowego rosyjskiego skutkiem wpływu piśmiennictwa cerkiewno-słowiańskiego, a polskie *obec-* zawdzięcza swój wygląd wymawianiowo-słuchowy wpływowi języka czeskiego. Gdyby wyrazy polskie tej grupy powstały spontaneicznie, samorzutnie na gruncie polskim, musiałyby brzmieć:

obec- (*obiec*), *obecn-* (*obiecn-*).

Roztrząsając te wyrazy ze stanowiska historyczno-porównawczego, myślenie językoznawcze odnajduje w nich tylko prefiks i sufiksy, ale ani śladu rdzenia pierwotnego. Przypomina to poniekąd pol. *vez-n-ę veź-ń-e-* . . ., ros. *vi-nu-t'* (вынуть) i t. p. Ale powstanie tych czasowników objaśnia się zniknięciem dawniejszego składu morfologicznego i podprowadzeniem pod panujące typy konjugacyjne. Tymczasem do wyrazów *obc- obecn-* i im podobnych nie możemy stosować podobnego objaśnienia.

Na pierwotny skład morfologiczny tych wyrazów naprowadza właściva im alternacja (oboczność)

obec- || *obc-*, t. j. *e* || „zero“,

sprowadzająca się historycznie do jednolitej fonemy krótkiego *u* → *ŭ* (ъ) lub też krótkiego *i* (ь).

Napisanie st.-crksłow. ѡбьшт- ѡбьщ- . . . rozstrzyga tę wątpliwość na korzyść krótkiego *i*. W stanie przedsłowiańskim powinniśmy sobie wyobrażać skład morfologiczny tego pnia (osnowy, tematu) jak następuje:

**ob-ĭ-tį̆-*,

gdzie *ĭ* kontynuuje rdzeń, *ob-* prefiks, a *-tį̆-* sufiks. Rdzeń *ĭ* jest zredukowaną postacią rdzenia ae.-go o obocznościach

eį̆ || *oį̆* || *ĭ*,

a ze znaczeniem „iść, chodzić“.

Odpowiednik łaciński pniowi **ob-ĭ-tį̆-* wyglądałby mniej więcej jak **ob-i-ti-e-s* lub **ob-i-ti-u-m*. Por. *amb-i-ti-o*.

**Ob-ĭ-tį̆-* więc (czes. *obec* . . .) znaczyłoby część powierzchni ziemi, miejsce, osadę, którą oznaczono za pomocą „obejścia“ jej do koła,

„okrążenia“ i t. p. Co do strony semantycznej (semazjologicznej) możemy porównać: *ob-vod-* (*obwód*), dawniej oczywiście *ob-od-* (*obód*), *ob-oz-* (*obóz*), *o-kręg-* (*okrąg*), *o-kraj-*, *kraj* = *kr-a-j*, *o-pol-e*, ros. *u-jezd-* (уѣздъ), nm. *Bezirk*, lat. *districtus*, ital. *distretto*, pol. *powiat* (obok *wiece*). fr. *arrondissement* i t. d.

Skład wymawianiowo-słuchowy morfemy rdzennej wyrazu **ob-ĭ-tį-*, t. j. *-ĭ-*, był tak słaby i mało odporny wobec dążenia do skróceń i wobec zmian historyczno-fonetycznych, że w dzisiejszych stanach językowych odpowiada mu po prostu „zero“ fonetyczne lub też alternacja *e* || „zero“, a trzy niegdyś morfemy, t. j. prefiks, rdzeń i sufiks, złożyły się dziś na jedną niepodzielną morfemę rdzenną, *obc-* || *obec-* lub t. p.

Ze strony semantycznej morfema ta ociera się o wyobrażenia „wspólny, publiczny, jawny, obecny, przytomny“; „wspólny, publiczny, obcy, niczyj“; „res publica, res nullius“. A stąd tylko krok do przypowieści rosyjskiej: казна нашъ общій врагъ (skarb publiczny to nasz wspólny wróg).

Warszawa, czerwiec 1919.

J. Baudouin de Courtenay.

Неколико речи о конструкцији „да са индикативом“ место инфинитива у старословенском преводу Јеванђеља.

Једна од црта које су карактеристичне за балканске језике, словенске и несловенске, јесте губљење инфинитива односно замена старог инфинитива конструкцијом „да са индикативом“, која се јавља у српском и бугарском, као први степен губљења инфинитива.

Врло је вероватно мишљење Jensen-ово[1]), које дели и проф. А. Белић[2]), да се ова појава развила прво у грчком па да је из грчкога ушла у друге балканске језике.

Али треба одмах приметити да су у јужнословенским језицима постојали најповољнији увети за замену инфинитива са конструкцијом „да + индикатив“, јер у њима налазимо широку употребу свезе *да*.[3])

Због тога што је стари инфинитив имао врло често исто значење као и конструкција са *да* у финалној, експликативној и консекутивној реченици, могла се лако развити употреба конструкције „*да* са индикативом“ место старог инфинитива. Према томе је могуће да је утицај од стране грчког језика само поспешио ширење ове конструкције, односно да је дао правац овом процесу.

Колико ја знам, ми немамо систематских истраживања историје ове појаве на основу грађе старих јужнословенских споменика, који треба да буду полазна тачка.

I. У старословенском преводу Јеванђеља јасно се огледа широка употреба инфинитива односно супина у финалном и експликативном значењу у старије доба и то паралелно са употребом конструкције „*да* са индикативом“.

Да ли у словенском преводу стоји инфинитив (односно супин), да ли конструкција са *да*, то најчешће зависи од грчког текста. Исп. —

J. IV 47 молѣаше и да сънидетъ (= ἵνα καταβῇ), али Л. VIII 37 і моляшѧ и . . . . отити (= ἀπελθεῖν). Мат. XXI 34 посъла рабъı своѭ прияти плодъı (= λαβεῖν), али Мар. XII 2 посъла . . . рабъ къ врѣмѧ да отъ тѧжателъ прииметъ . . . (= ἵνα λάβῃ). J. XII 47 не придъ бо да сѫдѫ миру нъ да спсѭ миръ (= ἵνα κρίνω . . . ἀλλὰ ἵνα σώσω), али Мат. XVIII 11 придѣ възыскатъ и спстъ (= σῶσαι) и сл.

---

[1]) *Kr. Sandfeld-Jensen*, Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkan-Sprachen (IX. Jahresber. d. Inst. f. rumän. Spr. in Leipzig, 1902).

[2]) Дијал. ист. и јужне Србије 1905, 646 и сл.

[3]) Исп. *Musić* (Rad CXLII, 1—125), *Budmani* Rječnik II 163—214.

II. Али има и примера, када се словенски превод не слаже са грчким у томе што словенска конструкција „*да* са индикативом“ одговара грчкому „accusativus cum infinitivo“ или инфинитиву односно инфинитиву са *τοῦ*.

За превод грчке конструкције „accusativus cum infinitivo“ са словенском „*да* са индикативом“ наводи неколико примера г. Гринентал.[1])

Мат. XVIII 25 повелѣ господь его да продадѧтъ и = *ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος πραθῆναι;* Мар. VII 27 останн да прьвѣе насытѧтъ сѧ чѧда = *ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα;* Л. XXII 37 подобаетъ да съконьчаетъ сѧ . . . = (*τοῦτο τὸ γεγραμμένον*) *δεῖ τελεσθῆναι;* Л. XIX 15 рече да пригласѧтъ емоу рабы ты = *εἶπεν φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους;* Л IX 54 хоштеши ли и речевѣ да огнь сънидетъ съ нб҃се = *θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι;* Мат. V 13 ни къ чесомоу же бѫдетъ нъ да исыпана бѫдетъ = *εἰ μὴ βληθὲν ἔξω καταπατεῖσθαι;* Joa. XXI 22 аште хоштѫ да тъ прѣбѫдетъ = *ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν.*

За превод грчког инфинитива односно грчког инфинитива са *τοῦ* помоћу словенске конструкције „да + индикатив“ г. Гринентал (ibid.) наводи три примера: Л. XXII 40 молитесѧ да не вънидете . . . = *προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν;* Л. XII 13 рьци братроу моемоу да раздѣлитъ съ мъноѭ достоѣние = *εἰπὲ τῷ ᾿αδελφῷ μου μερίσασθαι μετ᾿ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν;* Мат. XIII 3 изиде сѣѩи да сѣетъ = *ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν.*

Може им се додати још неколико примера: J. VI 15 ѣко хотѧтъ прити да въсхытѧтъ і и сътворѧтъ цс҃рѣ = *ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι καὶ ῾αρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν βασιλέα* (иако се овде превод са да въсхытѧтъ може тумачити утицајем *ἵνα ποιήσωσιν*); Л. XXII 6 и искаше подобьна врѣмене да и прѣдастъ = *καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι*: истина да се овде може огледати утицај од стране Мат. XXVI 16 і отъ толи искаше подобьна врѣмене да и прѣдастъ, а овом последњем одговара грчко — *καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.* Иначе имамо примера са инфинитивом после речи врѣмѧ: исп. Л. I 57 елисавети же сѧ исплънии врѣмѧ родити еи = *ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν . . .*

Л. XVII 1 не възможьно естъ да не придѫтъ сканъдали = *ἀνεκδεκτόν ἐστι μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα;* исп. Л. XIII 33 ѣко невъзможъно естъ пр҃коу погыбнѫти = *ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι.*

Мат. XX 28 не приде бо да послоужѧтъ емоу нъ послоужитъ = *οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι.*

Понекад је грчки „accus. cum infin.“ преведен помоћу *да* + кондиционал: J. IV 40 молѣахѫ и да би прѣбылъ оу н҃ихъ = *ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ᾿ αὐτοῖς.*

[1]) Arch. sl. Ph. XXXII, 4—6.

Мар. VII 24 не хотѣаше да бн н като үюлъ = *οὐδένα ἤθελεν γνῶναι;* Л. XIX 27 . . . не хотѣвъшаѭ мьнѣ да цр҃ь бнмь бнлъ = *μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι.*

Ако не у свима оно барем у понеким од горе наведених примера грчки „acc. cum inf.“ односно инфинитив могао би се лако превести словенским инфинитивом (односно супином). То вреди на пример за Мат. XVIII 25 (повелѣ . . . да продадатъ н), за Л. XXII 37 (подобаатъ да съконьчаетъ сѧ [1]), за Л. XII 13 (рьцн . . . да разѣлитъ), за Мат. XIII 3 (нзнде да сѣетъ), за Л. XXII 6 (нскаше . . . врѣмене . . . да прѣдастъ), за Л. XVII 1 (невъзможьно естъ да не прндѫтъ . . .[2]), за Л. XIX 15 (рече да прнгласатъ [3]).

III. Али се намеће питање, *да ли је у свима таквим примерима превод грчког инфинитива или конструкције „accus. cum infin.“ помоћу конструкције са да постојао већ у првобитном преводу Јеванђеља друге половине IX века.*

Изгледа да на то питање морамо одговорити негативно. Ево зашто.

Превод грчког (*ἐξῆλθεν ὁ σπείρων*) *τοῦ σπείρειν* са да сѣетъ јавља се само у Мат. XIII 3, дочим у Мар. IV 3 имамо се нзіде . . . сѣатъ; тако и у Л. XVIII 5 нзнде сѣнѧн сѣатъ. Може се мислити да ни у Мат. XIII 3 првобитно није било да сѣетъ, него сѣатъ (supinum) па да се конструкција да сѣетъ јавила тек доцније, а ту претпоставку потврђује Мирослављево Јеванђеље које упркос нашим најстаријим рукописима има баш у Мат. XIII 3 нзіде сѣен сѣать (78 б 21).[4])

Код Мат. XVIII 25 у већини наших старих кодекса имамо повелѣ г҃ь его да продадатъ н (исп. горе), али Сав. има продати сѧ = *πραθῆναι.* Може се опет мислити да је старину сачувао баш Сав.

Да можда и у другим од горе наведених примера конструкција са *да* није црта првобитног превода показује још и ово. Код Јоа. IV 8 имамо оученнцн бо его ошълн бѣахѫ въ градъ да брашьна коупатъ; иако у грчкоме стоји *ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσιν* можемо ипак и у овом случају видети један пример за каснију замену старог супина који је стојао у првобитном преводу са конструкцијом *да* + индикатив. То нам доказује опет Мирослављево Јеванђеље, у којем читамо: оученцн бо его ѡшьлн бѣахѫ брашна кюпнть (30 а 13—15).

Највероватније да је и овде Мирослављево Јеванђеље сачувало старину, јер се иначе у њему облик супина већ изгубио.[5])

---

[1]) Исп. Мат. XXV 27 подобааше тн оубо вьдатн сребро . . . = *ἔδει σε οὖν βαλεῖν* . . .

[2]) Исп. Л. XIII 33 ѣ ко не възможъ но естъ пр҃року погыбнѫтн (*ἀπόλεσθαι*).

[3]) Исп. Мар. 10 49 н ставъ нс҃ъ речевьгласнтн н (*εἶπεν . . . φωνηθῆναι*).

[4]) Лако је доказати, да је и у другим случајевима Мирос. Јев. често сачувало старину (напр. у употреби старијих речи), међу тим старији су је рукописи изгубили.

[5]) Исп. Л. IV 19 проповѣдатн (Мар. проповѣдѣтъ) и сл.

Изгледа да је у првобитном преводу Јеванђеља понекад био инфинитив (односно супин) чак и на месту грчке конструкције са *ἵνα*. Бар Мар. XI 16 читамо не дадѣаше никомоу же мимо нести = *ἵνα τις διενέγκῃ*, и то у свима старијим рукописима. Ако у Ник. имамо да кто мимо несетъ, не можемо то сматрати као старину. Сличан пример имамо у Мат. XXVII 32: семоу ꙁадѣшѧ понести кр҃стъ его (= *ἵνα ἄρῃ*); али Асс. има да понесетъ; морамо опет мислити да Асс. представља у овом случају новију замену старог инфинитива са конструкцијом да + indic. Међутим није потпуно искључена могућност, да се у понести, које имамо у већини кодекса, огледа утицај од стране Л. XXIII 26: ꙁадѣшѧ емоу кр҃стъ носити (*φέρειν*).

Изгледа да и Сав. даје један пример за замену инфинитива са конструкцијом да + indic. и то у Мат. XXVII 1: ꙗко да оубиѭтъ и, међутим у осталим рукописима имамо ѣко оубити и = *ὥστε θανατῶσαι αὐτόν*. У осталом је могућно да је ту утицало Мат. XXVI 59 ѣко да оубиѭтъ и = *ὅπως αὐτόν θανατῶσωσι*.

Из наведених примера може се дакле претпоставити да процес замењивања инфинитива конструкцијом *да* + indic. није почео у старословенском преводу Јеванђеља, него да се ова замена понекад јављала у каснијим преписима, и то већ у преписима XI века. Наравно било би потребно да се у овом погледу проуче и остали делови старословенског превода Св. Писма.

Мај 1921 г. *Ст. Куљбакин.*

Slovensko pismo u jednoj talijanskoj knjizi 16. stoleća.

Prvi slovenački gramatik Bohorić uneo je u svoju gramatiku (1584) medju drugim i epitafij bosanske kraljice Katarine, koja je umrla u Rimu 1478.

Taj je epitafij otštampao i Miklošić u „Monumenta Serbica" p. 519) te kao Bohorićevo vrelo za epitafij naveo talianski: Gio. Battista Palatino, Libro nel qual s' insegna a scriver ogni sorte lettera. Roma. 1550. Compendio del gran volume dell' arte del bene et leggiadramente scrivere tutte le sorti di lettere e caratteri. Venetia 1588. Ex hoc fonte omnes habent, qui hanc inscriptionem ediderunt: Bohorič itd."

Već radi veze u koju Miklošić dovodi na prvom mestu spomenutu talijansku knjigu — kratkoće radi hoću da je nazovem: Libro — sa Bohorićem, biće uputno, da je ogledamo.

U ljubljanskoj Študijskoj knjižnici nalazi se jedan primerak knjige sa naslovom: Libro dim. Giovambattisto Palatino cittadino Romano, Nel qual s' insegna à scriuere ogni ſorte lettera, antica, & moderna, di qualunque natione, con le ſue Regole, & misure, & eſſempi, et con un breve et util discorso de le cifre, Riueduto nuovamente, et corretto del proprio Autore, Con la giunta di quindici Tauole bellissime.

Hoću da kratko okarakterišem knjigu, i to podacima, koji se nalaze u knjizi samoj.

Na molbu Palatinovu papa je Pavao III. (1534—1549) pod kaznom zabranio da se njegova knjiga „intra decem annos futuros" bez dozvole Palatinove ili njegovih baštinika naštampa ili prodaje. Papina zabrana je datirana „die XVI. Augusti. M. XXXX,[1]) Pontificatus noſtri Anno Sexto". Knjiga je bila dakle za štampu pripremljena g. 1540.[2]) To je bilo njezino prvo, meni dosad nepoznato izdanje.

Drugo izdanje — jedan primerak toga izdanja je baš ljubljanski primerak — je Palatino pripremio g. 1545 te je izašlo g. 1546.[3]) U

[1]) Naravno štamparska pogreška mesto: MDXXXX. — Papinoj zabrani pri družio se je i senat mletački.

[2]) Sa stanovišta rukopisa sigurno treba uzeti reči, da Palatino onda (intendebat librum) excudi facere. Pod nekim tabelama nalazi se godina 1540, pod nekima i 1539.

[3]) Na kraju knjige je naveden štampar: In Roma dirimpetto à Santo Hieronymo, per Antonio Maria Guidotto Mantouano, Duodecimo Viotto Parmeſano socio, alli XVI. di Nouembre, M. D. LVI. — Držim da je u brojci pogreška, da je ispao jedan „X": MDXLVI. U celoj se knjizi ne nalazi nijedan trag o vremenu izmedju 1546 i 1556. Ako bismo godišnjicu 1556 držali ispravnom, morali bismo misliti, da se ie izdanje iz g. 1546 posle 10 godina bez promena otštampalo.

oktobru 1545 napisao je Palatino predgovor (odredjen kardinalu Ridolfo Pio di Carpi); tu prikazuje važnost pisanja za ljudski život, koji bi bez pisanja bio malo različan od životinjskog, te nastavlja: Perche nissuna coſa fu mai tanto perfetta, che con la diligentia, & con lo ſtudio in alcun ſpatio di tempo non ſi poteſſe in qualche parte far migliore, è auuenuto che eſſendomi poſto queſto anno à riuedere, & à considerar minutamente queſto mio Libro, oltre l' haverlo grandemente migliorato con la corretion di molti luoghi, io l' ho anchora arrichito di quindici Tauole, le quali (stimo) non doueran punto dispiacere, almeno per la loro varietà, & perche si riconoscan da l' altre, ho in ciascuna d' esse poſto il millesimo.

Iz tih se reči vidi da je Palatino u drugome izdanju tekst ispravio, a i umnožio sa 15 tabela, t. j., dodao je 15 novih tipova pisma zajedno sa njihovom karakteristikom. Kako je pod „tabele" metao godišnjice, možemo znati koje su tabele na novo dodane g. 1545. Medju tim novima nalaze se na pr. pisma: Cancellaresca Romana (rimsko pismo s oduljastim formama, obično u kancelarijama), Merchantile Bergamosca (Merchantile je okruglo pismo) itd., a napose (i to na kraju uzoraka) slovensko pismo, glagolica i ćirilica:

Slovenske je dakle stvari Palatino dodao g. 1545.

Šta je sadržina knjige? „Libro" je nekakva specialna metodika pisanja, uputa u teoriju pisanja. Autor razlaže kako treba pri pisanju držati pero; razlikuje skupine slovâ prema elementarnim potezima iz kojih se sastoje („testa", „traverso", „taglio"), a napose prikazuje različite tipove pisma (cancellaresca, merchantile, lettera Francese, Spagnola, Longobarda itd.), šifrirano tajno pismo („delle cifre") i „cifre quadrate e sonetto figuratto"). Na to slede alfabeti, i to: latinski, grčki, jevrejski, „Esdram", haldejski, arapski, egipatski, indiski, sirski, saracenski i konačno slovenski.

U uvodu slovenskim azbukama piše:

„E' da sapere che gli Illirici Popoli, ò vero Schiauoni, hãno due sorti d' Alfabeti, & quelle prouincie, le quali sono più verso l' Oriente. si seruono di quello che è simile al Greco, del quale fu Autore Cirillo, & di quì lo chiamano Chiurilizza, l' altre Prouincie, le quali sono più verso il mezo giorno, ò verso l' Occidente, si seruono di quello, del quale fu Autore santo Hieronimo, & lo chiamano Buchuiza, il quale Alfabeto è dissimile à tutti gli altri del mondo. Et hauete à sapere, che il parlar del Volgo, è quello proprio col qual continuamente dicano i loro officii, & tutti Popoli l' intendono, come intendian noi il volgar nostro. E' amplissimo di vocaboli, ma difficilissimo à proferire à chi non è nutrito da putto fra loro, & ne hanno Messali, Breuiarii, & Officii della nostra donna, & ancho la Biblia.

Palatinus scribebat Romae.
M. D. XXXXV.

Palatino dakle poznaje oba slovenska pisma; glagolica mu se čini najtežim pismom na svetu. Obredi se vrše na narodnom jeziku; jezik je vrlo bogat rečima, a ko ga nije naučio u detinstvu, onaj ga vrlo teško izgovara. Sloveni imaju na svojem jeziku misale, breviare, obredne molitve Majci božjoj, a i Bibliju.

Nato sledi[1]):

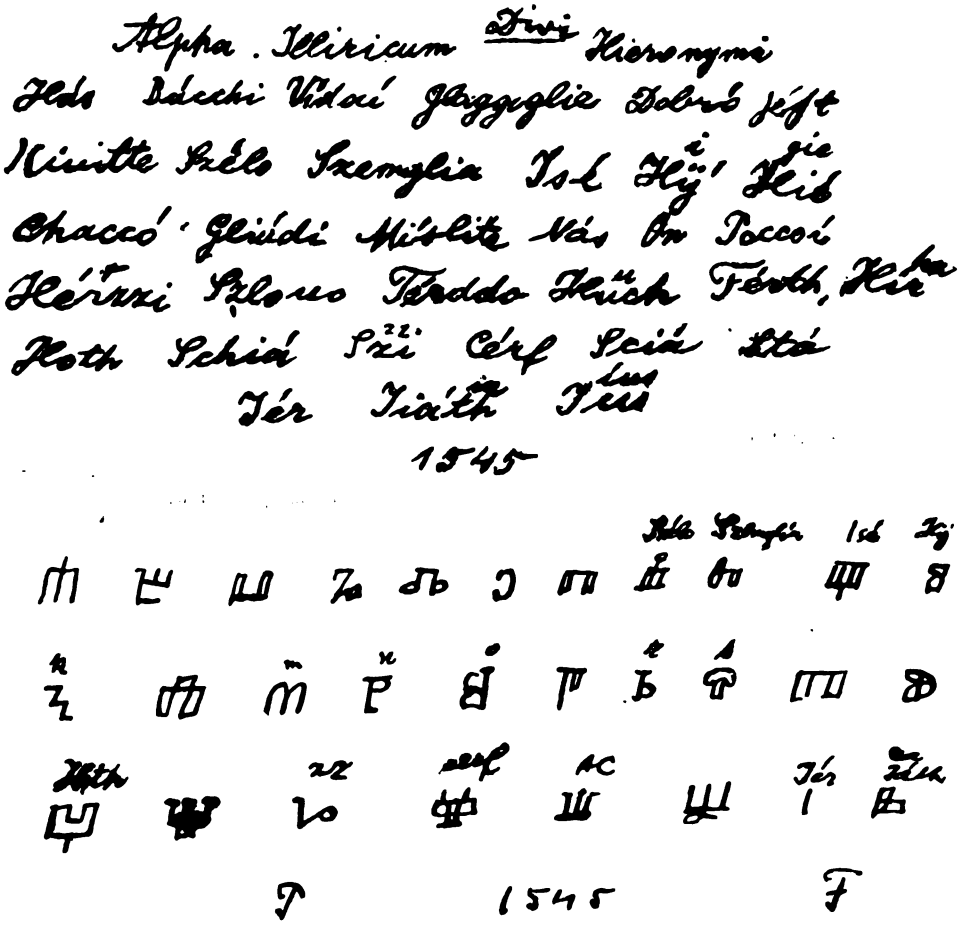

[1]) Glagolska i ćirilska slova kaošto i ćirilski epitafij precrtao sam što sam tačnije mogao. Stvar je važna za južnoslovensku paleografiju.

Item aliud Autore Cyrillo.

a	b	uu	ga	d
Hás	Búcchí	Viddí	Glagoglíe	Dobro
Ad	БЕ	К ѣ	ГТ	Ѧ Ѧ

e	x	z	i	k
Jeft	Xínitte	Szemgliá	I i	Chacco
Е Ѕ	Ж Ж	Ц Ч	Н И	К СС

l	m	n	o	p
Gliúdi	Míslite	Nás	On	Poccoi
Λ λ	М М	N n	О о	П π

r	s	t	u	f
Hérzzi	Szlono	Térddo	Húch	Ferth
Р ρ	С с	Т т	Ѹ ѹ	Ф ϕ

ha	nullae			
Hír	Hoth	Schía	PSt	Sciá
Х х	(Ѡ ω)	Ѿ Ц	Ѵ ѵ	Ш ш

Nulle	Ia	Stá	iú
(Ь Ь б)	Ѧ	Щ	Ѵ ѵ

P. 1545 F.

Habetur in ara coeli Romae,

КАТАРИНИ КРАЛИЧИ БОСАНЬСКОИ
СТИПАНА, ХЕРЧЕГА ШСКЕТОГА САБЕ,
ШПОРОПА ЕЛИНЕ ИКОЂЕ ЧАРА СТИПАНА
РОЕНИ ТОМАША КРАЛА БОСАНЬСКОГА ЖЕНИ
КОЛ, ЖИКИ ГОПИНИ. N.И.П.
ИПРИМИНО ОРИМИ НАЛИТА ГНА. V О.О.И.
ЛИТО. NA.R.НЕ.ПNИ. ОКТОБРА. СПОМИНАКЬ
.NЕ ПИБZОМЬ. ПОСТАКЛЕНЬ.

Catarini Chraglizi Bosanschoi stipana cherrega Suetoga Saue Ieline i / chuchie zara stipana roieni, Thomasa Chraglia bosanschoga xeni. / Cholico xiui godini 4 III. i, priminu pe Rimi valita gospodinae M.CCCC LXXVIII. Na XXV. Dni Octobra, Spominach / gne, pismem postaunglien.

Catherinae Reginae Bosnensi, Stephani Ducis Sancti Sabae, ex genere, / Helenae, & Domo Principis Stephani, natae. Thomae Regis Bosinae (!) Uxori. Quantum vixerit annorum. 4 IIII Et obijt Romae, tuno Domini M.CCCC LXXVIII. XXV. Die Octobris, monumentum ipsius scriptis positum.

Palatinus Romae scribebat. M.D.XXXXV.

Sad bih mogao isporedjivati slovenske „tabele“ kod Palatina sa ćiriličkim i glagoličkim tabelama kod Bohorića. Potanja izvodjenja o tome ostavljam za drugu priliku; ovde hoću samo da istaknem, da se Bohorićeve ćirilske i glagolske tabele ne slažu sa Palatinovima iz g. 1546 te ne vidim na čemu osniva Miklošić svoju tvrdnju da je Bohorič uzeo Epitafij iz Palatina. Miklošić citira Palatinov Libro iz g. 1550; je li to izdanje bilo drugačije od izdanja iz g. 1546?

Zagreb.

Dr. Fr. Ilešić.

Белићеви Одломци босанског еванђеља.

Два листа четвороеванђеља српске рецензије, из групе босанских текстова, нађена пре европског рата у Мостару, налазе се код г. А. Белића, професора Београдског универзитета. То су листови први и последњи једне тетраде[1]); оба су из еванђеља по Марку, и то на првом листу је текст III гл. од краја 24 до 35 стиха, IV до 12 ст. и од 13 више од половине; на другом листу је VIII гл. од краја 12 до половине 35 стиха. Листови су углавном врло добро очувани; у првог листа су оба предња угла нешто искрзана, а у другог само горњи угао; ивице, нарочито са спољашње стране, пожутеле су, а тако исто и превој, — то све показује да су ови листови већ дуго ван контекста. На првом листу, при врху, налази се једна мрља од воска близу врха, а на другом једна од воска око средине и још једна; сам текст је неповређен, — на листовима има само по једна мала рупица, и то на првом испод текста, на другом у средини маргине.

Ово еванђеље повећава број до сад већ прилично познатих босанских црквених текстова[2]). Сем описа његових особина могао би се приближно одредити, по времену и по тексту, његов однос према осталим босанским еванђељима, Манојловом[3]), Никољском[4]), Даничићевом[5]), Хваловом[6]), Срећковићевом[7]) и No. 54[8]). Како је пак за одређивање њиховог међусобног односа нарочито важно поређење детаља палеографских, ја сам се ограничио на поређење особина оних еванђеља која

---

[1]) Да је ово еванђеље било састављено из тетрада има два разлога. Тетраде су најчешћи облик свезака босанских текстова, тако у Даничићевом скоро искључиво. Затим, према поређењу са Никољским и Даничићевим, овоме тексту недостаје отприлике 8 страна Никољског или 11 Даничићевог, а то с обзиром на број реди код њих и код нашег текста, значило би 12 страна нашег текста.

[2]) М. Н. Сперанскій, Мостарское (Манойлово) Боснійское Евангеліе Варшава, 1906, стр. 2—5.

[3]) Рукопис Краљ. Српске Акад. Наука. Издао Сперанскій: Мостарское Евангеліе.

[4]) Београдска Народна библиотека, No. 55 (112). Издао Ђ. Даничић.

[5]) Београдска Народна библиотека, No. 56 (92). У издању Никољског ев. налазе се варијанти.

[6]) Starine, I, III.

[7]) Cf. Archiv f. sl. Ph., XXIV, 172.

[8]) Београдска Народна библиотека, No. 54 (635).

сам имао у рукама, с обзиром на језик осталих еванђеља [1]), а уз то на неке палеографске детаље Апокалипсе Радосава Крстјанина[2]).

* * *

Наш рукопис писан је на памучној хартији, жућкастој и папирусној, без водотиска, што несумњиво показује још старину овог рукописа; остала позната босанска еванђеља писана су на пергаменту, али има других рукописа на хартији. Формат је обична осмина ових еванђеља; само су стране нешто шире, према томе редови нешто дужи него код осталих. Листови су дуги 17·8 cm а широки 12·1 cm. На страни има по 22 реда.

Писано је црнилом, средња слова изведена су киноваром, каткад испуњена бледо плавом бојом, а велика увек киноваром и плавом бојом. Има три врсте слова. Највећа се налазе у почетку сваке приче. Једно С заузима, по висини, више од два реда; изведено је киноваром, а простор између главних линија, као и крајеви пресечени танким хоризонталним пречагама, испуњени су плавом бојом. Код слова Н стубићи се састоје од по три киноварске линије, али само једно Н личи на одговарајућа слова Никољског и Даничићевог еванђеља, јер су му спољашње линије стубића изрецкане; има једно Н чији су плавом бојом испуњени стубови сужени округлим, међу собом везаним карикама. Средња слова су исте величине и облика као у Никољском и Даничићевом, с том разликом што почињу у висини обичних слова па силазе још за једну висину реда испод линије, док у онима и у No. 54 ова слова почињу изнад горње линије за половину реда, и за толико се спуштају испод доње линије. Код неких су извучене само контуре киноваром (П, N A_1; ◊ B_2); друга су испуњена плавом бојом (Є, О A_2; N, А B_1; Н B_2); трећа су испуњена киноваром (Н B_1, B_2).

Заглавља која се налазе изнад текста, као и први ред сваке приче, писани су киноваром, а бројеви црнилом; упућивања на паралелна места на маргинама писана су ситнијим словима и другом руком, доцније.

Сам текст писан је уским унцијалом, као и остали паралелни текстови, и са те стране несумњиво је да наш рукопис припада оном кратком размаку времена од краја XIV до половине XV века. Сви црквени босански текстови тога доба одликују се од ранијих и доцни-

---

[1]) Због великих потреса које је Београдска Народна библиотека претрпела за време рата, још у њој није могуће радити. Стога сам се ја морао ограничити само на преписе оних делова који одговарају нашем тексту, и које имам још из почетка 1914 године. Обележавање страна остављено је онако како је у текстовима: Никољско и Даничићево ев. обележено је по листовима, а Nr. 54 по странама; код прва два *a* и *b* означава страну, а код Мирослављевог колону. У нашем тексту листови су означени са *A* и *B*, а стране листа ситним цифрама при дну; звездица * означава да је реч из наслова зачала, изнад текста.

[2]) Cf. снимке уз чланак В. Јагића Analecta romana. — Arch. f. slav Ph. XXV, 21—25.

јих, нарочито пак брижљивошћу писма, финоћом црта и стилизацијом уопште. Али међу самим њима има ситних разлика, које су индивидуалног карактера, а могле би бити у неколико и хронолошког. Отуда и писмена, као и појаве фонетске могу дати идеју о могућном релативном односу међу овим текстовима. Никољско и Даничићево еванђеље имају скоро истоветан облик слова, и када не би било других појава, ортографских и језичких, могла би се примити Даничићева претпоставка да је оба рукописа могао писати исти преписивач[1]). Никољском и Даничићевом, у овоме погледу, стоји ближе No. 54, али тај рукопис писан је мање брижљиво, и слова иако истога типа мање су лепа. Наш пак споменик има праве редове, слова истог типа и брижљиво изведене као и Никољско и Даничићево еванђеље, али унеколико одступа у извесним детаљима.

Те ситне палеографске одлике нашег споменика минималне су, али се лако дају уочити, и спроведене су доследно. Тако, стубићи и пречаге исти су; али се не дешава оно што се каткад види у Никољском: да је стубић нешто задебљан при дну. Међутим изгледа да је преписивач код појединих слова желео спровести један мали систем. Отуда, н. пр. ѧ цело налази се између горње и доње линије реда, као што се може каткада наићи у понекој повељи тога доба. Слова са кружним линијама показују такође већу стилизацију: док је у осталим текстовима ϲ и є симетрично, са закржљалим крајевима, или несиметрично, са спљоштеним само горњим делом, као Ϲ, ѻ, — дотле су у овом тексту ова слова симетрична и заобљена, а нарочито ѳ и ϲ. Чак и у ⱪ, које, као и у Никољском и Даничићевом, показује прелом између горњег кружастог и доњег правог и косог крака, има и облик ⱪ (на каменн A_2 6, парнсиска B_1 6), и ⱪ (кесарьсцѣмь B_2*, вьскрьснѫти B_2 15). Исто тако и ж, које у Никољском и Даничићевом има горњи део мање развијен, и то чешће са правим горњим крацима, — у нашем споменику показује оба дела подједнако развијена, али који тиме ипак нису принуђени да са главним стубићем дају пресек грчког крста: сразмере коју брижљиво избегавају босански текстови ове групице, и један и други део секу стубић на горњој односно на доњој трећини, задржавајући симетрију а не додирујући се: Ж. — Петље и кукице редуциране су и стилизоване. У свима босанским споменицима петља код ѧ не долази до доње линије, али у нашем рукопису она не прелази средину реда: у виду врло танке линије полази испод врха стубића, а не од самог врха, силази до средине реда, и скоро са преломом прелази у танку хоризонталну црту која пресеца стубић око средине, — на тај начин петља као да чини са једним делом стубића квадрант елипсе, и то више или мање одговара петљама код ь, ѣ, ѣ, где су ове петље такође смањене. Обе стране трбуха код ѧ стилизоване су по

[1]) Никољско Еванђеље. На свијет издао Ђ. Даничић. У Биограду, у Државној Штампарији. 1864, стр. XIII.

истом принципу. С друге стране кукица код ꙁ редуцирана је, и повија се на ниже нагло, одмах иза стубића. Тако исто редуциран је и главни стубић код х, док се у свима осталим рукописима, па и у Апокалипси Радосава Крстјанина, и тај стубић, више или мање кос, продужује испод доње линије. Затим, код ѡ леви и десни крај не повијају се ка средњем стубићу, већ се завршују, као и средњи стубић, попречним цртицама: **ѡ**. — Карактеристично је што је овде употребљен и знак босанчице п, у скраћеници, изнад текста: *с͞ти* (A_1 10).

Знак за ч представља једно одступање од осталих текстова и чини везу између нашег текста са световним рукописима средине XV века: ∨, и тај знак, са нешто повијеним лѐвим крајем, обичан је, као у тестаменту Госта Радина: РЕNω, КОЛЕNЧПОКЛЕVХѦЕ, СОРКОVЕФНѦЬ, итд.[1]) Али у писму оца Хусрефбегова налази се још рудимент стубића у ч[2]). Изнад о за лигатуру ȣ у нашем споменику употребљава се исти знак ∨; такав је тај знак и у Апокалипси Радосава Крстјанина[3]), само нешто укошен, — што одговара целокупној стилизацији, као индивидуална особина; међутим, код Никољског и Даничићевог имамо тај облик са задебљањем на крају деснога крака, — код млађих текстова пак, на пример у Апостолу Београдске Академије наука[4]) No. 55, (в. снимак уз чланак Љ. Стојановића), тај знак се јако развија, крајеви су дужи и повијени, и тиме се приближује световним рукописима, н. пр. у тестаменту госта Радина из 1466 године и у писму Хусрефбегова оца из 1483 године, налазимо о врло редуцирано, изнад кога је тај знак врло висок, са повијеним десним крајем: ȣ. На тај начин, наш текст продужава стилизацију свечаног писма, а с обзиром на употребу и облик слова ȣ, смањено ѧ и смањивање петље и стубића код ч, наш споменик не иде далеко од писма листина̂ бана Стјепана Котроманића, из треће деценије XIV века.[5])

* * *

За одређивање евентуалног односа између споменика ове групе могу нам послужити и ортографске особине. С једне стране овај рукопис чува далеку старину[6]), — тако у њему се употребљава ѣ у значењу *ја*, сасвим доследно, и нема ни трага употребе ꙗ иза ѣ, као

[1]) Dr. Ćiro Truhelka, Testament gosta Radina. — Gl. Zem. Muz. 1911. XXIII стр. 355—375. Приложени снимци, и то на првом листу редови 25 и последњи, на четвртом листу ред 23.

[2]) Dr. Ćiro Truhelka, Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba. — Gl. Zem. Muz. 1912, XXIV. Снимак на стр. 95.

[3]) V. Jagić, Analecta romana. — Arch. f. sl. Ph. XXV, 21—25.

[4]) Ljub. Stojanović, Über einen cyrillischen Apostolus serbischer Redaction mit Marginalglossen. — Arch. f. sl. Ph. XXII.

[5]) Dr. Ljudevit pl. Thallóczy, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva. — Gl. Zem. Muz. 1906, XVIII. Приложени снимци иза стр. 430.

[6]) У писмима из Фојнице, која је објавио г. В. Ћоровић, ѣ се искључиво употребљава за *ј*. — Gl. Zem. Muz. XXI, с. 479.

што је то уопште прва, хронолошки најстарија, особина босанског писања; у томе, овај рукопис слаже се са свима текстовима ове групе. Уопште, ѣ има у овим рукописима очито вредност н, и меша се са н и ы: ови знаци све више потискују ѣ, тако да је оно у свести појединих преписивача, који су га само механички још, при довољној пажњи, задржавали незамењеног својим н, — почело добијати као последњију а тиме главну вредност *ja*; у једном случају пак тај знак има једино вредност *j*, јер је преписивач иза њега додао још и а: снѣатн . . . снѣаше (A_2 4).

С друге стране, наш споменик употребљава ѫ место ю, и не бележи умекшаност сугласника. Тако, док у Никољском имамо на местима која одговарају нашем тексту: волю (51 b, 13), вьлѣзьшю (51 b, 16) чюете (60 a, 25), плюноувь (60 b, 11), зрю (60 b, 12) ашю (61 a, 18), и иза е једанпут не юлн (60 a, 25) а једанпут не ѫлн (60 b, 7), — дотле у Даничићевом и на овом месту не юлн, иначе као у Никољском изузев чѫете (57 a, 3); у No. 54 имамо волоу (43, 17), вьлѣзшоу (43, 21), чѫете (69, 10), али глюбыны (44, 9), у нашем тексту, пак, имамо, поред ашѫ (B_2 22), чѫете (B_1 9), зрѫ (B_1 19), не ѫлн (B_1 9, 15), — још и помншлаѫ (B_1 7), крстнтела (B_2 5), земле (A_2 7), волѫ (A_1 19), блѫдите м. блюдите (B_2 5). Иза самогласника пак употребљава се ю: само поред глю (A_1 7) имамо и глѫше (B_1 7) и глѫть (B_2 4, 9).

Најзад, наш споменик од ранијих разних облика оу, ѫ, ѫ, ѹ, задржава знак ѫ. На тај начин ми можемо у овој црти видети једну вероватноћу за одређивање односа међу текстовима ове групе. Тако, у Мирослављевом нема ове лигатуре ѫ, у Никољском и Даничићевом она преовлађује, и то у почетку и на крају речи доследно ѫ, а у средини оу. Наш споменик с једне стране, и с друге стране Манојлово и еванђеље Београдске Народне библиотеке No. 54 и Апостол босанског писма,[1]) не слажу се. У Манојловом еванђељу ови знаци употребљују се без разлике, а и у ев. No. 54 без икакве доследности пишу се ѹ, оу и ѫ; према овоме могло би се мислити да ова два еванђеља по времену међу собом стоје ближе, и да се, преко Никољског и Даничићевог, у наша два листа развија стилизација. Али, исто тако, полазећи од неких фонетских и морфолошких појава, могло би се мислити да ова особина у ев. No. 54, као у главном и у Апостолу No. 55 показује уношење збрке и недоследности у једанпут диференцирану употребу ових знакова у Никољском и Даничићевом. Наш пак рукопис показује даље упрошћавање њено, генерализање лигатуре ѫ, која је карактеристична за млађе споменике. У овоме правцу нашем рукопису најближа је Апокалипса Радосава Крстјанина.

Група ль може имати вредност и ль: корабль (A_1 22; B_1 1—2), а н са меким самогласником иза себе, без нарочитог знака, могло је имати вредност нь.

* * *

[1]) Рукопис Београдске Академије Наука, Nr. 55. — Cf. Ljub. Stojanović, op. cit. Arch. f. sl. Ph. XXII, факсимил на стр. 512.

Упоређен са еванђељем No. 54, наш споменик у извесном правцу даје више маха фонетским појавама народнога говора, али у другом правцу показује већу ортографску доследност према старини.

Употреба полугласника је већ доста поколебана у Никољском и Даничићевом еванђељу. У нашем споменику то је у много јачој мери, али доследније него у No. 54. — Тако, полугласник се пише на крају речи после сугласника, изузев скраћеницу нмъ (A_1 4) тако исто у предлогу въ, а и код свих сложеница са въ-. Предлози *к* и *с* нису се осећали као засебне речи, отуда иза њих нема полугласника: кнемъ (A_1 13, 21), тако и у сложеници створи (B_1 21). Иначе, полугласник је често изостављен из отворених слогова: вса (A_1 8; A_2 18—19), все (A_1 17, B_1 22), въ всн (B_2 2), а тако је и у Никољском и Даничићевом, и углавном у No. 54. Али, док у Никољском и No. 54 имамо кошьница (у Даничићевом кошь), а у Никољском и Даничићевом книжьникомь, сльньцъ, пътнце, — дотле у нашем споменику налазимо кошница (B_1 13—14), книжника (B_2 12), слнцъ (A_2 8), птнце (A_2 5). Наш споменик иде и даље. У Никољском еванђељу налази се прнтьчамн (51 b 18), али прнтче (52 a 14—15), въ прнтчахъ (52 a 10); у Даничићевом обрнуто: прнтчамн (45_2 8), али прнтьче (46_1 4, 13); у нашем пак тексту поред изостављања полугласника, огледа се и тиме изазвано упрошћавање сугласничке групе: прнчамн (A_2 2), прнчъ (A_2 16), въ прнчахъ (A_2 19), али прнче (A_2 22), и то вероватно стога што је преписивач био под утицајем $\overline{\text{w}}$ које стоји у претходном реду изнад ове речи.

У затвореним слоговима ъ место полугласника појављује се доста често: повѣнань (A_1 11), хсаше (A_2 10), вань (B_1 18), вась (B_2 1), — док у Никољском, еванђељу а тако исто и у Даничићевом, у одговарајућем тексту, имамо само повннань (Ник. 51 b 2; Дан. 45 a 12), и нъа вьсн (60 b 11), а у еванђељу Nr. 54: повнньна (43, 6), где је очевидно у свести преписивача представа гласа ъ интервенисала, подсвесно, тек кад је реч била механички прекопирана. У нашем споменику ъ се појављује још у овим случајевима: въ корабль (A_1 22; B_1 2), оставль (B_1 1), и вань (A_1 13). А у једном случају ъ је изостављено всь (A_1 1), а у въ всі можда и због тога што је реч додата над редом при крају.

Међутим, појава гласа н место ѣ још је карактеристичнија, и икавизми су много чешћи него у она друга три еванђеља. Заиста, ѣ се још доста често налази на свом етимолошком месту, и то обично у речима које се најчешће понављају у еванђелском тексту; језичко осећање добија више маха при преписивању речи рђих у тексту. Икавизми, најређи у Даничићевом и у No. 54, и не сувише чести у Никољском, — овде су обична појава. Тако имамо: разънлнть (A_1 1), крнпкаго (A_1 5), прнжде (A_1 6), вничемъ (A_1 11), сндѣше (A_1 14), сндеще (A_1 17), прн морн (A_1 21), вьлнзь (A_1 22), снен, снѣтн . . . снѣше (A_2 4), фарнсеци (B*), парнсска (B_1 6), прнломѣхъ (B_1 21), запрнтн (B_2 8—9, 16), прититн (B_2 15). У Никољском и No. 54, пак, у овом делу текста, имамо ика-

визме само у: прн морн (Никољско: 51 b 15 и 17; No. 54: 43, 19), вь морн (Ник. 51 b 17), — а у Даничићевом ѣ: прн морѣ (45 b 3—4, 7), вь морѣ (45 b 7); у No. 54 имамо сѣен, сѣѣтн, сѣѣше, у Даничићевом сѣе сѣатн (45 b 10) али снѣше (45 b 11), а у Никољском снен снѣтн (51 b 20).

За преписивача нашег споменика ѣ је очигледно било исто што и н, стога налазимо често ѣ место н или ы. Тако имамо повѣнань (A_1 11), с|нѣмь (A_2 16), прѣшше (B_1 5); чак у истој речи имамо реципрочну употребу ова два знака: прнломѣхь (B_1 12). Представа живога гласа тако је јака да се у току преписивања речи врши подсвесна коректура: после механички преписаног ѣ долази н; тако имамо: кесарьсцѣнмь (B_2*), помнѣнтн (B_2 20). С друге стране ѣ, у вредности н, стоји место ы: слѣшатн (A_2 14) и не слѣшнте (B_1 11) поред да слышѣть (A_2 14—15), не мѣслншн (B_2 17), помѣшлахѫ (B_1 7). Употреба н место ы честа је у No. 54, чак и у наставцима: чл҃вкн (70, 6), затим има gen. s. adj. фнлнповн (70, 14), — док у нашем тексту у тим случајевима има ы, бытн (B_2 7, 11, 13), бы̑ (A_2 15), gen. s. adj. кесарне фнлнповы (B_2 3), acc. pl. хлѣбы (A_2 8), а поред тога ы се налази још у: слышнте (A_2 3), да слышнть (A_2 3), слышеще (A_2 20), слышеть (A_2 20), јер се ова реч више осећала као реч књижевног језика, као и већ поменути облик бысть. У нашем тексту пак не само што имамо глѣбнин (A_2 8), пакн (B_1 1, B_2 20):ꙁабнше (B_1 2), бнтн (B_2 4), сьсѫдн (A_1 5), бнвають (A_2 19), — већ и ы место н: выдѣтн (A_2 17), као у Никољском ра҂дѣлыть (51 a 19), па чак и ы место ѣ: вь моры, прн моры (A_2 1). Икавизама има и у Хваловом рукопису, али су они врло чести у Апокалипси Радосава Крстјанина, а нарочито у другом делу — Молитви господњој.[1])

С обзиром на бележење вокализације ъ > *и*, наш текст као да је на средини између Никољског и Даничићевог с једне и No. 54 с друге стране. На ова два листа вь остаје у почетку речи (17 пута) и као предлог (13 пута), а ѵ појављује се само у: нн ѵ вась не ѵннан (B_2 1). Међутим, у еванђељу No. 54 имамо много чешће ову појаву: ѵ вѣкы (43, 3), ѵ тр|нѣ н ѵ҂зндє (44, 12—13), ѵ (69, 15), ѵ҂зесте (69, 19), ѵ вась (70, 11), ѵннан (70, 12), ѵ вьсн (70, 12—13). У овом правцу и рукопис Радосава Крстјанина је доследнији него наш текст. Али преписивач нашега текста очигледно је јако осећао вь као ѵ, јер налазимо и вьꙁрѣ (B_1 22), према ѵ҂зрѣ у осталим текстовима.

У нашем тексту стоји глѣбнин (A_2 8), као и у Никољском и Даничићевом, док у No. 54 имамо глюбыны (44, 9).

Као и други рукописи ове групе, и наш меша ф и п: фарнснсцн (B_1*) али парнсиска, док у Даничићевом имамо обрнуто.

* * *

[1]) F. Rački. — Dva nova priloga za poviest bosanskih Patarena. — Rukopis bosanskoga krstjanina Radosava. — Starine, XIV.

Овај текст показује чешће нових облика мада понекад чува старину боље но други. Док се у сва три паралелна текста употребљава на оба места рѣше, дотле наш има и рѣше (A_1 14) и рекоше (B_1 14); али као у No. 54, има молнше (B_1 17), насупрот молахоу у Даничићевом и Мирослављевом.

У овом тексту, као у Мирослављевом, Никољском и Даничићевом чува се акузатив стн ахь (A_1 10), док једино у No. 54 имамо на аха стаго (43, 4); тако се чита хлѣвь (B_1 3), као и у Даничићевом, док у Никољском имамо облик множине, а у No. 54 народни облик партитивног ген. ѕабнше вьѕетн хлѣба (69, 1); тако се опет са Мирослављевим и Даничићевим слаже у облику книжнинкь, док у Никољском имамо книжьниковь (61 а, 6). Интересантно је да, слажући се са Даничићевим, наш текст има петроѣн, док Никољско ев. има петрѫ; тиме се ова два текста приближују Асеманову и Остромирову еванђељу, где су облици на -ѣн не само код основа на -н доста чести.[2]) Најзад, у 1 p. pl. praes. имамо наставак о: ненмамо (B_1 8), док у свима осталим текстовима налазимо ненмамь У Никољском и у Даничићевом еванђељу налази се старији облик народы, а у нашем тексту народь (B_2 18) у значењу „пук“, „гомила“.

С обзиром на речи, има облика који везују овај са најстаријим текстовима. Тако имамо прнжде (A_1 6) као у Мирослављевом прежде (110 а 21), док у Никољском долази дијалекатски адвербијални компаратив прьвѣе (51 а 23), а у Даничићевом прьвне (45 а 4). Док у Мирослављевом и Даничићевом имамо ѫтвръди се (57 —2; 130 а 11), а у ев. No. 54 ѡвръѕоста се (70, 9—10), — дотле у Никољском ѡтворн се (60 b, 17), чему одговара нејасан облик нашега текста вьдворн се (B_1 21—22). — Међутим, једино у нашем тексту преведена је грчка реч власфнмне речју хѫла (A_1 9), а тако исто и глагол: елнко аще хѫлеть а нже хѫлнть (A_1 9); реч хѫлахѫ (A_1 11—12) употребљена је једанпут чак где сви други текстови имају глхоу. Тако је опет једанпут облик глще замењен са ѕовѫще (A_1 14); а реч поль, — нде на онь поль као што стоји у Мирослављевом и Даничићевом, а што је изостављено у Никољском и No. 54, преведено је у нашем тексту нде на онѫ странѫ (B_1 2). У нашем тексту имамо твореть (A_1 19), место створнть (Нпк.), и внтанню (B_1 16) м. внѳсандоу.

Према конструкцији ока падоу из ев. No. 54 (44, 5 и 7), у свима другим па и у нашем стоји око паде (A_2 5, 6, 10), где категорија колективног значења замењује множину, али множина остаје где је говор о птицама: прндѫ птнце (A_2 5). Уместо окаменено ли нмате срце ваше осталих текстова, у нашем је окаменено ли не срьце ваше (B_1 9—10) У место конструкције датива апсолутног самому вьлѣзшоу имамо самь вьлнзь (A_1 22). Наш текст често се одликује према одговарајућим

[2]) Asemanov ili Vatikanski Evangelistar, стр. XLVI—XLVII.

местима осталих босанских еванђеља редом речи старијих текстова: сѹдѹ вичнемѹ (A_1 11), при мори бѣше (A_2 1), вса вь причахь бивають (A_2 19), пострадати много (B_2 11), и гредеть по мнѣ (B_2 21); али — на добрие земли (A_2 12), — док у Никољском и Даничићевом имамо на земли добрѣ, а ѹчашее много причами (A_2 2) м. притчами много као што је у другим текстовима ове групе.

Чешће су пак ситне разлике текста и интерпретирања. Тако, у нашем тексту имамо: неможеть сьсѹди вь домѹ крипкаго вьшь расхитити (A_1 5—6) — другачију интерпретацију него у осталим текстовима, где стоји сьсоудь крѣпкаго вьшьдь вь дом его расхитити; наш рукопис једино има чл҃вкмь (A_1 8), док се у осталима налази сн҃омь чл҃чьскимь; у нашем тексту стоји а ег҃а .з҃. вь четири ст҃а (B_1 13), док у Мирослављевом имамо још асс. вь четыри тисюще (74 b 16), а у Никољском и Даничићевом тисоущамь. — Док у свим текстовима имамо и ѿвеща имь (у Ник. Исоусь и т. д.) гл҃е, дотле у овом ѿвещавь гл҃а имь; свуда је о немь, а у овом рукопису с нѣмь (A_2 15—16), са главном нианcом асоцијатива; свуда не обиноуе се, а овде не обѣнѹвь се (B_2 13).

Према нашем, Никољском и Даничићевом стоји одвојено ев. No. 54, у коме, у причи о сејачу, између речи паде и вь трьни има додатак на земли. Даничићево се слаже са нашим: сидеще окрьсть (A_1 17), док на другој страни стоји Мирослављево, Никољско и No. 54 са изразом окрьсть стоещее; наш текст и Мирослављево ев. слажу се на месту и .г҃. дн҃ь (B_2 13), док у другим имамо и о трехь дьнехь (Н. 61 a 7) и по трехь дн҃ехь (Д. 57b 18).

Међутим, у нашем тексту има очевидних грешака у преписивању, свакако због недовољног разумевања текста оригиналног. Тако, и то на једној страни нашег текста имамо: прѣшьше (B_1 5), док је у осталима прѣщаше, и један неразумљив облик: вь двори се (B_1 21—22) која би можда могао бити контаминација од ѿтвори се (Н. 60 b 17) и ѹтврьди се (Д. 57_2 2) као и у Мирослављевом оутврьди се (130 a 11), — док ев. No. 54 остаје на страни са обликом ѿврьзоста се (70, 9—10). Тако је изостављен читав један ред, иза израза и изведе и вань (B_1 18): и плюноувь на очи его вьзложь роуцѣ нань. Писарске су грешке и еже (A_1 19) м. иже, и исто тако доста честа изостављања. Тако, после мати моѣ (A_1 17), изостало и братиѣ моѣ; према нашем при моры бѣше (A_2 1), у Никољском и Даничићевом има при мори на земли бѣше; у место колико кошь оукрухь стоји колико ѹкрѹхь (B_1 12), а после израза колико кошниць испльненнѣ (B_1 13—14) изостављено је оукроухь. Има и онде где га нема у осталим текстовима: и плодь (A_2 12), и заприти (B_2 16); напротив, асс. s. и недостаје једанпут: да [и] коснеть (B_1 17).

* * *

Пре свега, овај споменик припада оном доста ограниченом времену босанских црквених текстова, из кога су и еванђела Никољско, Даничићево и No. 54, и ова четири текста стоје међу собом по времену доста близу један другоме. Несумњиво, утврђен је однос ових текстова према старијима истога типа, Мирослављевом и Манојловом[1]); али и међу њима самима могло би се указати на могућност известног односа. На првом месту, колико с палеографске стране толико и с обзиром на икавизме и друге особине језика, могли бисмо сматрати Никољско и Даничићево као старије од нашег текста. Што се тиче ев. No. 54, ако не би било пресудно то што се ту као и у Манојловом еванђељу не разликује употреба оу и ѹ, извесне гласовне појаве, а нарочито буњија вокализација ѣь > ѧ, и извесне појаве млађих облика говорног језика, могле би навести на мисао да оно показује већ извесну декаденцију школе с уношењем збрке у стилизовану употребу код Никољског и Даничићевог. И тај рукопис могао би бити из истог времена или нешто старији од рукописа Радослава Крстјанина.[2]) Међутим наш рукопис представља стилизацију црквенога писма, нарочито с обзиром на петље и кукице и на поједина слова у целини, и он свакако није много старији од поменутог рукописа Радослава Крстјанина, и припада почетку XV^or^ века; у њему, још, налазе се извесне особине које га везују за световно писмо средине XV^or^ века.[3])

Између нашег текста и ев. No. 51, с обзиром на гласовне појаве, не може бити велике хронолошке разлике; јер у оба имамо подмлађивања, само у разним правцима и сразмерама. Али међу њима нема никакве органске везе. Заиста, има особина по којима би се наш текст боље слагао са оним старијим текстовима, а и са Даничићевим, пре него ли са No. 54; ев. No. 54 пак показује много више везе са Срећковићевим еванђељем,[4]) мада је од њега очевидно млађе, а можда с њега и преписано.[5]) Само, наш текст има таких особина која негирају сваку директну везу са Никољским и Даничићевим; с једне стране имамо старе облике, старији ред речи, али с друге стране не само да врло често избијају гласови народног говора, већ се јављају и млађи облици, народни, чак преводи појединих страних речи, и што је најинтересантније извесна очигледна неразумевања текста са кога је преписивано. То све објашњиво је ако се претпостави да је овај рукопис директно преписан са неког другог старијег текста. Врло је вероватно да Срећковићево еванђеље и No. 54 стоје у ближој вези са Никољским и Даничићевим, али са овима наш текст није у директној вези.

Београд. *М. Павловић.*

[1]) М. Н. Сперанскій, op. cit. стр. 4 и д

[2]) V. Jagić, Analecta romana. Arch. f. sl. Ph. XXV, 20 и д.

[3]) Cf. Тестамент Госта Радина и Писмо оца Хусрефетова.

[4]) M. Speranskij, Ein bosnisches Evangelium in der Handschriftensammlung Srećković's. — Arch. f. sl. Ph. XXIV, 172 и д.

[5]) Судећи по местима које даје Сперански у свом чланку.

Jedna semaziologijska paralela: s.-h. *iščašiti* i franc. *déboîter* ‚uganuti'.

Za naš glagol *iščašiti* ‚luxare (membrum)' čitamo u zagrebačkom ARj. IV, 78: „Složeno: *iz-čašiti* (isporedi *učašiti*); ovome se glagolu ne zna postaće[1]); može se pomisliti na ‚čašicu' u koljenu, ali mu je u starija vremena bez sumńe bio oblik *časiti.*" Iza toga se u istom rječniku pod **1.** navode potvrde za lik *iščasiti* iz 17. i 18. vijeka (iz Mikaljina i Stulićeva rječnika i iz dva pisca: M. Radnića i D. Rapića), a pod **2.** potvrde za *iščašiti* iz novijega vremena (počevši od Vuka).

U ovom člančiću hoću da pokažem, da *iščašiti* treba izvoditi iz *čaša*, pa da je prema tome stariji lik *iščašiti*, a ne *iščasiti*, kako bi se moglo uzeti prema Budmanovim riječma u ARj. Treba dakle da pokažem, kako se značeńe glagola *iščašiti* ‚uganuti' može razumjeti prema osnovnoj riječi *čaša*, i kako stoji *iščasiti* prema *iščašiti*.

Glagola *iščašiti* i *učašiti* ‚koje je već Daničić vezao sa *čaša* (v. Korijeni 37), nema doduše Berneker u svojem etimologijskom rječniku s. v. *čaša* (v. Slav. EW. I, 137), ali da naše glagole treba izvoditi iz *čaša*, ne može biti nikakve sumńe. Glagol *iščašiti* ili *učašiti* (*u-* od praslav. *u*) znači upravo ‚izbiti iz čaše', gdje je riječ *čaša* uzeta u značeńu ‚uduben dio ili jama u zglobu dviju kosti' (lat. fossa glenoidalis, ńem. Gelenkpfanne, Gelenkgrube). Riječi *čaša* u tome značeńu ne potvrđuje doduše ARj., ali je potvrđuje u sličnu značeńu za dem. *čašica*, za koji se pod *e)* meće značeńe ‚u pleća na kraju plitka jama, u kojoj je uglavljena druga kost u ramenu'. Nema sumńe, da *čašica* može značiti takvu jama i u druge koje kosti, a ne samo u pleća[2]). U ARj. se uz dem. *čašica* pod *d)* navodi značeńe ‚okrugla kost u koljenu, gdje se sastavljaju druge dvije duge kosti, jedna ozgo a druga ozdo' (= lat. patella), no iz toga običnog značeńa, ili bolje reći, iz predoģbe „okrugla kost", nije moglo izaći značeńe glagola *iščašiti* ili *učašiti*, premda na to značeńe pomišlja Budman (i Iveković u svome rječniku)[3]). Značeńe je naših glagola moglo izaći samo iz raširenog značeńa riječi *čaša*, koje je u ARj. spomenuto za dem. *čašica* pod *e)*. Po svjedočanstvu Pleteršnikova rječnika upotrebljava

[1]) Ovdje razmakнuto.

[2]) U Filipovićevu rječniku hrv. i ńem. jezika (Zagreb 1875) nalazimo doista, da *čašica* u anat. smislu znači ‚Gelenkgrube'. Tako se i u Nemičića „Medicinskom rječniku" (Zagreb 1913) tumači ńemačka riječ *Gelenkpfanne* (*Gelenkgrube*) našom *čaška*.

[3]) Prema Budmanovim riječma, u kojima se za spomenutu kost kaže samo „okrugla", ne bismo mogli razumjeti, zašto se ta kost zove upravo *čašica* ili lat. *patella* ‚zdjelica' (= dem. od *patera* ‚flache Trinkschale'; v. Walde, EWtb.[2]). Kost je ta nazwana čašicom ili zdjelicom zato, što je s unutrašńe strane malo udubena.

se imenica *čašica* i u slov. jeziku u značeńu ‚Pfanne' u anatomskom smislu. U istom značeńu dolazi i rus. riječ *чáшечка*. Toga značeńa za tu riječ ne nalazimo doduše u ruskim rječnicima (ni u Daļevu rječniku s. v. *чаша*), no ja ga mogu potvrditi na pr. iz „Dekabristovih memoara". Kad bezimeni pisac (= A. Rozen, 1799—1884) pripovijeda, kako je pao i uganuo nogu, kazana je ta ńegova nezgoda riječima: *кость выбита изъ чашечки* (v. Записки Декабриста, 312). Tu dakle riječ *чашечка* ima značeńe Gelenkpfanne, i to je značeńe blisko značeńu ‚округлая вырубка въ бревнѣ, при рубкѣ угловъ сруба', koje biļeži i Daļ s. v. *чаша*, i koje se u rječniku Pavlovskoga s. v. *чашка* kazuje riječma: ausgehauene Höhlung, Nut (am Ende eines Balkens zum Verschränken der Balkenenden; z. B. an den Ecken eines Holzhauses). Dakle se u rus. jeziku riječju „*čašica*" zove ji ama u zglobu brvana.

Našoj predoģbi o zglobļavańu kosti i prema tome našemu nazivu za razglabańe *iščašiti* ili *učašiti* odgovara posve franc. naziv za *uganuti*, za koje Francuzi govore *déboîter* pored običnijega *luxer*. Franc. glagol *déboîter* postaje od imenice *boîte* ‚kutija, škatula', koja se upotrebļava i u značeńu ‚Pfanne des Gelenkes', t. j. čašica u anatomskom smislu, i od prefiksa *des-*, kojim se naznačuje razdvajańe, pa prema tome *déboîter* dobiva značeńe ‚uganuti' kao i naše *iščašiti*, jer je osnovna riječ *boîte* uzeta u istom značeńu ‚jama u kosti, u koju se uglavļuje drugi kost'; samo je jedan put ta jama shvaćena kao *čaša*, a drugi put kao *kutija* ili *škatula*.[1])

Pošto sam dosad pokazao, da sa semaziologijske strane nema nikakve smetńe izvođeńu glagola *iščašiti* iz *čaša*, treba da kažem, kako stoji *iščasiti* prema *iščašiti*. Po mome mišļeńu *iščasiti* postaje disimilacijom glasa *š* u slogu *ši* prema *č* (= *t͡š*) sprijed. Takvu disimilaciju nalazimo i u drugih riječi, od kojih ću ovdje spomenuti samo jednu. Prof. Maretić u svojoj Gram. i stil. 43 veli, da se mjesto *žličica* u značeńu ńemačkoga ‚Brüsthöhle' govori *zličica* „vaļada za to, što se misli, da otud dolazi tijelu zlo, t. j. bolest". Ja mjesto toga tumačeńa po t. zv. prostonarodnoj etimologiji volim reći, da *zličica* postaje disimilacijom *ž* : *č*[2]). Za tumačeńe po prostonarodnoj etimologiji trebalo bi očevidnije sveze u značeńu riječi *žličica* s riječju *zlo*[3]).

[1]) Za postańe franc. imenice *boîte* i za svezu glagola *déboîter* s tom imenicom v. i u Meyer-Lübke-a EW. br. 6892, 2. (s. v. *buxida*). Od iste imenice postaje i glagol *boîter* ‚hramati', za koji Körting u svome etimologijskom rječniku franc. jezika veli: eigtl.: den Fuß in einem Verbande oder Gestelle, gleichs. in einer Schachtel haben.

[2]) Ne treba ništa da nam smeta, što je *ž* zvučan a *č* bezvučan konsonant; isporedi, kako u dijalektičkom *šežań* (mjesto *sežań*) zvučno *ž* djeluje (asimilirajući) na bezvučno *s*.

[3]) Na istome mjestu misli prof. Maretić i za naše riječi *znamenje* i *znamenovati* da se govore za *zl-* po prostonarodnoj etimologiji prema *zlo*, ali se o utjecaju riječi *zlo* može sumńati, jer značeńa tih riječi stoje odveć daleko (v. o tom i u Konfŕa u ČMF II, 1912, 107), pa će za likove sa *zl-* biti boļe reći da su postali disimilacijom nazalnih konsonanata.

U Zagrebu, dne 1. XI. 1921.

Stjepan Ivšić.

О замени полугласника у заглавском говору.

Заглавским се говором говори у веома високом и кршевитом крају тимочког округа, између Трговишког Тимока и Старе Планине; али се он, с нешто мало флуктуација у правцу приближавања српско-хрватском књижевном језику, распростире и по целом северно-тимочком басену: од Сврлишке и Коренатачке до Вратарничке, и од Скробничке и Бучјанске до Кадибогаске и Радичевачке Клисуре (заглавски и тимочки срез), са средиштем у вароши Књажевцу.

Овај је говор део тимочко-лужничког дијалекта (о којем говори г. А. Белић у „Дијалектима Источне и Јужне Србије“, стр. LVI—LVII); и он, у истини, представља класичан, најархаичнији дијалекат српскохрватског језика (ibid.).

Једна од најважнијих његових особина јест невероватно тачно чување етимолошког заједничко-словенског полугласника (оба изједначена у један), чија жива употреба ни у једном другом српско-хрватском дијалекту није у толикој мери запажена.

Полугласник, етимолошки и неетимолошки — по правилу — чува се сасвим добро под акцентом; а ако није акцентован, обично се разбиструје и замењује чистим самогласником (најчешће *а*). Међутим, поред тога, има доста случајева где се чују разни ступњеви полугласности, с претежнијом полугласношћу или самогласношћу, у правцу чисте самогласности.

Како овај појав замене полугласника није без интереса за тумачење његово у историји српскохрватског језика, нарочито за реконструкцију квалитета и боје изговора полугласника у старом нашем језику; и како је материјал, специјално за овај говор, овде дат у много већој испрпности него у досадашњим његовим описима (А. Белић: „Дијалекти“, стр. 78.—83.; М. Станојевић: „Северно-тимочки дијалекат“ у „Срп. дијал. зборнику“, књ. II, стр. 371.—372.), изнећемо га на овом месту, као извадак из веће студије о полугласницима у заглавском говору, која ће бити објављена доцније, на другом месту.

Приликом обележавања полугласника, њихове боје и акцента, држаћемо се знакова које г. Белић употребљава. Али, поред њих, уводимо још два знака за гласове с претежнијом самогласношћу над полугласношћу; и то: *ạ* за глас у коме је самогласност *а* јача од полугласности, и знак *а'* за глас у коме је самогласност *а* врло незнатно помућена, врло блиска кратко изговореном самогласнику *а* (упор. E. Sievers: „Grundzüge der Phonetik“; Leipzig, 1885.; стр. 95.). Разуме се, да и између ова два ступња врло велике самогласности полугласника има

још много ступњева нијанса, које је врло тешко разликовати, те их нисмо нарочито обележавали. Занимљиво је констатовати, да се овај случај пространијег разбистривања полугласности јавља, у материјалу до ког смо ми испитивањем дошли, скоро само код полугласника реда *а*; и то, у највећем броју случајева, у неакцентованим слоговима.

Примере ћемо груписати према акценту, старини полугласника, броју слогова, степену полугласности и пореклу речи, не улазећи у овај мах у тумачење језичких појава.

I. Акцентовани полугласници.

A. Етимолошки полугласник.

a. Једносложне речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:

ма́[1]) (мъхъ; маховина) mat. Штрп.-Књаж.,[2]) Папр.[3]); — *ла́в* (по свој прилици варошко) mat. Штрп.-Књаж.; *ма́з*, *ма́з* (мьсть; маст) mat. Штрп.-Књаж.; — *ча́с* (чьсть; чује се код лица која су дуже општила с варошанима, те је сигурно из вароши и донето; иначе се говори *че́с*: *Че́с* и поштова́ње!) mat. (и код других лица) Штрп.-Књаж.; *-ча́* (много обичније *чь„к*): *ча́* у Алдинци; *ча́* у пе́так че до́јде: mat. (и у других лица) Штрп.-Књаж., Папр., Габров., Прич.

2. ь = *е*:

че́с honor [понајвише у фрази: *Че́с* и поште́ње (поштова́ње)!; иначе ређе у употреби; вероватно дошло из црквенословенског језика] mat. (и у других лица) Штрп.-Књаж., Д. Кам..

бб. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ǫ*:

чǫ́ (= чак; ретко; обичније *ча́* и *чьк*) mat. Штрп.-Књаж., Радич., Прич., Сокол.; — *бǫ́ш* Прич., Вас.; — *тǫ́j* М. Изв., Вас. (у *тǫ́j* пе́штер се скута́), Трнов., Зорн..

---

[1]) Акценат лпчи па за једну мору покраћен јаки дуги.

[2]) mat. Штрп.-Књаж. или само mat. означава да смо пример чули од своје пок. матере Магдалене, која је родом из села Штрбаца, а као удата живела је око 70 година у Књажевцу; те њен говор, који она није имала никакве потребе да нарочито мења у Књажевцу, представља и говор села Штрбаца и вароши Књажевца, односно махале Збориште.

[3]) Скраћенице у овом чланку значе: Штрп. = Штрпци, Књаж = Књажевац, Папр. = Папратна, Прич. = Причовци, Д. Кам = Доња Каменица, Габров. = Габровница, Сокол. = (Горња) Соколовица, Вас. = Васиљ, Радич. = Радиче (о) вци, М. Изв = Мали Извор, Трнов. = Трновац, Зорн. = Зорновци, Кож. = Кожељ, Буч. = Бучје, Г. Зунич. = Горње Зунич(ј)е, Г. Кам. = Горња Каменица, Валев. = Валевци, Бор. = Боровац, Црв. = Црвење, Кор. = Корита (т. ј. Стара), Реп. = Ре(а)пушница, Жук. = Жуковци, Алд. = Алдинци, Врб. = Врбица, Бал. = Балинци, Град. = Гради́ште, Ргош. = Ргоште, Трг. = Трговиште, Штип. = Штипина. Вид. = Видовци.

2. ь = a^{i}:

са́ʻд (поред обичнијег *сы́ı*) Кож..

б. Двосложне речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:

ба́нем (бъхнѫти) mat. Штрп.-Књаж.; — *ма́нем* (мъхнѫти: махнути руком; напустити) mat. Штрп.-Књаж.; — *са́њам* mat. (и у других лица) Штрп.-Књаж.; — *па́прен* mat. Штрп.-Књаж. (и у других лица); — *ста́кло* mat. (и у других лица) Штрп.-Књаж.; — *љуба́в* mat. Штрп.-Књаж., Папр.; — *чепа́р* (чьпръ) mat. (и у других лица)Штрп.-Књаж..

2. ь = *е*:

ле́чка (*льгък-ька; са значењем „сасвим мало") mat. (и у других лица) Штрп.-Књаж.; — *за́ʻе́м* Буч. .

3. ь = *о*:

љубо́в (ретко; обичније *љуба́в*; вероватно дошло преко цркве из вароши) mat. Штрп.-Књаж.; — *во́здук* mat. Штрп.-Књаж., Сокол., Г. Зунич.; — *со́вес* (съвѣсть = consilium) поред *све́с* (mens: шту́кне му *све́с*) mat. Штрп.-Књаж..

бб. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ą* (*ą*^{e}):

така́в mat. Штрп.-Књаж.; — *ма́лко* (обично *ма́лко*, ређе *мь́*^{ae}*лко*) mat. Штрп.-Књаж., Пон.; — *ма́гле* (обично *мь́*^{ae}*гле*, ређе *мь́*^{a}*гле*) mat. Штрп.-Књаж.; — *са́влак* (обичније *сь́*^{ae}*влак*) mat. Штрп.-Књаж.; — *ла́же* (обично *ль́*^{a}*же* и *ль́*^{ae}*же*) Штрп.; — *да́нь*^{a}*к* (tributum) Г. Кам.; — *иса́ло* (обично *ись́*^{a}*ло*) Жлне; — *са́вну* Д. Кам.; — *жа́*^{e}*гла* Жлне; — *ма́ни* Валев.; — неколко *да́на* Кож. Бор.; — *она́ј* ка́мен Кож.; — *са́не*; *та́вно* Књаж..

2. ь = a^{i}:

два *да́ʻна* Бор.; — *еча́ʻм* Књаж..

в. Тросложие речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:

ма́нечак, *ма́нецак* (по варошком изговору) mat. Књаж.; — *брит-ва́чкʻи но́ж* m. Штрп.-Књаж., Црв..

2. ь = *е*:

скоре́шаѣ (**скорьшьнь*) Д. Кам..

3. ь = *и*:

м^{и}*нецкʻи* (врло ретко; обично *мь́*^{a}*нецки* и *мь́*^{ae}*нецки*) mat. Штрп.-Књаж.

бб. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ą*:

ма́нецак каза́н, *ма́нечко* (врло често) mat. Штрп.-Књаж.; — *слаʻна́чко* (обично *сла́начко*) mat. Штрп.-Књаж.; — *дана́ска* mat. Штрп.-Књаж.; — *иза́брат* Вас.

2. ь = *а'*:
ма́'нецак mat. Штрп.-Књаж.; — *ма́'нецко* mat. Штрп.-Књаж., Вас.; — *ма́'нечак* Напр.; — на *камена̨́т* Д. Кам..
3. ь = *и'*:
ми́'нецко, *ми́'нецки* mat. Штрп.-Књаж..

г. Четворосложне речи.

аа. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *а̨*:
есена̨́ска mat. (1 пут) Штрп.-Књаж. (обично *јесень́ᵃᵉска*).

д. Петосложне речи.

аа. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *а̨*:
да *пораста̨́ним* (1 пут) mat. Штрп.-Књаж.; — *ма̨на̨́цкото* mat. Штрп.-Књаж..

Б. Неетимолошки полугласник.

а. Двосложне речи.

аа. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1 ь = *а̨*:
ка̨́шка се (= *каља се*; обично *кь́ᵃшка се*) mat. Штрп.-Књаж..
2. ь = *а'* (*ӓ'*):
ако га *ча́'лне* (= ожеже сунце) mat. Штрп.-Књаж.; — *тӓ́'кој* (1 пут) mat. Штрп.-Књаж.; — *ка́'ко* Жук.; — *ка́'пка* Прич..

б. Тросложне речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:
једнома́н (обичније *једномь́ᵃн* = непрестано) mat. Штрп.-Књаж..

бб. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *а̨*:
једнома̨́н mat. Штрп.-Књаж.; — *ода̨́вна* Штрп. (обично *ода́вна*); — *онома̨́д* (обично *онома́д*) Књаж..

В. Туђе речи.

а. Двосложне речи.

1. ь = *а̨*:
дела̨́к (1 пут: обично *да̨ль́ᵃк* и *да'ль́ᵃк*) mat. Штрп.-Књаж.; — *кала̨́п* (обично *ка̨ль́ᵃп*) mat. Штрп.-Књаж.; — *ба̨́тка* Сок.; — *ка̨́нʒа* (обично *кь́ᵃнʒа*) mat. Књаж..
2. ь = *а'*:
Тата́'р-Бо́гден Берч..

б. Четворосложне речи.

1. ь = *ą*:

Ка̨́нда'лица (обично *Кь́ᵃндалица*) Кор.; — *Ка̨́нда'личко* Бор.; — *ка̨́бардиса* (= сустаде) Штрп..

II. Неакцентовани полугласници.

А. Етимолошки полугласник.

а. Двосложне речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:

лажа́ mendacium (само тако; *лъ́жем*) mat. Штрп.-Књаж.; — *магла́* (само тако; али *мь́ᵃгле*) mat.; — *маска́* (али *мь́ᵃске́* и *мь́ᵃᵉске́*) mat.; два *дана́* (али пет *дь́на* поред *дана́*) mat.; — *када́* (поред *кь́д*) mat.; — *вашка́* (само тако) mat. (али *вь́шке́*); — *сабо́р* (*съборъ*) mat. Пон.; — *даска́* и *да'ска́* (обичније *деска́*; plur. *дь́ске́* и *дь́ске́*) mat.; — *тага́ј* tum (обично са свезом „па") mat. (и у других лица) Штрп.-Књаж.; — *смакну́* (али 2. и 3. л. јед. *смь́кну*) aor.; *смакну́л-а-о*; *смакни́-е́те* (али: *смь́ᵃкнем*, *смь́ᵃкнут*); и у других глагола где се акценат у аористу, императиву и радном придеву померава за један слог даље од почетка, као: *магну́*, *магну́л* (али императ. *мь́гни-ете*, значење „мало, на брзу руку поспавати"); *сатр'* (2. и 3. л. *сь́ᵃᵉтр*); *сатр'л*, *сатри́-е́те*; *жагну́* (2. и 3. л. *жь́гну*), *жагни́-е́те*, *жагну́л*; *стапка́* (1., 2. и 3. л. јед. aor.; значење „утапкати земљиште да буде равно"), *стапка́л* (али императив *сть́пкај-те* и *сть́пкај-те*); *лага́* (1., 2. и 3. л. aor.), *лага́л* (али императив *лъ́жи-ете* и *лажи́-е́те*) mat.; — *баши́м* (бъхнѫти) и comp. *побаши́м* (= намерно не признати, порећи) mat.; — *цавти́м* mat.; — *си́лан* (само тако) mat.; — *ве́ран* (само тако) mat.; — *гла́дан* (само тако) mat.; — *по́сан* (само тако) и сви придеви на *ьнъ* с акцентом на првом слогу mat.; *кра́так*, *сла́так* (сладъкъ), *кро́так*, *го́рак*, *те́жак* и сви придеви на *-ъ(ь)къ* с акцентом на првом слогу mat.; — *ла́кат*, *но́кат*, *по́сал* (варошко; обично *ра́бо́та*), *вь́здан* (обичније *вьᵃздь́н* и *вaздь́н*), *ста́рац* поред *ста́рц*, *пру́тав*, *пру́тат*, *пру́тан* и све именице с постпозитивним чланом у мушком роду у једнини, ако је акценат испред њега (*зу́бав*, *ко́њат*, *ка́менан* и т. д.); — *дань́с* Буч.; — *вaздь́н* Реп. Д. Кам. и многи други случајеви.

2. ь = *е*:

три *дена́* (обично *дана́* или *дь́на*) mat., Жлне; — па *тега́ј* (обично *тага́ј*) mat. Алд. Сок. Кор. Д. Кам.; — *чепь́ᵃр* (чьпръ) поред обичнијег *чепа́р* mat.; — *деска́* (поред *дьска́*) mat., Берч. (поред *даска́*); *жегла́* (ређе *жьгла́*) mat.; — *день́ᵃᵉс* Књаж. (обично *дьᵉнь́ᵃᵉс* и *дьᵃнь́ᵃᵉс*); *текь́в* (поред обичнијег *тьᵉкь́в*) mat., Кор., Жук.; — *бла́гден*, *Бо́гден* mat..

3. ъ = *о*:

собо́р mat., Берч.; — *сомр'т* Радич. (обично *смр'т* и *съ'мрт*); — *к'кво́* Кож.; — *тутоњ* mat.

бб. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ъ = *ą*:

цąвти́ (обично *цавти́*): Ѝди, Гру́јо, та во́јску војева́ј, док ти ружа за калпа́ка *цąвти́* mat.; — *вąздъ'н* mat.; — *сąпни́* малко језѝкат (обично *сапни́*) mat.; — *мąла́* М. Изв.; — два *дąна́* Књаж.; *дъ'нąк* mat.; — *въ'здąн* Пон., Жлне, Алд..

2. ъ = *а*ⁱ:

ваⁱздъ'н mat.; — *таⁱга́ј* mat. (1 пут), Буч., Врб., Бор.; — *даⁱску́* mat.; — *даⁱнь'с* Жлне; — *маⁱла́* Сок.; — *въ'здаⁱн* Вал..

б. Тросложне речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ъ = *а*:

сасипа́ се 1. *л.* аор. = пре̏ко мере се уморих, сустадох (2. и 3. *л. съ'сипа се*), *сасѝпи́ се -е́те се*, *сасипа́л се*, *сасѝпем се*, mat.; — *лаштѝје се* (љштати са) mat.; — *потакну́* (2. и 3. *л. по́такну*), *потакни́ -е́те*, *потакну́л* (али *потъ'кнем*) mat.; *изда́ну* (2. и 3. *л. и́зда́ну*), *изда́ни́ -е́те*, *изда́ну́л* (али *издъ'нем*) mat.; — *исану́* (2. и 3. *л. и́сану*), *исани́ -е́те*, *исану́л* (али *исъ'нем*); — *исцакли́ е́те* (= пиљити с јако отвореним очима), *исцакли́л*, *исцакли́* 1. *л.* аор. (2. и 3. *л. и́сцакли*) mat.; — *савѝјем*, *сави́* 1. *л.* аор. (2. и 3. *л. съ'ви*), *сави́ -е́те*, *савѝ́л*, *савѝјен* (али *съ'вит*) mat.; — *сабе́ре́м*, *сабе́ри́ -е́те*, *сабра́* (2. и 3. *л. съ'бра*), *сабра́л* (али *съ'бран*) mat.; исто тако и од сличних глагола где акценат не пада на полугласник; — *кадь'шањ* mat.; — *васкре́сал* (поред црквеног *воскре́сал*) mat.; — *дањ'шањ*, *дањ'ска* mat. Бал.; — *дањ'шњо* вре́ме Жлне; — *онаи́ј* tum (обичније *онъ'ї*) mat.; — до *онаи́ј* Сок. Берч.; — *саіачка́* nunc Кр. Село; — *саіа́шањ* mat.; — *коно́пац* mat. Дрвн.; — *бњеван* tristis Дрвн.; — *мь'нечак*, *мь'нецак*, *мь'лецак*, *мь'ненак* mat.; — *опь'нак* (пор. *опь'ньк* и *опь'нїк*) mat.; — *скорьшањ* mat.; — *пра́ведан* mat.; — *правѐтан* Шпрп..

2. ъ = *е*:

сеіа́шањ (обично тако) mat.; — *Велѝ́ден* (= Ускрс) mat.; — *степка́ло* га Д. Кам.; — *и́шчечка* се Шарб..

3. ъ = *о*:

сопр'тим mat.; — *сплетѐм* (поред *сaплетѐм*): *Стáну* Љиљáна да бéга, ¡ па ју *сопле́те* купи́на mat.; — *совла́дам* (ретко; обично *савла́дам*) mat.; — *воспѝтан* (варошко, одн. црквено) mat.; — *совр'шен* (варошко, одн. црквено) mat.; — *воскре́сал* (обичније *васкре́сал*; дошло из вароши, утицајем цркве) mat.; — *собе́ре́м* (обичније *сабе́ре́м*) mat.; — *собо́рњак* mat..

бб. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ą*:
бąдљари́ mat.; — *умąсти́* ју (обично *умасти́*; praes. *умь'ᵃстим*) mat.; — *сąши́јем* (обично *саши́јем*) mat.; — *сąга́шњо* (обично *сага́шњо* и *сега́шњо*) mat.; — *сąгачка́* Сок.; — *о́чąчка се* (обич. *о́чачка се*) mat.; — *и́сполąк* (обич. *и́споль*ᵃ*к*): — *опь̥нąк* mat..

2. ь = *а'*:
са'га́шња Радич.; *са'трше се* (обично *сатр'ше се*) mat..

б. Четворосложне речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:
одада́вна mat.; *преваско́д(е)но* mat.; — *сага́шњава (о)* mat.; — *одлакчи́мо* (али *одль*ᵃ*кчим*) mat.; — *расави́на се*, *савиња́ло* mat.; — *подату́рим* etc. mat.; — *намашка́мо се* mat..

2. ь = *е*:
причечка́ло (али *причь̥'чкам*, *причь̥'кчем*) mat..

3. ь = *о*:
превоско́дим (вероватно дошло из црквеног језика) mat.

Б. Неетимолошки полугласник.

а. Двосложне речи.

аа. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а* (*а*ᵉ):
тако́ј[1]) (у Заглавку само у људи који су дуже општили с варошанима иначе *тека́*) mat. Штрп.-Књаж., Дрвн., Вас., Вал., Зорн., Г. Зун.; — *т*ᵃ*ко́ј* mat. Штрп.,-Књаж., Бал., Град., Дрвн., Пон.; — *така́* (ређе) Штрп., Берч., Бор.; — *та'ка́* Бор.; — *какь̥'в*[1]), *какь̥'в -каква́ -какво́* (поред обичнијег *кąкь̥'в* и *кь*ᵃ*кь̥'в*) mat.; — *такь̥'в*,[1]) *такь̥'в* (поред обичнијег *тąкь̥'в* и *ть*ᵃ*кь̥'в*) mat.; — *о́сам* поред *о́сом* mat. Буч., Вал., Реп.; — *се́дам* поред *се́дом* mat. Буч., Пон., Ргош., Трг.; — *ве́тар* mat., Реп., Жлне; — *ве́т*ᵃ*р* Алд.; — *ми́сал* mat.; — *ба́сан* mat.; — *пе́сан* mat. — *о́дар* Сок., Прич.; — *мо́кар* mat.; — *све́кар* mat.; — *ви́тал* mat.; — *во́сак* mat.; — *би́стар* mat.; — *мо́зак* mat.; — *о́гањ* mat.; — *Пе́тар* mat.; — *мо́дар* mat.; — *и́тар* mat.; — *о́стар* mat.; — *то́пал* mat.; — *те́сан* mat. — *Па́вал* Црв.; *Пав*ᵃ*л* Бор..

2. ь = *е*:
тека́ (обично по селима у Заглавку), *текој*, *т'ко́ј* (ређе) mat, Штрп.-Књаж. Бал., Трг.; — *текь̥'в* и *текь̥в - тека́ - текво́* mat.

---

[1]) У овим речима обично се говори место изворног *а* полугласник новијег постања, те их зато убрајамо овде.

Штрп., Д. Кам., Берч., Сок., Црв., Бор.; — *т'кьвь* Дрв.; — *вётер* (обично у народним песмама), *вет'р* mat., М. Изв., Жук., Штип., Дрвн., Сок., Берч., Реп.; — *Пётер* Сок., Бал., Пон., Кор..

3. ь = *о*:

Пáвол (обично тако) mat. Штрп.-Књаж.; Црв. (поред *Пáвал*); — *óсом* (обично; ређе *óсам*) mat.; — *сéдом* (обично; ређе *сéдам*).

66. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ǫ*:

кǫкъ́в и *кǫкь́в* mat.; — *тǫкьв* и *тǫкьв* mat.; — *тǫкóј* mat.; — *кǫкó* Пон..

2. ь = *а'*:

ка'квó сéло и закóна mat., Пон., Зорн., Сок.

В. Енклитике и проклитике.[1])

а. Енклитике.

аа. Једносложне речи.

α. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:

нá *дан* (обично тако), зá *дан* (обично тако), *ý дан* (обично тако), úз *дан* (обично тако) mat.; — úза-*зам* и ú-*зам* (= из земље) поред *изъ́-зам*, прóза-*зам* поред *прозъ́-зам*, у́-*зам* поред у́-зем, пó-*зам* поред пó-*зем*, нá-*зам* поред нá-зем, пóд-*зам* поред пóд-зем, óд-*зам* поред óд-зем mat.; — *Ђýрђов-дан*, *Петрóв-дан* Вид..

2. ь = *е*:

Спáсов-*ден*, Петрóв-*ден*, Петкóв-*ден*, Мúтров-*ден*, *Ђýрђов-ден*, Крстóв-*ден* mat., Жук., Пон., Сок., Прич., Вид..

β. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ǫ*:

зá *дǫн* Сок.; — úз *дǫн* mat.; — у́ *дǫн* mat.; — *Ђýрђов-дǫн* Берч..

2. ь = *а'*:

úз *да'н* mat.; — *изъ-за'м* mat.. — уватúло се зá-*за'м* mat..

б. Проклитике.

аа. Једносложне речи.

α. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:

са штó (ређе *съ-што*) mat.; — *сас* њéг (пáре, брáта и др.) mat.

[1]) У енклитике и проклитике убројаћемо, и ако строго узевши не припадају овде, и речи које губе акценат због „скакања“ акцента или уопште *могу* бити без акцента.

β. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ą*:
пą ть̥ı̥ (обично *па ть̥ı̥*) mat., Радич.; — *сąшто́* mat..
2. ь = *а'*:
са'с коть̥'л mat..

бб. Двосложне речи.

α. Полугласник се замењује чистим самогласником.

1. ь = *а*:
изаʒа́д (из зида), *ода* до́м, *проза* све́, *уза* жену́, (*ı̥*)*едан* чове́к mat; — *ı̥едан дь̥н* mat., Дрвн.; — и́ма *едан* уну́к Берч..

β. Полугласник се замењује помућеним самогласником.

1. ь = *ą*:
То́ј да сам оста́ла *ı̥едąн дь̥'н* (поред *ı̥едан* и *један*+) mat..
2. ь = *ę*:
едęн чове́к Берч..
3. ь = *а'*:
пу́че *еда'н* плоту́н Берч.; — и́ма *ı̥еда'н* пла́с Штрп..

Београд, 1921.. *Жив. Н. Стефановић.*

Српхрв. *брњица.*

За реч *бр̏њица* каже се у *Rječn. Jug. Akad.: Postaňem od staroga brъńa, koje ima u starom slovenskom jeziku i znači oklop, od star. ńem. brunja, oklop. što oklop stoji oko tijela te je tijelo optočeno ńim, po tom je brńicom nazvano i drugo, što je savijeno u okrug, te ńim može biti što optočeno kad se prodjene, kao kolut za različnu potrebu ili nakit, i koji se nosi u ušima, obodac.*

И Е. Bernekeр, *Slav. etym. Wb.* 90 мисли да је *бр̏њица* вероватно у вези са рускосл. *brъńa*, *θῶραξ*, Brünne, рус. *бро́ня*, мрус. *bróńa*, буг. — *brъ́ńa* новија позајмица — старо можда *brъ́nka*, ‚kleiner Ring', чеш. *brně* Pl. f.; старо *brněný*, ‚eisern', пољ. *brnia*, па сматра општеслов. облик *brъńa* као и Miklosich, *Etym. Wb.* 23 (в. и Uhlenbeck, *Got. Wb.* 32, Kluge, *Etym. Wb.* 60) — за прасловенску позајмицу из ствнем. *brunja, brunna* (got. *brunjō*), ‚Brünne, Panzer'. Тако исто и Feist, *Etym. Wb. d. got. Spr.*², 80. Семантички однос између, ‚колут' и ‚оклоп' Бернекер објашњава на тај начин што претпоставља да је првобитно значење било можда ‚Ring am Panzer'.

Ја не мислим оспоравати то мишљење у погледу на стслов. *brъńa* ‚оклоп', али мислим да наше *бр̏њица* треба издвојити из те групе речи, па као што је Младеновъ IF XXXV 134 учинио са буг. *бръ́на* ‚уста', довести је у везу са лит. *burnà* ‚уста'. У ову групу спада јерм. *beran* ‚уста' Sophus Bugge KZ XXXII 4, стир. *berna*, ‚отвор' Persson KZ XXXIII 292 и алб. *buzε* ‚уста' из **burzε* < **bgze* (< **bhg*-) N. Jokl, *Stud. zur alb. Etym. u. Wortf.* 11; за *ur* из *ȝ* в. и H. Barić, *Albanorum. Stud. I* 101 и д. Остале сродне речи наводе Fick, *Vergl. Wb. II*⁴ *168* и Walde, *Lat. etym. Wb.*² 283 s. v. *ferio.*

Бр̏њица по Вуку значи ‚колутић гвозден'; ‚ободац'. Та иста значења наводи и Rječn. Jug. Akad. Међутим, етимолошка веза са лит. *burnà* претпоставља раније значење ‚уста'. И заиста то се јасно потврђује тиме што реч *бр̏њица*, према материалу Лексикографског Одсека Срп. Краљ. Акад., има у неким нашим крајевима значење, ‚вилица', ‚горња усна у говечета' и сл. Тако на пр.: ‚Док те ударим пуњи ће ти брњица' или ‚Причувај-де брњицу јер ћу ти зубе сручити', „*брњица* — ‚горња усна код говечета зове се брњица'.

Шта више и облик *брња* долази, према материалу Л. О., у једног старијег писца — име му није наведено — очигледно у том значењу: „по великим ноздрвама, црној брњи". Од тог облика је, по свој прилици, постала и реч *брњушка*, ‚њушка, нос' (Материал Л. О.) контаминацијом

са *њушка*, као, можда, и детериоративно *лȁбрња* ‚усна' — Štrekelj, *Zur slav. Lehnwörterkunde* 35 држи да је реч изведена од итал. *labbro* — контаминацијом итал. *labbro* + *брња*.

При тумачењу речи *бр̏њица* треба, дакле, поћи од основног значења, ‚уста' — ‚усна', — ‚горња усна код говечета' — ‚вилица,— ‚нос' и т. д. па онда ‚оно што је на усни, носу', ‚оно што се животињама ставља на усну', ‚колут на усни' и сл.

На овај начин врло лако се објашњава и велика група речи као (примере наводим по материалу Л. О.):

бр̏ња — ‚кобила'; ‚кокош'. *бр̏ња* — ‚брњасто женско чељаде' (Хрв. Крајина); ‚кобила' (Лика); ‚коњ који је на носу лисаст'; ‚јарац'; ‚мачак'; ‚пупа на воћци' (и *брњати* — пупити, Тупижница у Србији). *бр́ња* — ‚брњаста овца, која има преко губице бијелу пругу' (Хрв. Крајина); ‚овца, брњаста, бијела по носу а около свуда врана'; ‚гуска'; ‚крмача'; ‚коза,; ‚кобила'; ‚кокош'; ‚мачка'. *брњак* — ‚коњ с бијелом пјегом на носу'; ‚птица'. *бр̏њаст* — ‚каже се за онога коња који има ноздрве или горњу усну црвено-белу'; исто за козу; ‚животиња или човек са расеченом усном или, уопште, са обележеном усном' (Левач). *бр́њац* — ‚јарац'. *бр̀њāш* — ‚име коњу, јарцу'. *брњашица* — ‚кокош, гуска'. *бр̀њеш* (gen. *брњѐша*) — ‚јарац'. *бр̏њеша* — ‚коњ са белом горњом губицом'. *бр̀њеша* — ‚коза', *бр̀њешица* — ‚id'. *бр̀њило* — ‚јарац каћунаст на носу, т. ј. на цвјетове'; ‚брњасто мушко чељаде'. *бр́њо* — ‚јарац брњаст'; ‚пас који има белу пругу по носу'; ‚мачка'; ‚коњ'. *бр̀њош* — ‚име овну'. *бр̀њуша* — ‚овца'. *бр̀њӯшка* — ‚дрвена направа која се ставља прасету на нос да не рови'.

Београд, 1921. *Г. Ружичић.*

САДРЖАЈ.

СТРАНА

А. БЕЛИЋ VII
Х. Барић: Списак научних радова А. Белића XIV

Љуб. Стојановић: Копитар и Срби пре познанства с Вуком . . 1
Fr. Ramovš: Opazke k nenaglašenemu *ê* s posebnim ozirom na praslovansko **êstêja* v slovenskih narečjih 17
A. Meillet: Sur l'étymologie de la préposition *poda* 24
A. Vaillant: L'attique *ᾱ* et les faits slaves 27
Н. Вулић: Stridon 30
Norbert Jokl: Vuks albanische Liedersammlung, herausgegeben und mit sprachwissenschaftlich-sachlichen Erläuterungen versehen 33
R. Nahtigal: Oblike po osnovah na *-u-* v starocerkvenoslovanskih spomenikih 87
Milan Budimir: Ievr. **k̑leu-* ‚teći, plaviti, prati, čistiti' 97
Милош Ивковић: Задње-лингвално *н* у српскохрватском 113
André Mazon: D'une limitation du développement du futur périphrastique en tchèque 116
Dr. Petar Skok: Studije iz srpskohrvatske toponomastike . . . 119
Jan Rozwadowski: Encore une étymologie — ou pseudologie — du nom slave 129
Милош С. Московљевић: Неколико речи о београдском говору 132
† Тихомир Остојић: Књижевност у Срему за последњих деспота Бранковића (1465—1516). 141
Владимир Ћоровић: Пехар од лубање 148
Юрій Никольскій: Тургеневскій Переводъ „Мцыри" на французскій языкъ 151
Драг. Костић: Да ли се сачувало што од Савине Службе и Похвале св. Симеону? 158
А. Погодинъ: Родина славянства и начало русскаго государства. 165
Dr. Fraňo Fancev: Marko Andriolić Trogiranin, zaboravljeni pisac 16. vijeka 174

СТРАНА

Oldřich Hujer: Pův. *-oi, -ai* v slovanských slabikách koncových . 180

H. Barić: Guturalni problemi (Jermenski refleksi ievr. nepalatalnih guturala). 185

Ал. Стојићевић: Замена за ѣ у Динка Ранћине 196

Josef Páta: Drobný příspěvek k dějinám jazyka a písemnictví středobulharského 220

J. Baudouin de Courtenay: Dwie grupy wyrazów z utajonym rdzeniem (pierwiastkiem, *radix* $ei\|oi\|i$ „ire“ (Z dziedziny etymologij domniemanych) 225

Ст. Куљбакин: Неколико речи о конструкцији „да са индикативом“ место инфинитива у старословенском преводу Јеванђеља 229

Dr. Fr. Ilešić: Slovensko pismo u jednoj talianskoj knjizi 16. stoleća 233

М. Павловић: Белићеви Одломци босанског еванђеља 239

Stjepan Ivšić: Jedna semaziologijska paralela. s.-h. *iščašiti* i franc. *déboîter* ‚uganuti‘ 249

Жив. Н. Стефановић: О замени полугласника у загласком говору 251

Г. Ружичић: Срхрв. *брњица* 260

Штампарија Адолфа Холцхаузена у Бечу.

сѣде вьморы ивсь народь примоpы бѣше
на земли ноучашее много притчами гла
ше имь вьоучени своемь слышите
Се изиде сией сѣати ибы егда сѣаше
ово паде припоти ипридо птице нозоб
ашее адругое паде накамени идѣже неим
ѣше земле многие ианне прозебе зане не
имѣше глъбини земльние сльнцоже вьс
ѣкшо присведе зане неимѣше корениѣ
носаше адругое паде втрьни ивьзиде трьн
не подавие иплода неласть адругое паде и
адобрие земли ивьзлаѣше иплодь вьсхо
ден расти ипринплоди око·а·ово·ѯ·ово·л·
игла[а]ше имь имѣе оши слѣшати дасльши
ть Егдаже бы едины вьпросише иже бѣхо с
нѣмь си обнма на десетели прнчо глеши
глаше имь вамь дано есть вѣдѣти таии
а црсвие бжие ѳ инимьже вьнѣшнимь вс
а вьпритчахь бивают дакидеще видеть
инеоузрет иаышеще слышеть инеразомѣ
ють еда когда обратетьсе иѿпостетьсе
имь грѣси гла имь невѣстели притче сеи ка

до семо иоставль пакы вьниде вьи
ор[а]бль иниде наоно страно изабише
хлѣбь вьзети развѣ едииого хлѣба не
имѣхо сьсобою вьиорабли
И препеше имь гле вѣдите иблюдите
ѿквасe фарисеиска иѿквасa иродова
И помешлахо дрвгь кдрогоу глюще ѣко хлѣ
бы неимамо И разумѣвьже ись гла имь не
блн уоѣте иразомѣете окамененоли · е · срь
це ваше очи имоуще иневидѣте оуши имо
ще иие слѣшите непомините ли егда · е · хлѣб
а приломѣхь вь · е · тисоуш[т]и колико оукрохь принесте
гл[а]ше ему · вї · егда · з · вьчетири ст[о] колико ко
шниць исплънение принесте онниже рекоше
· з · гла имь неоли разумѣете
И приде вьвитанию приведоше кнемоу с
лѣпа имолиши дакоснеть иемь зароук
оу слѣпьца того изведен ваиь вьпрашашеи
аще что вѣдиши изрѣвь глаше зрю члвка ѣко в
ижао древко ходеще потомьже пакы вьзлож
и роуцѣ наочи его иствори прозрити иви
аворисе ивьзрѣ все свѣтло ипосла и вьдомь

3 иг ѡ вьпрошнмь кесарьсиємь

кьвєс

рмпк скои гле инокась неоннан нипокежь никоможе
к мрув ке нзнде исъ иоуенниции его вьвсн кесарне
кеа фнанковы инапоти вьпрашаше оуен
ики скоє гле когоме глоть vлкици бити он
иже глаше овн новата крьстнтела нниж
е нлию дроунже еанного ѡпророкь ить
рмпг ла нмь вкже когоме глете бити ѡкеди
к мрун вкже петрь игла ємо ты єсн хсть изапр
кие нтн даннкоможе неглоть онемь и наче
ть оучитне ѣко подобаеть сно vлкvскомо
пострадати много искошено бити ѡста
рмпд рацъ нарьхиерен нкьнижникь нобнено к
г мрув ыти и г дне вьскрьснотн и необѣиновьсе
глаше нмь сковко прнемь петрь начеть пр
итати ємо ѡ ниже обращьсе нкьзрѣкь на
оученниси своє изапрнти петрови гле иде
рмпе замною сотоно ѣко немслиши ѣже соть
к мро кв лув бжиѣ нь vлкvскаѣ и призвавь народ ь сьоу
енники своими ре нмь иже хощеть помн
ѣ нти дашвеьжетьсе себе нвьзметь крьс
ть свон игредеть помнѣ нжебо аще хоще
ть дшо свою спсти погобнтью анже бо аще
е

црсво то наше домь насе разданнтьсе н
еможеть стати домь ть наше сотона вь
станеть самь насе нраздѣлнтьсе неможж
еть стати нкьbvнно нма никоже немо рмпа
жеть сьсоуди вьдомо крипкаго вьшь рас в мпг кмч
хитити аще прнжде крѣпкаго свежеть н
домь его расхитить когда дмнь глю в
амь ѣко вса ѡпостетьсе vлкимь съгрѣш
енниѣ нхола еликоаще хокеть анже хоулит
ь сти дхь ненмать ѡпощенниѣ вьвѣкн нь
повѣнань есть соудо вѣчни ємо зане хола рмле
хо дхь невити нмать нпрндеже мати его в глл кпв
ибратиѣ его нвлнѣ стоеще послаше кнемо
зокоуще нскдѣше онемь народь рѣше ємо
се мати твоѣ ибратиѣ твоѣ нсестри твое
вьнѣ нщоть тебе ѡвещавь гла нмь ко оть
мати моѣ ивьгледавь все сндеще окрьсть
себе игла семати моѣ ибратиѣ моѣ єсть
ежебо аще творєть волоу бжию то соть бр
атиѣ исестри мое имати моѣ и пакы рмлг
начеть ись прнмори оучити исьбрасе кнемо к мрлд ког
народь многь ѣко самь вьлизь вьсѣдаваль